

สงครามโลกครั้งที่ 1 กับการระบุดัตนของสยามในสังคมนระหว่างประเทศ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาวิทยาศาสตรดุษฎีบัณฑิต

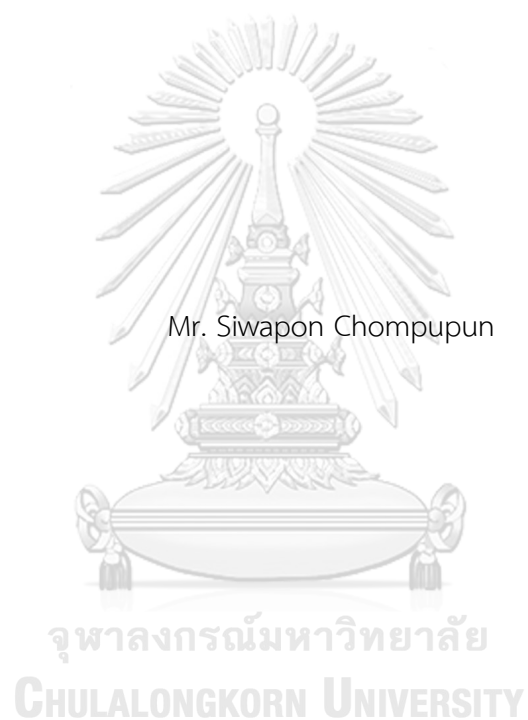
สาขาวิชารัฐศาสตร์ ไม่สังกัดภาควิชา/เทียบเท่า

คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2564

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

The First World War and Siam's Identification with the International Society

Mr. Siwapon Chompupun

A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Doctor of Philosophy in Political Science

Common Course

FACULTY OF POLITICAL SCIENCE

Chulalongkorn University

Academic Year 2021

Copyright of Chulalongkorn University

หัวข้อวิทยานิพนธ์	สงครามโลกครั้งที่ 1 กับการระบุดำรงตนของสยามในสังคมระหว่างประเทศ
โดย	นายศิวพล ชมภูพันธ์ุ
สาขาวิชา	รัฐศาสตร์
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก	ศาสตราจารย์ ดร.สุรชาติ บำรุงสุข

คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัยเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญารัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต

..... คณะบดีคณะรัฐศาสตร์
(รองศาสตราจารย์ ดร.เอก ตั้งทรัพย์วัฒนา)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(ศาสตราจารย์ ดร.ไชยวัฒน์ คำชู)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก
(ศาสตราจารย์ ดร.สุรชาติ บำรุงสุข)

..... กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร.ศุภมิตร ปิติพัฒน์)

..... กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ธีวินท์ สุพุทธิกุล)

..... กรรมการภายนอกมหาวิทยาลัย
(อาจารย์ ดร.ตามไท ตีลภวิทย์รัตน์)

คิพล ชมภูพันธ์ : สงครามโลกครั้งที่ 1 กับการระบุตัวตนของสยามในสังคมระหว่างประเทศ . (The First World War and Siam's Identification with the International Society) อ.ที่ปรึกษาหลัก : ศ. ดร.สุรชาติ บำรุงสุข

วิทยานิพนธ์นี้ศึกษาสงครามโลกครั้งที่ 1 กับการระบุตัวตนของสยามในสังคมระหว่างประเทศผ่านกรอบแนวคิดเรื่องสังคมระหว่างประเทศของสำนักอังกฤษและแนวคิดเรื่องการระบุตัวตนของชาติ จากการศึกษาพบว่า สงครามโลกครั้งที่ 1 เป็นจุดสัมฤทธิ์ผลสูงสุดในกระบวนการระบุตัวตนของสยามในสังคมระหว่างประเทศอันเป็นผลมาจากการแสดงบทบาทระหว่างประเทศของการเป็นรัฐสมัยใหม่ อีกทั้งยังเป็นการแสดงผลของการผสมผสานความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการทำงานของสถาบันระหว่างประเทศให้เป็นที่ประจักษ์แก่นานาอารยประเทศ ในอีกด้านหนึ่ง การระบุตัวตนของสยามจากสงครามโลกครั้งที่ 1 ได้ถูกนำมาใช้เป็นโอกาสในการเมืองภายในด้วยการเสริมสร้างความสำคัญให้แก่ระบอบราชาธิปไตยและการยกพระราชสถานะของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวให้สูงเด่นยิ่งขึ้น

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

สาขาวิชา รัฐศาสตร์
ปีการศึกษา 2564

ลายมือชื่อนิสิต

ลายมือชื่อ อ.ที่ปรึกษาหลัก

5981372024 : MAJOR POLITICAL SCIENCE

KEYWORD: Siam and the First World War, International Society, National Identification

Siwapon Chompupun : The First World War and Siam's Identification with the International Society. Advisor: Prof. SURACHART BAMRUNGSUK, Ph.D.

This dissertation aims to examine the First World War and Siam's identification with international society through the conceptual framework of the English School's International Society and National Identification. This study argues that the First World War was the culmination of Siam's identification process with international society resulted in the presentation of the Siam's international roles as a modern state. It also displayed the combination of Siam's knowledge and understanding about international institutions. On the other hand, such identification has contributed to the internal politics by strengthening the monarchy and raising the status of King Rama VI.

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

Field of Study: Political Science

Student's Signature

Academic Year: 2021

Advisor's Signature

กิตติกรรมประกาศ

ตลอดเส้นทางการเรียนปริญญาใบนี้ ทั้งความสุข ความท้าทาย และความเหนื่อยล้าที่น่าหนักใจที่พานพบล้วนกลายเป็นเรื่องปกติของผู้เขียนในช่วงหลายปีที่ผ่านมา แต่มันก็กลับทำให้ได้พบเจอมิตรภาพและประสบการณ์ที่ดีปะปนกันไปตามจังหวะการย่างก้าว เมื่อจุดหมายที่ตั้งใจอยู่ไม่ไกลจากนี้แล้ว ผู้เขียนเลยอยากใช้พื้นที่กระดาษขนาดย่อมเพื่อแสดงความขอบคุณอะไรต่อมิอะไรที่มีมากมายเสียเหลือเกิน

ขอขอบพระคุณ ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.ไชยวัฒน์ คำชู ที่ได้รับเป็นประธานกรรมการการสอบและคอยถามไถ่ถึงความก้าวหน้าของปริญญาใบนี้ทุกครั้งที่เจอ และอีกสองท่านคือ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ธีวินท์ สุขสุทธิกุล และ อาจารย์ ดร.ตามไท ดิลกวิทยรัตน์ ที่รับเป็นกรรมการและให้ข้อคิดเห็นที่เป็นประโยชน์ต่อการค้นคว้าและการปรับปรุงงานชิ้นนี้ให้ดีขึ้น ขอขอบพระคุณ “ครู” สองท่านที่อยู่เบื้องหลังวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ศาสตราจารย์ ดร.สุรชาติ บำรุงสุข ที่ผมเรียกว่า “คุณป้า” อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ที่เป็นพลังใจและพลังความคิดให้แก่ลูกศิษย์คนนี้อย่างตลอด ความสนใจเรื่องสยามกับสงครามโลกครั้งที่ 1 ก็เป็นผลมาจากบทสนทนาเล็กๆ ในวันหนึ่งที่ว่า “บอลทำเรื่องสงครามโลกต่อจากรายงานที่ส่งผมไหม” และนั่นก็กลายเป็นจุดเริ่มต้นของงานชิ้นนี้ ส่วนครูอีกท่านที่ไม่อาจลืมพระคุณได้คือ รองศาสตราจารย์ ดร.ศุภมิตร ปิติพัฒน์ ผู้เป็นขุมพลังความรู้อันมหาศาลและต้นแบบทางด้านวิชาการที่ผมเคารพนับถือเสมอมา

ขอบพระคุณครูบาอาจารย์ทุกท่านในชีวิตที่ได้สร้างแรงบันดาลใจให้เลือกเส้นทางการสอนหนังสือ

ขอบคุณพี่น้องๆ ร่วมวิชาชีพที่สร้าง “สิ่งที่ตั้งใจและปัญญา” ขอบคุณ ดร.สุรางค์รัตน์ จำเนียรพล ผศ.ดร.นิธิ เนื่องจำนงค์ อ.นาวาเอก.ดร.หัสไชยญู มั่งคั่ง ผศ.ดร.อรรถสิทธิ สิทธิดำรง อ.ดร.ศิวบตี นพประเสริฐ อ.ดร.กุลนันท์ คันธิก ผศ.ดร. พีระ เจริญวัฒนกุล รวมถึงมิตรสหายร่วมเส้นทางสายปริญญาเอก จารย์บุ๊ค ฝ่าย ปุ้ย ต๋อง พิล์ม พีเดียร์ ชัชพันธ์ หนูเล็ก บอย โอ หยก ไอค้ที่ร่วมทุกข์ร่วมสุขกันมา และน้องรักทั้งตาอู๋และตาเปิ้ลด้วยที่ช่วยเหลืออะไรต่างๆ นานามาเสมอ

ขอบคุณพี่น้องๆ อาจารย์และเจ้าหน้าที่สาขาวิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช อันเป็นที่ทำงานในปัจจุบัน และพี่ๆ อาจารย์วิทยาลัยบริหารศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่โจ้ ที่ต่างก็เป็น “แหล่งพักพิงอิงใจ” ในการประกอบอาชีพนี้

ความตื๊ดตื๊ดที่เกิดจากการศึกษาหาความรู้ของผม ขอมอบแต่ครอบครัว "ชมภูพันธ์ุ" ทั้ง “แม่ต๋อย” ผู้หญิงที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของผม “พี่แอน” พี่สาวสุดที่รักที่เติบโตมาด้วยกัน และที่สำคัญอีกคน

คือ “พ่อดม” ที่วันนี้จะอยู่ห่างไกลเกินกว่าที่ผมจะใช้ช่องทางใดติดต่อแก่ได้ แต่ผมก็รับรู้ได้ว่าถ้าวันนี้พ่อ
ยังอยู่ พ่อคงยิ้มดีใจอย่างที่สุด ขอขอบคุณพลังใจจากที่ใดสักแห่งที่พ่อส่งให้แม่เราจะไม่เจอกันอีกแล้วก็ตาม

ขอบคุณไอ้ตที่คอยอยู่เคียงข้างกัน ขอขอบคุณฝ่ายที่คอยดูแลพยายามเจ็บไข้และอำนวยความสะดวก
สะดวกให้พี่ชายคนนี้เสมอมา

ท้ายนี้ ขอขอบคุณตัวเองที่ฝ่าฟันและสามารถใช้ชีวิตจนผ่านอะไรต่อมิอะไรมาแล้วยังยืนอยู่ได้
อยากบอกตัวเองว่า “เออ เอ็งใช้ได้วะ”

ศิวพล ชมภูพันธ์ุ์

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ค
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ง
กิตติกรรมประกาศ.....	จ
สารบัญ.....	ช
สารบัญตาราง.....	ฅ
สารบัญภาพ.....	ญ
บทที่ 1 บทนำ.....	1
1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา.....	1
1.2 คำถามของการศึกษา.....	3
1.3 วัตถุประสงค์ของการศึกษา.....	3
1.4 การทบทวนวรรณกรรม.....	3
1.5 กรอบแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง.....	8
1.6 สมมติฐานของการศึกษา.....	20
1.7 ระเบียบวิธีวิจัย.....	21
1.8 การนำเสนอเนื้อหา.....	21
บทที่ 2 สยามกับสังคมระหว่างประเทศแบบยุโรปในคริสต์ศตวรรษที่ 19.....	23
2.1 “ตัวตน” ของสยามในระเบียบระหว่างประเทศแบบรัฐจารีต.....	24
2.2 การเคลื่อนตัวเข้าสู่สังคมระหว่างประเทศของสยาม.....	31
2.3 “ตัวตน” ใหม่ของสยามกับการสงครามในสังคมระหว่างประเทศ.....	38
2.4 สยามกับสถาบันที่เกี่ยวกับการสงครามในสังคมระหว่างประเทศ.....	46
2.5 สรุป.....	59

บทที่ 3 “ตัวตนใหม่” ของสยามกับการเมืองภายในสมัยรัชกาลที่ 5 และ 6	60
3.1 ตัวตนของสยามกับการเมืองภายในสมัยรัชกาลที่ 5	61
3.2 ตัวตนของสยามกับการเมืองภายในสมัยรัชกาลที่ 6	66
3.3 สรุป	83
บทที่ 4 ความเป็นกลางของสยามในสงครามโลกครั้งที่ 1	85
4.1 สยามกับการประกาศความเป็นกลางในสงครามโลกครั้งที่ 1	86
4.2 ความเป็นกลางกับปัญหาบางประการในสยาม	96
4.3 ความเป็นกลางของสยามกับการมุ่งหวังผลทางการเมืองในประเทศ	107
4.4 สรุป	126
บทที่ 5 การเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 กับการระบุดัตนของสยาม	128
5.1 การประกอบสร้างเหตุผลของสยามในการเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1	129
5.2 การแสดงออกของสยามในช่วงเข้าสู่สงคราม	151
5.3 สรุป	164
บทที่ 6 การสร้างความหมายให้แก่การเข้าร่วมสงครามโลกครั้งหนึ่งของสยาม	166
6.1 การสร้างภาพลักษณ์ให้แก่เยอรมนีในฐานะ “ผู้ร้าย” แห่งสงคราม	167
6.2 การสร้างความหมายให้แก่สงครามโลกครั้งที่ 1 ตามแบบพระพุทธรูปศาสนา	183
6.3 การประกอบพิธีกรรมอันเกี่ยวเนื่องกับสงครามโลกครั้งที่ 1	199
6.4 สรุป	212
บทที่ 7 บทสรุป	214
7.1 บทสรุปและอภิปรายผล	214
7.2 ข้อสังเกตและข้อเสนอแนะ	220
บรรณานุกรม	225
ประวัติผู้เขียน	246

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ 1 การเปลี่ยนแปลงเสนาบดีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว	73
ตารางที่ 2 การเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 ของแต่ละประเทศในช่วง ค.ศ.1917-1918.....	137
ตารางที่ 3 การสร้างภาพลักษณ์เยอรมนีในหนังสือพิมพ์ไทย (มิถุนายน – กรกฎาคม ค.ศ. 1917) .	173

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

สารบัญภาพ

	หน้า
ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดของการศึกษา	20

บทที่ 1

บทนำ

“...รัฐบาลของข้าพเจ้าได้พยายามแล้วที่จะว่ากล่าวขัดขวางในวิธีที่ประเทศท่ามกลางยุโรปกระทำการ สงคราม โดยถือว่าเป็นหน้าที่ของผู้เป็นสมาชิกในสมาคมแห่งชาติจะต้องปฏิบัติเช่นนั้น แต่เมื่อปรากฏ แล้วว่าประเทศท่ามกลางยุโรปมิได้ยึดถือคำขัดขวางนั้นๆ แล้ว ข้าพเจ้าจึงมารู้สึกว่าการที่กรุงสยามจะ คงถือความเป็นกลางต่อไปนั้นไม่ได้อีกแล้ว เป็นความจำเป็นโดยแท้ที่จะต้องเข้าทำสงครามด้วย...”

พระราชดำรัสในท้องพระโรง พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย

23 กรกฎาคม ค.ศ.1917

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

สงครามเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลาในประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ อย่างไรก็ตาม ความสำคัญ และการให้ความหมายของสงครามในแต่ละช่วงเวลาก็มิได้มีรูปแบบเดียวกันแต่เปลี่ยนแปลงไปตาม บริบททางพื้นที่และเวลา¹ การสงครามในคริสต์ศตวรรษที่ 19 จนถึงตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 มิได้ เป็นเรื่องต้องห้าม ในทางกลับกัน การสงครามกลับถูกรองรับด้วยกฎกติกาตามกฎหมายระหว่าง ประเทศอย่างมีแบบแผนผ่านการตกลงร่วมกันในหมู่รัฐที่ถูกเรียกขานในเวลานั้นว่า “รัฐศิวิไลซ์” (civilized states) ซึ่งหมายถึงรัฐที่เจริญแล้วและเป็นรัฐสมัยใหม่ที่อิงหลักอธิปไตย (sovereignty) ตามความหมายของสังคมระหว่างประเทศแบบยุโรป (European International Society) กล่าวได้ ว่าการสงครามได้ถูกทำให้กลายเป็นสถาบัน (the institutionalization of war)² อันเป็นที่ยอมรับ ร่วมกันในหมู่นานาอารยประเทศ นอกจากนี้ สงครามยังถือเป็นหนึ่งในที่เครื่องมือที่ใช้จัดการ ระเบียบระหว่างประเทศ (international order) ทั้งในแง่การธำรงรักษาระเบียบที่มีอยู่และในแง่ของ การสร้างระเบียบขึ้นใหม่แทนระเบียบเดิมที่ล่มสลาย³

¹ Jens Bartelson, *War in International Thought* (Cambridge: Cambridge University Press, 2018).

² Lacy Pejcinovic, *War in International Society* (London: Routledge, 2013).

³ สงครามกลายเป็นเรื่องที่ถูกทำให้ผิดกฎหมายระหว่างประเทศภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 อย่างค่อยเป็นค่อยไป หมายเหตุของกระบวนการนี้สามารถพิจารณาได้จากการทำความตกลงเคลล็อก-บริอองด์ (Kellogg-Briand Pact) ใน ค.ศ. 1928 ข้อตกลง ดังกล่าวกำหนดว่ารัฐจะมีใช้สงครามเป็นเครื่องมือในการแก้ไขความขัดแย้งระหว่างประเทศ ดูเพิ่มเติม Oona A. Hathaway and Scott J. Shapiro, *The Internationalists: How a Radical Plan to Outlaw War Remade the World* (New York: Simon and

เมื่อพิจารณาบริบทของสยามแล้ว การสงครามก็เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องตั้งแต่สมัยโบราณ ทว่าการเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 ของสยามเมื่อวันที่ 22 กรกฎาคม ค.ศ. 1917 ถือเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญของการสงครามของไทยที่ต่างไปจากการสงครามสมัยรัฐจารีตโดยสิ้นเชิง การเข้าร่วมสงครามครั้งนั้นถือเป็นคราวแรกของสยามในฐานะรัฐสมัยใหม่ที่มีโอกาสเข้าร่วมสากลสงครามที่อยู่ภายใต้กรอบกติกาแห่งกฎหมายระหว่างประเทศ อีกทั้งยังเป็นการสงครามที่พรั่งพร้อมไปด้วยนวัตกรรมสงครามแบบใหม่จำนวนมากและยุทธวิธีการสงครามที่ต่างไปความคึกคักของสยาม⁴ อย่างไรก็ดี เมื่อแรกสงครามอุบัติขึ้นในยุโรปเมื่อ ค.ศ. 1914 สยามได้ประกาศความเป็นกลางและดำรงสถานะดังกล่าวอย่างต่อเนื่องเป็นเวลาสามปีก่อนจะตัดสินใจประกาศสงครามกับฝ่ายมหาอำนาจกลาง อันมีเยอรมนีและออสเตรีย-ฮังการีเป็นแกนหลัก ภายหลังสงครามสิ้นสุด สยามได้รับชัยชนะเคียงบ่าเคียงไหล่มหาอำนาจฝ่ายสัมพันธมิตร ผลสืบเนื่องจากชัยชนะดังกล่าวทำให้สยามได้รับเชิญเข้าร่วมการประชุมสันติภาพที่กรุงปารีส ค.ศ. 1919 (The Paris Conference) และการเป็นสมาชิกผู้ร่วมจัดตั้งองค์การสันนิบาตชาติ (The League of Nations)⁵ อีกทั้งยังใช้โอกาสนี้เจรจาขอแก้ไขสนธิสัญญาที่ไม่เป็นธรรมที่สยามทำไว้กับชาติตะวันตกและญี่ปุ่นตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้นมา

อนึ่ง การศึกษาเรื่องสยามกับสงครามโลกครั้งที่ 1 มีจำนวนไม่มากนัก งานส่วนใหญ่มุ่งศึกษาแรงจูงใจและกระบวนการการตัดสินใจที่นำพาสยามเข้าร่วมสงคราม ตลอดจนผลลัพธ์ของสยามจากการเข้าร่วมสงคราม ตลอดจนการพิจารณาปัจจัยแวดล้อมทั้งภายในและภายนอกของสยามที่มีผลต่อการตัดสินใจเปลี่ยนจากสถานะความเป็นกลางมาเป็นการประกาศสงครามกับฝ่ายมหาอำนาจกลาง โดยมีข้อค้นพบร่วมกันว่า การเข้าร่วมสงครามโลกของสยามเป็นโอกาสที่สยามใช้เป็นเครื่องต่อรองเจรจาเพื่อแก้ไขสนธิสัญญาที่ไม่เป็นธรรมอันจำกัดอำนาจอธิปไตยทางด้านการศาลและเศรษฐกิจ อีกทั้งยกสถานะของสยามให้เป็นที่ประจักษ์ในเวทีระหว่างประเทศ แม้งานเหล่านี้จะมีคุณภาพ ทว่ายังมีช่องว่างและเห็นควรได้รับการพิจารณาเพิ่มเติมในบริบทที่ต่างไป

วิทยานิพนธ์นี้ต้องการขยายความเข้าใจเกี่ยวกับสยามกับสงครามโลกครั้งที่ 1 โดยเปลี่ยนมาพิจารณาสยามกับสงครามโลกครั้งที่ 1 ในบริบทปฏิสัมพันธ์กับสังคมระหว่างประเทศแบบยุโรปที่ส่งผลกับ “ตัวตน” ของสยามท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองระหว่างประเทศในช่วงครึ่ง

Schuster, 2017); จิตติภัทร พูนขำ “ผจญภัยสงคราม: วงศาวิทยาของสงครามในการเมืองโลก.” [ออนไลน์] <https://www.the101.world/war-in-world-politics/>

⁴ Amitav Archarya, and Barry Buzan, *The Making of Global International Relations: Origins and Evolution of IR at its Centenary* (Cambridge: Cambridge University Press, 2019), pp. 28-29.

⁵ Stefan Hell, *Siam and the League of Nations: Modernization, Sovereignty and Multilateral Diplomacy, 1920-1940* (Bangkok: Riverbooks, 2010).

หลังคริสต์ศตวรรษที่ 19 จนถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทั้งในด้านพลังทาง วัตถุและพลังทางความคิดได้ส่งผลกระทบต่อให้สยามตัดสินใจเลือกทั้งในด้านการติดตามสถานการณ์ การแข่งขันระหว่างมหาอำนาจยุโรปเพื่อรักษาท่าทีการดำเนินนโยบายต่างประเทศ การปรับตัวเข้ากับ สถาบันระหว่างประเทศ การเลือกสรรปทัสสถานที่เป็นประโยชน์ต่อการดำรงอยู่ของรัฐสมัยใหม่ ตลอดจนการสกัดกั้นกระแสความคิดบางประการที่ชนชั้นนำสยามเห็นว่าเป็นอันตรายต่อระบอบการ ปกครองภายในประเทศ ในขณะเดียวกัน วิถีคิดและเงื่อนไขของผู้นำและชนชั้นนำสยามในแต่ละรุ่นมี ข้อแตกต่างกันในการตัดสินใจดำเนินนโยบายต่างประเทศที่สอดคล้องกับการรักษาความเข้มแข็งของ รัฐราชาธิปไตย

1.2 คำถามของการศึกษา

สงครามโลกครั้งที่ 1 มีความสำคัญอย่างไรต่อการระบุดัตนของสยามในสังคมระหว่าง ประเทศ

1.3 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

- 1) ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 1 กับกระบวนการระบุดัตนของสยามใน สังคมระหว่างประเทศ
- 2) ศึกษาความสัมพันธ์กระบวนการระบุดัตนของสยามในสงครามโลกครั้งที่ 1 กับการเมือง ภายในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

1.4. การทบทวนวรรณกรรม

ในวิทยานิพนธ์นี้ ผู้วิจัยแบ่งการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องออกเป็น 2 ส่วน ส่วนแรก เป็น การทบทวนวรรณกรรมว่าด้วยสยามกับสงครามโลกครั้งที่ 1 โดยตรง ส่วนถัดมาคือการทบทวน วรรณกรรมที่ใช้สยามกับสงครามโลกครั้งที่ 1 เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา

1.4.1 กลุ่มวรรณกรรมว่าด้วยสยามกับสงครามโลกครั้งที่ 1

การศึกษาสยามกับสงครามโลกครั้งที่ 1 ปรากฏในหลากหลายรูปแบบและเสนอคำอธิบายที่แตกต่างกัน งานในยุคแรกมักปรากฏเป็นบันทึกความทรงจำ⁶ สารคดีเชิงประวัติศาสตร์⁷ และบทประพันธ์ร้อยกรอง⁸ ซึ่งเสนอรายละเอียดเชิงบรรยายมากกว่าการวิเคราะห์ในเชิงวิชาการ งานข้างต้นมีลักษณะร่วมกันคือการเสนอภาพเหตุการณ์ที่เชื่อมโยงกับพระปรีชาสามารถและการตัดสินใจของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงนำสยามเข้าร่วมสงครามโลกและได้รับชัยชนะ

งานชิ้นแรกที่ศึกษาสยามกับสงครามโลกครั้งที่ 1 ในเชิงวิชาการอย่างเป็นระบบคือ งาน “บทบาทของประเทศไทยในการเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 และผลที่ประเทศไทยได้รับ” ของสมพล ศิลปวุฒิ โดยมีข้อเสนอว่าปัจจัยที่ทำให้สยามเข้าสู่สงครามนั้นมีสามประการสำคัญ ประการแรก ความต้องการยกเลิกสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาคกับนานาประเทศ ประการถัดมาคือ การหลีกเลี่ยงการคุกคามจากมหาอำนาจตะวันตกฝ่ายสัมพันธมิตรที่บังคับให้ไทยขับไล่ชาวเยอรมันออกนอกประเทศตลอดจนการแสวงหาความได้เปรียบด้านผลประโยชน์ในสยามและประการสุดท้าย คือ การผดุงรักษาธรรมะระหว่างประเทศอีกทั้งป้องกันประเทศมหาอำนาจใช้อำนาจที่ไม่เป็นธรรมรุกรานประเทศขนาดเล็ก⁹ งานในชั้นหลังก็มีข้อเสนอสอดคล้องกับสมพลที่ยังคงให้น้ำหนักกับคำอธิบายการเข้าสู่สงครามที่เกี่ยวกับการแก้ไขปัญหาอำนาจอริปไตยและภาษี การรักษาธรรมระหว่างประเทศและการแสวงหาการยอมรับจากนานาประเทศเป็นสำคัญ¹⁰

⁶ ฉะนั้นอมรรตุมารักษ์ (แจ่ม สุนทรเวช), พระราชกรณียกิจสำคัญในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง พระบรมราชโบายทางการเมือง (กรุงเทพฯ: องค์การคำคุณุสภา, 2519), หน้า 57-84.

⁷ ตัวอย่างดู ชาติ เอี่ยมกระสุนธุ์, พระมงกุฎเกล้ากับสงครามโลกครั้งแรก (กรุงเทพฯ: ประพันธ์สาสน์, 2520); พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เกิดวังปารุสก์: สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์และสมัยประชาธิปไตย, พิมพ์ครั้งที่ 16 (กรุงเทพฯ : ริเวอร์บุ๊คส์, 2557).

⁸ ตัวอย่างดู พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, สามกรุง (กรุงเทพฯ: รวมสาสน์, 2516), หน้า 281-287; เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา), โคลงกลอนของ ‘ครูเทพ’ รวมเล่ม 1-3 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ผีเสื้อ, 2556).

⁹ สมพล ศิลปวุฒิ, “บทบาทของประเทศไทยในการเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 และผลที่ประเทศไทยได้รับ,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย วิทยาลัยวิชาการศึกษา, 2515).

¹⁰ ตัวอย่างงานในกระแสนี้ ดู มัทนา เกษกมล, “การวิเคราะห์ในเชิงประวัติศาสตร์เรื่องการเมืองและการปกครอง ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.2453-2463),” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2517); สุจิรา ศิริโปล์, พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับสงครามโลกครั้งที่ 1 (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการมูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2528); อธิยา โกมลกาญจน์, รายงานการวิจัยการศึกษาเกี่ยวกับการแสวงหาการยอมรับจากนานาประเทศในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ: ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2531); เพ็ญศรี ดุ๊ก, การต่างประเทศกับเอกราชและอธิปไตยของไทย (ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 ถึงสิ้นสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม), พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2554).

บทความ “ประเทศไทยกับการเมืองโลก: การเข้าสู่สงครามโลกครั้งที่ 1” ของฉลอง สุนทราวาณิชย์ได้เสนอมุมมองที่ต่างออกไป ฉลองเห็นว่าการผดุงรักษาระหว่างประเทศมิใช่เหตุผลหลักของการเข้าร่วมสงคราม ทว่าแรงจูงใจเรื่องผลประโยชน์แห่งชาติที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคงทางการเมืองภายในรวมทั้งปัจจัยภายนอกจากบทบาทนักการทูตฝ่ายสัมพันธมิตรโดยเฉพาะทูตฝรั่งเศสและรัสเซียประจำสยามคือสาเหตุที่สำคัญ¹¹ ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “แนวความคิดของผู้นำไทยเรื่อง “ชาติ” กับการเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 ของไทย” วิจารณ์ จินตมาศ ได้เปิดประเด็น “แนวความคิดการสร้างชาติ” และ “กระบวนการตัดสินใจ” ของชนชั้นนำสยาม ได้แก่ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระยาเทววงศ์วโรปการ สมเด็จพระเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ พระองค์เจ้าจรัญศักดิ์กฤดากร เป็นต้น โดยพบว่าแนวความคิดการสร้างชาติของชนชั้นนำสยามมีผลต่อการตัดสินใจในสถานการณ์สงคราม ทว่าการตัดสินใจในแต่ละช่วงของสงครามเกิดขึ้นในบริบทความขัดแย้งทางความคิดในสังคมระหว่างราชสำนักกับข้าราชการฝ่ายหนึ่งที่ยึดฝ่ายสัมพันธมิตรกับอีกฝ่ายหนึ่ง (สื่อมวลชน ทหาร ประชาชนส่วนใหญ่) ซึ่งนิยมเยอรมนี ต่อมา เมื่อสยามเตรียมการเข้าสู่สงคราม พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้บทพระราชนิพนธ์จำนวนมากมาปรับเปลี่ยนทัศนคติประชาชนและชักจูงให้คล้อยตามพระบรมราโชบายที่สยามจะเข้าร่วมกับฝ่ายสัมพันธมิตร¹² แม้กลุ่มนิยมเยอรมนีจะมีปฏิริยาและความเคลื่อนไหวคัดค้านนโยบายของรัฐบาลผ่านการใช้สื่อหนังสือพิมพ์ แต่ก็ไม่มีพลังเพียงพอจนสลายตัวไปในขณะที่สยามเข้าสู่สงคราม¹³

ในงาน “World War One in Southeast Asia” ของฮีทเทอร์ สตรีทส์-ซอลเตอร์ (Heather Streets-Salter) ชี้ให้เห็นว่าปัจจัยทางภูมิศาสตร์ของสยามที่ถูกขนานบ้างด้วยอาณานิคมของอังกฤษและฝรั่งเศสเป็นเงื่อนไขสำคัญของการประกาศความเป็นกลางในช่วงแรกของสงคราม สถานะความเป็นกลางดังกล่าวเอื้อให้สยามกลายเป็นพื้นที่กิจกรรมทางการทูตและการแสวงหาผลประโยชน์ของรัฐคู่สงครามให้ดำเนินไปตามปกติ ในขณะที่เดียวกัน สยามกลายเป็นพื้นที่เคลื่อนไหวของกลุ่มต่อต้านอาณานิคมที่มีตัวแทนจากฝ่ายมหาอำนาจกลางคอยสนับสนุน¹⁴ ส่วนวิทยานิพนธ์ “การปฏิบัติต่อเชลยศึกในสยามช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1” ของภัทรพล สมเหมาะ เปิดแง่มุมศึกษาการปฏิบัติต่อเชลยในสยามในช่วงประกาศสงครามโดยชี้ให้เห็นความเข้าใจของสยามเกี่ยวกับแบบแผนแห่งการสงคราม

¹¹ ฉลอง สุนทราวาณิชย์, “ประเทศไทยกับการเมืองโลก: การเข้าสู่สงครามโลกครั้งที่ 1,” ใน นโยบายต่างประเทศไทยบนทางแพร่ง, ฉันทิมา อ่องสุริย์, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2533), หน้า 16-45.

¹² วิจารณ์ จินตมาศ, “แนวความคิดของผู้นำไทยเรื่อง “ชาติ” กับการเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 ของไทย,” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร มหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2531).

¹³ ศิวพล ชมภูพันธ์, “กลุ่มนิยมเยอรมนีในสยาม พ.ศ. 2457-2460: ความเคลื่อนไหว ปฏิริยาและข้อสังเกตบางประการ” วารสารวิชาการรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2560): 33-61.

¹⁴ Heather Streets-Salter, *World War One in Southeast Asia* (Cambridge: Cambridge University Press, 2017), pp.142-168.

สมัยใหม่ว่าด้วยเคลยศึกตามกฎหมายระหว่างประเทศ¹⁵ ส่วนงาน Siam and World War I: An International History ของสเตฟาน เฮลล์ (Stefan Hell) ถือเป็นงานนำเสนอเรื่องราวของสยามกับสงครามโลกครั้งที่ 1 ขึ้นล่าสุดในปัจจุบันโดยอาศัยหลักฐานชั้นต้นจากทั้งของไทยและของฝ่ายคู่สงครามอย่างรอบด้าน ทว่างานดังกล่าวมุ่งบรรยายเหตุการณ์มากกว่าเสนอคำอธิบายใหม่¹⁶

งาน War as Membership: International Society and Thailand's Participation in World War I ของเกรกอรี วี เรย์มอนด์ (Gregory V. Raymond) ได้นำทฤษฎีความสัมพันธ์ระหว่างแบบสำนักอังกฤษ (The English School) ซึ่งมีมีโนทัศน์หลักว่าด้วยสังคมนระหว่างประเทศมาอธิบายการเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 ของสยามโดยมีข้อเสนอว่าการเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 ของสยามเป็นการยกระดับสถานะในสังคมนระหว่างประเทศแบบยุโรปผ่านการใช้อำนาจทางการทหารและการปฏิบัติตามกฎหมายระหว่างประเทศภาคสงครามที่สยามได้ร่วมตกลงร่วมกับนานาชาติในการประชุมสันติภาพที่กรุงเฮก การส่งกองกำลังสยามเข้าร่วมสงครามเป็นเพียงการแสดงสัญลักษณ์ทางปทัสถานมากกว่าการใช้อำนาจเพื่อแสดงแสนยานุภาพแห่งการทหาร การปรับสถานภาพของสยามในคราวนั้นเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้สยามได้เข้าร่วมการประชุมสันติภาพที่กรุงปารีสและเป็นโอกาสแก้ไขสนธิสัญญาที่ไม่เป็นธรรมในเวลาต่อมา¹⁷

1.4.2 วรรณกรรมว่าด้วยการใช้สยามกับสงครามโลกครั้งที่ 1 ในฐานะเครื่องมือทางการเมือง

นอกจากกลุ่มงานข้างต้น มีงานอีกกลุ่มหนึ่งเรื่องสยามกับสงครามโลกครั้งที่ 1 ปรากฏแทรกในหัวข้อหลักของการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว งานในกลุ่มนี้มีข้อเสนอว่าการเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 เป็นส่วนหนึ่งที่ใช้ตอบสนองวัตถุประสงค์ทางการเมืองภายในที่แตกต่างกันไป

ผู้ศึกษาหัวข้อการสร้างพลังชาตินิยมและการสร้างความจงรักภักดีต่อสถาบันหลักของชาติในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมักหยิบยกการเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 มาเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา งานกลุ่มนี้มักมีข้อเสนอสอดคล้องกันว่า ในรัชสมัยดังกล่าวมีการปลูกฝังความรู้สึกรักชาติและความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ผ่านพระราชนิพนธ์จำนวนมากโดยมีข้อเสนอ

¹⁵ ภัทรพล สมเหมาะ, “การปฏิบัติต่อเคลยศึกในสยามช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1,” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2559).

¹⁶ Stefan Hell, *Siam and World War I: An International History* (Bangkok: River Books, 2017).

¹⁷ Gregory V. Raymond, “War as Membership: International Society and Thailand's Participation in World War I,” *Asian Studies Review* 43 (January 2019): 132-147.

หลักว่า “ชาตินิยมและกษัตริย์นิยมคือสิ่งเดียวกัน”¹⁸ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสงครามโลกครั้งที่ 1 ท่ามกลางความเห็นต่างต่อท่าทีของสยามในสถานการณ์สงคราม พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้พระราชนิพนธ์ชักจูงคนไทยให้เห็นคล้อยตามพระบรมราโชบาย ชัยชนะของสยามในการเข้าร่วมสงครามและการแก้ไขสนธิสัญญาที่ไม่เป็นธรรมเป็นการตอกย้ำพลังชาตินิยมที่พระองค์ได้ใช้เป็นหลักการปกครองได้อย่างดียิ่ง ตัวอย่างงานในกระแสนี้ได้แก่ งานของกรรณิรมย์ สุวรรณานนท์¹⁹ จิระพันธ์ ชาตชินเขาวาน์²⁰ สุรีย์ ทรัพย์สุนทร²¹ วอลเตอร์ เอฟ เวลลา (Walter F. Vella)²² เป็นต้น

งานของสายชล สัตยานุรักษ์ ศึกษาความคิดของปัญญาชนสยามในการสร้าง “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” ที่กลายเป็นอุดมการณ์ขั้นรากฐานของชนชั้นสูงและชนชั้นกลางไทยจนถึงปัจจุบัน ส่วนหนึ่งของงานชี้ให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นปัญญาชนสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่สำคัญยิ่งพระองค์หนึ่งที่ทรงสร้างความหมายของ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” อย่างจริงจังด้วยถือว่าเป็น “เรื่องจำเป็นเร่งด่วน” ในการนี้ พระองค์ทรงใช้การเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 มาเป็นส่วนหนึ่งของการสร้าง “ชาติไทย” ผ่านมโนทัศน์ว่า “ชาติไทยเป็นชาตินักรบ” จนกลายมาเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมแห่งชาติไทย²³

นักวิชาการส่วนหนึ่งมีทัศนะต่างไปโดยเห็นว่า แนวทางการปกครองและการต่างประเทศในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้เป็นเรื่องของการสร้างพลังชาตินิยม หากเป็นการดำเนินนโยบายที่สนับสนุนพระราชอำนาจส่วนพระองค์เองมากกว่าจะเป็นประโยชน์ต่อประเทศ ตัวอย่างงานในกระแสนี้ได้แก่ งานของสตีเฟน ลีออน เวคแมน กรีน (Stephen Lyon Wakeman Greene)²⁴ และแมทธิว ฟิลลิป โคเปลแลนด์ (Matthew Phillip Copeland)²⁵ งานของเทพ บุญตานนท์ ได้ขยายความเข้าใจประเด็นนี้โดยชี้ให้เห็นว่าสงครามโลกครั้งที่ 1 ถูกใช้เป็นส่วนหนึ่งของการ

¹⁸ คริส เบเกอร์ และ ผาสุก พงษ์ไพจิตร, ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย (กรุงเทพฯ: มติชน, 2557), หน้า 170-171.

¹⁹ กรรณิรมย์ สุวรรณานนท์, “พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการสร้างชาติไทย,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524).

²⁰ จิระพันธ์ ชาตชินเขาวาน์, “การดำเนินนโยบายชาตินิยมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2537).

²¹ สุรีย์ ทรัพย์สุนทร, “พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับพระราชดำริทางพระพุทธศาสนาที่มีผลต่อการดำเนินการปกครองประเทศ,” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528).

²² Walter F. Vella, Chaiyo! King Vajiravudh and the Development of Thai Nationalism (Honolulu: The University Press of Hawaii, 1978).

²³ สายชล สัตยานุรักษ์, 10 ปัญญาชนสยาม เล่ม 1 ปัญญาชนแห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (กรุงเทพฯ: โอเพ่น โซไซตี้, 2557).

²⁴ Stephen Lyon Wakeman Greene, Absolute Dreams: Thai Government under Rama VI, 1910-1925 (Bangkok: White Lotus, 1999).

²⁵ Matthew Phillip Copeland, “Contested Nationalism and the 1932 Overthrow of the Absolute Monarchy in Siam,” (Doctor of Philosophy, Australian National University, 1993).

เสริมสร้างภาพลักษณ์ทางทหารของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องด้วยทรงประสบปัญหาทางการเมืองภายในที่มีได้รับการยอมรับจากบรรดาเหล่าทัพ พระราชกรณียกิจทางทหารและพระราชนิพนธ์เกี่ยวกับการทหารของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เกี่ยวข้องกับสงครามโลกครั้งที่ 1 ล้วนเป็นการเสริมสร้างภาพลักษณ์ของพระองค์ในฐานะกษัตริย์นักรบที่ประสบความสำเร็จ²⁶

ในภาพรวม งานสองกลุ่มข้างต้นล้วนเป็นประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่อาศัยหลักฐานขั้นต้นทั้งที่เป็นภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ การตั้งคำถามกับปรากฏการณ์ล้วนเกี่ยวกับเหตุปัจจัยและผลลัพธ์ของการเข้าร่วมสงครามเป็นสำคัญ คำอธิบายส่วนใหญ่มุ่งพิจารณาปัจจัยแวดล้อมทั้งภายในและภายนอกที่มีผลต่อการตัดสินใจเปลี่ยนนโยบายจากการรักษาความเป็นกลางมาเป็นการประกาศสงครามต่อฝ่ายมหาอำนาจกลาง อีกทั้งยังอธิบายการเข้าร่วมสงครามโลกดังกล่าวบนฐานคิดเรื่องผลประโยชน์ที่สยามมุ่งหวังที่สำคัญคือการแก้ไขสนธิสัญญาที่จำกัดอำนาจอธิปไตยทางการศาลและภาษี ตลอดจนการแสดงผลออกเพื่อยกสถานะสยามให้เป็นที่ยอมรับในเวทีระหว่างประเทศ

1.5 กรอบแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

วิทยานิพนธ์นี้อาศัยแนวคิดและทฤษฎีที่สำคัญ ได้แก่ มโนทัศน์ว่าด้วยสังคมระหว่างประเทศ (International Society) ของแนวทางการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศแบบสำนักอังกฤษ (the English School) กับแนวคิดการระบุตัวตนของชาติในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ (National Identification in International Relations) มาประยุกต์สร้างกรอบการศึกษา

1.5.1 มโนทัศน์ว่าด้วยสังคมระหว่างประเทศ

สังคมระหว่างประเทศเป็นมโนทัศน์หลักของสำนักอังกฤษที่ใช้แนวทางการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศแบบดั้งเดิม (traditional approach) สำนักอังกฤษเน้นการทำความเข้าใจแบบแผนพฤติกรรมของรัฐในการดำเนินความสัมพันธ์ระหว่างรัฐด้วยการตีความโดยอาศัยความรู้และกรอบการพิจารณาที่ได้มาจากการศึกษาประวัติศาสตร์ ปรัชญาการเมือง การทูตและกฎหมาย²⁷ สำนักอังกฤษมีข้อเสนอหลักสอดคล้องกับทฤษฎีความสัมพันธ์ระหว่างประเทศกระแสหลักที่ว่าความสัมพันธ์ระหว่างประเทศอยู่ในสถานะอนาธิปไตย ทว่าในสถานะดังกล่าวมิได้มีเพียงมิติระดับ

²⁶ เทพ บุญตานนท์, “พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการสร้างภาพลักษณ์ทางการทหาร,” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2556).

²⁷ Robert Jackson and Georg Sorensen, *Introduction to International Relations: Theories and Approaches* (Oxford: Oxford University Press, 2013), pp.133-137.

ระหว่างประเทศที่รัฐมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันเท่านั้น หากยังมีมิติทางสังคมดำรงอยู่ที่เรียกว่า “สังคมระหว่างประเทศ” หรือ “สังคมแห่งรัฐ”²⁸

เฮดลีย์ บูล (Hedley Bull) นักวิชาการคนสำคัญของสำนักอังกฤษได้อธิบายว่าสังคมระหว่างประเทศนั้นคือการที่กลุ่มของรัฐมีปฏิสัมพันธ์กันและยังยึดถือผลประโยชน์และคุณค่าร่วมกัน ในสังคมระหว่างประเทศยังปรากฏระเบียบระหว่างประเทศซึ่งเป็นรูปแบบของกิจกรรมระหว่างรัฐที่ใช้ธำรงรักษาเป้าหมายพื้นฐานของสังคมดังกล่าว ได้แก่ การดำรงอยู่ร่วมกันโดยปราศจากความรุนแรง การรักษาข้อตกลงระหว่างกันและการรักษาอธิปไตยของตนรวมทั้งสังคมระหว่างรัฐเอาไว้ สังคมระหว่างประเทศจึงถือกำเนิดขึ้นมาจากวิถีปฏิบัติและสถาบันรากฐานที่เป็นแบบแผนยึดถือร่วมกันในการดำเนินความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ สถาบันกำหนดคุณสมบัติสำคัญที่สุดของรัฐสมาชิกในสังคมระหว่างประเทศ คือ “อธิปไตย” และสถาบันที่กำกับความสัมพันธ์ระหว่างรัฐอธิปไตยในสังคมระหว่างประเทศที่สำคัญ ได้แก่ การถ่วงดุลอำนาจ กฎหมายระหว่างประเทศ การทูต การสงครามและการจัดการของมหาอำนาจ ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในคำอธิบายของสำนักอังกฤษจึงมีลักษณะเป็น “สังคมแบบอนาธิปไตย” (The Anarchical Society)²⁹

จุดตั้งต้นของสถาบันและปทัสถานของสังคมระหว่างประเทศพัฒนาขึ้นมาจากเงื่อนไขภายในระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศของยุโรปเป็นหลัก หัวข้อสำคัญในการศึกษาของสำนักอังกฤษหัวข้อหนึ่งจึงได้แก่การขยายตัวของสังคมระหว่างประเทศแบบยุโรปไปยังพื้นที่ส่วนอื่นของโลกว่ามีพัฒนาการและกระบวนการอย่างไร³⁰ การขยายตัวดังกล่าวก่อให้เกิดการเผชิญหน้าระหว่างรัฐยุโรปกับรัฐพื้นถิ่นที่มีรูปแบบและผลลัพธ์ต่างกันไป บางประเทศอาจถูกผนวกรวมด้วยการตกเป็นอาณานิคม ในขณะที่บางประเทศมิได้ตกเป็นเมืองขึ้นแต่ถูกวางเงื่อนไขไว้ด้วยสนธิสัญญาที่ไม่เท่าเทียม ตัวอย่างที่สำคัญได้แก่ สนธิสัญญานานจิงระหว่างอังกฤษกับจีน ใน ค.ศ. 1842 สนธิสัญญาเบาว์ริงระหว่างอังกฤษและสยาม ใน ค.ศ. 1855 และสนธิสัญญาแฮร์ริสระหว่างสหรัฐอเมริกากับญี่ปุ่น ใน ค.ศ. 1858 เป็นต้น สนธิสัญญากลุ่มนี้มีสาระสำคัญในการทำงานโดยเฉพาะการจำกัดอำนาจอธิปไตยทางศาลและเศรษฐกิจ ในอีกทางหนึ่ง สนธิสัญญายังเป็นเครื่องจัดสถานะกลุ่มประเทศข้างต้นว่า “ไม่มีอารยะ” (uncivilized) หรือ “กึ่งอารยะ” (semi-civilized) อีกทั้งยังถูกใช้วางเงื่อนไขให้ปรับตัวไปสู่ “รัฐอารยะ” (civilized states) ตามแบบแผนของสังคมระหว่างประเทศที่เกอริท ดับบลิว กง (Gerrit

²⁸ Andrew Linklater, “The English School.” in *Theories of International Relations*, 5th edition. eds. Scott Burchill and Andrew Linklater (New York: Palgrave Macmillan, 2013), pp.88-89.

²⁹ Hedley Bull, *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, 4th edition (New York: Palgrave Macmillan, 2012).

³⁰ Hedley Bull and Adam Watson, eds. *The Expansion of International Society* (Oxford: Clarendon Press, 1989).

W. Gong) เรียกว่า “มาตรฐานแห่งอารยธรรม” อันประกอบด้วย การคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ ชาวต่างชาติที่เข้ามาพำนักในประเทศ การปรับปรุงโครงสร้างและสถาบันทางการเมืองภายใน การยอมรับกฎหมายระหว่างประเทศโดยเฉพาะกฎหมายภาคสงคราม การยึดถือแบบแผนทางการทูตและการยอมรับวิถีปฏิบัติตามแบบสังคมตะวันตกที่เจริญแล้ว³¹

อย่างไรก็ตาม การศึกษาการขยายตัวของสังคมระหว่างประเทศมักถูกวิพากษ์ว่าเป็น การศึกษาเชิงพรรณนาที่ยึดยุโรปเป็นศูนย์กลางโดยเสนอแต่เพียงภาพความก้าวหน้าและมีพัฒนาการ ที่เป็นเส้นตรง นักวิชาการสำนักอังกฤษบางส่วนเริ่มศึกษาการขยายตัวของสังคมระหว่างประเทศในมุมกลับ โดยเสนอว่าแทนที่จะพิจารณาการขยายตัวของรัฐตะวันตกในฐานะต้นทางที่ส่งผ่านระเบียบ ระหว่างประเทศ แบบแผนและวิถีปฏิบัติต่างๆ เราควรหันมาศึกษาประสบการณ์และการเรียนรู้ใน พื้นที่ปลายทางของการขยายตัวซึ่งนำไปสู่การศึกษาหัวข้อ “การเข้าสู่สังคมระหว่างประเทศ” ด้วย คำถามสำคัญที่ว่าประเทศเหล่านี้เข้าสู่สังคมระหว่างประเทศเมื่อใดและอย่างไร นักวิชาการที่ศึกษา เรื่องนี้มักหยิบยกประเทศนอกยุโรปที่มีได้ตกเป็นอาณานิคมในศตวรรษที่ 19 มาเป็นกรณีศึกษา อาทิ จีน ญี่ปุ่นและสยาม ประเทศเหล่านี้ต่างรับมาตรฐานแห่งอารยธรรมแบบยุโรปมาเป็นปทัสถานในการ ปรับตัวเพื่อเข้าสู่สังคมระหว่างประเทศที่เรียกกันในช่วงเวลานั้นว่า “ครอบครัวแห่งประชาชาติ” นอกจาก มาตรฐานแห่งอารยธรรมจะตั้งข้อเรียกร้องให้ประเทศนอกยุโรปปฏิรูปโครงสร้างและสถาบัน ภายในประเทศให้ทันสมัยแล้ว ในอีกด้านหนึ่ง ยังเรียกร้องให้ประเทศเหล่านี้ยึดถือแบบแผนและวิถี ปฏิบัติเชิงสถาบันที่จำเป็นต่อการแสดงออกภายนอกโดยเฉพาะกฎหมายระหว่างประเทศ การทูตและ การสงครามสมัยใหม่³² การปฏิบัติและแสดงออกอย่างถูกต้องตามแบบแผนดังกล่าวถือเป็นเงื่อนไข สำคัญที่จะได้รับการยอมรับให้เข้าเป็นรัฐสมาชิกในสังคมระหว่างประเทศ

แม้งานของกงจะชี้ชวนให้พิจารณาการเข้าสู่สังคมระหว่างประเทศของประเทศปลายทางและ เปิดประเด็นความไม่เท่าเทียมกันในระดับระหว่างประเทศ แต่คำอธิบายของกงยังคงให้ความสำคัญกับ โครงสร้างทางความคิดในฐานะสถาบันหลักที่ส่งอิทธิพลต่อประเทศปลายทางโดยละเอียดบทบาทของ ตัวกระทำการภายในรัฐเหล่านี้ที่ได้รับอิทธิพลจากการทำงานของโครงสร้างดังกล่าว ข้อถกเถียงเรื่อง การขยายตัวของสังคมระหว่างประเทศและการทำงานของระเบียบระหว่างประเทศขึ้นสำคัญคืองาน Beyond the Anarchical Society: Grotius, Colonialism and Order in World Politics ของ เอ็ดเวิร์ด คีน (Edward Keene) ซึ่งชี้ให้เห็นว่าการอธิบายการทำงานของระเบียบระหว่างประเทศใน

³¹ Gerrit W. Gong, *The Standard of 'Civilization' in International Society* (Oxford: Clarendon Press, 1984), p.15.

³² Hedley Bull, *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, 4th edition (New York: Palgrave Macmillan, 2012).

ศตวรรษที่ 19 นั้นมิได้มีเพียงรูปแบบเดียวเช่นที่นักวิชาการสำนักอังกฤษรุ่นบุกเบิกได้เสนอไว้ แต่มีรูปแบบที่ Keene เรียกว่า วิธีแห่งการปฏิสัมพันธ์ (modes of interactions) 2 รูปแบบ รูปแบบหนึ่งคือการทำงานของระเบียบระหว่างประเทศในปฏิสัมพันธ์ระหว่างรัฐอธิปไตยในยุโรปด้วยกัน อีกอีกรูปแบบหนึ่งคือการทำงานของระเบียบระหว่างประเทศในปฏิสัมพันธ์ระหว่างรัฐอธิปไตยยุโรปกับพื้นที่นอกยุโรป ในรูปแบบแรก ปฏิสัมพันธ์ระหว่างรัฐอธิปไตยยุโรปด้วยกันต่างดำเนินอยู่บนปทัสสถานของการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ บรรดารัฐยุโรปต่างส่งเสริมหลักความอดกลั้น (toleration) และการรับรองสถานะต่างตอบแทน (reciprocal recognition) ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐตั้งอยู่บนหลักแห่งความเท่าเทียมและการยอมรับอำนาจอธิปไตย ในทางตรงกันข้าม ระเบียบระหว่างประเทศกลับทำหน้าที่ “ส่งเสริมอารยธรรม” (promoting civilization) ในพื้นที่นอกยุโรป³³ ระเบียบระหว่างประเทศได้ส่งผ่านชุดความคิดการจัดแบ่งชั้นในระดับระหว่างประเทศที่ตั้งอยู่บนหลักแห่งไม่เสมอภาคในการดำเนินความสัมพันธ์ระหว่างรัฐไปยังพื้นที่นอกยุโรปและจัดประเภทพื้นที่ดังกล่าวว่า “ไม่เจริญ” จะเห็นได้ว่า “ครอบครัวแห่งประชาชาติ” ในศตวรรษที่ 19 นั้นเป็นกลุ่มทางสังคมระหว่างประเทศที่ทรงไว้ซึ่งอภิสิทธิ์แห่งสมาชิกที่เป็นรัฐยุโรปที่มีอารยธรรม การส่งแบบแผนและวิถีปฏิบัติของสังคมแห่งรัฐแบบยุโรปผ่านการทำงานของระเบียบระหว่างประเทศไปยังพื้นที่ที่ถูกจัดว่าไม่เจริญนั้นจึงแฝงไว้ด้วยการแบ่งชั้นและความไม่เท่าเทียมกันในสังคมดังกล่าว ดังนั้น ประเทศนอกยุโรปและมิได้ตกเป็นเมืองขึ้นที่ต้องการเข้าสู่ “ครอบครัวแห่งประชาชาติ” จำเป็นต้องถูกวางเงื่อนไขให้มีสถานะต่ำกว่าในฐานะ “รัฐกึ่งอธิปไตย” และ “รัฐกึ่งอารยธรรม” ที่ต้องปฏิบัติตนให้เป็นที่ประจักษ์ต่อนานาอารยประเทศเพื่อให้ได้รับการยอมรับเป็นสมาชิกโดยสมบูรณ์

ข้อควรพิจารณาข้างต้นได้รับการขยายต่อในงาน The Standard of ‘Civilization’, the expansion Thesis and the 19th-century International Social Space. ของผู้เขียนคนเดียวกัน คินได้ชี้ชวนให้เปลี่ยนมาใช้คำว่า “การแบ่งชั้น” (stratification) ที่เกิดขึ้นภายในสังคมระหว่างโดยเปลี่ยนคำถามเดิมที่มักตั้งประเด็นว่า “ใครเป็นสมาชิกในสังคมระหว่างประเทศ” มาเป็น “ใครอยู่ในตำแหน่งแห่งที่ใดในสังคมระหว่างประเทศ” การเปลี่ยนคำถามดังกล่าวจะทำให้เราเข้าใจโครงสร้างของสังคมระหว่างประเทศที่ขยายตัวไปทั่วโลกในศตวรรษที่ 19 ว่าสมาชิกในสังคมดังกล่าวมิได้มีสถานะเสมอกันหากมีการจัดแบ่งชั้นของรัฐในสังคมดังกล่าว³⁴

³³ Edward Keene, *Beyond the Anarchical Society: Grotius, Colonialism and Order in World Politics* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004).

³⁴ Edward Keene, “The Standard of ‘Civilization’, the expansion Thesis and the 19th century International Social Space.,” *Millennium: Journal of International Studies* 42 (2014): 651-673.

ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสยาม การศึกษาปฏิสัมพันธ์ของสยามกับสังคมระหว่างประเทศแบบยุโรปมีอยู่เพียงไม่กี่ชิ้น งาน The Standard of 'Civilization' of International Society ของกง เป็นงานบุกเบิกการศึกษาสยามด้วยทฤษฎีสำนักรองกรอบแนวคิดมาตรฐานแห่งอารยธรรม (the Standard of Civilization) โดยมีข้อเสนอว่าการปรับตัวของสยามเพื่อเข้าสู่สังคมระหว่างประเทศเริ่มต้นภายหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง สยามพยายามปฏิรูปประเทศให้สอดคล้องกับแบบแผนของมาตรฐานแห่งอารยธรรมทั้งในมิติภายในและมิติภายนอก ในแง่มิติภายในจะเห็นได้จากการคุ้มครองสิทธิในชีวิตและทรัพย์สินของชาวต่างชาติที่เข้ามาพำนักในสยาม การปรับปรุงโครงสร้างและสถาบันทางการเมืองให้เป็นแบบตะวันตก การสร้างกองทัพสมัยใหม่ การปรับปรุงระบบกฎหมายและการศาล ส่วนในแง่มิติภายนอก สยามมีปฏิสัมพันธ์กับชาติตะวันตกในหลายช่องทาง เช่น การเข้าร่วมการประชุมสันติภาพที่กรุงเฮก ประเทศเนเธอร์แลนด์ ใน ค.ศ. 1899 และ ค.ศ. 1907 การปฏิบัติและดำเนินการทางการทูตแบบสมัยใหม่ รวมถึงการเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1³⁵ กงยังชี้ให้เห็นต่อไปว่า เหตุที่สยามยังคงรักษาเอกราชไว้ได้เป็นผลมาจากการยอมรับและปฏิบัติตามมาตรฐานแห่งอารยธรรม สยามได้รับการยอมรับให้เข้าเป็นสมาชิกโดยสมบูรณ์ในสังคมระหว่างประเทศ มีศักดิ์และสิทธิตามกฎหมายระหว่างประเทศในปลายทศวรรษ 1930³⁶

แม้กงจะชี้ให้เห็นภาพรวมการเข้าสู่สังคมระหว่างประเทศของสยามไว้รอบด้าน ทว่ากงยังละเลยประเด็นปทัสถานว่าด้วยอธิปไตยแห่งรัฐอันเป็นคุณลักษณะพื้นฐานของสมาชิกในสังคมระหว่างประเทศ กงให้ความสำคัญกับอิทธิพลของโครงสร้างนามธรรมทางความคิดที่มีผลต่อการปรับตัวของสยามในทางเดียวแต่ไม่ได้พิจารณาการเรียนรู้การทำงานของสถาบันในสังคมระหว่างประเทศในหมู่ผู้กระทำการซึ่งหมายถึงชนชั้นนำสยาม บทความ Representing civilization: Solidarism, ornamentalism and Siam's entry into international society ของนีล เอ. เองเกลฮาท (Neil A. Englehart) ได้ขยายการศึกษาสยามกับเข้าสู่สังคมระหว่างประเทศโดยศึกษาปฏิสัมพันธ์ระหว่างปทัสถานระหว่างประเทศกับบทบาทของตัวกระทำการในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เองเกลฮาทมีข้อเสนอว่า ชนชั้นนำสยามใช้ความสามารถทางการทูตในระดับปัจเจกบุคคลแสวงหาการยอมรับจากตะวันตกว่าสยามมีอารยะและพร้อมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายชนชั้นนำระดับสากลที่เรียกว่า "Aristocratic International Society" ดังจะเห็นได้จาก การเสด็จพระราชดำเนินเยือนต่างประเทศของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงนำเสนอพระองค์ว่าเป็น "ภาพตัวแทนสยามที่มีอารยะ" โดยทรงแสดงพระองค์ว่าทรงคุ้นเคยกับวิถีปฏิบัติแบบตะวันตกเป็น

³⁵ Gerrit W. Gong, *The Standard of 'Civilization' in International Society* (Oxford: Clarendon Press, 1984), pp. 217-253.

³⁶ Ibid, p.237.

อย่างดี นอกจากนี้ยังทรงพยายามเข้าไปมีส่วนร่วมในเครือข่ายชนชั้นนำระดับประมุขแห่งรัฐในยุโรป ในอีกทางหนึ่งยังทรงใช้การดำเนินการทางการทูตเป็นเครื่องมือขจัดอคติทางเชื้อชาติที่ดำรงอยู่ในขณะนั้น³⁷

อย่างไรก็ตาม คำอธิบายจากงานที่มีอยู่นั้นยังคงมีข้อจำกัดอยู่เพียงการแสดงออกของสยามตามหลักกฎหมายระหว่างประเทศและแบบแผนทางการทูต งาน War as Membership: International Society and Thailand's Participation in World War I ของเรย์มอนด์จะเปิดประเด็นการเข้าสู่สังคมระหว่างประเทศของสยามผ่านการใช้สงคราม เรย์มอนด์เสนอว่า การเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 ของสยามเป็นการยกระดับสถานะในสังคมระหว่างประเทศแบบยุโรปผ่านการทูตเชิงการทหารและการปฏิบัติตามกฎหมายระหว่างประเทศภาคสงคราม การส่งกองกำลังสยามเข้าร่วมสงครามเป็นเพียงการแสดงสัญลักษณ์เชิงปทัสสถานมากกว่าการใช้สงครามเป็นเครื่องแสดงแสนยานุภาพแห่งการทหาร การปรับสถานภาพของสยามในคราวนั้นเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้สยามได้เข้าร่วมการประชุมสันติภาพที่กรุงปารีสและเป็นโอกาสแก้ไขสนธิสัญญาที่ไม่เป็นธรรมในเวลาต่อมา³⁸

แม้ว่างานทั้งสามชิ้นข้างต้นจะเปิดประเด็นการเข้าสู่สังคมระหว่างประเทศของสยามไว้บ้างแล้ว ทว่างานกลุ่มนี้ยังคงมีช่องว่างในการศึกษา งานข้างต้นยังมิได้พิจารณาประเด็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างระเบียบระหว่างประเทศของสังคมแห่งรัฐแบบยุโรปในศตวรรษที่ 19 กับวิถีคิดและการเรียนรู้ของผู้นำและชนชั้นนำสยามอย่างจริงจัง การทำงานของระเบียบระหว่างประเทศในเวลานั้นมิได้ทำหน้าที่เพียงส่งผ่านความเป็นสมัยใหม่ (modernity) คุณค่า สถาบันและปทัสสถานระหว่างประเทศแบบตะวันตกมายังพื้นที่นอกยุโรปเท่านั้น แต่ยังส่งผ่านชุดความคิดว่าด้วยความไม่เสมอภาคและการกีดกันที่มีฐานะด้อยกว่า อีกทั้งงานกลุ่มดังกล่าวยังมิได้ศึกษาพลังความคิดและประสบการณ์การเรียนรู้ของชนชั้นนำสยามในฐานะตัวกระทำการในพื้นที่ปลายทางที่เผชิญกับสังคมระหว่างประเทศแบบยุโรป ทั้งในแง่ความสำคัญของความรู้ความเข้าใจแบบใหม่ที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงความรู้ความเข้าใจแบบเดิมเกี่ยวกับวิถีปฏิบัติเชิงสถาบันต่างๆ ในระเบียบระหว่างประเทศเพื่อเข้าเป็นสมาชิกและได้รับการยอมรับให้มีความเสมอภาคทัดเทียมสมาชิกอื่นในสังคมระหว่างประเทศ ในวิทยานิพนธ์นี้จึงต้องการชี้ให้เห็นว่า สงครามโลกครั้งที่ 1 ถือเป็นโอกาสจากภายนอกที่ชนชั้นนำสยามได้ใช้ประโยชน์ในการประกอบสร้างตัวตนของประเทศให้เป็นที่นับหน้าถือตาเสมอด้วยประเทศตะวันตกในบริบทที่โลกยังคงมีชุดความคิดเรื่องไม่เสมอภาคในระดับระหว่างประเทศอย่างชัดเจน และในอีกทางหนึ่ง

³⁷ Neil A. Englehart, "Representing civilization: Solidarity, ornamentalism and Siam's entry into international society," *European Journal of International Relations* 16, (June 2010): 417-439.

³⁸ Gregory V. Raymond, "War as Membership: International Society and Thailand's Participation in World War I," *Asian Studies Review* 43 (January 2019): 132-147.

ตัวตนของสยามที่มีความชัดเจนยิ่งขึ้นในมิติต่างประเทศก็เอื้ออำนวยให้ชนชั้นนำสยามนำมาใช้ประโยชน์ในทางการเมืองภายในทั้งในแง่การรักษาระบอบการปกครองและการยกสถานะของพระมหากษัตริย์

1.5.2 แนวคิดการระบุตัวตนของชาติในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ

อัตลักษณ์ (identity) เป็นเรื่องที่มีการศึกษากันอย่างแพร่หลายในสาขาวิชาสังคมวิทยา (sociology) ต่อมามีการนำประเด็นเรื่องอัตลักษณ์เข้ามาศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศกันมากยิ่งขึ้นในช่วงทศวรรษที่ 1980 โดยเฉพาะอย่างยิ่งนักวิชาการในกลุ่มทฤษฎีประกอบสร้าง (constructivism) ที่ให้ความสำคัญกับเรื่องความคิด (ideas) ที่มีผลต่อความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ³⁹ นักวิชาการกลุ่มทฤษฎีประกอบสร้างส่วนหนึ่งมีข้อเสนอร่วมกันว่า อัตลักษณ์หรือ “ตัวตน” ของรัฐมิได้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติหรือเกิดขึ้นจากปัจเจกบุคคลเพียงลำพัง แต่ถูกประกอบสร้างขึ้นมาจากปฏิสัมพันธ์ที่มีร่วมกันระหว่างโครงสร้างกับความคิดของตัวแสดงในสังคมที่มีอยู่จำนวนมาก อัตลักษณ์มิได้มีเพียงหนึ่งเดียวหรือไม่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ แต่จะเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทในมิติต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นเวลา การเมือง เศรษฐกิจทั้งที่เกิดขึ้นภายในและภายนอกรัฐ ทั้งนี้ก็เพื่อประโยชน์ของรัฐในการแสดง “ความเป็นเรา” (we) ที่แตกต่างจากรัฐอื่นในฐานะ “ผู้อื่น” (others) อเล็กซานเดอร์ เวนด์ท์ (Alexander Wendt) นักวิชาการด้านความสัมพันธ์ระหว่างประเทศคนสำคัญของกลุ่มแนวคิดประกอบสร้างได้ชี้ให้เห็นว่า ในระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ อัตลักษณ์ของรัฐมีส่วนต่อการกำหนดผลประโยชน์หรือสิ่งที่รัฐต้องการและการดำเนินนโยบายต่างประเทศในช่วงเวลาต่างๆ ในแง่นี้ อัตลักษณ์จึงมีประโยชน์ต่อการศึกษานโยบายต่างประเทศ⁴⁰ เท็ด ฮอฟฟ์ (Ted Hoff) นักวิชาการด้านความสัมพันธ์ระหว่างประเทศชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของอัตลักษณ์ในโลกทางสังคมไว้ว่า หากไร้ซึ่งอัตลักษณ์แล้ว โลกที่วุ่นวายจะเผชิญกับความวุ่นวาย ความยุ่งเหยิงและภัยอันตรายยิ่งกว่าที่พบเจอในสภาวะที่ไร้ซึ่งอำนาจศูนย์กลางอย่างอนาธิปไตย (anarchy)⁴¹

³⁹ Robert Jackson and Georg Sorensen, *Introduction to International Relations: Theories and Approaches*, 5th ed (Oxford: Oxford University Press, 2013), p.21.

⁴⁰ Alexander Wendt, *Social Theory of International Politics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), p.231.

⁴¹ Ted Hoff, “The promise of Constructivism in International Relations Theory.” *International Security* 23 (1998): 175.

อย่างไรก็ดี นักวิชาการในชั้นหลังอย่าง ริชาร์ด เน็ด ลีโอบ์ (Richard Ned Lebow) มีทัศนะเกี่ยวกับอัตลักษณ์กับการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศที่ต่างไป ต่อมาเขาได้พัฒนาความคิดและมีการนำเสนอแนวคิดที่เรียกว่า “การระบุตัวตนของชาติ” (national identification)

ในเบื้องต้น พจนานุกรมออนไลน์ของมหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ให้ความหมายของคำว่า identification ไว้ว่า “การกระทำในการรับรองและการขนานนามบุคคลใดบุคคลหนึ่งหรือสิ่งของใดสิ่งหนึ่ง” (the act of recognizing and naming someone or something)⁴² และอีกความหมายหนึ่งว่า “กระบวนการการรับรองบุคคลใดบุคคลหนึ่งหรือสิ่งใดสิ่งหนึ่ง รวมถึงการระบุหรือการพิสูจน์ลักษณะและตัวตน” (the process of recognizing someone or something, and stating or proving who or what they are)⁴³ ส่วนในพจนานุกรมออนไลน์ของเมอริแอม-เว็บสเตอร์ (Merriam-Webster) ได้เสนอความหมายของคำว่า identification ไว้ในทำนองคล้ายกันว่าการกระทำของการระบุ (an act of identifying) ในพจนานุกรมข้างต้นยังมีการเสนอความหมายของคำดังกล่าวที่น่าสนใจว่า “เป็นการปรับเปลี่ยนทางจิตวิทยาของตัวตนเข้ากับบางสิ่งบางอย่างที่มีความเกี่ยวข้อง (เช่น บุคคลหรือกลุ่ม) ด้วยความรู้สึกที่ก่อให้เกิดการความเกี่ยวข้องในด้านอารมณ์อย่างใกล้ชิด⁴⁴

วิลเลียม บลูม (William Bloom) ได้นิยามการระบุตัวตน (identification) ว่าเป็นกระบวนการทางจิตวิทยาประเภทหนึ่งที่ปัจเจกบุคคลมีแรงขับเคลื่อนที่เป็นปกติในการระบุตนเองเข้ากับพฤติกรรม ธรรมเนียมปฏิบัติ คุณลักษณะของสภาวะแวดล้อมที่ปัจเจกบุคคลผู้นั้นดำรงอาศัยอยู่ กล่าวอีกนัยหนึ่ง ปัจเจกบุคคลพยายามแสวงหาตัวตนของตนเอง ยิ่งไปกว่านั้น ปัจเจกบุคคลยังมีแรงขับเคลื่อนในการปรับปรุงและปกป้องอัตลักษณ์ดังกล่าวที่ตนเป็นผู้กระทำ⁴⁵ โดยมีข้อเสนอหลักเรื่องการระบุตัวตนที่สามารถสรุปได้ 6 ประการ ได้แก่⁴⁶

⁴² Cambridge Dictionary, “identification” [online]

<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/identification>

⁴³ Ibid.

⁴⁴ Merriam-Webster Dictionary, “identification” [online] <https://www.merriam-webster.com/dictionary/identification>

⁴⁵ William Bloom, *Personal Identity, National Identity and International Relations* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990), p.23

⁴⁶ Ibid, pp.50-51.

1) การระบุตัวตนในฐานะที่เป็นกลไกของการนำทัศนคติ ธรรมเนียมปฏิบัติและพฤติกรรมของผู้อื่นเข้ามาปรับใช้กับตัวตนของปัจเจกบุคคลถือเป็นเรื่องที่มีความจำเป็นในเชิงชีวจิตวิทยา (a psycho-biological imperative) ที่มีรากฐานบนเรื่องความอยู่รอด

2) การระบุตัวตนเป็นกลไกที่สามารถปรับเปลี่ยนได้ทุกช่วงวัย

3) การประกอบสร้างการระบุตัวตนที่น่าพึงพอใจหรือเสถียรภาพในเชิงอัตลักษณ์ (identity stability) เป็นเรื่องสำคัญต่อสำนึกเรื่องความมั่นคงทางจิตวิทยาและการดำรงชีวิต การปรับอัตลักษณ์ให้ดีขึ้นนำไปสู่สำนึกของการมีชีวิตอยู่ที่ดียิ่งขึ้น ในทางตรงกันข้าม ความกระจัดกระจายของอัตลักษณ์ก็อาจนำไปสู่ความวุ่นวายและการล่มสลาย

4) เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงสภาวะแวดล้อม ปัจเจกบุคคลจะสร้างการระบุตัวตนแบบใหม่ที่เหมาะสม อีกทั้งยังมีการปรับตัวและการปกป้องอัตลักษณ์ใหม่นี้ด้วย

5) เมื่อปัจเจกบุคคลเข้าสู่สังคมโดยสมบูรณ์ การระบุตัวตนจะถูกสร้างขึ้นจากองค์ประกอบเชิงสัญลักษณ์ที่แตกต่างหลากหลาย

6) หากกลุ่มคนใช้การระบุตัวตนร่วมกันย่อมก่อให้เกิดประโยชน์ต่อการปรับปรุงและการปกป้องอัตลักษณ์ที่มีร่วมกันของกลุ่ม

ในส่วนที่เกี่ยวกับการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ลิโบริมีข้อเสนอหลักว่า “การระบุตัวตนของชาติ” เป็นสิ่งที่ใช้บรรยายคุณลักษณะของรัฐและประชาชนของรัฐ (the description of states and their people) ที่ถูกสร้างขึ้นจากตัวแสดงทั้งภายในและภายนอกรัฐ รวมทั้งสภาวะแวดล้อมระหว่างประเทศที่รัฐดำรงอยู่ในเวลานั้น แต่รัฐเป็นสิ่งที่ไม่มีชีวิต ไม่มีความนึกคิดหรือมีมันสมองเช่นเดียวกับมนุษย์ เพราะรัฐมิได้มีศูนย์กลางแห่งความนึกคิด (a conscious center) ที่จะพัฒนา กำหนดหรือกระทำการทำลายการระบุตัวตนที่เป็นพิเศษหรือมีความจำเพาะเจาะจงภายในรัฐด้วยเหตุนี้ รัฐจึงมีอาจสร้างอัตลักษณ์ขึ้นมาได้เอง ตัวการในการสร้างอัตลักษณ์ที่ว่านั้นคือผู้คนที่อาศัยอยู่ภายในรัฐนั้นซึ่งได้แก่ ผู้นำ ชนชั้นนำ ประชาชน ตลอดจนตัวแสดงจากภายนอก กลุ่มคนเหล่านี้มีส่วนต่อการกำหนดการระบุตัวตนแห่งชาติให้สอดคล้องกับโครงการทางการเมือง (political projects) และความต้องการในด้านจิตวิทยา (psychological needs) ผู้นำของรัฐอาจใช้การสร้างเหตุผลเข้าข้างตัวเอง (rationalization) และการระบุตัวตนของชาติมาใช้ประโยชน์ในทางนโยบาย อย่างไรก็ตาม การระบุตัวตนของชาติยังคงมีความสำคัญเนื่องจากการเป็นเครื่องเน้นย้ำเอกลักษณ์ของผู้คนและประเทศชาติของตน อีกทั้งยังเป็นวิธีการหลักในการแสวงหาสถานะ (the quest for status)

และความเชื่อมั่นในตนเอง (self-esteem) กระนั้นก็ตาม การระบุตัวตนของรัฐมิได้มีเพียงหนึ่งเดียว แต่มีความหลากหลาย มีช่วงแห่งความรุ่งเรืองและการเสื่อมคลายไปตามที่ตัวแสดงเป็นผู้กำหนด⁴⁷

การระบุตัวตนของชาติในทัศนะของลิโบริวั้นเป็นสิ่งที่ตั้งอยู่บนแหล่งที่มาที่สำคัญ 4 ประการ ได้แก่

- 1) บทบาทหน้าที่ของรัฐในระดับระหว่างประเทศ (international roles)
- 2) การดำเนินความสัมพันธ์ (affiliation)
- 3) องค์ประกอบทางกายภาพของรัฐ (bodies) เช่น ดินแดนและประชากร
- 4) การเขียนเรื่องราวความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ของประเทศ

ลิโบริวยังชี้ให้เห็นว่าการระบุตัวตนของชาติที่น่าดึงดูดใจที่สุดและจะถูกนำมาปรับใช้ในกิจการภายใน (internalized) คือการระบุตัวตนที่ให้ความสำคัญกับเอกลักษณ์และคุณภาพของรัฐและพลเมืองของรัฐในเชิงบวก แม้จะมีได้เป็นการแสดงความสูงส่งที่เหนือกว่ารัฐอื่นก็ตาม การระบุตัวตนแห่งชาติยังเป็นตัวสร้างและส่งเสริมความเชื่อมั่นในตนเองทั้งในทางตรงและทางอ้อม ทั้งนี้เพื่อเป็นการวางรากฐานทางจิตวิทยาให้กับลัทธิชาตินิยม (nationalism) ความพิเศษของการประดิษฐ์สร้างกระแสนิยมหรือความเป็นชาติในรูปแบบใดก็ตามย่อมขึ้นอยู่กับวิธีการที่ใช้อ้างถึงเอกลักษณ์และความเหนือกว่าที่ถูกสร้างขึ้น⁴⁸ นอกจากนี้ ปัจจัยภายนอกมีผลต่อการระบุตัวตนของชาติ การที่รัฐมีปฏิสัมพันธ์กับรัฐอื่นก็มีส่วนสร้างการระบุตัวตนของชาตินั้นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการที่รัฐนั้นได้เข้าร่วมการดำเนินความสัมพันธ์ระหว่างรัฐที่เป็นรูปแบบ “สังคมนระหว่างประเทศ” ซึ่งมีโครงสร้างเป็นลำดับชั้น (hierarchical) มีบรรทัดฐานและกฎกติกาในการดำรงอยู่ร่วมกันในหมู่รัฐ⁴⁹

แม้แหล่งที่มาของการระบุตัวตนของชาติจะมีหลายประเภท แต่ลิโบริวกลับให้ความสนใจกับประเด็นเรื่องบทบาทหน้าที่ของรัฐในระดับระหว่างประเทศเป็นอย่างยิ่ง ลิโบริวได้นำทฤษฎีบทบาท (role theory) ในการศึกษาสังคมวิทยามาประกอบสร้างแนวคิดของตนด้วยการพิจารณาว่าชนิดของ

⁴⁷ Richard Ned Lebow, *National Identities and International Relations* (Cambridge: Cambridge University Press, 2016).

⁴⁸ Ibid. p.3.

⁴⁹ Ibid, p.8, 13-21.

บทบาทหน้าที่ของตัวแสดงที่ดำรงอยู่ในสังคมระหว่างประเทศ การเลือกหรือการกำหนดบทบาทดังกล่าวรวมถึงความเป็นอิสระของรัฐที่จะเลือกและสร้างบทบาทเหล่านั้น⁵⁰

ในรูปแบบความสัมพันธ์แบบ “สังคม” ย่อมปรากฏ “บทบาท” ของสมาชิกในสังคมนั้นอยู่เสมอ บทบาทหน้าที่ดังกล่าวยังเป็นตัวขับเคลื่อนและธำรงรักษาระเบียบของสังคมและลำดับชั้นที่มีอยู่อีกทั้งยังใช้เป็นเครื่องมือในการพิจารณาและคาดเดาพฤติกรรมของมนุษย์ สมาชิกของสังคมมิได้ผูกขาดการมีบทบาทใดบทบาทหนึ่ง หากมีบทบาทที่แตกต่างกันไปในบุคคลคนเดียวกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายประการที่เกี่ยวข้อง ไม่ว่าจะเป็นสถานภาพทางสังคม หน้าที่ สิทธิและความรับผิดชอบ สังคมยังได้รับการธำรงรักษาไว้หรืออาจเปลี่ยนแปลงไปด้วยบทบาทและการแสดงออก (performance) ซึ่งบทบาทเหล่านั้นก็ได้

สังคมระหว่างประเทศมีรูปแบบที่เป็นลำดับชั้นและโครงสร้างที่ประกอบด้วยรูปแบบทางการเมืองและเศรษฐกิจซึ่งถูกกำหนดโดยกลุ่มรัฐมหาอำนาจในแต่ละช่วงเวลา อย่างไรก็ตาม แม้สังคมระหว่างประเทศถือเป็นรูปแบบทางสังคมที่เปราะบางที่สุด แต่กลับส่งผลต่อพฤติกรรมของรัฐที่จะเกิดขึ้นในภายหลัง ในสังคมดังกล่าวจะพิจารณาว่าใครว่าเป็นสมาชิกของกลุ่ม บทบาทแบบใดที่จะได้รับการยอมรับ รัฐสมาชิกมีสถานภาพที่สูงหรือต่ำ สถานะนั้นจะเป็นตัวกำหนดการแสดงออกอย่างไรในสังคม และใครสามารถแสดงออกเช่นนั้นได้บ้าง การมีสถานะรัฐและบทบาทของคนที่สูงขึ้นผ่านการแผ่ขยายเพื่อตนเองถือเป็นความปรารถนาในลำดับต้นของบรรดาผู้นำทางการเมือง⁵¹ ฉะนั้นรัฐต่างๆต่างพยายามประชันขันแข่งกันเพื่อเกียรติภูมิของตนภายในสังคมระหว่างประเทศที่ตนดำรงอยู่ทั้งในระดับภูมิภาคหรือระดับโลก

จากที่กล่าวมาข้างต้น วิทยานิพนธ์นี้เลือกหยิบประเด็นเรื่องบทบาทระหว่างประเทศในฐานะแหล่งที่มาของการระบุตัวตนของชาติในสังคมระหว่างประเทศ ซึ่งในที่นี่จะขอสรุปข้อเสนอเชิงทฤษฎีของลีโบวีนประเด็นดังกล่าว ดังต่อไปนี้⁵²

บทบาทในสังคมระหว่างประเทศที่มีโครงสร้างเป็นลำดับชั้นลดหลั่นกันไปในนั้นเป็นปัจจัยที่ทำให้หน้าที่หลายประการ ได้แก่ การประกอบสร้างตัวตนของรัฐ การสร้างความชอบธรรมให้แก่บทบาทของรัฐ รวมถึงการรับรองบทบาทที่ตัวแสดงในสังคมนั้นได้แสดงออกในภาคปฏิบัติ การระบุตัวตนของชาติยังช่วยก่อรูปประเภทของบทบาทที่รัฐต้องการแสดงออกและได้รับการรับรองจากการแสดงออกดังกล่าว สิ่งนี้ถือเป็นกระบวนการ “ต่างตอบแทน” อย่างเข้มข้นระหว่างตัวแสดงในระดับ

⁵⁰ Ibid, p.73.

⁵¹ Ibid, p.77.

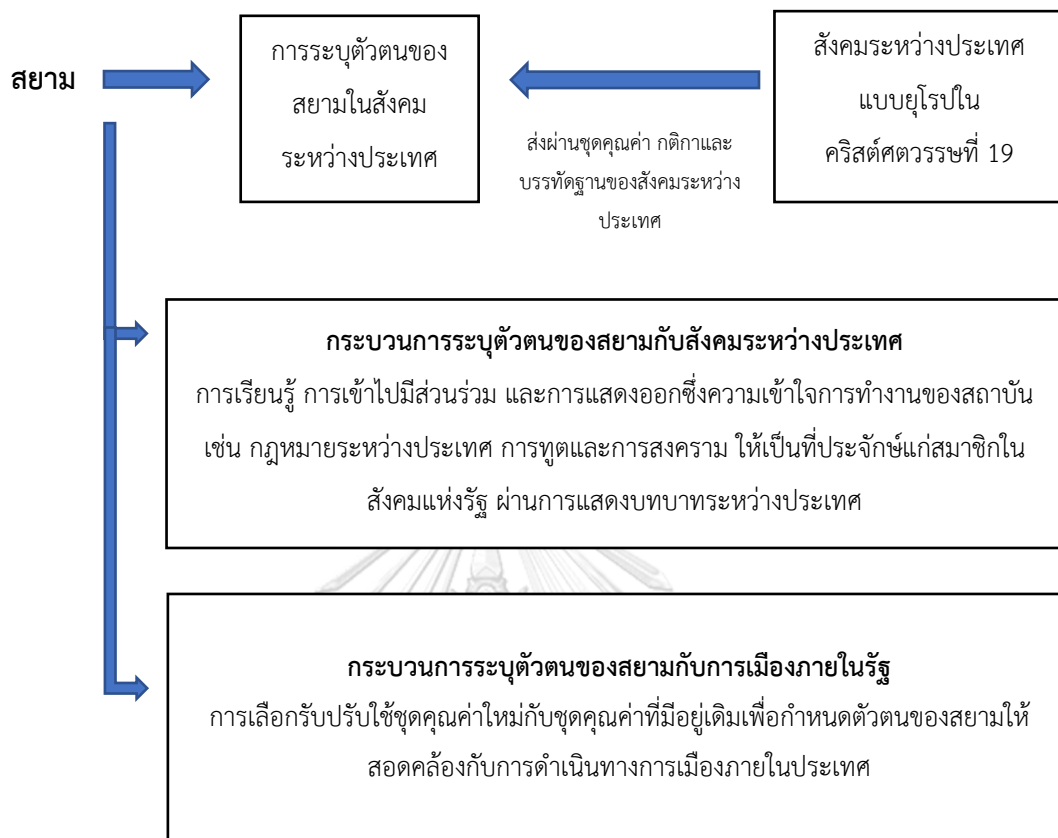
⁵² Ibid, pp.104-106.

ปัจเจกบุคคลกับสมาชิกอื่นในสังคมระหว่างประเทศทั้งในระดับภูมิภาคและระดับระหว่างประเทศซึ่งให้ความกังวลสนใจต่อเรื่องบทบาทและบทบาทที่รัฐต่างๆสามารถแสดงออกได้ บทบาทข้างต้นยังเป็นสิ่งที่บรรดาผู้นำทางการเมืองนำมาใช้ประโยชน์ในการเสริมสร้างอิทธิพลของรัฐตน และปลุกจิตสำนึกเรื่องรัฐในหมู่พลเมือง

นอกจากนั้น บทบาทระหว่างประเทศบางอย่างเป็นปัจจัยที่เกื้อหนุนความเชื่อมั่นตนเองในระดับปัจเจกบุคคล บทบาทดังกล่าวได้สร้างและเน้นย้ำสิ่งที่ผู้นำและเหล่าปัญญาชนต่างมีส่วนรับผิดชอบชุดความคิดที่ยืนยันเรื่องความสูงส่งทางค่านิยมและสถาบัน ตลอดจนการประสบความสำเร็จของรัฐ ผลประโยชน์ทางจิตวิทยาเช่นนี้ก่อให้เกิดแรงกระตุ้นที่สำคัญให้แก่ผู้นำที่ต้องการแสวงหาบทบาทในทางสถานะที่สูงขึ้น การสร้างเกียรติภูมิให้แก่รัฐใดรัฐหนึ่งจะก่อให้เกิดภราดรภาพ (solidarity) และยังช่วยเสริมสร้างความแข็งแกร่งให้แก่ตำแหน่งแห่งที่ทางการเมืองของผู้นำที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับโครงการนี้ อย่างไรก็ดี การได้มาซึ่งสถานะและบทบาทของรัฐที่สูงขึ้นย่อมนำมาซึ่งความรับผิดชอบที่มากขึ้นรวมทั้งการประพฤติปฏิบัติตนของรัฐตนด้วยมาตรฐานที่สูงขึ้นกว่ารัฐอื่น ในอีกด้านหนึ่ง บทบาทและสถานะใหม่ของรัฐก็ถือเป็นเรื่องเปราะบาง หากรัฐมิได้มีพฤติกรรมเป็นไปตามที่รัฐอื่นคาดหวัง อีกทั้งยังอาจทำลายจุดยืนของรัฐรวมทั้งยังนำไปสู่วิกฤตเรื่องการดำรงอยู่ของพลเมืองก็เป็นได้

จากที่กล่าวไปข้างต้น ผู้วิจัยนำมโนทัศน์เรื่องสังคมระหว่างประเทศตามแนวทางของสำนักอังกฤษมาพิจารณาประกอบกับแนวคิดเรื่องการระบุดัตนของชาติด้วยการสร้างกรอบแนวคิดเพื่ออธิบายและทำความเข้าใจสงครามโลกครั้งที่ 1 กับการระบุดัตนของสยามในสังคมระหว่างประเทศ (ดูภาพที่ 1)

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดของการศึกษา

ที่มา: โดยผู้วิจัย

1.6 สมมติฐานของการศึกษา

สงครามโลกครั้งที่ 1 เป็นจุดแสดงสัมฤทธิ์ผลสูงสุดของการระบุดัตตนของสยามในสังคมระหว่างประเทศผ่านการแสดงบทบาทระหว่างประเทศตามแบบรัฐสมัยใหม่ อีกทั้งยังเป็นการแสดงผลของการผสมผสานความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการทำงานของสถาบันระหว่างประเทศให้เป็นที่ประจักษ์แก่นานาอารยประเทศ ในอีกทางหนึ่ง การระบุดัตตนของสยามดังกล่าวได้ถูกนำมาใช้ประโยชน์ในทางการเมืองภายในด้วยการตั้งรับปรับใช้คุณค่าและปทัสสถานของสังคมระหว่างประเทศแล้วนำมาสร้างความหมายใหม่ให้มีลักษณะเฉพาะและถ่ายทอดลงในพื้นที่สาธารณะ ทั้งนี้เพื่อเสริมสร้างความมั่นคงให้แก่ระบอบราชาธิปไตยและยกพระราชสถานะของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวให้สูงเด่นยิ่งขึ้น

1.7 ระเบียบวิธีวิจัย

วิทยานิพนธ์นี้ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพโดยเลือกใช้การวิจัยเอกสาร (documentary research) จากแหล่งข้อมูลในระดับต่างๆ ทั้งเอกสารชั้นต้น (primary sources) และเอกสารชั้นรอง (secondary sources) โดยใช้วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลแบบตีความ (interpretative)

ตัวอย่างเอกสารชั้นต้นที่ผู้วิจัยใช้ในวิทยานิพนธ์นี้ได้แก่ เอกสารราชการที่เกี่ยวข้องกับการเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 ของสยามของหน่วยงานราชการในสมัยนั้น วรรณกรรมของชนชั้นนำสยามในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1 โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งหลักฐานในส่วนนี้ปรากฏอยู่เป็นจำนวนมาก นอกจากนั้นยังใช้สิ่งพิมพ์อื่นๆ เช่น หนังสือพิมพ์ นิตยสาร จุลสารในช่วงสงครามมาประกอบการศึกษา

ในส่วนเอกสารชั้นรอง ผู้วิจัยอาศัยประวัติศาสตร์นิพนธ์ วิทยานิพนธ์ หนังสือตลอดจนสิ่งพิมพ์ที่เกี่ยวข้องมาประกอบการศึกษา โดยการค้นคว้าจากแหล่งข้อมูลสำคัญ ได้แก่ หอสมุดแห่งชาติ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ หอวิชาฐานุสรณ์ หอสมุดกลางแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หอสมุดคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หอสมุดคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นต้น

1.8 การนำเสนอเนื้อหา

บทที่ 1 บทนำ

บทที่ 2 สยามกับสังคมนระหว่างประเทศแบบยุโรปในคริสต์ศตวรรษที่ 19

ศึกษาปฏิสัมพันธ์ของสยามกับสังคมนระหว่างประเทศในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ด้วยการพิจารณาการเคลื่อน “ตัวตน” ของสยามออกจากระเบียบระหว่างประเทศแบบรัฐจารีตเข้าสู่สังคมนระหว่างประเทศที่มียุโรปเป็นศูนย์กลาง อีกทั้งยังศึกษาการปรับ “ตัวตน” ใหม่ของสยามเข้ากับการเรียนรู้และการแสดงออกเกี่ยวกับการสงครามสมัยใหม่

บทที่ 3 “ตัวตนใหม่” ของสยามกับการเมืองภายในสมัยรัชกาลที่ 5 และ 6

ศึกษาการแสวงหาตัวตนใหม่ของสยามในสังคมนระหว่างประเทศที่มีผลสัมพันธ์กับสภาพการเมืองภายในในสมัยรัชกาลที่ 5 จนถึงต้นรัชกาลที่ 6 ที่ต่างเผชิญความท้าทายที่ต่างกันไป รวมถึงศึกษาการจัดการทางการเมืองภายในเพื่อรับมือการช่วงชิงรูปแบบและเป้าหมายของตัวตนสยามในบริบทก่อนสงครามโลกครั้งที่ 1

บทที่ 4 ความเป็นกลางของสยามในสงครามโลกครั้งที่ 1

ศึกษาสยามในช่วงประกาศความเป็นกลาง (ค.ศ. 1914-1917) ที่ส่งผลต่อการระบุดัตตนของสยามในสังคมนระหว่างประเทศ และศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างความเป็นกลางในสงครามโลกครั้งที่ 1

กับปัญหาทางการเมืองภายในตลอดจนการใช้โอกาสสงครามมาเป็นเครื่องมือจัดการทางการเมืองภายในประเทศ

บทที่ 5 การเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 กับการระบุดัตนของสยาม

ศึกษาความสัมพันธ์ของการเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 กับกระบวนการระบุดัตนของสยามในสังคมระหว่างประเทศผ่านการประกอบสร้างเหตุผลเพื่อเข้าร่วมสงคราม ตลอดจนการแสดงออกซึ่งบทบาทและหน้าที่ของสยามในฐานะคู่สงคราม

บทที่ 6 การสร้างความหมายให้แก่การเข้าร่วมสงครามโลกครั้งหนึ่งของสยาม

ศึกษาการใช้โอกาสจากการระบุดัตนของสยามจากการเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 มาเป็นเครื่องมือเพื่อมุ่งหวังผลทางการเมืองภายในด้วยวิธีการต่าง ๆ ได้แก่ การสร้างภาพลักษณ์เยอรมนีในฐานะผู้ร้าย การสร้างความหมายให้แก่สงครามตามแบบพระพุทธศาสนา และการประกอบพิธีกรรมอันเกี่ยวเนื่องกับสงคราม

บทที่ 7 บทสรุป

อภิปรายบทสรุปของวิทยานิพนธ์ผ่านกรอบการศึกษา พร้อมด้วยข้อสังเกตจากการศึกษาที่มีต่อองค์ความรู้เกี่ยวกับการต่างประเทศของไทย การเปลี่ยนเข้าสู่รัฐไทยสมัยใหม่และทฤษฎีความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ตลอดจนข้อเสนอแนะจากการศึกษา

บทที่ 2

สยามกับสังคมระหว่างประเทศแบบยุโรปในคริสต์ศตวรรษที่ 19

“...ข้าพระพุทธเจ้าจึงมีประสงค์เป็นล้นเกล้าฯที่จะเดินทางให้มีเครื่องป้องกันอย่างเช่นประเทศยุโรป จึงได้กราบบังคมทูลพระกรุณาตามความคิดเห็นเพื่อได้รับแลถือตามกฎหมายอินเตอร์เนชันแนล ตามความนับถือไว้วางใจของประเทศยุโรปซึ่งจะเป็นหมู่ที่เรียกว่าอยู่ในแฟมิลีเดียวกัน...”⁵³

คำกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงระเบียบราชการแผ่นดิน ร.ศ. 103

กล่าวนำ

“ตัวตน” ของสยามมีความแตกต่างกันไปตามการดำรงอยู่ในระเบียบความสัมพันธ์ที่ต่างกัน ก่อนสมัยใหม่ สยามมี “ตัวตน” ที่ดำรงอยู่ในระเบียบความสัมพันธ์ระหว่างรัฐที่สำคัญ 2 ชุดคือ ระเบียบแบบรัฐอธิราชกับระเบียบแบบจีน ทว่าการเผชิญหน้าของสยามกับสังคมระหว่างประเทศแบบยุโรปที่ประกอบด้วยระเบียบการดำเนินความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ ตลอดจนชุดคุณค่า กติกาและบรรทัดฐานที่ต่างไปได้ส่งผลให้ “ตัวตน” ของสยามและวิถีคิดของชนชั้นนำสยามเริ่มเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย

ในบทนี้เป็นการศึกษาปฏิสัมพันธ์ของสยามกับสังคมระหว่างประเทศแบบยุโรปมีผลต่อการระบุดัชนิยมใหม่ของสยามในช่วงครึ่งหลังคริสต์ศตวรรษที่ 19 จนถึงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 1 ผ่านการเรียนรู้ชุดคุณค่า กติกาและแบบแผนเชิงวิถีปฏิบัติของสังคมแห่งรัฐแบบยุโรป จุดตั้งต้นเช่นนี้ได้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงวิถีคิด การรับรู้และการให้ความหมายเกี่ยวกับการสงครามในหมู่ชนชั้นนำของสยาม ปฏิสัมพันธ์ของสยามกับชาติตะวันตกที่มากขึ้นมีเพียงนำมาซึ่งการปรับปรุงประเทศและการปฏิรูปกองทัพให้ทันสมัย แต่ยังไม่นำไปสู่การเรียนรู้และทำความเข้าใจวิถีปฏิบัติของการสงครามระดับสากลซึ่งอิงกับกฎหมายระหว่างประเทศและการทูต รวมถึงการการแสดงออกเรื่องการสงครามในภาคปฏิบัติ

ในบทนี้แบ่งการนำเสนอเนื้อหาออกเป็น 4 ส่วน ได้แก่

- 1) “ตัวตน” ของสยามในระเบียบระหว่างประเทศแบบรัฐจารีต
- 2) การเคลื่อนตัวเข้าสู่สังคมระหว่างประเทศของสยาม

⁵³ “คำกราบบังคมทูลถวายความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน ร.ศ.103” ใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ ชัดติยา กรรณสูต (รวบรวม) เอกสารการเมืองการปกครองไทย (พ.ศ. 2417-2477), พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: สถาบันสยามศึกษา สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2532), หน้า 51

- 3) “ตัวตน” ใหม่ของสยามกับการสงครามในสังคมระหว่างประเทศ
- 4) สยามกับสถาบันที่เกี่ยวกับการสงครามในสังคมระหว่างประเทศ

2.1 “ตัวตน” ของสยามในระเบียบระหว่างประเทศแบบรัฐจารีต

2.1.1 สยามในโลกเก่า

ในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ประเทศต่างๆในพื้นที่เอเชียยังมีรูปการณ์เป็นรัฐจารีตที่มีขนาดและพลังอำนาจแตกต่างกันไป การดำเนินความสัมพันธ์ระหว่างรัฐดำรงอยู่ในระเบียบระหว่างประเทศที่มีโครงสร้างเป็นลำดับชั้น (hierarchical structure)⁵⁴ ที่รัฐมีฐานะลดหลั่นกันไปตามพลังอำนาจที่ปรากฏในช่วงระยะเวลาหนึ่งโดยอำนาจนั้นอาจเป็นบารมีของผู้ปกครองหรือการสั่งสมแสนยานุภาพทางการทหาร โครงสร้างความสัมพันธ์ข้างต้นได้สะท้อนความไม่เสมอภาคในระเบียบระหว่างประเทศแบบรัฐจารีตอย่างช้านานจนกลายเป็นปทัสถานที่ยอมรับร่วมกันในหมู่ในภูมิภาคเอเชีย

ในประเด็นนี้ เฮนดริก สปรูย์ต (Hendrik Spruyt) นักวิชาการทางรัฐศาสตร์ ได้ชี้ให้เห็นว่า ในเอเชียมีระเบียบระหว่างประเทศดำรงอยู่ก่อนการเผชิญหน้ากับสังคมระหว่างประเทศแบบยุโรป ระเบียบและรูปแบบความสัมพันธ์ดังกล่าวมีลักษณะเป็น “จินตกรรมร่วม” (collective imagination) และวิสัยทัศน์ว่าด้วยระเบียบ (vision of order) ซึ่งความคิดเช่นนี้ก่อให้เกิดผลต่อการขับเคลื่อนสังคมการเมืองในแต่ละพื้นที่ด้วยรูปแบบที่แตกต่างกันไป⁵⁵ อย่างไรก็ตาม รัฐจารีตบางแห่งอาจดำรงอยู่ในระเบียบของสังคมระหว่างประเทศที่ทับซ้อนกันมากกว่าหนึ่งชุด ดังเช่นกรณีสยามที่อยู่ในระเบียบของสังคมระหว่างประเทศในเอเชีย 2 ชุดที่ประสานกันโดยรูปแบบแรกคือระเบียบแบบรัฐอธิราชกับระเบียบที่มีจีนเป็นศูนย์กลาง⁵⁶

ระเบียบระหว่างประเทศแบบรัฐอธิราชเป็นรูปแบบการดำเนินความสัมพันธ์ในหมู่รัฐจารีตของภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในระเบียบดังกล่าวจะมีได้มีจุดศูนย์กลางอำนาจเพียงแห่งเดียวแต่จะกระจายตัวตามแหล่งอำนาจของผู้ปกครองแห่งใดแห่งหนึ่งเหนืออาณาบริเวณที่เรียกว่า “ปริมนตลทางอำนาจ” (mandala) ซึ่งมีได้มีขอบเขตที่ชัดเจนหรือตายตัว ระเบียบระหว่างประเทศแบบรัฐ

⁵⁴ ธงชัย วินิจจะกุล, กำเนิดสยามจากแผนที่: ประวัติศาสตร์ภูมิภายของชาติ แปลโดย พวงทอง ภวัครพันธุ์ โอคา อรุณวงศ์ และพงษ์เลิศ พงษ์วนานต์ (กรุงเทพฯ: คบไฟ, 2556), หน้า 139-143.

⁵⁵ Hendrik Spruyt, The World Imagined: Collective Belief and Political Order in the Sinocentric, Islamic and Southeast Asian International Society (Cambridge: Cambridge University Press, 2020), p. 284.

⁵⁶ ธงชัย วินิจจะกุล, “ภาวะอย่างไรหนอที่เรียกว่าศิวิไลซ์: เมื่อชนชั้นนำสยามสมัยรัชกาลที่ 5 แสวงหาสถานะของตนเองผ่านการพิพิธภัณฑทั้งในและนอกประเทศ.” ใน คนไทย/คนอื่น: ว่าด้วยคนอื่นของความเป็นไทย (นนทบุรี: ฟ้ายาวกัน, 2560), หน้า 41-42.

อิทธิพลของหลักจักรวาลวิทยาจากศาสนาพราหมณ์-ฮินดูและพระพุทธศาสนา รวมถึงคติการปกครองว่าด้วยพระจักรพรรดิราชอันหมายถึงผู้ปกครองที่อยู่เหนือผู้ปกครองอื่นใดด้วยการแสดงบารมีกับรัฐอิทธิพลอื่นในรูปแบบต่างๆ โดยเฉพาะการสงคราม ในอีกด้านหนึ่งคือการทำหน้าที่ปกป้องคุ้มครองรัฐขนาดเล็กที่อยู่ภายใต้อำนาจบารมี⁵⁷

การสงครามระหว่างรัฐจารีตในระเบียบแบบอิทธิพลเกิดขึ้นอยู่บ่อยครั้งโดยมีเป้าประสงค์ที่แตกต่างกันไป ไม่ว่าจะเป็นการแย่งชิงอำนาจความเป็นใหญ่เหนือดินแดน การกวาดต้อนกำลังคนเพื่อเสริมสร้างฐานอำนาจให้แก่รัฐหรือการแย่งชิงเส้นทางการค้า⁵⁸ อย่างไรก็ตาม การสงครามของรัฐจารีตในแถบนี้ก็ได้มีพื้นที่รบที่กว้างใหญ่ไพศาล แต่ถูกจำกัดไว้ด้วยปริมาณพลแห่งอำนาจของแต่ละแห่งด้วยเหตุนี้ พื้นที่สมรภูมิจึงมีจำกัดและไม่ขยายขอบเขตข้ามไปยังปริมาณพลทางอำนาจอื่นที่ไม่คุ้นเคย ในอีกด้านหนึ่ง แบบแผนหลักของการสงครามระหว่างรัฐจารีตคือรูปแบบสงครามป้อมค่ายประชิด (siege warfare) ที่กองทัพขนาดใหญ่ไปล้อมตีเมืองคู่สงคราม เมื่อรัฐใดรัฐหนึ่งได้เปรียบกว่าก็จะเข้าจัดการฝ่ายตรงข้าม ทั้งในรูปแบบการปิดล้อมเมือง การยกทัพประจัญบานนอกตัวเมือง การลักลอบเข้าตัดตีกำลังพลและกองลำเลียงเสบียงของฝ่ายศัตรู ตลอดจนถึงการกระทำยุทธหัตถีระหว่างผู้นำทั้งสองฝ่าย⁵⁹

ในกรณีสยามซึ่งถือเป็นหนึ่งในรัฐอิทธิพลที่ทรงอำนาจในเขตภาคพื้นทวีปเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในนั้น ประสพการณ์สงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่สองได้ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ทางการเมืองของผู้นำศูนย์กลางอำนาจใหม่ทั้งในสมัยธนบุรีและสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยเฉพาะเรื่องการเสริมสร้างความมั่นคงให้แก่ราชอาณาจักรและการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างรัฐ การเปลี่ยนแปลงข้างต้นยังผลให้เกิดนโยบายการขยายพระราชอำนาจไปยังดินแดนอื่นที่กว้างไกลกว่าปริมาณพลทางอำนาจเดิมของอยุธยาที่เคยจำกัดอยู่เพียงพื้นที่ที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและคาบสมุทรมลายูบางส่วน การขยายปริมาณพลทางอำนาจผ่านการแผ่พระราชอำนาจทั้งในรูปแบบการเจริญไมตรีและการสงครามได้ครอบคลุมไปยังดินแดนล้านนา ล้านช้างและเขมรอย่างต่อเนื่องจนถึงสมัย

⁵⁷ เอนก มากอนันต์, จักรพรรดิราช: คดีอำนาจเบื้องหลังชนชั้นนำไทย (กรุงเทพฯ: มติชน, 2562), หน้า 90-95.

⁵⁸ เรื่องเดียวกัน.

⁵⁹ ภูมิ สุระเกียรติ. พลวัตของสงครามไทย-พม่า ตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา 2548), หน้า 226.

รัตนโกสินทร์ตอนต้น⁶⁰ ทั้งธนบุรีและกรุงเทพฯ ได้เสริมสร้างความเข้มแข็งทางการเมืองจนกลายเป็นหนึ่งในรัฐอธิราชที่ทรงพลานุภาพเคียงคู่กับอาณาจักรพม่าและอาณาจักรญวน

นอกจากการสงครามระหว่างรัฐจารีตด้วยกันแล้ว ยังปรากฏการยกทัพจากพระนครไป “ปราบกบฏ” และ “ตีหัวเมือง” ที่แข็งข้อด้วยความรุนแรงอยู่เสมอ⁶¹ ในประเด็นนี้ ธงชัย วินิจจะกูล นักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ได้ตั้งข้อสังเกตว่า การทำสงครามของกรุงเทพฯ เพื่อปราบปรามประเทศราชที่กระด้างกระเดื่องเกิดขึ้นบ่อยครั้งกว่าการทำสงครามระหว่างรัฐอธิราช การปราบหรือตีเมืองในบางครั้งก็ยกระดับการทำลายล้างที่รุนแรงมียิ่งหย่อนไปกว่าการทำศึกขนาดใหญ่ระหว่างอาณาจักร⁶²

จากข้างต้นอาจกล่าวได้ว่า การสงครามในโลกทัศน์ของชนชั้นนำในหมู่อริราชธาตินั้นมิได้เป็นเพียงการสำแดงแสนยานุภาพทางการทหารแต่ยังเป็นการสำแดงบุญญาบารมีแห่งพระมหากษัตริย์ในฐานะจอมทัพที่ทรงทำศึกสำเร็จราบคาบและปราบยุคเข็ญให้บ้านเมืองกลับมาร่มเย็นเป็นสุข เป้าประสงค์ของการสงครามในลักษณะนี้สามารถพิจารณาได้จากความตอนหนึ่งในพระนิพนธ์เพลงยาวนิราศกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท พระมหาอุปราชในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกที่สะท้อนให้เห็นว่าชัยชนะของสงครามเป็นเรื่องเกียรติยศแห่งอาณาจักรและการแสดงพระราชอำนาจของ “อธิราช” หรือ “พระเจ้าจักรพรรดิ” เหนืออริราชศัตรูตามคติทางพระพุทธศาสนาว่าด้วยพระจักรพรรดิราช⁶³ และสร้างความยำเกรงให้แก่รัฐน้อยใหญ่มิให้เข้ามาท้าทาย⁶⁴ ดังความตอน

⁶⁰ สุเจน กรรพฤทธิ์. ความสัมพันธ์เวียดนาม-สยามในเอกสารยุคต้นราชวงศ์เหงวียน ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา 2560).

⁶¹ การปราบกบฏและการตีเมืองที่สำคัญในสมัยรัตนโกสินทร์ ได้แก่ การตีเมืองปัตตานี (พ.ศ.2328) การตีเมืองทวาย (พ.ศ. 2330) การปราบอ้ายสาเกียดโง้ง (พ.ศ. 2362) การปราบเจ้าอนุเวียงจันทน์ (พ.ศ.2369-2370) การปราบแขกในหัวเมืองปักษ์ใต้ (พ.ศ. 2375) การปราบฮ่อ (พ.ศ.2418-2430) การปราบกบฏผู้มีบุญในอีสาน (พ.ศ. 2443-2445) การปราบเงี้ยว (พ.ศ. 2445) เป็นต้น ดูเพิ่มเติม เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค) พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-4 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค) (กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา, 2555).; สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5 (กรุงเทพฯ: ไทยคอลลิตีบุ๊กส์ (2006), 2559). เดช บุนนาค, ขบถ ร.ศ. 121 (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2551).

⁶² ธงชัย วินิจจะกูล, กำเนิดสยามจากแผนที่: ประวัติศาสตร์ภูมิภคแห่งชาติ แปลโดย พวงทอง ภวัครพันธุ์ โอคา อรุณวงศ์ และพงษ์เลิศ พงษ์นาค (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อ่าน, 2556), หน้า 142.

⁶³ ตามคติพระจักรพรรดิราชเชื่อว่า การสงครามเป็นหนึ่งในกิจกรรมของผู้ปกครองที่ปรารถนาจะเป็นยกระดับตนเองไปสู่พระเจ้าจักรพรรดิที่มีความเหนือกว่าผู้ปกครองอื่นใด การสงครามที่วุ่นวายตั้งอยู่บนพื้นฐานของ “ธรรมทางโลก” และยังเป็นการสำแดงพระราชอำนาจไปพร้อมกับธรรมทางโลก ดู เอนก มากอนันต์, จักรพรรดิราช: คติอำนาจเบื้องหลังชนชั้นนำไทย, หน้า 34-37.

⁶⁴ Michael Charney, Southeast Asia Warfare, 1300-1900 (Leiden: Brill, 2004), pp. 1-2.

หนึ่งที่ทรงกล่าวถึงการรบของกรุงเทพฯ ในการต้านทัพพม่าไว้ว่า “จะทำการครั้งนี้ให้มีชัย จะไว้เกียรติให้สืบทั้งแผ่นดิน⁶⁵

แม้จะมีการสถาปนาศูนย์กลางทางอำนาจอย่างมั่นคงของกรุงเทพฯ เป็นที่เรียบร้อยแล้ว แต่การทำสงครามขนาดใหญ่กับรัฐอริราชด้วยกันเอง โดยเฉพาะกับอาณาจักรพม่าก็ยังคงปรากฏมาอย่างต่อเนื่อง ดังจะเห็นได้จากศึกเก้าทัพรวมถึงการรบขนาดย่อย เช่น การรบพม่าที่ท่าดินแดง การรบพม่าที่เชียงใหม่และการรบพม่าที่ถลาง เป็นต้น จนกระทั่งรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว การสงครามกับพม่าเริ่มมีน้อยลงจนยุติลงอย่างสิ้นเชิง เนื่องด้วยพม่าติดพันศึกกับจีนและการเผชิญหน้ากับจักรวรรดิอังกฤษ⁶⁶ ในอีกด้านหนึ่ง อาณาจักรเวียงไค้การปกครองของราชวงศ์เหงวียนก็มีสัมพันธไมตรีที่ศิโรราบสำนักสยามในช่วงระยะเวลาสั้นๆ การสงครามระหว่างกันจึงยังมีเกิดขึ้น ในส่วนสยามเองก็มีเพียงการส่งกองกำลังไปปราบกบฏและตีเมืองขนาดเล็กเพื่อเสริมสร้างอำนาจของกรุงเทพฯ เป็นหลัก อย่างไรก็ตาม ความสัมพันธ์อันมิตรกับอาณาจักรเวียงไค้สิ้นสุดลงในสมัยรัชกาลที่ 3 สยามทำสงครามครั้งใหญ่กับญวนอันเป็นที่รู้จักกันในนาม “อานามสยามยุทธ” เพื่อแย่งชิงความเป็นใหญ่เหนือเขมร สงครามครั้งนี้กินระยะเวลายาวนานถึง 14 ปีและลงเอยด้วยการที่สยามกับญวนปกครองเขมรร่วมกัน ในห้วงเวลาดังกล่าว ยังมีศึกเชียงตุงในด้านหัวเมืองฝ่ายเหนือซึ่งทอดความขัดแย้งมาจนถึงตอนต้นรัชกาลที่ 4 แต่กระนั้นราชสำนักสยามก็มิได้ให้ความสำคัญของศึกเชียงตุงเท่าใดนักเนื่องด้วยความห่างไกลและการคำนึงถึงผลประโยชน์ของกรุงเทพฯ ที่จะได้รับ

ในระเบียบเดียวกันนี้ รูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างรัฐมหาอำนาจกับรัฐขนาดเล็กที่เห็นได้ชัดเจนคือการยอมสวามิภักดิ์ด้วยการส่งราชบรรณาการ กิจกรรมดังกล่าวเป็นเครื่องตอกย้ำการดำรงอยู่ของฐานะของรัฐที่มีลำดับชั้นและการพึ่งพิงอิงอำนาจที่เหนือกว่า แม้รัฐมหาอำนาจจะมีการสงครามระหว่างกัน แต่สำนึกความเป็นรัฐใหญ่ในหมู่ศูนย์กลางทางอำนาจอย่างสยาม พม่าและญวนต่างก็ถือว่าอยู่ในฐานะที่ไม่ต่างกันด้วย “ยศศักดิ์ก็คงแสดงเปนพระเจ้าแผ่นดินเสมอกันทั้งสองฝ่าย”⁶⁷ แต่กลับระบุดำตนให้อยู่เหนือกว่าเมืองขนาดเล็กกว่าอย่างหลวงพระบาง เวียงจันทร์หรือเขมร แต่ก็ยัง

⁶⁵ สมเด็จพระบรมราชาเจ้า กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท, นิราศพระราชนิพนธ์กรมพระราชวังบวรสถานมงคล (พระนคร: หอพระสมุด วชิรญาณ, 2466), หน้า 23.

⁶⁶ ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1-รัชกาลที่ 3 พ.ศ.2325-พ.ศ.2394 เล่ม 1, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2562), หน้า 118-122.

⁶⁷ “เรื่องแห่งพระราชสาสน์ครั้งทูตไทยไปเมืองจีนแต่โบราณ” ใน ชุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ฉบับ พ.ศ. 2457 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ต้นฉบับ, 2554), หน้า 74.

คงไว้ด้วยการให้เกียรติและยกย่องผู้ปกครองในพื้นที่นั้น トラบไตที่ยังแสดงความนอบน้อมต่อ ศูนย์กลางอำนาจอย่างเสมอต้นเสมอปลาย⁶⁸

ในอีกด้านหนึ่ง ระเบียบระหว่างประเทศที่มีจีนเป็นศูนย์กลางเป็นระเบียบที่บรรดารัฐจารีตต่างยอมรับความยิ่งใหญ่ของจีนอยู่ในยอดสุดของระบบความสัมพันธ์ผ่านระบบรัฐบรรณาการ (tributary system) ในระเบียบดังกล่าว ราชสำนักสยามมีหน้าที่อัญเชิญเครื่องราชบรรณาการหรือการจิ้มก้องเชิญทองไปถวายพระจักรพรรดิที่ชั้นน่านาสยามให้ความเคารพจนกลายเป็นโบราณราชประเพณีที่พระมหากษัตริย์สยามตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นต้องยึดถือปฏิบัติ จุดประสงค์ของการจิ้มก้องนั้นนอกจากจะเป็นการเคารพและเจริญสัมพันธ์ไมตรีกับอำนาจของรัฐที่อยู่ในลำดับสูงสุดของโครงสร้างความสัมพันธ์ในทัศนะของชนชั้นน่านาสยามแล้ว การจิ้มก้องยังเป็นการร้องขอการรับรองสิทธิธรรมของผู้ปกครองของสยามเมื่อมีการเปลี่ยนแผ่นดินอีกด้วย⁶⁹ ความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับสยามยิ่งแนบแน่นยิ่งขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดและทรงแสดงความนอบน้อมต่อจีนเป็นอย่างมาก สิ่งนี้ปรากฏในพระราชสาส์นที่ทรงถวายต่อพระจักรพรรดิจีนในฐานะ “ผู้ใหญ่”⁷⁰ ที่มีเมตตาต่อกษัตริย์สยามในฐานะ “ผู้น้อย”

การดำเนินความสัมพันธ์ของสยามต่อจีนจึงมีลักษณะเคลื่อนเข้าหาศูนย์กลางทางอำนาจที่เหนือกว่าและไกลออกไป ทั้งนี้อาจด้วยความจำเป็นหรือเพื่อป้องกันปัญหาระหว่างสยามกับจีนที่อาจเกิดขึ้นในอนาคตก็เป็นได้ อย่างไรก็ตาม ในทัศนะของชนชั้นน่านาสยาม การส่งเครื่องราชบรรณาการมิได้เป็นการแสดงการยอมรับว่าเป็นประเทศราชของจีนแต่เป็นเพียงการดำเนินพิธีกรรมตามปทัสถานอันเป็นที่ยอมรับกันในหมู่รัฐจารีต แม้การดำเนินความสัมพันธ์ข้างต้นจะตั้งอยู่บนความไม่เสมอภาค ทว่าสิ่งนี้กลับเป็นเรื่องปกติและเป็นที่ยอมรับร่วมกัน สิ่งนี้สะท้อนให้เห็นว่าสำนักเรื่องความเสมอภาคในหมู่รัฐยังไม่เป็นที่ตระหนักหรือสร้างปัญหาให้แก่สยามแต่ประการใด ในทางตรงกันข้ามกลับเกิดผลดีในทางเศรษฐกิจอย่างมหาศาล

เมื่อจีนเริ่มเผชิญหน้ากับมหาอำนาจตะวันตกในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 จนเริ่มสูญเสียความยิ่งใหญ่ ราชสำนักสยามก็ยังดำเนินความสัมพันธ์กับจีนในรูปแบบเดิม ทว่าภายหลัง ค.ศ. 1830 เป็นต้นมา สัมพันธภาพระหว่างสองอาณาจักรเริ่มมีระยะห่างกันมากยิ่งขึ้น สยามส่งคณะทูตไปเยือน

⁶⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 75

⁶⁹ สืบแสง พรหมบุญ, ความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการระหว่างจีนกับไทย แปลโดย กาญจนี ละอองศรี (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2525), หน้า 146-150”

⁷⁰ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (เจ้า บุนนาค), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3, (กรุงเทพฯ: ไทยควอลิตี้บุ๊คส์ (2006), 2560), หน้า 76.

เงินน้อยลง ในขณะที่เงินเองก็ประสบปัญหาภายในและการเผชิญภัยคุกคามจากมหาอำนาจตะวันตก⁷¹ แต่สยามก็ยังรักษาความสัมพันธ์ภายใต้ระเบียบระหว่างประเทศที่มีเงินเป็นศูนย์กลางจนกระทั่งสมัยต้นรัชกาลที่ 4

ในบริบทเดียวกันนั้น สถานการณ์การเมืองระหว่างประเทศในอาณานิคมรอบข้างสยามได้ส่งผลกระทบต่อโลกทัศน์เรื่องการดำเนินความสัมพันธ์ระหว่างรัฐตลอดจนตัวตนของสยามในหมู่ชนชั้นนำของสยามรุ่นรัชกาลที่ 3 และ 4 เป็นอย่างมาก การขยายตัวของมหาอำนาจตะวันตกเริ่มทวีความเข้มข้นจนนำไปสู่ความขัดแย้งและการทำสงครามกับรัฐจารีตในหลายพื้นที่ ดังจะเห็นได้จากตัวอย่างสำคัญคือ สงครามอังกฤษ-พม่าครั้งที่ 1 (the First Anglo-Burmese War 1824-1826) ที่ลงเอยด้วยความพ่ายแพ้ของพม่าและการทำสนธิสัญญาอันดาโบ (Treaty of Yandabo) ซึ่งเป็นกรอบความตกลงภายหลังสงครามที่อิงกฎหมายระหว่างประเทศซึ่งมีข้อกำหนดเรื่องการยกดินแดนและการจ่ายค่าปฏิกรรมสงคราม ข้อตกลงเช่นนี้เป็นเรื่องแปลกใหม่ การยุติสงครามในระเบียบแบบรัฐจารีตมิได้มีการทำความตกลงตามกรอบกฎหมายหรือแม้แต่การจ่ายค่าชดเชยทั้งในรูปแบบดินแดนและเงินตรา คงมีเพียงการกวาดต้อนเชลยของฝ่ายตรงข้ามหรือการทำลายเมืองอันเป็นศูนย์กลางทางอำนาจจนย่อยยับเพื่อป้องกันการฟื้นตัวใหม่⁷²

ความพ่ายแพ้ของพม่าในสงครามครั้งนั้นได้ก่อให้เกิดผลสำคัญหลายประการ ทั้งการเสียดินแดนและการสูญเสียเกียรติยศแห่งรัฐอธิราชที่เคยยิ่งใหญ่ที่สุดและเป็นที่ยอมรับในหมู่รัฐเพื่อนบ้าน⁷³ ความพ่ายแพ้ของพม่ายังสร้างแรงกระตุ้นต่อโลกทัศน์การต่างประเทศของชนชั้นนำสยามในรุ่นรัชกาลที่ 3 เป็นอย่างมากเนื่องจากในเวลานั้นสยามยังคงมองว่าพม่าเป็นคู่แข่งและมีฐานะเป็นรองแค่เพียงเงิน ชัยชนะของอังกฤษได้สร้างความหวาดหวั่นให้แก่สยามและก่อตัวเป็นภัยต่อความมั่นคงของรัฐที่ส่งผลให้สยามต้องรักษาท่าทีการดำเนินความสัมพันธ์ด้วยความระมัดระวังยิ่งขึ้น

2.1.2 สยามกับการเผชิญหน้ากับสังคมระหว่างประเทศแบบยุโรป

ชัยชนะของอังกฤษเหนือพม่าได้สร้างความหวาดหวั่นในหมู่ชนชั้นนำสยามและอาจเป็นส่วนหนึ่งที่เอื้อให้สยามกับอังกฤษลงนามในสนธิสัญญาเบอร์นีเมื่อ ค.ศ. 1826 แม้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจะมีได้ทรงปฏิเสธการดำเนินความสัมพันธ์กับอังกฤษแต่ก็มีทรงเห็นชอบเรื่องการทำสนธิสัญญามาแต่ต้น แต่เนื่องด้วยสถานการณ์รอบข้างสยามที่เปลี่ยนไป บรรดาข้าราชการสำนักเริ่มกริ่ง

⁷¹ สืบแสง พรหมบุญ, ความสัมพันธ์ในระบอบบรรณาการระหว่างจีนกับไทย, หน้า 152.

⁷² เอก มาทอนันต์, แนวคิดเรื่องคติจักรพรรดิราชของชนชั้นนำไทย ตั้งแต่ พ.ศ. 2172-2394, หน้า 205.

⁷³ ดี.จี.อี. ฮอลล์, ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้: สุวรรณภูมิ-อุษาคเนย์ภาคพิสดาร เล่ม 2 บรรณาธิการโดย ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2549), หน้า 569.

เกรงภัยอันตรายที่อาจเกิดขึ้นกับความมั่นคงของพระราชอาณาจักร จึงมีความเห็นต้องกันว่าควรทำหนังสือสัญญากับอังกฤษอาจเป็นการป้องกันภัยอันตรายให้แก่สยาม เนื่องด้วยเห็นว่าหากมิได้มีการทำข้อตกลงระหว่างกัน “ก็เห็นจะไม่ได้เป็นไมตรีกัน ทูตกลับไปแล้วก็คงจะหาเหตุผลพาโลต่าง ๆ ด้วย เขตต์แดนอังกฤษติดต่อไกล่เคียงเข้ามาทั้งทางทะเลและทางบก แล้วจะระวังยาก”⁷⁴ แต่ในเวลานั้น สยามก็ยังขาดประสบการณ์เกี่ยวกับการทำสนธิสัญญา

สนธิสัญญาเบอร์นีมีได้เป็นการทำความตกลงระหว่างรัฐต่อรัฐ หากมีลักษณะเป็นคู่สัญญา ระหว่างรัฐกับบริษัทการค้าที่กระทำการในนามของรัฐ แต่สนธิสัญญาดังกล่าวตั้งอยู่บนหลักแห่งความเสมอภาค โดยที่อังกฤษมิได้เข้ามาแทรกแซงอำนาจการปกครองภายในของสยามและยังคงให้สยามคงไว้ซึ่งความเป็นอิสระทางการเมือง⁷⁵ อังกฤษเองก็มิได้เรียกร้องให้สยามปรับเปลี่ยนกฎหมายภายใน คนในบังคับของอังกฤษที่เข้ามาอยู่ในดินแดนสยามจะต้องปฏิบัติตามกฎหมายของสยามทุกประการ⁷⁶ สนธิสัญญาเบอร์นีมีได้เพียงก่อให้เกิดการขยายตัวทางการค้าและการประสานไมตรีระหว่างสยามกับอังกฤษเท่านั้น แต่ยังสามารถนำชนชั้นนำสยามเข้าไปทำความเข้าใจกับระเบียบความสัมพันธ์ระหว่างรัฐแบบยุโรปที่อยู่ภายใต้กรอบของกฎหมายระหว่างประเทศ สยามยังดำรง “ตัวตน” แบบรัฐอธิราชและการเป็นรัฐอิสระที่ยังคงกำหนดนโยบายภายในและภายนอกได้อย่างอิสระ

ในเวลาใกล้เคียงกัน ระเบียบระหว่างประเทศแบบเงินถูกทำลายครั้งใหญ่จากเหตุการณ์สงครามฝิ่น (ค.ศ.1839-1842) ระหว่างอังกฤษกับจีนที่ลงเอยด้วยความพ่ายแพ้ของจีนและการทำสนธิสัญญานานจิง (Nanjing Treaty) เหตุการณ์ข้างต้นได้สร้างแรงสั่นสะเทือนต่อโลกทัศน์เรื่องความยิ่งใหญ่ของจีนในหมู่ชนชั้นนำสยามเป็นอย่างยิ่ง แม้สยามจะยังคงส่งเครื่องราชบรรณาการไปถวายราชสำนักจีนแต่ปริมาณการค้าในระบบสำเภาได้ลดน้อยลงอย่างมากจนยุติลงอย่างสิ้นเชิงในเวลาต่อมา สยามเองก็เริ่มตระหนักถึงภัยคุกคามจากตะวันตกซึ่งขยับเข้ามาประชิดพระนครมากยิ่งขึ้น แต่กระนั้น สยามยังคงรักษาท่าทีการดำเนินความสัมพันธ์กับนานาประเทศด้วยความระมัดระวังเพื่อมิให้เกิดเหตุการณ์กระทบกระทั่งมหาอำนาจตะวันตกจนต้องประสบชะตากรรมอย่างเช่นพม่าและจีน ผลสำคัญจากที่กล่าวมาคือการดำเนินยุทธศาสตร์เชิงตั้งรับด้วยการป้องกันพระนครและลำน้ำสายหลักที่

⁷⁴ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3, หน้า 59.

⁷⁵ ในส่วนนี้สามารถพิจารณาได้จากส่วนต้นของสนธิสัญญาที่ว่า “... อังกฤษกับไทยเป็นไมตรีรักใคร่โดยความสัจสุจริตซื่อตรงต่อกัน ไทยมิได้คิดร้ายที่จะเบียดเบียนพหุสิ่งใดต่ออังกฤษ ๆ มิได้คิดร้ายที่จะเบียดเบียนพหุสิ่งใดต่อไทย แต่บรรดาบ้านเมืองซึ่งขึ้นแก่อังกฤษทั้งสิ้น ไทยมิไปเบียดเบียนพหุซึ่งเอาบ้านเมืองเขตแดนของอังกฤษ แต่บรรดาบ้านเมืองซึ่งขึ้นแก่ไทยทั้งสิ้น อังกฤษมิไปเบียดเบียนพหุซึ่งเอาบ้านเมืองเขตแดนไทย ๆ จะจัดแจงเขตแดนไทยตามอย่างธรรมเนียมประการใดตามแต่ใจไทย...” ดูเพิ่มเติม “สนธิสัญญาเบอร์นี” ใน ธิดา สาระยา, พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2561), หน้า 363-364.

⁷⁶ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เจ้าชีวิต พิมพ์ครั้งที่ 6 (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊กส์, 2554), หน้า 155.

เอื้อต่อการเดินเรือของชาติตะวันตกเป็นสำคัญ กระนั้นก็ตาม ในช่วงปลายรัชกาล พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับรู้ถึงการขยายตัวของตะวันตกที่เข้มข้นยิ่งขึ้นโดยมีรับสั่งให้ข้าราชการสำนักเตรียมรับมือนักค้าความระมัดระวัง⁷⁷

กล่าวได้ว่า ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของการเผชิญหน้าของสยามกับระเบียบของสังคมระหว่างประเทศแบบยุโรป การขยายตัวของมหาอำนาจชาติตะวันตกได้เป็นส่วนหนึ่งของสลายตัวของรัฐจารีตที่เคยยิ่งใหญ่ในหลายพื้นที่จนส่งผลกระทบต่อการค้าตามต่อระเบียบแบบเดิมที่มีอยู่ กระนั้นก็ตาม สยามเองก็ยังคงระบุดำรงอยู่ในระเบียบสองชุดเดิมไปพร้อมกับการเผชิญหน้ากับคุณค่าและระเบียบจากการขยายตัวของสังคมระหว่างประเทศ

2.2 การเคลื่อนตัวเข้าสู่สังคมระหว่างประเทศของสยาม

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเริ่มต้นขึ้นท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองระหว่างประเทศในเอเชียในหลายด้าน การรับรู้และความสนพระทัยเรื่องราวของตะวันตกเกิดขึ้นตั้งแต่พระองค์ยังอยู่ในเพศบรรพชิต ในข้อนี้สามารถเห็นได้จากพระราชจริยาวัตรส่วนพระองค์ที่ทรงชวนถวายศึกษาความรู้แบบตะวันตก การเรียนภาษาต่างประเทศทั้งภาษาอังกฤษและภาษาละติน ตลอดจนการแลกเปลี่ยนความรู้เกี่ยวกับศาสนากับบาทหลวงและชาวตะวันตก⁷⁸ ความสนพระทัยนี้ทำให้พระองค์ทรงใช้ภาษาอังกฤษได้ดีในระดับหนึ่ง อีกทั้งยังส่งผลต่อพระราชทัศนะเรื่องการค้าต่างประเทศที่ต่างไปรัชกาลก่อนหน้า ดังจะเห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยอมรับว่าโลกประกอบด้วยรัฐจำนวนมากทั้งที่เป็นเอกราชและตกเป็นอาณานิคมโดยรัฐเหล่านี้มีอาณาเขตและเส้นแบ่งเขตที่ชัดเจน⁷⁹ ยุโรปและสหรัฐอเมริกาเป็นสิ่งที่มิได้อยู่จริงมิได้เป็นเพียง “เรื่องเล่าลือหรือเรื่องสัพเพเหระ”⁸⁰ ที่เล่าขานกันในหมู่ชนชั้นนำสยามเท่านั้น กระนั้นก็ดี ตัวตนของสยามในรัชสมัยนี้ก็ยังคงดำรงอยู่ในระเบียบรัฐจารีตแบบโลกเก่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ยังคง

⁷⁷ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3, หน้า 355.

⁷⁸ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เจ้าชีวิต, หน้า 175-176.

⁷⁹ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “นานาธรรมวิจารณ์” ใน ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทยในรัชกาลที่ 4 ภาค 2, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนางแจ่ม วิชาสอน (ผิน นิยมมเหตุ) ณ เมรุวัดสังฆาย ธนบุรี 20 กรกฎาคม พ.ศ. 2512 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2512), หน้า 123.

⁸⁰ William L. Bradley, Siam Then (California: William Carry Library, 1976), p.49. อ้างใน อเนก มากอนันต์, จักรพรรดิราช: คดีอำนาจเบื้องหลังชนชั้นนำไทย, หน้า 246.

รักษารวมเนียมการเป็นรัฐผู้น้อยในระเบียบแบบจีน⁸¹ และการรักษาสถานะรัฐมหาอำนาจในระเบียบรัฐอธิราชไว้เช่นเดิม

แม้การสงครามช้างพม่าและญวนมิได้เป็นภัยอันตรายต่อความมั่นคงของสยามอีกต่อไป พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็มีทรงปรารถนาก่อศึกขึ้นใหม่ คงมีเพียงศึกเชียงตุงซึ่งติดพันมาตั้งแต่รัชกาลก่อนซึ่งก็ยังหาช้อยุติมิได้ แม้สยามจะมีได้เกี่ยวข้องกับความขัดแย้งที่เกิดขึ้นโดยตรง แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงเห็นว่าการศึกยังคงต้องดำเนินต่อไปเพื่อรักษา “ด้วยมานะรักษาเกียรติยศ” ของพระเจ้าแผ่นดินสยามและป้องกันการ “เสียเกียรติยศนานาประเทศที่รู้ความแก่ก็สำคัญว่าเราฉลาด มีอำนาจน้อยกว่าท่าน ไปทำสงครามไม่ได้”⁸² แม้พระองค์จะทรงมุ่งใช้สงครามเป็นเครื่องรักษา “มานะรักษาเกียรติยศ” แต่สยามก็มีประสบความสำเร็จในศึกเชียงตุง สงครามมีที่ทำยึดเยื้อและไม่อาจคาดเดาผลลัพธ์ที่แน่นอนได้ ด้วยเหตุนี้จึงโปรดฯ ให้เรียกทัพของสยามกลับกรุงเทพฯ⁸³

แม้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะมีพระราชดำริแบบสมัยใหม่มากขึ้นเมื่อเทียบกับรัชกาลก่อนหน้า วิธีคิดเช่นนี้ยังสะท้อนการกำหนดตัวตนของสยามในระเบียบความสัมพันธ์แบบรัฐอธิราชว่าสยามยังมีฐานะเป็นรัฐมหาอำนาจซึ่งแสดงให้เห็นว่าพระองค์ยังมีอาจทรงละวิธีคิดเรื่องตัวตนของสยามกับเรื่องการสงครามแบบรัฐจารีตได้อย่างสิ้นเชิง อย่างไรก็ตาม สิ่งที่เริ่มคลี่คลายเมื่อราชสำนักเผชิญหน้ากับการขยายตัวของสังคมระหว่างประเทศอันเป็นผลมาจากการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงและสนธิสัญญาในแบบเดียวกับชาติตะวันตก ซึ่งจะกล่าวในลำดับต่อไป

2.2.1 เงื่อนไขจากสังคมระหว่างประเทศต่อการปรับ “ตัวตน” ของสยาม

ความพยายามของอังกฤษในการแก้ไขสนธิสัญญากับสยามบรรลุผลด้วยการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง เมื่อ ค.ศ.1855 สนธิสัญญาดังกล่าวเป็นสนธิสัญญาทางการค้าและพระราชไมตรีระหว่างสยามกับอังกฤษที่เป็นกรอบความตกลงฉบับแรกของสยามที่คู่สัญญามีฐานะเป็นรัฐซึ่งแตกต่างไปจากสนธิสัญญาเบอร์นีที่เป็นการทำความตกลงระหว่างรัฐกับบริษัทการค้าที่กระทำการในนามของรัฐบาล

⁸¹ “ราชสาสน์พระเจ้าฮ้อฮองฮ่องรัชกาลที่ 4 กรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อปีฉลูเบญจศก จุลศักราช 1215 พ.ศ.2396” ใน กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, *สัมพันธ์ภาพระหว่างไทย-จีน* (กรุงเทพฯ: กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2521), หน้า 187.

⁸² สำนักหอสมุดแห่งชาติ. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1214 เลขที่ 76 (ก) พระบรมราชโองการถึงกรมหลวงวงศาธิราชสนิท เรื่องราชการทัพเมืองเชียงตุง อ่างโน ทิพย์พาร อินคัม สงครามเชียงตุงในประวัติศาสตร์ไทย พ.ศ. 2392-2488. (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2551), หน้า 46-47.

⁸³ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม, *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี*, พิมพ์ครั้งที่ 7 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2561), หน้า 86.

อังกฤษได้แต่งตั้งเซอร์ จอห์น เบาว์ริง (Sir John Bowring) ผู้สำเร็จราชการอังกฤษที่ฮ่องกงให้เป็นตัวแทนเจรจาแก้ไขสนธิสัญญาและเจริญไมตรีกับราชสำนักของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจนเป็นผลสำเร็จ ทั้งสองประเทศได้มีการลงนามสนธิสัญญาฉบับใหม่เมื่อวันที่ 18 เมษายน ค.ศ. 1855 แม้สนธิสัญญาจะก่อให้เกิดการขยายตัวทางการค้าและการผนวกสยามเข้าเป็นส่วนหนึ่งของระบบทุนนิยมโลก แต่สัญญาดังกล่าวก่อให้เกิดผลสำคัญคือการจำกัดอำนาจอธิปไตยด้านการศาลและภาษีของสยามไว้จนกลายเป็นปัญหาสืบเนื่องมาอีกหลายรัชกาล

ในอีกด้านหนึ่ง สนธิสัญญาเบาว์ริงถือเป็นหมุดหมายของการเคลื่อนตัวของสยามเข้าสู่สังคมระหว่างประเทศแบบยุโรปอย่างเต็มรูปแบบผ่านการทำงานของกฎหมายระหว่างประเทศ สนธิสัญญาดังกล่าวนำพาสยามเข้าไปสู่การเรียนรู้และยอมรับระเบียบระหว่างประเทศทั้งในแง่สถาบันว่าด้วยคุณลักษณะรัฐอธิปไตยซึ่งถือเป็นรูปแบบรัฐที่ชอบธรรมของสังคมระหว่างประเทศและวิถีปฏิบัติเชิงสถาบันในการดำเนินความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ สนธิสัญญาเบาว์ริงเป็นกรอบความตกลงทางกฎหมายระหว่างรัฐอธิปไตย ทว่าในเวลานั้นสยามยังมิได้เป็นรัฐอธิปไตยเนื่องจากยังมิได้มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการจัดการปกครองตามแบบรัฐสมัยใหม่และยังอ่อนประสบการณ์เกี่ยวกับการทำงานของสถาบันระหว่างประเทศอย่างมาก ข้อจำกัดของสยามเหล่านี้ในระเบียบระหว่างประเทศแบบยุโรปได้ก่อให้เกิดประสบการณ์และปัญหาแบบใหม่ที่ต่างไปจากระเบียบระหว่างประเทศแบบรัฐจารีต ดังนี้

ประการที่หนึ่ง สนธิสัญญาเบาว์ริงนำมาซึ่งความไม่เสมอภาคระหว่างรัฐแบบใหม่ที่ต่างไปจากเดิมซึ่งเป็นผลมาจากกฎหมายระหว่างประเทศในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ที่ได้รับอิทธิพลมาจากกฎหมายสำนักบ้านเมือง (positivist law) ซึ่งให้ความสำคัญกับสนธิสัญญาในฐานะบ่อเกิดของกฎหมายระหว่างประเทศที่ถือว่ารัฐมีความสำคัญสูงสุดและการทำความตกลงด้วยความยินยอม (consent)⁸⁴ ในเวลานั้นเอง นักกฎหมายในสำนักนี้ได้ผูกโยงกฎหมายระหว่างประเทศไว้กับ “ความเจริญ” ที่กำหนดโดยยุโรปและหลักการอธิปไตย ในแง่นี้ กฎหมายระหว่างประเทศจึงเป็นกฎกติกาที่ยึดถือและยอมรับกันในหมู่รัฐสมาชิกของสังคมแห่งรัฐแบบยุโรปซึ่งมีฐานะเป็นรัฐอารยะ (civilized state) และเป็นรัฐอธิปไตย ในขณะที่เดียวกัน กฎหมายระหว่างประเทศได้กลายเป็นกลไกในการแบ่งแยก จัดประเภทและกีดกันพื้นที่อื่นของโลกออกจากสังคมระหว่างประเทศแบบยุโรปบนพื้นฐานของความไม่เสมอภาค⁸⁵ ประเทศอื่นที่อยู่นอกกรอบกฎหมายระหว่างประเทศจึงถูกจัดประเภทให้มีสถานะเป็น

⁸⁴ David Armstrong, Theo Farrell and Helene Lambert, *International Law and International Relations*, 2nd edition (Cambridge: Cambridge University Press, 2012), pp. 54-61.

⁸⁵ Lora Anne Viola, *The Closure of the International System* (Cambridge: Cambridge University Press, 2020), pp. 120-121

เพียง “รัฐไร้อารยะ” (uncivilized states) “พวกคนป่า” (barbarians) หรือ “พวกคนเถื่อน” (savage)

แม้สังคมนระหว่างประเทศแบบยุโรปจะยึดถือคุณค่าของการดำรงอยู่ร่วมกันและการเคารพอธิปไตยแห่งรัฐ แต่หลักการดังกล่าวเป็นเพียงสิ่งที่ยึดถือร่วมกันในหมู่รัฐยุโรป โครงสร้างความสัมพันธ์ของระเบียบระหว่างประเทศทั้งแบบจารีตและยุโรปนั้นมีการจัดประเภทรัฐออกเป็น “อารยะ” กับ “ไร้อารยะ” อยู่แล้ว แต่การจัดประเภทความเจริญตามแบบยุโรปมีความหมายที่ต่างไป จีนจัดแบ่งความเจริญตามขนบความคิดแบบขงจื้อ⁸⁶ ในความหมายเช่นนี้ จีนจึงถือว่าตนเป็นศูนย์กลางความเจริญของโลกที่จัดประเภทรัฐที่อยู่ไกลออกไปว่าเป็นเพียง “คนป่า” ในขณะเดียวกัน ยุโรปใช้เกณฑ์วัดความเจริญคือ คุณลักษณะแบบรัฐสมัยใหม่ที่อิงกับ “หลักอธิปไตยแห่งรัฐ” (sovereignty doctrine) ในแง่นี้ ความหมายของรัฐอธิปไตยในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ได้ผูกโยงไว้กับการจัดประเภทความเจริญ ด้วยตรรกะเช่นนี้ รัฐสมัยใหม่มีค่าเท่ากับรัฐอารยะ⁸⁷

สนธิสัญญาเบาว์ริงได้กลายเป็นเครื่องหมายที่แสดงว่าสยามมิได้เป็นรัฐอารยะหรือรัฐอธิปไตย เนื่องด้วยการสนธิสัญญาได้จำกัดอธิปไตยบางประการของสยามไว้ด้วยสิทธิสภาพนอกอาณาเขต (extraterritoriality) ซึ่งเป็นเขตอำนาจรัฐประเภทหนึ่ง (state jurisdiction) โดยหลักการแล้ว สิทธิสภาพนอกอาณาเขตเป็นการขยายขอบเขตอำนาจรัฐออกไปยังดินแดนอื่น ไม่ว่าจะเป็นการออกกฎหมายหรือการบังคับใช้กฎหมาย การจัดการคดีความต่างๆเหนือชีวิตและทรัพย์สินของรัฐ อย่างไรก็ตาม การขยายขอบเขตดังกล่าวต้องได้รับการยินยอมจากรัฐอีกฝ่ายหนึ่งด้วย การใช้สิทธิสภาพนอกอาณาเขตปรากฏอยู่อย่างแพร่หลายในหมู่รัฐยุโรปดังจะเห็นได้จากการใช้กฎหมายคุ้มครองประมุขแห่งรัฐและนักการทูตที่ประจำการยังต่างแดน กฎกติกานี้ถือเป็นเรื่องนิยมปฏิบัติระหว่างรัฐอารยะด้วยกัน⁸⁸ กระนั้นก็ตาม เมื่อชาติตะวันตกเริ่มขยายตัวไปยังพื้นที่นอกยุโรปตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 15 เป็นต้นมา สิทธิสภาพนอกอาณาเขตกลับเป็นกลไกเชิงอำนาจในการทำมาตการตลกลงกับรัฐนอก

⁸⁶ Shoko Suzuki, *Civilization and Empire: China and Japan's encounter with European international society*, (London and New York: Routledge, 2009.), p. 55.

⁸⁷ Douglas Howland, *International Law and Japanese Sovereignty: The Emerging Global Order in the 19th Century* (New York: Palgrave Macmillan, 2016), pp. 8-11.

⁸⁸ ศิวศิลป์ จ้อยเจริญ, คนเอเชียในบังคับของชาติตะวันตกกับการสร้างความเป็นพลเมืองของรัฐ สยามสมัยใหม่ พ.ศ. 2416-2456 (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ภาควิชาประวัติศาสตร์ ปรัชญา และวรรณคดี คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2560), หน้า 71.

ยุโรปบนพื้นฐานแห่งความไม่เสมอภาค รัฐนอกยุโรปที่เป็นคู่สัญญาจะต้องยอมมอบอำนาจการบังคับใช้กฎหมายบางส่วนให้แก่ชาติตะวันตก⁸⁹

ยิ่งไปกว่านั้น สิทธิสภาพนอกอาณาเขตยังเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างความชอบธรรมให้ชาติตะวันตกในการแทรกแซงการเมืองในพื้นที่นอกยุโรปและยังเป็นเครื่องหมายของการจัดประเภทความเจริญของโลก สิทธิสภาพนอกอาณาเขตที่ผูกไว้กับสนธิสัญญาได้กลายเป็นหนึ่งในกลไกของระเบียบระหว่างประเทศที่ทำงานในพื้นที่นอกยุโรป กลไกดังกล่าวมีเพียงจำกัดอำนาจอธิปไตยของประเทศคู่สัญญาแต่ยังเป็นเครื่องกีดสถานะของประเทศนั้นให้ด้อยกว่า การทำความตกลงเช่นนี้จึงเป็นที่มาของสิ่งที่เรียกว่าสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาค การทำสนธิสัญญาลักษณะนี้มักเกิดขึ้นในกรณีประเทศนอกยุโรปนั้นมิได้ตกเป็นอาณานิคมของชาติตะวันตก

ประการที่สอง สนธิสัญญาเบาว์ริงกลายเป็นเครื่องมือของตะวันตกในจัดประเภทความเจริญของสยามให้มีฐานะที่ด้อยกว่า ระบบสนธิสัญญาเป็นเครื่องมือทางกฎหมายที่ผูกโยงกฎกติกาตามแบบรัฐตะวันตกที่ประกอบสร้างตัวตนของยุโรปให้มีฐานะเป็น “รัฐอารยะ” กับคู่สัญญาที่เป็นเพียง “รัฐไม่มีอารยะ” หรือเป็นเพียง “รัฐกึ่งอารยะ” (semi-civilized state) สนธิสัญญาจึงเป็นกลายเป็นกลไกที่ใช้จัดการความสัมพันธ์กับรัฐนอกยุโรปด้วยผลลัพธ์ที่แตกต่างกันไป ในบางกรณี สนธิสัญญากลายเป็นเครื่องมือของจักรวรรดินิยมที่ใช้กีดสถานะของรัฐคู่สัญญาให้ด้อยกว่าและจำกัดอำนาจอธิปไตยบางส่วน ในบางกรณี การเจรจาทำสนธิสัญญาที่ล้มเหลวกลับลงเอยด้วยการใช้ความรุนแรงและการยึดครองรัฐพื้นถิ่นให้ตกเป็นอาณานิคม นอกจากระบบกฎหมายดังกล่าวจะถูกใช้รองรับความชอบธรรมในการทำความตกลงระหว่างรัฐยุโรปกับรัฐพื้นถิ่นแล้ว ยังถือเป็นเครื่องมือจัดจำแนกสถานภาพรัฐในโลกให้มีฐานะลดหลั่นกันไปตามโครงสร้างความสัมพันธ์ที่ถูกประกอบสร้างขึ้นโดยสังคมนระหว่างประเทศแบบยุโรป

สนธิสัญญายังได้ผูกโยง “มาตรฐานแห่งอารยธรรม” ให้เป็นเงื่อนไขและข้อเรียกร้องให้ประเทศคู่สัญญาปฏิบัติตามเพื่อปรับเปลี่ยนประเทศให้ทันสมัยตามมาตรฐานวัดความเจริญแบบตะวันตก เพื่อแสวงหาการยอมรับจากนานาชาติอารยประเทศซึ่งในเวลานั้นให้ความสำคัญกับเรื่องดังกล่าวเป็นอย่างยิ่ง ทั้งนี้เพื่อเข้าร่วมเป็นสมาชิกของสังคมนระหว่างประเทศโดยสมบูรณ์⁹⁰ แม้ว่ามาตรฐานแห่งอารยธรรมจะมีได้ถูกกำหนดนิยามไว้เป็นลายลักษณ์อักษร แต่มาตรฐานที่ว่านั้นเป็นที่รับรู้เข้าใจกันโดยทั่วไปในคริสต์ศตวรรษที่ 19 โดยมีลักษณะ 5 ประการ ประกอบด้วย 1) การรับประกันสิทธิขั้น

⁸⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 73-74.

⁹⁰ Alexis Heraclides and Ada Dialla, *Humanitarian Intervention in the long nineteenth Century: Setting the precedent* (Manchester: Manchester University Press, 2015), p.33.

พื้นฐานของชาวต่างชาติในรัฐนอกยุโรป ไม่ว่าจะเป็นการปกป้องชีวิต ทรัพย์สินรวมถึงเสรีภาพในการนับถือศาสนา 2) การจัดตั้งระบบราชการและกองทัพสมัยใหม่ 3) การยอมรับกฎหมายระหว่างประเทศโดยเฉพาะอย่างยิ่งกฎหมายภาคสงคราม 4) การติดต่อสัมพันธ์ทางการทูตและการติดต่อสื่อสารในช่องทางระดับระหว่างประเทศ เช่น การเข้าร่วมการประชุมระดับนานาชาติ และ 5) การยอมรับปัทมฉัตรและข้อปฏิบัติของสังคมแบบรัฐอารยะตลอดจนการยกเลิกประเพณีที่ล้าหลัง⁹¹ ข้อเรียกร้องเหล่านี้ได้ตั้งโจทย์ทดสอบรัฐพื้นถิ่น กล่าวอีกนัยหนึ่ง มาตรฐานแห่งอารยธรรมเปรียบได้กับแนวปรากฏการณ์ระหว่างรัฐยุโรปกับโลกภายนอกอย่างเห็นได้ชัด ด้วยเหตุนี้ การฝ่าปรากฏการณ์แรกคือการปรับเปลี่ยนรูปการณรัฐให้เข้ากับตัวแบบรัฐสมัยใหม่ที่อิงหลักอธิปไตยซึ่งเป็นรูปแบบรัฐที่ชอบธรรมและมี “ตัวตน” อยู่ในสังคมระหว่างประเทศ

อย่างไรก็ตาม เกณฑ์มาตรฐานแห่งอารยธรรมก็มีได้มีตัวชี้วัดที่แน่นอน การปรับตัวตามมาตรฐานดังกล่าวโดยสมบูรณ์มิได้เป็นเครื่องรับประกันว่าประเทศนั้นจะได้รับการรับรองหรือเลื่อนสถานภาพของรัฐโดยอัตโนมัติ แม้ประเทศนั้นจะได้รับการยอมรับจากสังคมระหว่างประเทศก็มิได้หมายความว่ารัฐนั้นจะมีสถานะที่เสมอรัฐยุโรป กฎกติกาของสังคมแบบปิดเช่นนี้ก็ยังถูกใช้เป็นเครื่องรักษาความสัมพันธ์แบบไม่เสมอภาค นอกจากนั้นกฎกติกาดังกล่าวจะเป็นตัวผลิตซ้ำลำดับชั้นภายในสังคมดังกล่าวทั้งในแง่สมาชิกของสังคมระหว่างประเทศด้วยกันและความสัมพันธ์กับสมาชิกภายนอก

การเคลื่อนตัวของสยามเข้าสู่สังคมระหว่างประเทศแบบยุโรปยังเป็นจุดเริ่มต้นของกระบวนการเปลี่ยนแปลงการระบุดัตนของสยามในระดับระหว่างประเทศที่ต่างไปจากสมัยจารีต กล่าวคือ ปฏิสัมพันธ์ของสยามกับสังคมระหว่างประเทศก่อให้เกิดการยอมรับว่าตัวตนของสยามเป็นเพียง “เมืองอานุกาพน้อย”⁹² หรือรัฐขนาดเล็กและมีสถานะด้อยกว่าด้วย “อยู่ในภาวะก้ำกึ่งครึ่งๆ กลางๆ ระหว่างอารยะแลอนารยะ” (half civilized and half barbarian)⁹³ การตระหนักรู้เช่นนี้ได้สร้างอ่อนไหวต่อการกำหนดตำแหน่งแห่งที่ของสยามในระเบียบโลกแบบใหม่ที่ต่างไปจากความคุ้นชิน ด้วยเหตุนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมีพระราชประสงค์ที่จะให้พระองค์เอง พระบรมวงศานุวงศ์ตลอดจนข้าราชการสำนักได้เรียนรู้แบบแผนและธรรมเนียมตะวันตก ตลอดจนการใช้ความรู้

⁹¹ Gerrit Gong, *The Standard of 'Civilization' in International Society*, pp. 13-15.

⁹² กรมศิลปากร สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, *พระราชสาส์นในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานไปยังประเทศต่างๆ*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2561), หน้า 113

⁹³ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4, จ.ศ. 1215 เลขที่ 82 เรื่องความเล่าลือ 3 ประการ อ้างใน พงศ์ธิดา เกษมสิน. พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการอ้างฐานะพระมหากษัตริย์ (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา 2531), หน้า 120.

แบบตะวันตกเป็นเครื่องยกระดับสยามไปสู่สถานะแบบ “สivilized และเอนไลท์เนดเนชันแนช” (Civilized and Enlightened Nations)⁹⁴

แม้แต่ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการสงคราม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่าการสงครามของรัฐมิได้มีความจำเป็นหรือก่อให้เกิดประโยชน์อันใด ในทางตรงกันข้าม การสงครามอาจนำมาซึ่งความพินาศของรัฐและราชบัลลังก์ดังเช่นที่เกิดขึ้นในจีน พม่าและญวน ทางออกที่ดีที่สุดของสยามในเวลานั้นคือการทูตและการทำสนธิสัญญา ดังความตอนหนึ่งในพระราชปรารภเรื่องนี้ที่ว่า “ฝรั่งมาขอทำสัญญาไม่ตรีดี ๆ เหมือนอย่างเช่นมาทำกับเมืองไทย ก็ไม่รับไม่ยอมทำถุ่มเถียงเกะกะไป จึงก่อเหตุให้รบกับฝรั่ง ถ้าจะรับทำสัญญาเสียดี ๆ เหมือนอย่างเมืองไทยทำแล้วก็มีสบายอยู่อย่างเมืองไทยหรือ”⁹⁵

อย่างไรก็ดี สมัยรัชกาลที่ 4 ถือเป็นช่วงเวลารอยต่อของระหว่างระเบียบระหว่างประเทศหลายชุดที่ดำรงอยู่อย่างทับซ้อน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็โปรดที่จะนำสยามหันเข้าหาตะวันตกเสียมากกว่าที่จะดำรงอยู่ในระเบียบแบบจีน⁹⁶

สนธิสัญญาเบาว์ริงเป็นกรอบความตกลงระหว่างรัฐที่ถูกใช้เป็นเครื่องจำกัดอำนาจอธิปไตยของสยามและเป็นจุดตั้งต้นของการวางเงื่อนไขให้สยามปรับตัวไปตามข้อเรียกร้องของสังคมระหว่างประเทศ ทั้งที่ในเวลานั้นสยามยังมีได้เป็นรัฐอธิปไตย ที่สำคัญไปกว่านั้น สยามยังอ่อนประสบการณ์ในเรื่องการทำสนธิสัญญาและยังขาดความรู้ความเข้าใจด้านการทูตสมัยใหม่ซึ่งเป็นกลไกสำคัญในการดำเนินความสัมพันธ์ระหว่างรัฐอธิปไตย มิพักยังมีข้อจำกัดเรื่องภาษาซึ่งเป็นอุปสรรคในการติดต่อสื่อสาร แม้จะมีข้อจำกัดดังกล่าว สยามก็แสดงการยอมรับและพร้อมที่เคลื่อนตัวเข้าหายุโรปในฐานะศูนย์กลางอำนาจของโลก ตลอดจนการแสวงหาความรู้สมัยใหม่ การเรียนรู้การทำงานของสถาบันพื้นฐานของสังคมระหว่างประเทศโดยเฉพาะกฎหมายระหว่างประเทศและการทูตสมัยใหม่ ตลอดจนการศึกษาภาษาต่างประเทศเพื่อเชื่อมตัวตนของสยามเข้ากับระเบียบโลก การเคลื่อนตัวของ

⁹⁴ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 ไม่ปรากฏศักราช เลขที่ 357 “พระบรมราชโองการเรื่องให้ถามหมอบลัดเลว่าธรรมเนียมอเมริกาที่เรียกว่าสivilized ชาติ” อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 120.

⁹⁵ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทยในรัชกาลที่ 4 ภาค 2 (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนางแจ่มวิชาสอน (ผิน นิยมเหตุ) ณ เมรุวัดสังข์กระจาย ธนบุรี วันที่ 20 กรกฎาคม พ.ศ. 2512) (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2512), หน้า 323.

⁹⁶ คริส เบเกอร์ และ ผาสุก พงษ์ไพจิตร, ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย, หน้า 93.

สยามเข้าสู่สังคระหว่างประเทศในสมัยรัชกาลที่ 4 จึงเปรียบได้กับ การแนะนำตัวตนของคนนอกที่ ประสงค์จะเข้าไปมีตัวตนในพื้นที่ทางสังคระหว่างประเทศแบบใหม่⁹⁷

การเคลื่อนตัวเข้าสู่ระเบียบระหว่างประเทศแบบยุโรปได้สร้างประสบการณ์แบบใหม่ที่สยาม ถูกวางเงื่อนไขให้ปรับเปลี่ยนตัวตนให้สอดคล้องกับข้อเรียกร้องเรื่อง “ศิวิไลซ์” แม้จะมีความพยายาม ปรับปรุงและยกเลิกธรรมเนียมบางประการที่เห็นว่าล้าสมัย แต่การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมิได้เกิดขึ้น ในวงกว้าง สยามยังคงเป็นรัฐจารีตที่ยังไม่มีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการบริหารราชการแผ่นดินและขาด ความพร้อมในแทบทุกด้าน ข้อกังวลเช่นนี้สามารถพิจารณาได้จากพระราชสาสน์ในพระบาทสมเด็จพระ จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีพระราชประสงค์แสวงหาผู้เชี่ยวชาญกฎหมายระหว่างประเทศเข้ามารับ ราชการในสยาม ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ในการติดต่อสัมพันธ์กับนานาประเทศและเป็นที่ปรึกษาให้กับ สยาม ดังความที่ว่า

“...กรุงสยามขอพระเดชพระคุณกรุงบริตาเนียโปรดให้จัดผู้ซึ่งจะส่งมาเป็นกงสุลอังกฤษ ใหม่ ในเมืองสยามนั้น ให้ได้เป็นผู้มีสติปัญญาเข้าใจในกฎหมาย แลขบวนราชการต่างๆ ซึ่งเป็น ผู้หนึ่ง ซึ่งผู้ครองแผ่นดินฝ่ายอังกฤษเคยรู้จักความดี แลรู้จักตัวตนดี แลเป็นผู้ที่ออกมาแต่ เมืองอังกฤษแท้ทีเดียว แลผู้จะเป็นกงสุลนั้น ถ้าได้ที่ฉลาดในอินเทอร์เน็ตร์นาแซนนาลลอ ว่าถึงการ ใหญ่ๆในการบ้านเมืองควรเป็นที่ปรึกษาหารือให้ช่วยแก่ผู้ครองแผ่นดินสยาม ซึ่งเป็นผู้ ครองครองเมืองมีอำนาจน้อยนี้ ในที่จะคิดอ่านการใหญ่ๆกันภัย ซึ่งจะมีเพราะความเข้าใจ ผิดแต่ผู้มีอำนาจต่างๆที่ไปมาแลตั้งอยู่ไกลเคียงทั้งนั้นได้ด้วยจะเป็นดียิ่งนัก...”⁹⁸ (ข้อความที่ ชิดเส้นได้โดยผู้วิจัย)

2.3 “ตัวตน” ใหม่ของสยามกับการสงครามในสังคระหว่างประเทศ

การเคลื่อนตัวเข้าสู่สังคระหว่างประเทศของสยามได้ดำเนินมาอย่างต่อเนื่องในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในด้านหนึ่งคือการปรับเปลี่ยนสยามให้ทันสมัยทั้งในแง่ ความเจริญทางวัตถุและการเปลี่ยนเข้าสู่รัฐสมัยใหม่ ในอีกด้านหนึ่ง สยามนำตัวเองเข้าไปมีปฏิสัมพันธ์

⁹⁷ ในประเด็นนี้ มีข้อพิจารณาน่าสนใจประการหนึ่ง แม้สยามพยายามเรียนรู้และปรับตัวให้เข้ากับธรรมเนียมปฏิบัติที่เป็นสากล ทว่าการปฏิบัติของคณะราชทูตสยามได้สะท้อนความอ่อนแอในประเด็นนี้ได้อย่างชัดเจน ดังจะเห็นได้จากตัวอย่างหนึ่ง คือ ภาพวาดของคณะทูตสยามที่เข้าเฝ้าฯ พระจักรพรรดินโปเลียนที่ 3 และพระมเหสีที่พระราชวังฟงแตนโบล คณะราชทูตยังคุ้นชินกับการ หมอบกราบและการให้ความสำคัญกับพระราชสาสน์และเครื่องราชบรรณาการ วิถีปฏิบัติเช่นนี้ยังคงไว้ซึ่งธรรมเนียมและวิถีปฏิบัติแบบ รัฐจารีต ต่อมา ธรรมเนียมดังกล่าวได้รับการยกเลิกและปรับให้เข้ากับแบบแผนทางการทูตแบบสากลในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดู สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5, หน้า 258-261.

⁹⁸ “พระราชสาสน์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องแต่งตั้งกงสุลฝ่ายสยามในกรุงลอนดอน จ.ศ.1226 (พ.ศ. 2407) ใน กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม, พระราชสาสน์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานไปยังประเทศต่างๆ, หน้า 124-125.

กับสังคมระหว่างประเทศอย่างใกล้ชิดมากยิ่งขึ้นกว่ารัชกาลก่อนด้วยการเรียนรู้การทำงานของสถาบันระหว่างประเทศที่สำคัญคือ กฎหมายระหว่างประเทศ การทูตและการสงคราม พร้อมกันนั้น สยามดำเนินกระบวนการระบุดำเนินในสังคมระหว่างประเทศให้เด่นชัดยิ่งขึ้นผ่านการแสดงออกซึ่งความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับสถาบันข้างต้นให้เวทีระหว่างประเทศ โดยเฉพาะกลไกทางการทูตเป็นสำคัญ

หนึ่งในเครื่องมือขับเคลื่อนกระบวนการระบุดำเนินของสยามกับสังคมระหว่างประเทศในรัชสมัยนี้คือการทูต พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระมหากษัตริย์สยามพระองค์แรกที่เคลื่อนเข้าไปสัมผัสกับประสบการณ์แบบยุโรปด้วยพระองค์เอง ดังจะเห็นได้จากการเสด็จประพาสอาณานิคมของอังกฤษในช่วงต้นรัชกาลทั้ง 2 คราว คือ การเสด็จสิงคโปร์และชวา เมื่อ ค.ศ. 1870 และการเสด็จอาณานิคมอินเดียของอังกฤษ เมื่อ ค.ศ. 1871 จุดประสงค์ของการเสด็จประพาสครั้งนั้นถือการทอดพระเนตรความเจริญของบ้านเมืองและศึกษารูปแบบการปกครองแบบตะวันตก⁹⁹ ในการเสด็จดังกล่าว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงคำนึงถึงการระบุดำเนินของสยามผ่านการแสดงออกซึ่งความเข้าใจแบบแผนแบบตะวันตกในต่างแดนอย่างเห็นได้ชัด ดังจะเห็นได้จากการโปรดฯ ให้ข้าราชการที่ตามเสด็จเตรียมเครื่องแต่งกายและการไว้ทรงผมยาวแบบตะวันตกเพื่อแสดงให้เห็นว่าสยามเป็นประเทศที่เข้าใจ “ศิวิไลซ์”¹⁰⁰ และยังเป็นที่ยืนยัน “ตัวตน” ของสยามในฐานะรัฐเอกราชที่อยู่นอกยุโรปแต่มีความสามารถในการปรับตัวให้เท่าทันกับระเบียบโลกที่มียุโรปเป็นผู้กำหนด¹⁰¹

ประสบการณ์โลกสัมพันธ์และการเรียนรู้เรื่องการต่างประเทศที่มากขึ้นกว่ารัชกาลก่อนได้นำไปสู่การปรับปรุงแบบแผนทางการทูตให้สอดคล้องกับสากล มีการปรับปรุงหน่วยงานราชการว่าการต่างประเทศให้แยกออกจากการคลังโดยตั้งศาลว่าการต่างประเทศในรูปแบบ “ออฟฟิศ” (office) เมื่อ ค.ศ. 1885 โดยใช้พระราชวังสราญรมย์เป็นที่ทำการเพื่อทำหน้าที่แทนกรมท่า โดยมีพระเจ้านั่งยาเธอ พระองค์เจ้าเทวัญอุทัยวงศ์ กรมหมื่นเทววงศ์วโรปการ พระราชอนุชาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นเสนาบดีผู้ว่าการต่างประเทศพระองค์แรก ต่อมาใน ค.ศ. 1888 มีการยกระดับศาลว่าการต่างประเทศขึ้นเป็นกระทรวงการต่างประเทศโดยมีกรมหมื่นเทว

⁹⁹ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม, จดหมายเหตุเสด็จประพาสต่างประเทศในสมัยรัชกาลที่ 5 เสด็จเมืองสิงคโปร์ และเมืองเบตาเวียครั้งแรก และเสด็จประพาสประเทศอินเดีย (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม, 2561), หน้า (18).

¹⁰⁰ วงเดือน นาราสิัจ และคณะ, ธิราชเจ้าจอมสยาม (กรุงเทพฯ: ธนาครกสิกรไทย, 2553), หน้า 307.

¹⁰¹ กรมการ สาดปรุง, รัชกาลที่ 5 กับฮอลันดาและชวา : การเสด็จประพาส (สิงคโปร์) เบตาเวียและสมารัง ในปี 1871 และการพิสูจน์ "ตัวตน" ของสยามในฐานะรัฐเอกราช (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโดยต้าประเทศไทย มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์และศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2546).

วงศ์ยุโรปการเป็นเสนาบดีพระองค์แรก¹⁰² นอกจากนั้น ยังมีการตั้งที่ทำการสถานทูตสยามในต่างประเทศ การรับส่งทูตและการรับรองหนังสือสัญญาตามธรรมเนียมสากล การส่งตัวแทนของสยามเข้าร่วมการประชุมระหว่างประเทศ¹⁰³ เป็นต้น

กระทรวงการต่างประเทศนับเป็นกลไกสำคัญของรัฐที่มีเพียงมีบทบาทในการเจริญสัมพันธไมตรีกับนานาอารยประเทศแต่ยังมีอีกบทบาทหนึ่งที่สำคัญคือการจัดการปัญหาอธิปไตยของประเทศ แต่ในเวลานั้น กระทรวงการต่างประเทศยังขาดบุคลากรที่มีความรู้ความสามารถในกิจการต่างประเทศอยู่มากโดยเฉพาะผู้รู้ภาษาต่างประเทศและผู้เชี่ยวชาญกฎหมายระหว่างประเทศ ด้วยเหตุนี้ รัฐบาลสยามจึงแก้ไขปัญหานี้ในเบื้องต้นด้วยการว่าจ้างชาวต่างชาติเข้ามาเป็นที่ปรึกษาทั่วไปและที่ปรึกษาด้านการต่างประเทศ เพื่อลดข้อจำกัดของเรื่องกำลังคนและลดอุปสรรคในการเจรจากับรัฐมหาอำนาจในประเด็นสำคัญ เช่น ปัญหาเรื่องอำนาจอธิปไตย การกำหนดเส้นเขตแดน การจัดทำและการแก้ไขสนธิสัญญา ตลอดจนแนวทางการกำหนดนโยบายต่างประเทศให้สอดคล้องกับกฎหมายระหว่างประเทศและจารีตประเพณีในระดับสากล ตัวอย่างชาวต่างชาติที่มีบทบาทสำคัญต่อการต่างประเทศของสยาม ยกตัวอย่างเช่น นายกุस्ताฟ โรลิ่งค์ ยัคแมง (Gustave Rolin-Jaequemyns) ชาวเบลเยียม ต่อมาได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยาอภัยรามาธิบดี ทำหน้าที่ได้มีบทบาทอย่างมากในการร่างเอกสารและหนังสือราชการที่ใช้ติดต่อกับฝรั่งเศสในช่วงวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 นอกจากนั้นยังมีนายเจนส์ ไอเวอร์สัน สเตนการ์ด (Jens Iversen Westerngard) ชาวอเมริกัน ต่อมาได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระยาภิรมย์ภักดีซึ่งมีบทบาทในการแก้ไขปัญหาเรื่องพรมแดนและเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขตระหว่างสยามกับประเทศตะวันตก¹⁰⁴ เป็นต้น

2.3.1 สยามกับการสงครามสมัยใหม่ มหาวิทยาลัย

ปฏิสัมพันธ์กับชาติตะวันตกที่มากขึ้นด้วยกลไกทางการทูตสมัยใหม่และเทคโนโลยีการสื่อสารในสมัยนั้นได้ส่งผลให้ชนชั้นนำของสยามได้ติดตามความเคลื่อนไหวของสถานการณ์การสงครามระหว่างประเทศในพื้นที่ห่างไกลทั้งในยุโรปและเอเชียที่เคยอยู่นอกเหนือการรับรู้ของชนชั้นนำสยามอย่างไรก็ดี การรับรู้ข่าวสารการสงครามเช่นนี้ปรากฏอยู่แล้วบ้างแล้วตั้งแต่ความรับผิดชอบเรื่องการค้าต่างประเทศยังเป็นส่วนหนึ่งของกรมท่า จากการสืบค้นหลักฐานพบว่า ใน ค.ศ. 1870 มีการติดตาม

¹⁰² ประวัติและระบบงานของกระทรวงการต่างประเทศ (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พันเอก นายวรการ บัญชา (บุญเกิด สุตันตานนท์), หน้า 22-23.

¹⁰³ ดู พอใจ ถมยา. บทบาทของพระองค์เจ้าปฤษฎางค์ : ศึกษากรณีการเจรจาตกลงในหนังสือสัญญาเกี่ยวกับสุรากับนานาประเทศ พ.ศ. 2424-2429 (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529).

¹⁰⁴ ปรีดี พิศภูมิวิถี ประวัติศาสตร์การทูตไทย (กรุงเทพฯ: สถาบันการต่างประเทศเทวะวงศ์วโรปการ กระทรวงการต่างประเทศ, 2561), หน้า 135-137.

และการรายงานสถานการณ์สงครามฝรั่งเศส-ปรัสเซีย (the Franco-Prussian War)¹⁰⁵ จากพระสยามธรรมาธิบดี (D.K. Mason) กงสุลสยาม ณ กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ มายังเจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี (ท้วม บุนนาค) โดยมีใจความสำคัญคือการบรรยายสถานการณ์สงคราม กระนั้นก็ตามรัฐบาลสยามก็ไม่ได้มีท่าทีตอบสนองหรือการแสดงออกต่อสงครามแต่อย่างใด คงเป็นเพียงการรับรู้เรื่องราวบทบาทของเจ้าชายออตโต ฟอน บิสมาร์ก (Prince Otto Von Bismarck) กับการสถาปนาเยอรมนีขึ้นเป็นประเทศใหม่¹⁰⁶

นอกจากสงครามข้างต้น ยังมีการรายงานสถานการณ์สงครามอื่นมายังกระทรวงการต่างประเทศเพื่อนำความขึ้นกราบบังคมทูลให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอยู่เสมอ เช่น สงครามอังกฤษกับพม่า (The Anglo-Burmese Wars) สงครามจีนกับญี่ปุ่น (The Sino-Japanese War 1894-1895)¹⁰⁷ สงครามจีนกับนานาประเทศอันสืบเนื่องมาจากกบฏนักมวย (The Boxer Rebellion ค.ศ. 1899-1901)¹⁰⁸ สงครามระหว่างสเปนกับสหรัฐอเมริกา (The Spanish-American War) เมื่อ ค.ศ. 1898 และสงครามรัสเซียกับญี่ปุ่น (The Russo-Japanese War) ในระหว่าง ค.ศ. 1904-1905 เป็นต้น

ในที่นี้ จะนำเสนอให้เห็นถึงวิถีคิดเกี่ยวกับการสงครามในหมู่ชนชั้นนำรุ่นรัชกาลที่ 5 ด้วยอาศัยเอกสารชิ้นต้นในฐานะตัวบท ประกอบด้วย 1) วิถีคิดเกี่ยวกับการสงครามในคำกราบบังคมทูล ร.ศ. 103 และ 2) วิถีคิดเรื่องการสงครามกับวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112

2.3.2 วิถีคิดเกี่ยวกับการสงครามในคำกราบบังคมทูล ร.ศ. 103

การพิจารณาวิถีคิดเกี่ยวกับการสงครามในหมู่ชนชั้นนำรุ่นรัชกาลที่ 5 สามารถพิจารณาได้จากเอกสารชิ้นสำคัญที่รู้จักกันในนาม “คำกราบบังคมทูลถวายความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน ร.ศ.103” หรือที่เรียกกันอย่างย่อว่า “คำกราบบังคมทูล ร.ศ.103” ซึ่งเสนอโดยเจ้านายและ

¹⁰⁵ สงครามฝรั่งเศส-ปรัสเซียเป็นหนึ่งในแผนยุทธศาสตร์ของการรวมประเทศเยอรมนีโดยออตโต ฟอน บิสมาร์ค (Otto Von Bismarck) อัครมหาเสนาบดีแห่งปรัสเซีย สงครามยุติลงในปี ค.ศ. 1871 ปรัสเซียมีชัยชนะเหนือฝรั่งเศส คู่สงครามมีการทำสนธิสัญญาแวร์ซาย (Treaty of Frankfurt) โดยมีใจความสำคัญว่า ฝรั่งเศสต้องจ่ายค่าปฏิกรรมสงครามจำนวน 5 พันล้านฟรังก์และยกดินแดนแคว้นอัลซาส-ลอแรน (Alsace and Lorraine) ให้แก่ปรัสเซีย ภายหลังจากสงคราม ปรัสเซียสถาปนาประเทศเยอรมนีซึ่งส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงดุลอำนาจในหมู่รัฐมหาอำนาจยุโรปในช่วงครึ่งหลังคริสต์ศตวรรษที่ 19 ด้วย ดูเพิ่มเติม สมใจ ไพโรจน์ธีระรัชต์, ประวัติศาสตร์การทูตยุโรปตั้งแต่ ค.ศ. 1815-ปัจจุบัน (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2551), หน้า 79-86.

¹⁰⁶ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 กต (ล)/11 หนังสือพระสยามธรรมาธิบดีถึงเจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี.

¹⁰⁷ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, กต.89.1/3 พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปรการ เรื่องหนังสือพิมพ์จีนกับญี่ปุ่น ลงวันที่ 14 สิงหาคม ร.ศ. 119.

¹⁰⁸ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, กต.89.1/3 พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปรการ เรื่องตอบรับหนังสือพิมพ์เยแปนเมล ลงวันที่ 26 สิงหาคม ร.ศ. 119.

ขุนนางรวม 11 คน เมื่อพิจารณามูลเหตุและบริบทของการเสนอคำกราบบังคมทูลข้างต้นนั้นจะเห็นถึงการขยายตัวของจักรวรรดินิยมตะวันตกที่นำไปสู่การทำสงครามกับประเทศรอบข้างสยาม สงครามที่ว่านั้นคือสงครามระหว่างอังกฤษกับพม่าครั้งที่ 3 อันเป็นเหตุให้พม่าถูกผนวกเป็นส่วนหนึ่งของจักรวรรดิอังกฤษและมีสถานะเป็นจังหวัดหนึ่งของอินเดีย สิ่งนี้ได้ส่งผลให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกังวลพระราชหฤทัยจนนำไปสู่การตั้งพระราชปณิธานเกี่ยวกับสถานการณ์การเมืองระหว่างประเทศและวิธีการแก้ไขปัญหาของสยาม ข้อความอีกหลายส่วนยังสะท้อนความคิดเกี่ยวกับการดำเนินความสัมพันธ์ระหว่างรัฐในคริสต์ศตวรรษที่ 19 รวมทั้งวิถึคิดเกี่ยวกับการสงครามของชนชั้นนำรุ่นรัชกาลที่ 5 ที่ดำรงอยู่บนเส้นทางการก่อตัวเป็นรัฐสยามสมัยใหม่และการระบุดัตนของสยาม

ข้อเสนอหลายตอนในคำกราบบังคมทูลได้สะท้อนให้เห็นถึงการทำงานของจักรวรรดินิยมตะวันตก ระเบียบระหว่างประเทศที่กำกับโดยยุโรปในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ความคิดเรื่อง “ศิวิไลเซชัน” หรือความเจริญที่รองรับระเบียบดังกล่าวตลอดจนวิถีปฏิบัติอันเป็นที่ยอมรับร่วมกันในหมู่นานาอารยประเทศโดยเฉพาะอย่างยิ่งกฎหมายระหว่างประเทศ การทูต การสงคราม และระบบคุณอำนาจระหว่างรัฐมหาอำนาจในยุโรป

ในประเด็นว่าด้วยการทำงานของจักรวรรดินิยมตะวันตกนั้น กลุ่มผู้เสนอคำกราบบังคมทูลชี้ให้เห็นว่าอังกฤษกับฝรั่งเศสมักยกเอาเรื่องความเหนือกว่าของชนผิวขาวและความเจริญแบบตะวันตกมาเป็นข้ออ้างในการยึดดินแดนที่ถูกจัดประเภทแล้วว่าไม่เจริญ ดังความตอนหนึ่งในคำกราบบังคมทูลที่ว่า

“...การที่ประเทศยุโรปได้เที่ยวครอบครองบ้านเมืองน้อยใหญ่ในประเทศเอเชียมีโกโลนีของอังกฤษแลฝรั่งเศสเป็นต้น แลการที่ครอบครองนั้นได้ด้วยสาเหตุพาลทุกอย่างใดๆก็ดี ไม่มีชาติใดว่ากล่าวตำหนิติเตียนว่าเป็นอยุติธรรมไม่ เพราะสาเหตุนั้นจะมีพาลไม่ที่จะพาลรบ ถ้าเข้าครอบครองด้วยอุบายอย่างใดก็ดี แต่ความประสงค์ของยุโรปนั้นมีอยู่อย่างเดียวแต่ที่จะบำรุงความเจริญ “ศิวิไลเซชัน” ของโลกให้มนุษย์มีความสุขเสมอกัน ดังที่ข้าพระพุทธเจ้าได้กราบบังคมทูลพระกรุณาข้างต้นแล้ว...”¹⁰⁹ (ข้อความที่ขีดเส้นใต้โดยผู้วิจัย)

หรืออีกความตอนหนึ่งที่ว่า

“...อ้างเอาความเจริญความศิวิไลซ์ของชาวยุโรป แลความไม่เจริญของประเทศเอเชียแล้วจึงต่อไปว่า ไซ้แต่เป็นการกีดขวางความเจริญของเอเชียเท่านั้นไม่ แต่ยังเป็นทางกีดขวางของ

¹⁰⁹ “คำกราบบังคมทูลถวายความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน ร.ศ. 103” ใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ ชัตติยากรรณสูตร (รวบรวม) เอกสารการเมืองการปกครองไทย (พ.ศ. 2417-2477) หน้า 41.

ความเจริญแห่งประเทศซึ่งเดินทางศิวิไลซ์ด้วย จึงเป็นช่องให้ประเทศหนึ่งประเทศใดในยุโรป คิดเข้าเป็นผู้ปกครองจัดการบ้านเมืองนั้นให้เจริญเพื่อจะได้ประโยชน์ร่วมกัน...”¹¹⁰ (ข้อความที่ขีดเส้นใต้โดยผู้วิจัย)

แม้การรักษาเอกราชคือเป้าหมายหลักของสยาม แต่นั่นก็ได้ถูกกำหนดด้วยปัจจัยภายในเพียงลำพังได้อีกต่อไป ปัจจัยภายนอกได้เข้ามามีอิทธิพลต่อการกำหนดความอยู่รอดของสยามอย่างที่ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ ผู้เสนอคำกราบบังคมทูลได้ยกเอาเหตุสี่ประการอันเป็นปัจจัยภายนอกที่มีผลต่อการรักษาเอกราชของสยามซึ่งประกอบด้วย 1) การเดินทางตาม “ทางศิวิไลซ์” ที่นำไปสู่การเคารพนับถือในหมู่ขนานาประเทศโดยเสมอกัน 2) การดำรงอยู่ในหลัก “อำนาจชั่งกัน” หรือระบบดุลอำนาจ เพื่อมิให้ชาติใดชาติหนึ่งมีอำนาจมากจนเกินไป ทั้งนี้เพื่อป้องกันความขัดแย้งที่อาจนำไปสู่สงคราม 3) การยึดถือกฎหมายระหว่างประเทศ และ 4) การพึ่งพาอาศัยกันทางเศรษฐกิจ ผู้เสนอคำกราบบังคมทูลได้ยกตัวอย่างตัวแบบญี่ปุ่นที่อนุวัตรประเทศกับปัจจัยภายนอกสี่ประการข้างต้นจนสำเร็จ¹¹¹ แต่กระนั้น กลุ่มผู้เสนอก็ยอมรับว่าสยามเป็นเพียงรัฐขนาดเล็กที่ไม่อาจกำหนดหรือควบคุมปัจจัยข้างต้นได้เอง การแสดงออกที่ดีของสยามในเกมการเมืองระหว่างประเทศเวลานั้นคือการยึดถือกฎหมายระหว่างประเทศซึ่งเป็นกติการ่วมกันภายในสมาชิกแห่งสังคมระหว่างประเทศที่ในเวลานั้นเรียกว่า “Family of Nations” ดังความที่ว่า “การรับแลนับถือตามกฎหมายอินเตอร์เนชันแนล ตามความนับถือไว้วางใจของประเทศยุโรปซึ่งจะเป็นหมู่ที่เรียกว่าแฟมิลีเดียวกัน ...”¹¹²

ในทัศนะเรื่องการสงครามของกลุ่มผู้เสนอคำกราบบังคมทูลได้เสนอความเห็นไว้อย่างน่าสนใจว่ากองทัพของสยามยังไร้ซึ่งประสิทธิภาพและขาดกำลังที่จะสู้รบกับมหาอำนาจตะวันตก การก่อสงครามมีแต่จะก่อให้เกิดผลเสียและมีได้เป็นทางออกเพื่อความอยู่รอดของประเทศแต่ประการใด แม้ได้รับชัยชนะเหนือมหาอำนาจ ก็อาจเกิดผลในเชิงลบที่ไม่อาจนำพาความเจริญมาสู่ประเทศได้ ดังความตอนหนึ่งที่ว่า

“...ถ้าสยามจะรบกับชาติใดชาติหนึ่งในยุโรป จะนับเอาว่าทหารของเรามี 50,000 นั้นเป็นพอ ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้าฯว่า ถึงเราจะมีชัยชนะแก่เขาก็ดี ก็เป็นแต่จะชนะได้เป็นคราว แต่ที่เราจะมีอำนาจกดขี่ให้เขายอมรับหรือไม่ให้คิดมารบเราอีกต่อไปนั้น ข้าพระพุทธเจ้าหาเห็นช่องกำลังทหาร 50,000 จะทำไปได้ไม่ ชาวยุโรปคงจะไม่ยอมแพ้ด้วยอย่างหนึ่งอย่างใด แลคงจะคิดสู้รบต่อไปอีกเสมอจนกว่าเราจะสิ้นตัว อนึ่ง ทหารของเราโดยอย่างฝึกหัดให้แข็งแรงก็ดี ก็คงมีชำนาญสู้ทหารของยุโรปได้ทั้งวิธีจะใช้อาวุธ ยุโรปเปนเจ้าของเองก็อาจ

¹¹⁰ เรื่องเดียวกัน.

¹¹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 51.

¹¹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 52.

สามารถที่จะใช้ได้แน่นอนกว่า แลโดยที่สุดจะเปรียบกำลังทหารต่อทหาร ก็สู้กันไม่ได้เป็นอันขาด ข้าพระพุทธเจ้ายังหาเห็นด้วยเกล้าฯไม่ ที่ไทยก็ดี ชาติใดก็ดี จะมีชัยชนะแก่ชาติยุโรปไปได้ แต่ถ้าไทยจะมีชัยชนะแก่ชาติยุโรปแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าเห็นต้องกันกับความเห็นของชาวยุโรป ว่าจะเป็นการถอยหลังความเจริญของบ้านเมืองเพราะว่าไทยเมื่อเวลามีชัยชนะแก่ชาติยุโรปแล้ว ความประสงค์อันดีอันยุติธรรมของยุโรป เป็นต้น การเปิดสินค้า การระงับโจรผู้ร้าย แลทั้งการให้ความสุขแก่มนุษย์ให้เสมอทั่วกัน ฯลฯ เหล่านี้ไม่อาจจะเป็นไปได้โดยจริงที่จะเป็นประโยชน์แก่บ้านเมือง...”¹¹³

2.3.3 วิธีคิดเกี่ยวกับการสงครามสมัยวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112

แม้ข้อเสนอในคำกราบบังคมทูล ร.ศ. 103 จะชี้ให้เห็นว่าการสงครามเป็นมิได้เป็นเครื่องมือในการดำรงความอยู่รอดของสยามอีกทั้งกลุ่มชนชั้นนำเองก็ได้มีนโยบายที่จะก่อสงครามกับระหว่างประเทศขึ้นเองและมุ่งให้ความสำคัญกับการปฏิรูประบบราชการแผ่นดินเพื่อรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง กระนั้นก็ตาม สยามก็มีอาจหลีกเลี่ยงการเผชิญหน้ากับจักรวรรดินิยมที่นำไปสู่เหตุการณ์ที่รู้จักกันในนาม “วิกฤตการณ์ ร.ศ.112” ซึ่งเป็นกรณีพิพาทระหว่างสยามกับฝรั่งเศสเหนือดินแดนด้านตะวันออกของสยามเนื่องจากต่างฝ่ายต่างอ้างกรรมสิทธิ์เหนือดินแดนดังกล่าวจนนำไปสู่กรณีพิพาทที่มีการใช้กำลังปะทะกัน แม้ความขัดแย้งครั้งนั้นจะมีถูกยกระดับเป็นสงคราม แต่ก็เป็นการทำทลายความมั่นคงครั้งสำคัญในประวัติศาสตร์การต่างประเทศของไทยและก่อให้เกิดบทเรียนเกี่ยวกับการทหารกับการสงครามในหมู่ชนชั้นนำรุ่นรัชกาลที่ 5 อีกทั้งยังส่งผลต่อวิธีคิดเกี่ยวกับการสงครามในหมู่ชนชั้นนำรุ่นถัดมาคือรุ่นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมาชิกพระราชวงศ์วิญญูซึ่งกำลังเจริญพระชันษาในเวลานั้น

ในการประชุมเสนาบดีเมื่อเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1893 มีการหารือเรื่องการกำหนดนโยบายเพื่อรับมือกับวิกฤตการณ์ ในกลุ่มเสนาบดีฝ่ายหนึ่งนำโดยพระเจ้านั่งยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมได้ถวายนโยบายให้สยามทำสงครามกับฝรั่งเศสในบริเวณชายแดนที่ยึดได้ ส่วนอีกฝ่ายหนึ่งนำโดยพระเจ้านั่งยาเธอ กรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศกลับเสนอให้ใช้วิธีทางการทูตแทนการใช้ความรุนแรงตอบโต้โดยยกเหตุผลประกอบว่าเป็นวิธีการที่นานาอารยประเทศใช้เพื่อแก้ไขความขัดแย้ง แม้ข้อสรุปของที่ประชุมจะมีมติให้ใช้วิธีการ

¹¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 44-45.

ทางการทูตแบบสันติวิธีโดยการส่งพระองค์เจ้าสวัสดิโสภณไปเป็นทูตเจรจาที่กรุงปารีส แต่แผนการดังกล่าวกลับชะงักไป¹¹⁴

บทสรุปของวิกฤตการณ์ ร.ศ.112 เป็นที่รับรู้กันโดยทั่วไปว่าสยามสูญเสียอำนาจเหนือดินแดนที่เคยปกครองในสมัยรัฐจารีตและต้องจ่ายเงินชดเชยให้แก่ฝรั่งเศส เหตุการณ์นี้ยังสร้างความตระหนักรู้ในหมู่ชนชั้นนำว่ากองทัพสยามยังไร้ประสิทธิภาพทั้งในแง่กำลังคนและอาวุธยุทโธปกรณ์ แม้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงเลือกการทูตเป็นเครื่องมือแก้ไขปัญหาก็ตาม แต่พระองค์ก็ยังเห็นความสำคัญของการพัฒนากองทัพสยามเพื่อเตรียมความพร้อมทำสงครามกับชาติตะวันตกในกรณีจำเป็น¹¹⁵

แม้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงใช้สันติวิธีในการจัดการปัญหาข้างต้นแต่ก็ทรงมิได้กลัวเกรงอำนาจของเจ้าจักรวรรดิฝรั่งเศส อีกทั้งยังแสดงพระราชดำริเกี่ยวกับการทำสงครามที่ผูกโยงไว้กับเกียรติยศแห่งพระมหากษัตริย์และเกียรติภูมิแห่งรัฐไว้ว่า

“...อย่าให้มีความสงสัยว่าฉันจะยินยอมอย่างใดแก่ฝรั่งเศส ที่สุดจนเอาปืนมาจ้องหน้าให้เซ็นชื่อ ถ้าจะจับตัวลงเรือรบไปก็ไม่ยอมเป็นอันขาด...ได้จัดการให้เรือมหาจักรี เรือมกุฎราชกุมาร เรือหาญหึกศัตรูเตรียมพร้อม ติดไฟอยู่เสมอ ... เมื่อมีเหตุอันใดคงได้รับهلكเหลว...”¹¹⁶

บทเรียนจากวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 มีส่วนให้สยามเร่งพัฒนากองทัพสมัยใหม่ให้ทรงประสิทธิภาพยิ่งขึ้นและยังเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าทรงวางแผนให้พระราชโอรสเข้ารับการศึกษาวิชาการทหารแบบตะวันตก โดยเฉพาะพระราชโอรสชั้นเจ้าฟ้า¹¹⁷ ซึ่งพระราชโอรสกลุ่มนี้ได้มีส่วนสำคัญในการกองทัพสยามในเวลาต่อมา

แม้การปฏิรูปกองทัพให้ทันสมัยจะเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องในสมัยรัชกาลที่ 5 แต่สยามก็มิได้มีการสงครามแต่อย่างใด ในทางกลับกัน กองทัพสยามกลับเป็นกลไกที่ทำหน้าที่ปราบกบฏและความ

¹¹⁴ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ฝ.18.1/2 ลายพระหัตถ์กรมหลวงเทเวศวงศ์โรปกรณ์กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 9 พฤษภาคม ร.ศ. 112.

¹¹⁵ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ฝ.18.1/7 พระราชหัตถ์เลขานุการพระราชนัดดากรมหลวงพิชิตปรีชากร ลงวันที่ 8 มิถุนายน ร.ศ. 112

¹¹⁶ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ฝ.18.1/2 พระราชหัตถ์เลขานุการพระราชนัดดากรมหลวงพิชิตปรีชากร ลงวันที่ 10 พฤษภาคม ร.ศ. 112.

¹¹⁷ พระราชหัตถ์เลขานุการพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชนัดดาสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต และพระโอรสท้าวพระยาพระหัตถ์ สมเด็จพระปิตุจฉาเจ้า สุขุมมาลมารศรี พระอัครราชเทวี และพระประสูติกาล พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศิริรัตนบุษบง พระธิดา ทรงเรียบเรียง (พิมพ์เนื่องในการพระราชทานเพลิงศพ พันเอก หม่อมราชวงศ์ถวัลย์มงคล โสณกุล ท.ช., ท.ม. ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพมหานคร วันพฤหัสบดีที่ 20 กันยายน พ.ศ. 2533), หน้า 18.

เคลื่อนไหวยุทธศาสตร์เมืองที่ต่อต้านอำนาจส่วนกลาง ดังจะเห็นได้จากตัวอย่าง เช่น การปราบกบฏเงี้ยว ในหัวเมืองล้านนา การปราบกบฏฝูญในหัวเมืองภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และการปราบกบฏพระยา แวกเจ็ดหัวเมืองในหัวเมืองปักษ์ใต้ เป็นต้น¹¹⁸ ในอีกด้านหนึ่ง แม้วิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 จะเป็น “บาดแผล” ทางใจในหมู่ชนชั้นนำ แต่บาดแผลดังกล่าวกลับเป็นส่วนหนึ่งในแรงผลักดันต่อ กระบวนการระบอบหรือการสร้างตัวตนของสยามบนแผนที่โลกให้ชัดเจนยิ่งขึ้น¹¹⁹

2.4 สยามกับสถาบันที่เกี่ยวกับการสงครามในสังคมระหว่างประเทศ

การปรับตัวเข้ากับวิถีการทูตสมัยใหม่ได้นำพาสยามเข้าสู่การประชุมระหว่างประเทศ (international conference) ที่สำคัญหลายโอกาส เช่น การประชุมไปรษณีย์โทรเลขสากล สมาชิก ศาลโลก เป็นต้น¹²⁰ กลไกเช่นนี้ส่งผลให้สยามได้อนุวัตรตัวตนเข้ากับชุดคุณค่าและกติกาของสถาบัน ระหว่างประเทศที่ผูกการทำงานระหว่างกฎหมายระหว่างประเทศและการทูตเข้าไว้ในหลายประเด็น วาระ การอนุวัตรเช่นนี้ยังถือเป็นหนึ่งในกระบวนการระบอบตัวตนของสยามในสังคมระหว่างประเทศที่ ชัดเจนยิ่งขึ้นในฐานะ “รัฐผู้ลงนาม” (signatory) และการระบอบการเป็น “รัฐสมาชิก” (membership) ของสังคมดังกล่าวร่วมกับนานารัฐอธิปไตย แม้ว่าในเวลานั้น สยามยังมิได้เป็นรัฐ อธิปไตยโดยสมบูรณ์ก็ตาม แต่สยามก็สามารถเรียนรู้ ทำความเข้าใจ การแสดงบทบาทและการทรงไว้ ซึ่งสิทธิตามแบบรัฐสมัยใหม่ให้เป็นที่ประจักษ์แก่ประชาคมโลกได้

2.4.1 การเข้าร่วมการประชุมเกี่ยวกับการสงครามในระดับระหว่างประเทศ

ในช่วงครึ่งหลังคริสต์ศตวรรษที่ 19 มีความพยายามของนานาอารยประเทศที่จะจัดการ ประชุมร่วมกันเพื่อจัดทำข้อตกลงเกี่ยวกับวิถีปฏิบัติและแบบแผนของการสงครามในระดับสากล จุดเริ่มต้นที่สำคัญคือการประชุมที่กรุงบรัสเซลส์เมื่อวันที่ 5 กันยายน ค.ศ. 1874 ซึ่งเกิดจาก พระราชดำริในพระเจ้าอเล็กซานเดอร์ที่สอง (Alexander II) แห่งรัสเซีย การประชุมดังกล่าวจัดขึ้น ภายในหมู่รัฐยุโรปจำนวน 15 ประเทศ เนื้อหาของการประชุมคือการหารือเรื่องธรรมเนียมปฏิบัติของ กองทัพในยามสงคราม แต่ก็ได้มีการให้สัตยาบันในข้อตกลงฉบับใด กระนั้น การประชุมที่กรุง บรัสเซลส์ถือเป็นจุดเริ่มต้นของการทำให้การสงครามมีความเป็นสถาบันมากยิ่งขึ้น ภายหลังจาก การประชุม สำนักงานกฎหมายระหว่างประเทศในนครเจนีวาได้แต่งตั้งคณะกรรมการเพื่อศึกษา ปฏิญญาบรัสเซลส์จนเป็นที่มาของคู่มือกฎหมายและธรรมเนียมของสงคราม (Manual of the Laws

¹¹⁸ ดู เตช บุนนาค, ขบถ ร.ศ.121 (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2524); เตช บุนนาค, การปกครองระบบเทศาภิบาลของ ประเทศสยาม พ.ศ.2435-2458 กระทรวงมหาดไทยสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ แปลโดย ภรณ์ กาญจนันธุ์ (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2532).

¹¹⁹ ดู ธงชัย วินิจจะกุล, โหมหน้ำราชาชาตินิยม (นนทบุรี: ฟ้าเดียวกัน, 2559), หน้า 55-110.

¹²⁰ ธิตา สาระยา, พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2561), หน้า 237.

and Customs of War Institute of International Law) ที่ต่อมาได้รับการตีพิมพ์เมื่อ ค.ศ. 1880 และกลายเป็นต้นแบบให้กับอนุสัญญาเฮกในการประชุมสันติภาพที่กรุงเฮก เมื่อ ค.ศ.1899 และ ค.ศ. 1907¹²¹

ความสำคัญของการประชุมสันติภาพที่กรุงเฮกแตกต่างไปจากการประชุมในแบบเดียวกันซึ่งจัดขึ้นก่อนหน้านี้นี้ ไม่ว่าจะเป็นการประชุมใหญ่เวียนนา (The Congress of Vienna 1814-1815) หรือการประชุมใหญ่แห่งเบอร์ลิน (The Congress of Berlin 1878) กล่าวคือ การประชุมสันติภาพในอดีตจะจัดขึ้นเพื่อยุติสงครามหรือการแบ่งสรรผลประโยชน์ระหว่างรัฐคู่สงคราม แต่การประชุมสันติภาพที่กรุงเฮกจัดขึ้นในภาวะสันติโดยมีวัตถุประสงค์คือการแสวงหาข้อตกลงเรื่องการจำกัดกำลังอาวุธและการวางกติกาการสงครามในอนาคตที่วางอยู่บนรากฐานเรื่องมนุษยธรรม รวมถึงการหาหนทางจัดการความขัดแย้งแบบอารยะวิธีและสันติวิธีมากกว่าที่เป็นอยู่ในเวลานั้น¹²²

ในการประชุมที่กรุงเฮกคราวแรก เมื่อ ค.ศ. 1899 มีรัฐเอกราชเข้าร่วมประชุมทั้งสิ้น 26 รัฐ ในจำนวนนี้มีรัฐที่ไซเตวันตงเข้าร่วมด้วยได้แก่ จีน ญี่ปุ่น ตุรกี เปอร์เซียรวมถึงสยาม ในการดังกล่าว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้คณะผู้แทนจำนวน 4 คน และผู้ช่วย 2 คน ประกอบด้วย

- 1) พระยาสุรียานุวัตร (เกิด บุญนาค) อัครราชทูตสยามประจำกรุงเซนต์ปีเตอส์เบิร์ก ทำหน้าที่หัวหน้าคณะผู้แทนสยาม เป็นผู้มียอำนาจเต็มคนที่ 1 (First delegate, plenipotentiary)
- 2) พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ (หม่อมราชวงศ์เปีย มาลากุล) อัครราชทูตไทยประจำกรุงลอนดอน เป็นผู้มียอำนาจเต็มคนที่ 2 (Second delegate, plenipotentiary)
- 3) นายคอร์ราจีโอรี ดอเรลลี (Corragioni d'Orelli) ที่ปรึกษาสถานทูตสยามประจำกรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส เป็นผู้มียอำนาจเต็มคนที่ 3 (Third delegate, plenipotentiary)
- 4) นายเอ็ดวาร์ด โรแลง (Edouard Rolin) กงสุลใหญ่ของสยามที่เบลเยียม เป็นผู้มียอำนาจเต็มคนที่ 4 (Fourth delegate, plenipotentiary)

¹²¹ ภัทรพล สมหมาย. การปฏิบัติต่อเชลยในสยามช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2559), หน้า 49-51.

¹²² ฉลอง สุนทรวาณิชย์, “ไทย กับการประชุมสันติภาพนานาชาติ กรุงเฮก ครั้งแรก ค.ศ. 1899” รัฐศาสตร์สาร :13-14.

ส่วนผู้ช่วยคณะผู้แทนสยามประกอบด้วย นายเจ.เอ.เอ็น และพระยาชัยสุรินทร์ (ตาล บุนนาค)¹²³ เมื่อสิ้นสุดการประชุม คณะผู้แทนของสยามได้ร่วมลงนามในอนุสัญญาและปฏิญญาในการวางระเบียบเกี่ยวกับการสงครามและการจัดการความขัดแย้งรวมจำนวนทั้งสิ้น 6 ฉบับ

ในการส่งผู้แทนเข้าร่วมประชุมดังกล่าว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระบรมราโชวาทที่สะท้อนสถานะของสยามและผู้แทนที่อยู่ท่ามกลางบรรดาประเทศตะวันตกที่กำลังจะตกลงกันเรื่องกติกาการสงครามและสันติภาพไว้อย่างน่าสนใจว่า

“...กรุงสยามย่อมเหมือนกับนานาประเทศทั้งหลายซึ่งไม่มีความประสงค์ที่จะชิงชัยในการศึกและไม่ได้จัดการทหารใหญ่โตแข็งแรงนัก เปนประเทศซึ่งมีแต่จะเสีย แลไม่มีที่จะได้อันใดในการสงคราม กรุงสยามเองจึงได้มีเหตุอันสมควรทุกอย่างที่ปรารถนาอยู่เพื่อจะให้มีการชุมนุมนี้มีความสำเร็จบริบูรณ์ด้วย...อีกประการหนึ่ง ถึงแม้ว่าไม่ได้ที่หวังว่าจะเปนได้แล้วการยอมจะเกิดขึ้นเปนได้ ตามการปลุกษาในที่ประชุมว่าด้วยเรื่องพิเศษบางเรื่องแล้ว มีข้อดีแยกที่แตกออกไป ซึ่งจะพึงเปนขึ้นได้ด้วยอำนาจของการบ้านเมืองที่มีความคิดไม่เปนมิตรต่อกันอยู่เจียบๆ ในระหว่างประเทศใหญ่ๆ สองประเทศถาหลายประเทศกว่านั้นก็ดี เมื่อการเปนเช่นนี้แล้ว ให้ผู้แทนทั้งหลาย จงจำไว้ว่าตนเปนผู้แทนประเทศหนึ่งซึ่งเป็นกลางอย่างพิเศษ เปนประเทศที่ไม่สมควรจะแสดงความลำเอียงเข้าข้างใดข้างหนึ่ง ถาจะวินิจฉัยการในท่ามกลางความกล่าวอ้างของประเทศที่มีกำลังใหญ่ในยุโรปทั้งหลายนั้น...”¹²⁴

จากข้างต้นสะท้อนให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักถึงตัวตนของสยามและข้อจำกัดเรื่องกำลังทางการทหารซึ่งไม่อาจตั้งข้อเรียกร้องเพื่อเปลี่ยนแปลงสิ่งใดในระเบียบระหว่างประเทศ ในขณะที่เดียวกันก็เป็นการเน้นย้ำให้เห็นว่าการสงครามมิได้เป็นทางเลือกที่ดีต่อการดำเนินนโยบายต่างประเทศในรัชสมัยของพระองค์เมื่อเทียบกับการดำเนินวิถีทางการทูตอย่างรอบด้านด้วยความระมัดระวัง

ภายหลังการประชุมสันติภาพที่กรุงเฮกคราวแรก สยามยังได้ส่งตัวแทนเข้าร่วมการประชุมเจนีวา (Geneva Conference) เมื่อ ค.ศ. 1906 การประชุมดังกล่าวมีจุดประสงค์เพื่อแก้ไขเพิ่มเติมข้อตกลงเจนีวาเมื่อ ค.ศ. 1864 อันเกี่ยวเนื่องกับกฎกติกาในการปฏิบัติเรื่องความรุนแรงในสงคราม

¹²³ เรื่องเดียวกัน.

¹²⁴ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, กต 79.4 “พระบรมราโชวาทพระราชทานแก่ผู้แทนกรุงสยาม ณ ที่ประชุมนานาชาติเมืองเฮก” ลงวันที่ 30 เมษายน ร.ศ. 118.

ตัวแทนของสยามในการประชุมครั้งนั้นคือ หม่อมเจ้าจรูญศักดิ์ กฤดากร อุปทูตสยามประจำกรุงปารีส และนายคอร์ราจีโอเน่ ดอเรลลี¹²⁵ และได้ร่วมลงนามในอนุสัญญาที่สำคัญ 4 ฉบับประกอบด้วย

1) อนุสัญญาฉบับที่ 1 ว่าด้วยการปรับปรุงสภาวะของผู้บาดเจ็บและผู้ป่วยในสงครามให้ดีขึ้น (the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field)

2) อนุสัญญาฉบับที่ 2 ว่าด้วยสภาวะที่ดีของผู้สังกัดอยู่ในกองทัพที่บาดเจ็บ ป่วยไข้และเรือต้องอัปปาง (the Amelioration of the Condition of Wounded, Sick and Shipwrecked Members of Armed Forces at Sea)

3) อนุสัญญาฉบับที่ 3 ว่าด้วยการปฏิบัติต่อเชลยศึก (the Treatment of Prisoners of War)

4) อนุสัญญาฉบับที่ 4 ว่าด้วยการปกป้องคุ้มครองบุคคลพลเรือนในระหว่างสงคราม หรือการขัดแย้งทางกำลังทหาร (the Protection of Civilian Persons in Time of War)

ต่อมาใน ค.ศ. 1907 สยามได้ส่งตัวแทนเข้าร่วมการประชุมสันติภาพที่กรุงเฮกครั้งที่สอง จำนวน 3 คนประกอบด้วย¹²⁶

1) พลตรี หม่อมชาติเดชอุดม (ม.ร.ว.สท้าน สนิทวงศ์ - ต่อมาคือ พลเอก เจ้าพระยาวงษาานุประพันธ์ เสนาบดีกระทรวงโยธาธิการในสมัยรัชกาลที่ 6) เป็นหัวหน้าคณะผู้แทน

2) นายชาร์ลส์ คอร์ราจีโอเน่ ดอเรลลี เป็นผู้มีส่วนเพิ่มเติม

3) พันเอก หลวงภูวนาถนฤบาล เป็นผู้มีส่วนเพิ่มเติม (ผาด เทพหัสดิน - ต่อมาคือ พลเอก พระยาเทพหัสดิน ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 6 ได้รับโปรดเกล้าฯ ให้เป็นพลเอก พระยาพิไชยชาญฤทธิ์ หัวหน้าคณะทูตทหารในงานพระราชสงครามที่ทวีปยุโรป)

ในการประชุมดังกล่าว ผู้แทนจากสยามได้แปรญัตติต่อที่ประชุมในประเด็นเรื่องการจัดตั้งศาลทรัพย์สินระหว่างประเทศ (International Prize Court) และความประสงค์เรื่องการมีส่วนร่วมในศาลดังกล่าวโดยการอ้างถึงเรื่ององค์ประกอบของศาลตามมาตรา 15 ของร่างอนุสัญญาว่าด้วยการจัดตั้งศาลทรัพย์สินระหว่างประเทศ (the Convention Relative to the Creation of an

¹²⁵ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, หัวข้อกฎหมายนานาชาติแพนคตี่เมือง, หน้า 197-222.

¹²⁶ James Brown Scott, (ed.) Texts of the Peace Conferences at the Hague, 1899 and 1907: With English Translation and Appendix of Related Documents. (Pub. for the International School of Peace, Ginn, 1908), p.127.

International Prize Court)¹²⁷ อย่างไรก็ตามก็ดี แม้ประเทศที่เข้าร่วมประชุมจะลงนามร่วมกันและมีการแก้ไขเพิ่มเติมอีกครั้งเมื่อ ค.ศ. 1910 แต่ไม่มีประเทศใดให้สัตยาบันยกเว้นนิคารากัวเพียงประเทศเดียว ข้อตกลงจึงไม่มีผลบังคับใช้และศาลดังกล่าวจึงมิได้เกิดขึ้น

ผลจากการประชุม ผู้แทนสยามได้ร่วมลงนามในอนุสัญญาและปฏิญญาอันเป็นที่ตกลงร่วมกันในหมู่นานาประเทศเป็นจำนวนทั้งสิ้น 14 ฉบับ¹²⁸ ซึ่งข้อตกลงในการประชุมคราวหลังนี้จะถูกนำมาปฏิบัติจริงเมื่อเกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 ทั้งในช่วงที่ประกาศความเป็นกลางและการเข้าร่วมสงคราม นอกจากนั้น สยามยังได้แสดงบทบาทในการเป็นสมาชิกคณะอนุญาโตตุลาการของ “ศาลประจำสำหรับคดีคนกลาง” หรือศาลอนุญาโตตุลาการถาวร (Permanent Court of Arbitration) ตามอนุสัญญากรุงเฮกว่าด้วยการจัดระงับข้อพิพาทระหว่างประเทศ ข้อตกลงดังกล่าวระบุว่าเมื่อมีการให้สัตยาบันในหนังสือสัญญาดังกล่าวแล้ว บรรดาประเทศที่ลงนามจะต้องเลือกผู้เชี่ยวชาญกฎหมายระหว่างประเทศและมีพฤติกรรมที่เหมาะสมเพื่อดำรงตำแหน่งดังกล่าวจำนวนไม่เกิน 4 คน โดยมีตำแหน่งคราวละ 6 ปี ในการดังกล่าว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาอภัยราชาและนายเฟรเดริก ฮอลซ์ ดำรงตำแหน่งดังกล่าวเมื่อ ค.ศ. 1900¹²⁹ ต่อมาตัวแทนทั้งสองถึงแก่อสัญกรรม จึงโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งนายเอ็ดเวิร์ด สโตรเบลให้ดำรงตำแหน่งแทนเมื่อ ค.ศ. 1903¹³⁰ เมื่อตำแหน่งดังกล่าวว่างลงอีกครั้ง สยามได้แต่งตั้งผู้แทนคนใหม่คือนายเฟรเดริก ดับลิว เอร์นีเย (Frederick W. Verney) ที่ปรึกษาราชการในสถานทูตสยาม ณ กรุงลอนดอนและนายโดเรลลี¹³¹ ต่อมาใน ค.ศ. 1910 มีการแต่งตั้งพระยาภิรมย์ภักดี (เจนส์ ไอ สเตนการ์ด) เพื่อทำหน้าที่เพิ่มอีก 1 คน¹³²

แม้ว่าสยามจะแต่งตั้งผู้แทนของประเทศโดยให้ชาวต่างชาติที่เข้ามารับราชการทำหน้าที่ แต่ก็สะท้อนให้เห็นถึงความพยายามของสยามที่จะแสดงการมีส่วนร่วมในระดับระหว่างประเทศด้วยการใช้ผู้เชี่ยวชาญกฎหมายระหว่างประเทศและกลไกการทูตระดับพหุภาคี ชนชั้นนำยังเรียนรู้เรื่องดังกล่าว

¹²⁷ Ibid.

¹²⁸ Maartje Abbenhuis, *The Hague conferences and international politics, 1898-1915* (London, Bloomsbury, 2019).

¹²⁹ “ประกาศตั้งตุลาการประจำสำหรับคดีคนกลางระหว่างนาๆประเทศ ณ กรุงเฮก” *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 17 ตอน 50 (10 มีนาคม ร.ศ. 119): 716.

¹³⁰ “พระบรมราชโองการ ประกาศ ตั้งอนุญาโตตุลาการในศาลประจำสำหรับคดีคนกลาง ณ กรุงเฮก” *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 20 ตอน 27 (4 ตุลาคม ร.ศ. 122): 432-433.

¹³¹ “ประกาศตั้งอนุญาโตตุลาการ ในศาลประจำสำหรับคดีคนกลาง ณ กรุงเฮก” *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 26 ตอน 0ง (2 พฤษภาคม ร.ศ. 128): 127-128.

¹³² “ทรงตำแหน่งผู้พิพากษาศาลอนุญาโตตุลาการ ณ กรุงเฮก” *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 27 ตอน 0ง (28 มกราคม ร.ศ. 129): 129.

จากการเฝ้าสังเกตญี่ปุ่นในฐานะชาติเอเชียร่วมกันว่าแม้แต่ญี่ปุ่นได้รับการยอมรับจากสังคมระหว่างประเทศในฐานะรัฐเจริญแล้ว ก็ยังแต่งตั้งที่ปรึกษาชาวตะวันตกเป็นตัวแทนของประเทศในตำแหน่งเดียวกับสยาม¹³³

ผลจากการเข้าร่วมการประชุมข้างต้นยังผลให้สยามได้นำข้อตกลงจากการประชุมมาแปลเป็นภาษาไทยและเผยแพร่ในหมู่ข้าราชการที่เกี่ยวข้องโดยเฉพาะส่วนกองทัพ ดังจะเห็นได้จากตัวอย่างที่สำคัญคือ พระราชนิพนธ์ “หัวข้อกฎหมายนานาประเทศ” ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อครั้งยังดำรงพระยศเป็นมกุฎราชกุมาร พระราชนิพนธ์ดังกล่าวได้รับการตีพิมพ์เป็นตอนในหนังสือทวีปัญญามาตั้งแต่ ค.ศ. 1906 ต่อมามีการรวมเล่มเมื่อ ค.ศ. 1914 อันเป็นบริบทตอนต้นของสงครามโลกครั้งที่ 1¹³⁴ ยิ่งไปกว่านั้น การเข้าร่วมการประชุมครั้งนั้นได้สร้างความหมายในแง่ของการระบุดัตนของสยามในสังคมระหว่างประเทศที่ทรงไว้ซึ่งสิทธิและหน้าที่ของรัฐสมัยใหม่ที่มีส่วนร่วมรับผิดชอบต่อกิจการระหว่างประเทศ อีกทั้งยังเป็นผลให้สยามต้องแสดงออกซึ่งหน้าที่ของรัฐเมื่อเกิดการสงครามระหว่างประเทศ

2.4.2 “การประกาศความเป็นกลาง”: การแสดงออกเชิงปฏิบัติภาคสงครามของสยาม

นวัตกรรมเชิงกฎหมายที่เป็นรูปธรรมจากความพยายามทำให้การสงครามเป็นสถาบันระหว่างประเทศคือกฎหมายว่าด้วยการเป็นกลางในการสงคราม (the law of neutrality)¹³⁵ อันที่จริงแล้วความเป็นกลาง (neutrality) มิได้เป็นเรื่องใหม่ในหมู่อุโรปแต่อย่างใด ธรรมเนียมปฏิบัติเช่นนี้ถูกนำมาใช้เพื่อเลี่ยงความขัดแย้งและแสดงออกถึงความไม่เกี่ยวข้องกับคู่สงครามฝ่ายหนึ่งฝ่ายใด จนถือได้ว่าความเป็นกลางเป็นศิลปะในการดำเนินความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ (statecraft) ประเภทหนึ่งและเป็นเครื่องมือในการธำรงรักษาเสถียรภาพระหว่างรัฐในระบบดุลอำนาจเพื่อป้องกันสงครามขนาดใหญ่กว่าได้¹³⁶ ในอีกทางหนึ่ง ความเป็นกลางกลายเป็นเส้นแบ่งสภาวะสงครามกับสภาวะสันติของรัฐออกจากกันอย่างชัดเจน เนื่องด้วยการแสดงเจตจำนงของรัฐที่ไม่ต้องการเข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องกับความ

¹³³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, กต.79.4/36 “กรมพระเทววงศ์โรปกกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” ลงวันที่ 14 สิงหาคม ร.ศ. 128.

¹³⁴ ดู พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, หัวข้อกฎหมายนานาประเทศ แพนกคดีเมือง (กรุงเทพฯ: คณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548), หน้า 137-234.

¹³⁵ Stephen C. Neff, War and the Law of Nations: A General History (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), pp.191, 194.

¹³⁶ Maartje Abbenhuis, An Age of Neutrals: Great Power politics, 1815-1914 (Cambridge: Cambridge University Press, 2014).

ขัดแย้งระหว่างประเทศหรือแสดงความโอนเอียงไปในทางรัฐใดรัฐหนึ่ง อีกทั้งยังเป็นเครื่องป้องกันความเป็นปฏิปักษ์ของคู่สงครามที่อาจเป็นภัยอันตรายต่อรัฐได้¹³⁷

อย่างไรก็ดี ก่อนหน้าการประชุมสันติภาพที่กรุงเฮก ยังไม่มีการรวบรวมกฎหมายระหว่างประเทศว่าด้วยความเป็นกลางไว้อย่างเป็นระบบ คงปรากฏภายในข้อตกลงระหว่างรัฐบางฉบับและธรรมเนียมปฏิบัติภาคสงครามที่ยึดถือกันในหมู่รัฐยุโรป การประชุมสันติภาพที่กรุงเฮกครั้งแรกได้มีการนำประเด็นเรื่องกฎหมายความเป็นกลางเข้าหารือแต่ก็ไม่ประสบผลสำเร็จ จนกระทั่งการประชุมครั้งที่สองเมื่อ ค.ศ. 1907 ในที่ประชุมมีความพยายามที่จะประมวลกฎหมายว่าด้วยความเป็นกลางจนประสบผลสำเร็จด้วยการออกอนุสัญญาที่สำคัญสองฉบับคือ อนุสัญญาว่าด้วยสิทธิและหน้าที่ของรัฐเป็นกลางในการรบทางทะเล (Convention (XIII) concerning the Rights and Duties of Neutral Powers in Naval War) และอนุสัญญาว่าด้วยสิทธิและหน้าที่ของรัฐเป็นกลางในการรบทางบก (Convention (V) respecting the Rights and Duties of Neutral Powers and Persons in Case of War on Land) เมื่อวันที่ 18 ตุลาคม ค.ศ. 1907¹³⁸

จากหลักฐานที่ปรากฏสยามแสดงความเป็นกลางตามกฎหมายกติกาสากลก่อนการเกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 อยู่ 2 ครั้ง ได้แก่ สงครามสเปนกับสหรัฐอเมริกา (The Spanish–American War 1898) สงครามรัสเซียกับญี่ปุ่น (the Russo-Japanese War 1904-1905) แต่การแสดงความเป็นกลางที่ว่่านั้นมีรูปแบบที่ต่างกัน ในสงครามสเปนกับสหรัฐอเมริกา รัฐบาลสยามตอบรับการเป็นกลางที่มีได้มีการออกประกาศที่เป็นลายลักษณ์อักษร ในขณะที่สงครามรัสเซียกับญี่ปุ่น มีการออกประกาศความเป็นกลางในสงครามอย่างเป็นทางการ

การแสดงความเป็นกลางในสงครามสเปนกับสหรัฐอเมริกานั้นเป็นผลมาจากการที่คู่สงครามต่างมีสัมพันธไมตรีทางการทูตกับรัฐบาลสยาม การแสดงความเป็นกลางจึงเป็นเรื่องจำเป็นในระดับสากล ในครั้งนั้น ผู้แทนทางการทูตของสหรัฐอเมริกาเข้ามายื่นหนังสือแจ้งเรื่องการปิดอ่าวในสงครามต่อกระทรวงการต่างประเทศ กรมหลวงเทเวศร์วิโรบลการทรงมีหนังสือตอบรับตามธรรมเนียมทางการทูตด้วยการแสดงความเป็นกลางอย่างชัดเจนในสงครามดังกล่าวถึงความที่ว่า “...เมื่อมีความเสียที่จำเป็นต้องใช้กำลังถึงนี้ก็ดี ข้าพเจ้าหวังใจว่าเคาเวอร์เมนยูไนเต็ดเสตต์ไวก์ในท่านว่าถ้าหากว่าจะเกลี้ย

¹³⁷ Stephen C. Neff, *War and the Law of Nations: A General History*, pp.191-192.

¹³⁸ *Ibid*, p.194.

ไกล่กันไม่ได้ต่อไปแล้ว กรุงสยามนั้นจะไม่เข้าข้างหนึ่งข้างใดในการสงครามกันคราวนี้...”¹³⁹ แต่กระนั้นก็ไม่มีการออกพระบรมราชโองการเพื่อแสดงสถานะสยามแต่ประการใด

ในตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 รัสเซียกับญี่ปุ่นมีความขัดแย้งในเรื่องดินแดนจนปะทุเป็นสงครามในช่วง ค.ศ. 1904-1905 สงครามดังกล่าวถือเป็นสงครามระหว่างประเทศมหาอำนาจเก่าและมหาอำนาจใหม่ที่เปิดประเดิมความขัดแย้งครั้งใหญ่ในต้นศตวรรษ¹⁴⁰ สงครามดังกล่าวเป็นความขัดแย้งระหว่างตะวันตกกับตะวันออกที่ดำเนินตามกรอบกติกาการสงครามที่มีการตกลงร่วมกันในการประชุมสันติภาพที่กรุงเฮกคราวแรก สงครามรัสเซีย-ญี่ปุ่นเป็นที่รับรู้และได้รับความสนใจอย่างกว้างในสังคมสยาม มีการติดตามสถานการณ์อย่างใกล้ชิดและมีการเผยแพร่สถานการณ์สงครามในสื่ออีกจำนวนหนึ่ง

ในทางการทูต อรรคราชทูตสยามประจำกรุงโตเกียวในเวลานั้นได้ส่งหนังสือแจ้งมายังกระทรวงการต่างประเทศว่าญี่ปุ่นต้องการให้สยามออกประกาศความเป็นกลางตามธรรมเนียมสากลในห้วงยามสงคราม กรมหลวงเทเวศร์วิโรภการทรงตอบรับด้วยเห็นว่าสยามจำเป็นต้องออกประกาศดังกล่าวออกมาเพื่อแสดงสิทธิและหน้าที่ของรัฐ กระนั้น พระองค์ยังคงมีข้อสงสัยเกี่ยวกับแนวทางการปฏิบัติในทางการทูตเนื่องจากกระทรวงการต่างประเทศยังไม่เคยมีการออกประกาศความเป็นกลางที่เป็นลายลักษณ์อักษร อีกทั้งในเวลานั้น การประชุมที่กรุงเฮกก็ยังไม่มีการกำหนดเรื่องดังกล่าว ด้วยเหตุนี้ พระองค์จึงทรงอาศัยแม่แบบประกาศความเป็นกลางของอังกฤษในคราวสงครามกรีซกับตุรกี (The Greco-Turkish War 1897) แต่ตัดทอนเนื้อหาให้กระชับขึ้นโดยมีนายเจนส์ ไอ์ เวสเตนการ์ดเป็นผู้ร่างและถวายคำแนะนำ ข้อกังวลเรื่องความไม่คุ้นชินกับธรรมเนียมการสงครามเช่นนี้ปรากฏในลายพระหัตถ์เพื่อกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ว่า

“... แต่ได้ค้นดูหนังสือครั้งก่อน เมื่ออเมริกันรบกับสเปนนั้น ก็ได้แต่หนังสือตอบไปว่าจะเปนกลางไม่เข้าข้างใดเท่านั้น หม่อมฉันได้ค้นหาแบบประกาศพบบอย่างอังกฤษเมื่อครั้งเตอร์กีกับกรีซทำสงครามกัน ปีศตศักราช 1897 แล้ว แต่กล่าวความซ้ำๆ อย่างแบบหมอความอังกฤษ ยืดยาวกว่ากว่า 10 น่ากระตาดขลุสะแกบ พิมพิ์ไต่บั้งคัคตอยู่ไม่แล้ว จะได้ถวายมา

¹³⁹ ข้อความภาษาอังกฤษในหนังสือราชการของกระทรวงการต่างประเทศใช้ว่า “While regretting it is necessary to resort to force, the fair neutrality of Siam in a war. If it shall not be averted.” ดู ทอจดหมายเหตุแห่งชาติ, กต. 65.1/1 ลายพระหัตถ์กรมหลวงเทเวศร์วิโรภการถึงมิสเตอร์แอมิลตันคิง ลงวันที่ 30 เมษายน ค.ศ. 1898

¹⁴⁰ ดูเพิ่มเติม John Steinberg, Bruce Manning, David Schimmelpenninck van der Oye, David Wolff, and Shinji Yokote (eds.) *The Russo-Japanese War in Global Perspective World War Zero* (Boston: Brill, 2005); John W. Steinberg, “Was the Russo-Japanese War World War Zero?” *The Russian Review* 67, No. 1 (2008): 1-7.

ภายหลัง แลหม่อมฉันให้มีสเตอร์เวสเตนการ์ดคิดร่างประกาศให้สั้นๆ สำหรับบุลเกล้าฯ ถวาย ทรงเลือกว่าควรจะใช้อย่างไรด้วย...”¹⁴¹

ความพยายามเรียนรู้การออกประกาศความเป็นกลางตามแบบสากลนั้นได้อาศัยวิธีที่เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศใช้ว่า “การเก็บความตามที่สังเกตได้ว่าเป็นข้อๆในอินเตอานาซันนัลลว่าด้วยการเป็นกลางนั้น อย่างที่คิดจะให้ป็นหมวดหมู่”¹⁴² หรืออาศัยการศึกษาแบบแผนเรื่องดังกล่าวจากการติดตามสถานการณ์ระหว่างประเทศ ในที่สุด รัฐบาลได้ออก “ประกาศเป็นกลางในระหว่างกรุงรัสเซียและญี่ปุ่นทำศึกสงครามกัน” เมื่อวันที่ 12 กุมภาพันธ์ ค.ศ.1904¹⁴³ ซึ่งถือเป็นคราวแรกที่รัฐบาลสยามในเส้นทางการก่อตัวเป็นรัฐสมัยใหม่ที่ได้ประกาศความเป็นกลางในสงคราม ดังจะเห็นได้ส่วนหนึ่งของประกาศดังกล่าวที่ว่า

“... แลบัดนี้ยังทรงมีอยู่ซึ่งทางไมตรีโดยเรียบร้อยกับพระมหากษัตริย์ แลอาณาประชาราษฎร์คนในบังคับ แลคนซึ่งอาศัยอยู่ใน 2 ประเทศนั้น แลมีพระราชประสงค์ที่จะให้อาณาประชาราษฎร์คนในบังคับฝ่ายสยามมีความสุขแลได้ความสุขสืบไปในความสงบเรียบร้อยอันเป้นคุณหาที่สุดมิได้นั้นแล้ว แลเพื่อประโยชน์อันนี้ได้ตั้งพระราชหฤทัยที่จะเป็นกลาง ไม่เข้ากับข้างหนึ่งข้างใดในการสงครามที่กล่าวมาแล้วโดยแน่นอนแลโดยชอบธรรม...ให้ประกาศกระแสพระบรมราชโองการนี้ไว้ให้ทราบทั่วกันว่า ตั้งแต่นี้สืบไปให้คนทั้งหลายซึ่งอยู่ในบังคับฝ่ายสยามถือตนว่าเป็นกลาง ไม่เข้ากับข้างหนึ่งข้างใดโดยแน่นอน แลโดยชอบธรรมจนตลอดเวลาสงครามซึ่งกล่าวมาแล้วนี้ แลให้ประพฤติตนให้ชอบด้วยพระราชกำหนดกฎหมาย แลธรรมเนียมของนานาประเทศในการเรื่องนี้...”¹⁴⁴

นอกจากนั้นยังมีการออก “ประกาศอธิบายความตามกฎหมายนานาประเทศว่าด้วยประเทศที่เป็นกลางอยู่ในระหว่างเวลาที่ประเทศอื่นเป้นสงครามกัน” เป็นเครื่องมือ “ให้เจ้าพนักงานผู้รักษาหน้าที่ต่างๆ แลคนทั้งปวงทราบความเพื่อจะได้ปฏิบัติราชการ แลประพฤติให้ถูกต้องตามธรรมเนียมกฎหมายในระหว่างนานาประเทศ”¹⁴⁵ ซึ่งคำว่า “ธรรมเนียม” นั้นเป็นคำที่สื่อถึงกฎหมายระหว่าง

¹⁴¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ก ร.5 ต.48.1 กรมหลวงเทเวศร์วัชรินทร์โรปรการทูตกรมขุนสมมตอมรพันธ์ ลงวันที่ 10 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 122.

¹⁴² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ต. 48.2 กรมหลวงเทเวศร์วัชรินทร์โรปรการทูตกรมขุนสมมตอมรพันธ์ ลงวันที่ 11 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 122.

¹⁴³ “ประกาศเป็นกลางในระหว่างกรุงรัสเซียและญี่ปุ่นทำศึกสงครามกัน” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 20 ตอน 47 (21 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2446): 799.

¹⁴⁴ ประกาศอธิบายความตามกฎหมายนานาประเทศ ว่าด้วยประเทศที่เป็นกลางอยู่ในระหว่างเวลาที่ประเทศอื่นเป็นสงครามกัน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 20 ตอน 47 (21 กุมภาพันธ์ 2446): 799-802.

¹⁴⁵ เรื่องเดียวกัน.

ประเทศรวมถึงจารีตประเพณีระหว่างรัฐซึ่งเป็นที่ยอมรับร่วมกันในสังคมนระหว่างประเทศ ในบริบทภายใน รัฐบาลได้ออกข้อกำหนดเกี่ยวกับการปฏิบัติตัวของสยามไว้ทั้งสิ้น 20 ข้อ ดังมีรายละเอียดโดยสังเขปดังต่อไปนี้¹⁴⁶

- 1) การยืนยันสิทธิของสยามในการประกาศความเป็นกลางในระหว่างสงคราม
- 2) ประเทศที่เป็นกลางจะต้องไม่ช่วยเหลือคู่สงครามฝ่ายหนึ่งฝ่ายใด ไม่ว่าจะเป็นการกำลังทหาร อาวุธ เครื่องใช้ในการสงคราม ทรัพย์สิน รวมทั้งคำตักเตือนในการสงคราม หากต้องการจะให้ความช่วยเหลือก็ต้องให้ทั้งสองฝ่ายอย่างเดียวกัน
- 3) ห้ามคนในบังคับต่างชาติของประเทศที่เป็นกลางไปรับราชการทหารในประเทศที่กำลังทำสงคราม
- 4) ห้ามคนในประเทศที่เป็นกลางต่อเรือหรือเดินเรือเข้าไปในอ่าวหรือท่าเรือของประเทศที่กำลังสงคราม หากฝ่าฝืนให้จัดการโทษตามกฎหมายระหว่างประเทศและกฎหมายภายในประเทศนั้น
- 5) หากคนในบังคับของประเทศที่เป็นกลางฝ่าฝืนหรือกระทำความผิด รัฐบาลไม่ต้องรับความผิดแทนคนในบังคับ
- 6) ประเทศที่เป็นกลางมีสิทธิคงไว้ซึ่งสัมพันธไมตรีกับประเทศคู่สงครามและสามารถติดต่อกับค้าขายระหว่างกันได้เช่นในยามสันติ
- 7) ห้ามค้าขายสินค้าที่เป็นของต้องห้ามในการศึกกับประเทศที่กำลังทำสงครามระหว่างกัน
- 8) การนิยามสินค้าต้องห้ามในระหว่างสงคราม
- 9) การกำหนดลักษณะสินค้าต้องห้ามในการศึก เช่น อาวุธและสินค้าทางทหาร รวมถึงสินค้าบางอย่าง เช่น เครื่องใช้ทำโทรเลข เครื่องทำรถไฟ น้ำมันดิน เป็นต้น
- 10) ห้ามรับผู้โดยสารที่เป็นทหารของประเทศที่กำลังสงครามรวมทั้งเอกสารที่ใช้สำหรับการศึก
- 11) การงดเว้นการริบสินค้าของประเทศที่เป็นกลาง แม้สินค้าของประเทศที่เป็นกลางจะอยู่ในเรือของประเทศที่กำลังสงครามก็ตาม
- 12) ห้ามใช้พื้นที่ของประเทศที่เป็นกลางเป็นสมรภูมิ รวมทั้งการห้ามประเทศคู่สงครามระดมพลคนในดินแดนนั้นไปเป็นทหาร
- 13) การอนุญาตให้เรือของประเทศคู่สงครามจอดเทียบท่าเรือของประเทศที่เป็นกลางในกรณีที่เกิดพายุได้ภายในระยะเวลา 24 ชั่วโมง

¹⁴⁶ เรื่องเดียวกัน.

- 14) การทอติของเรือรบของประเทศคู่สงครามและการออกจากท่าเรือที่ไม่ต้องการให้เกิดการปะทะกันภายในระยะเวลา 24 ชั่วโมง
- 15) ข้อควรระวังเกี่ยวกับเรื่องการขนส่งของอื่นขึ้นเรือนอกจากเสบียงหรือสิ่งของจากประเทศที่เป็นกลางในกรณีที่เรือรบของประเทศคู่สงครามเข้ามาจอดเทียบท่า
- 16) เมื่อประเทศคู่สงครามได้ตีเรือของอีกประเทศหนึ่งได้ ก็ไม่ควรเข้ามาจอดเทียบท่าในประเทศที่เป็นกลาง
- 17) ประเทศที่เป็นกลางจะต้องไม่ช่วยเหลือประเทศคู่สงครามรวมถึงขัดขวางการทำสงครามที่ถูกต้องตามกฎหมายระหว่างประเทศ
- 18) ประเทศที่เป็นกลางมีอำนาจที่จะสั่งห้ามทหารและเรือรบของประเทศที่ทำสงครามเข้ามาในดินแดนในเงื่อนไขที่การกระทำนั้นเอื้อต่อการทำสงครามระหว่างกัน
- 19) ประเทศที่เป็นกลางต้องควบคุมคนในบังคับของประเทศมิให้กระทำผิดต่อธรรมเนียมหรือกฎหมายระหว่างประเทศซึ่งว่าด้วยความเป็นกลาง
- 20) ประเทศที่เป็นกลางมีอำนาจอันชอบธรรมที่จะให้ประเทศที่ทำสงครามกันให้ความเคารพต่ออาณาเขตตลอดจนประชาชนและทรัพย์สินที่อยู่ในประเทศที่เป็นกลางด้วย

ในอีกด้านหนึ่ง แม้จะประกาศความเป็นกลางอย่างชัดเจนในสงครามที่ห่างไกล กระนั้นก็เกิดปัญหาในหมู่ข้าราชการในเขตภูมิภาคเรื่องการจัดการปัญหาที่อาจเกิดจากคนในบังคับต่างชาติดังจะเห็นได้จากความกังวลของพระยาศรีสทเทพที่กล่าวถึงความอ่อนไหวในพระราชอาณาเขตในส่วนทะเลของหัวเมืองปักษ์ใต้ซึ่งอาจเอื้อประโยชน์ต่อให้แก่คู่สงคราม¹⁴⁷ เพื่อป้องกันปัญหาที่อาจเกิดขึ้น รัฐบาลได้กำชับสั่งการให้ข้าราชการในพื้นที่มณฑลเทศาภิบาลในเขตชายทะเล ได้แก่ มณฑลเทศาภิบาลชุมพร นครศรีธรรมราช ไทรบุรีและภูเก็ต ให้คอยสอดส่องดูแลความสงบในพื้นที่ดังกล่าวเพื่อมิให้เกิดเหตุร้ายแรงอันเป็นอันตรายต่อพระราชอาณาจักร รัฐบาลได้ส่งสำเนาการประกาศความเป็นกลางตลอดจนมีการออกข้อกำหนดและแนวทางการจัดการเรือรบของประเทศคู่สงครามที่อาจแล่นเข้ามาในน่านน้ำของสยาม ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้¹⁴⁸

- 1) หากเรือรบของรัสเซียหรือญี่ปุ่นแล่นเข้ามาถึงอ่าวเมื่อใด ให้เจ้าพนักงานเจ้าท่าลงเรือไปทอดก้ำกั้อยู่ใกล้เรือรบที่เข้ามาถึงนั้น และให้เจ้าพนักงานแจ้งความแก่นายเรือของทั้งสองประเทศและประกาศเรื่องความเป็นกลางให้ทราบ

¹⁴⁷ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ต.48.2 หนังสือพระยาศรีสทเทพกราบทูลพระเจ้านั่งงยาเธอ กรมขุนสมมตอมรินทร์ ลงวันที่ 27 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 122.

¹⁴⁸ เรื่องเดียวกัน.

- 2) ให้เจ้าหน้าที่สอบถามเรื่องถ่านและเสบียงอาหาร และอนุญาตขบวนขึ้นเรือได้เท่าที่จำเป็น
- 3) ให้มีพลตระเวนคอยดูแลเรือของทั้งสองประเทศในระหว่างที่จอดอยู่จนกว่าเรือจะออกไป และควรให้เรือออกไปจากน่านน้ำของสยามภายใน 24 ชั่วโมง

ในเวลาเดียวกัน ยังมีแง่มุมที่น่าสนใจคือเรื่องวิธีคิดเกี่ยวกับการสงครามในหมู่ชนชั้นนำสยาม รุ่นใหม่คือรุ่นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าอยู่หัว ชนชั้นนำในรุ่นนี้มีทัศนะเรื่องการสงครามที่ต่างไปจากคนรุ่นก่อนด้วยเห็นว่าการสงครามเป็นเรื่องเกียรติยศทั้งในแง่การแสดงแสนยานุภาพทางการทหารและการยกสถานะของประเทศให้เป็นที่ประจักษ์ วิธีคิดที่ต่างไปเช่นนี้เป็นผลสืบเนื่องจากประสบการณ์โลกสัมพันธ์ที่กว้างไกลและการเรียนรู้วิชาการทหารด้วยตนเองในดินแดนศูนย์กลางทางอำนาจของโลก ชนชั้นนำรุ่นนี้จึงมองการสงครามเป็นเรื่องปกติและประสงค์ที่จะเข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งของการสงคราม ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือ ในระหว่างที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาเดโชฯ เจ้าฟ้ามหาดุริยางค์ทรงประจำการอยู่ในกองทหารราบเบาเดอรัม (Durham Light Infantry) มีพระราชประสงค์ที่จะเข้าร่วมรบกับกองทัพอังกฤษในสงครามบัวร์ (Boer Wars) แต่ก็มีได้มีผู้โดยอมให้เสด็จ¹⁴⁹ หรือในกรณีสมเด็จพระเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนารถที่ขณะนั้นยังทรงรับราชการในกองทัพรัสเซียก็ทรงลี้ภัยพระทัยเรื่องการวางพระองค์ในสงครามรัสเซียกับญี่ปุ่น

อย่างไรก็ดี สงครามรัสเซียกับญี่ปุ่นได้สร้างความประทับใจแก่คนในเอเชียและชนชั้นนำของสยามที่เห็นความสามารถของชาติตะวันออกในการต่อกรทางทหารกับมหาอำนาจตะวันตกจนได้รับชัยชนะ อีกทั้งในเวลานั้น ญี่ปุ่นสามารถแก้ปัญหาอียิปต์โดยได้สำเร็จจนกลายเป็นรัฐที่ได้รับการยอมรับให้เป็นสมาชิกโดยสมบูรณ์ใน “ครอบครัวแห่งประชาชาติ” อีกทั้งยังประสงค์ที่จะเป็นมหาอำนาจที่เสมอด้วยประเทศตะวันตก สถานะใหม่ของญี่ปุ่นสะท้อนความสามารถในการปรับตัวตามมาตรฐานแห่งอารยธรรมของสังคมระหว่างประเทศได้เป็นอย่างดี และที่สำคัญคือการสงครามที่ญี่ปุ่นเป็นผู้ก่อนั้นมิได้ถูกประณามจากประชาคมระหว่างประเทศ แต่กลับเป็นเครื่องยกสถานะและได้รับการยกย่องว่าทำมีความสามารถทำสงครามได้อย่างถูกต้องตามกรอบกติกาสากล¹⁵⁰ อย่างไรก็ดี สมเด็จพระเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนารถซึ่งในเวลานั้นยังประทับอยู่ที่รัสเซีย ก็ได้ทรงแสดงทัศนะต่อญี่ปุ่นไว้อย่างน่าสนใจว่า

“... แต่ญี่ปุ่นในการสงครามกระทำผิดต่อกฎหมายนานาประเทศหลายอย่างคือ เขาตีเรือรบที่พอร์ตอาเธอร์ ยิ่งป้อมพอร์ตอาเธอร์ก่อนบอกรบ แล้วยกกองทัพเรืออันใหญ่ไปต่อสู้อับเรือรบ

¹⁴⁹ สุจิตรา ศิริโปล์, พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับสงครามโลกครั้งที่ 1, หน้า 8.

¹⁵⁰ ดู Shogo Suzuki, *Civilization and Empire: China and Japan's Encounter with European International Society* (London: Routledge, 2009); Douglas Howland, *International Law and Japanese Sovereignty: The Emerging Global Order in the 19th Century* (New York: Palgrave Macmillan, 2016).

รัฐเซีย 2 ลำที่เมืองเซมูลโป ซึ่งเป็นของโคเรีย เพราะฉะนั้น นับว่า เป็นนิวคราลปอร์ต การที่ยี่ปุ่นทำเช่นนี้เป็นที่น่าเสียดายมากเพราะยี่ปุ่นพึงจะเข้าไปในหมูนานาประเทศอันใหญ่ได้ใหม่ๆ พึ่งได้รับความนับถือว่า เป็นชาติอันซิวีไลซ์เสมอประเทศในยุโรป บัดนี้ มาทำการอันไม่สมควรกระทำให้คนทั้งปวงเห็นว่า ควรจะไล่อี่ปุ่นออกเสียจากหมูนานาประเทศ อันนับว่า ซิวีไลซ์แต่เท่านั้น การที่รบกันทำให้ถือหางเป็น 2 พวกกันขึ้น แลทำให้ฝรั่งเกลียดพวกเอเซียมากขึ้นอีก แลทำให้เกิดความต้องการที่จะปราบพวกเอเซียเสียให้ราบคาบให้จงได้ การเช่นนี้ ข้าพระพุทธเจ้าเห็นว่า ทำให้เราพลอยเสียเปรียบเข้าไปเปล่าๆด้วย เพราะจะจัดการแผ่นดินว่า เลิศลาลงซูลหรือไรมากขึ้นอีกมาก เพราะชาวยุโรปก็จะพากันกล่าวว่า “เอาอย่างยี่ปุ่น ว่า แล้วก็มาเล่นเราเท่านั้นเอง” แล นอกจากนั้น ความกันเองระหว่างยุโรปกับเอเซียก็น้อยลงไปด้วย...”¹⁵¹

นอกจากสงครามที่กล่าวไปข้างต้นแล้ว ในสมัยต้นรัชกาลที่ 6 เกิดสงครามอิตาลีกับตุรกี ค.ศ. 1910 (Italo-Turkish War 1910) หม่อมเจ้าบรมเดช (พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบรมเดช – พระยศในเวลานั้น) อัครราชทูตสยามประจำกรุงปารีสทรงรายงานมายังกรมหลวงเทววงษ์วโรปการว่าอัครราชทูตอิตาลีแจ้งความเรื่องสงครามตามสนธิสัญญากรุงเฮกฉบับที่ 3 ทว่ากระทรวงการต่างประเทศมีท่าทีต่อสงครามที่ต่างไปจากสงครามรัสเซียกับญี่ปุ่นโดยแสดงความเป็นกลางตามธรรมเนียมทางการทูต¹⁵² นักการทูตสยามยังเฝ้าดูท่าทีของนานาประเทศ แต่ก็ไม่มีความเคลื่อนไหวทางการทูตแต่อย่างใด อีกทั้งสยามเองก็ยังไม่สถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตกับตุรกี ซึ่งส่งผลให้ทางรัฐบาลเห็นว่ามิได้มีความจำเป็นที่ต้องประกาศความเป็นทางการอย่างเป็นทางการอย่างเป็นทางการได้ทรงแสดงพระทัศนะต่อเรื่องดังกล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า

“...แต่การที่จะออกประกาศแสดงว่าเป็นกลางอยู่ในระหว่างสงครามครั้งนี้ นั้น หม่อมฉันพึงดู ยังไม่ได้ยินว่าประเทศใดในยุโรปได้ออกประกาศในทันที เหมือนเมื่อครั้งสงครามในระหว่างรัสเซียกับญี่ปุ่น อีกประการหนึ่งตำบลที่ซึ่งเกิดสงครามครั้งนี้อยู่ห่างไกลกรุงสยามมาก จึงคิดด้วยเกล้าว่าจะรอฟังดูการที่ประเทศอื่นๆจะทำการอย่างไรกันก่อนแล้ว จึงค่อยควรคิดต่อไป

¹⁵¹ หม่อมราชวงศ์นครินทร์ จักรพงษ์, และไพศาลย์ เปี่ยมเมตตาวัฒน์, บรรณาธิการ. ถึงลูกชายเล็ก: พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 และลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ (กรุงเทพฯ: ริเวอร์ บุ๊คส์, 2560), หน้า 335.

¹⁵² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, กต.89/4 หนังสือกรมหลวงเทววงษ์วโรปการถึงกรมหลวงปราจิณกิติบดี ลงวันที่ 2 ตุลาคม ร.ศ. 130.

เพราะในสัญญาระหว่างนานาประเทศฉบับที่ 3 นั้น ก็ไม่ได้มีข้อความที่ประเทศเป็นกลาง จะต้องออกประกาศในทันทีเป็นแต่ให้ตั้งอยู่เป็นกลางเท่านั้น...”¹⁵³

2.5 สรุป

กระบวนการเคลื่อนไหวของสยามเข้าสู่สังคมระหว่างประเทศในช่วงครึ่งหลังคริสต์ศตวรรษที่ 19 จนถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหลายประการ ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงตัวตนของรัฐในระเบียบระหว่างประเทศที่ต่างไปสมัยจารีต การปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยตามมาตรฐานแห่งอารยธรรมตะวันตก การเปลี่ยนไปสู่การเป็นรัฐสมัยใหม่ การเรียนรู้การทำงานของสถาบันระหว่างประเทศตลอดจนสถานะใหม่ของรัฐในมิติระหว่างประเทศ

การเคลื่อนไหวของสยามที่ว่านั้นส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีคิดเกี่ยวกับการสงครามในหมู่ชนชั้นนำไม่ว่าจะเป็นรูปแบบการรบ สมรภูมิตลอดจนการให้ความหมายของสงคราม แม้การสงครามแบบรัฐจารีตจะยุติลงนับตั้งแต่รัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา แต่ปฏิสัมพันธ์ของสยามกับประเทศตะวันตกที่มากขึ้นได้กลายเป็นการกระชับการรับรู้เรื่องการสงครามที่ใกล้ชิดและมีได้เกี่ยวข้องโดยตรงกับสยามผ่านกลไกทางการทูตและเทคโนโลยีการสื่อสารในยุคนั้น ด้วยการเจริญสัมพันธไมตรีตามวิถีทางการทูต การเข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งของสถาบันที่เกี่ยวกับการสงครามในระดับสากลนั้นได้ส่งผลให้สยามได้เข้าไปเรียนรู้และสามารถแสดงบทบาทในการสงคราม ดังจะเห็นได้จากการเข้าร่วมประชุมที่กรุงเฮก ทั้งสองคราวที่ต่อมาได้กลายเป็นจุดสำคัญของการกำหนดและระบุตัวตนของสยามผ่านการแสดงออกซึ่งหน้าที่ของรัฐสมัยใหม่และการเป็นรัฐสมาชิกที่มีส่วนรับผิดชอบต่อกิจกรรมระหว่างประเทศ ดังจะเห็นได้จากการแต่งตั้งตัวแทนของสยามเข้าไปมีส่วนร่วมในกลไกของการประชุมที่กรุงเฮก การประกาศความเป็นกลางในสงครามต่างๆ และการเข้าร่วมโลกครั้งที่ 1 ใน ค.ศ. 1917

¹⁵³ เรื่องเดียวกัน

บทที่ 3

“ตัวตนใหม่” ของสยามกับการเมืองภายในสมัยรัชกาลที่ 5 และ 6

“...ด้วยเหตุนี้การเปลี่ยนแปลงเพื่อความเจริญ จึงไม่ดำเนินเร็วได้ดังปรารถนา อีกประการหนึ่งในเวลาเดียวกัน เหตุการณ์อันนำไปภายนอกราชอาณาจักร ได้เปลี่ยนแปลงไปพร้อมกันมากนัก จนถึงประเทศสยามรู้สึกได้เปลี่ยนสถานที่ตั้งอยู่เนื่องๆด้วย เหตุการณ์อันนำไปภายนอก โดยรอบคอบ จึงเป็นการผัดกันมากกับที่กรุงสยามได้ตั้งอยู่แต่โบราณกาล เป็นการจำเป็นที่เราต้องพยายามรับรองความเปลี่ยนแปลงภายนอกอันนั้น เพิ่มเติมขึ้นในการซึ่งได้จัดให้การดำเนินอยู่ภายใน ความเปลี่ยนแปลงที่ผ่านไป...”¹⁵⁴

พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

กล่าวนำ

การเคลื่อนตัวของสยามเข้าสู่สังคมระหว่างประเทศก่อให้เกิด “ตัวตนใหม่” ของสยามที่นำพาชนชั้นนำสยามเข้าไปเรียนรู้ ทำความเข้าใจชุดคุณค่าและกติกาการอยู่ร่วมกันของสังคมดังกล่าว อีกทั้งยังพยายามปรับตัวของรัฐให้เข้ากับมาตรฐานแห่งความเจริญเพื่อนำแสวงหาการยอมรับในระดับระหว่างประเทศ อย่างไรก็ตาม ในกระบวนการปรับตัวของสยามก็ไม่อาจหลีกเลี่ยงการปะทะกันระหว่างชุดคุณค่าเดิมที่ดำรงอยู่กับชุดคุณค่าใหม่ที่มีอยู่เป็นจำนวนมากในสังคมระหว่างประเทศ แม้มาตรวัดความ “ศิวิไลซ์” เป็นเงื่อนไขจากตะวันตกที่สยามต้องเรียนรู้และปรับตัว แต่ชนชั้นนำสยามก็เลือกรับปรับใช้ชุดคุณค่าบางประการที่เป็นประโยชน์ต่อการดำรงอยู่ของรัฐและพัฒนาประเทศให้ทันสมัย¹⁵⁵ ในขณะเดียวกันก็ต้องสกัดแนวคิดบางประการที่อาจเป็นภัยอันตรายต่อความมั่นคงของระบอบการปกครองและผู้ปกครองตามแต่จังหวะเวลา กล่าวได้ว่า ปฏิสัมพันธ์ของสยามกับสังคมระหว่างประเทศมีอาจแยกขาดจากประเด็นปัญหาในทางการเมืองภายในได้

ในบทนี้จะเป็นการนำเสนอข้อพิจารณาว่าด้วยตัวตนของสยามในสังคมระหว่างประเทศที่สัมพันธ์กับการเมืองภายใน โดยแบ่งออกเป็น 2 ส่วน ได้แก่

3.1 ตัวตนของสยามกับการเมืองภายในสมัยรัชกาลที่ 5

3.2 ตัวตนของสยามกับการเมืองภายในสมัยรัชกาลที่ 6

¹⁵⁴ “พระราชดำรัสตอบคำถวายพระบรมรูปทรงม้าในการพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก ที่พลับพลาหน้าพระลาน เมื่อวันที่ 11 พฤศจิกายน รัตนโกสินทร์ศก 127 (พ.ศ.2451) ใน กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม, พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.2417-2453), พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2561), หน้า 249-250.

¹⁵⁵ กุลลดา เกษบุญชู, ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์: วิวัฒนาการรัฐไทย, (นนทบุรี: ฟาเดียวกัน, 2562), หน้า 71.

3.1 ตัวตนของสยามกับการเมืองภายในสมัยรัชกาลที่ 5

ด้วยฐานะยุวกษัตริย์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในตอนต้นรัชกาลที่ยังมิได้ผ่านประสบการณ์ทางการเมืองมากเท่าใดนัก จึงทำให้พระองค์มิได้ฐานพระราชอำนาจที่เข้มแข็ง การเริ่มต้นรัชสมัยเกิดขึ้นท่ามกลางความผันผวนหลายด้าน ในด้านหนึ่ง ภัยจากการล่าอาณานิคมของประเทศมหาอำนาจตะวันตกเริ่มทวีความเข้มข้นมากยิ่งขึ้น ประเทศรอบข้างสยามเริ่มตกเป็นอาณานิคมของมหาอำนาจตะวันตก ในอีกด้านหนึ่ง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเผชิญการทำลายจากกลุ่มการเมืองที่สำคัญ 2 กลุ่ม ฝ่ายหนึ่งคือ กลุ่มขุนนางสกุลขุนนาครที่มีสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินเป็นแกนหลัก และอีกฝ่ายหนึ่งคือกลุ่มวังหน้าอันมีกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญเป็นแกนหลัก อีกทั้งกลุ่มการเมืองทั้งสองฝ่ายยังมีความสัมพันธ์ที่ค่อนข้างใกล้ชิดกันอีกด้วย สถานการณ์ที่ยากลำบากเช่นนี้ส่งผลให้พระองค์มีพระราชปรารภไว้ว่า “ทั้งมีศัตรูซึ่งมุ่งหมายอยู่โดยเปิดเผยรอบข้าง ทั้งภายในภายนอก หมายเอาทั้งในกรุงเองและต่างประเทศ”¹⁵⁶

เมื่อพิจารณาถึงเป้าหมายของการปฏิรูปสยามในตอนต้นรัชสมัย ชนชั้นนำสยามต่างตระหนักร่วมกันถึงการเปลี่ยนประเทศไปสู่วิถีแห่งความเจริญเพื่อให้เป็นที่ยอมรับในสังคมระหว่างประเทศ แต่กลับเห็นต่างกันในเรื่องการดำเนินการเพื่อไปสู่เป้าหมาย กล่าวคือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพันธมิตรทางการเมืองของพระองค์ต้องการผลักดันกระบวนการสร้างความทันสมัยให้กับสยามอย่างรอบด้านและกว้างขวางในแทบทุกมิติที่มีได้หวังเพียงการสร้างความสำเร็จแต่ยังพยายามที่จะสร้างระบบราชการให้ทันสมัยและการเป็นรัฐสมัยใหม่ที่รวมศูนย์ตามแบบรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในยุโรป¹⁵⁷ ส่วนกลุ่มสมเด็จพระยาฯ กลับมองว่าการปฏิรูปประเทศควรดำเนินการอย่างค่อยเป็นค่อยไปและมีผลประโยชน์ที่เอื้อต่อการรักษาฐานอำนาจทางการเมือง¹⁵⁸ กล่าวได้ว่าทั้งสองฝ่ายพิจารณาระดับและขนาดการปฏิรูปที่ต่างกันนั่นเอง ในขณะเดียวกัน กลุ่มวังหน้ากลับปฏิเสธการปฏิรูปไปสู่ความทันสมัยและต้องการรักษาชุดคุณค่าแบบสังคมนิยมเอาไว้ ทศนะเรื่องความเจริญเช่นนี้ได้ก่อให้เกิดการขัดแย้งทางการเมืองในหลายด้าน เช่น ประเด็นปัญหาเรื่องการควบคุมกำลังคนในระบบไพร่ การจัดเก็บภาษี การจัดการควบคุมอีกฝ่ายหนึ่งตามเป้าประสงค์ของกลุ่มตนรวมถึงการเปลี่ยนขนบธรรมเนียมบางประการที่เกี่ยวข้องกับราชสำนัก เป็นต้น¹⁵⁹

¹⁵⁶ “พระบรมราชาธิราชเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ” ใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช และชัตติยา กรรณสูต, เอกสารการเมืองการปกครองไทย (พ.ศ. 2417-2477), หน้า 104.

¹⁵⁷ กุลลดา เกษบุญชู, ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์: วิวัฒนาการรัฐไทย, หน้า 80-81, 100-101.

¹⁵⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 90.

¹⁵⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 93-96.

ในส่วนกระบวนการระบุดำรงของสยามในสังคมระหว่างประเทศนั้นได้มีส่วนให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผลักดันสยามและพระองค์เองให้ทัดเทียมสถาบันกษัตริย์ในหมู่ประเทศยุโรป¹⁶⁰ ทั้งนี้ยังแสดงความสนพระราชมหัททัยและทรงศึกษาความรู้เกี่ยวกับระบอบการปกครองสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในยุโรป¹⁶¹ การนำพระองค์เองเข้าไปสัมผัสกับสังคมระหว่างประเทศอย่างใกล้ชิดในตอนต้นรัชกาลคือการเสด็จประพาสอาณานิคมดังที่กล่าวไปในบทที่ผ่านมา ผลที่เกิดขึ้นในระยะใกล้เคียงคือการตั้งสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน (Council of State) และสภาที่ปรึกษาส่วนพระองค์ (Privy Council) เมื่อ ค.ศ. 1874 ทั้งนี้เพื่อเป็นการสร้างความเจริญให้แก่บ้านเมือง¹⁶² และเพื่อกระชับอำนาจการปกครองเข้าสู่พระมหากษัตริย์มากยิ่งขึ้น

การทิวงคตของกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญและการพิราลัยของสมเด็จพระยาฯ ในเวลาไล่เลี่ยกันได้กลายเป็นจังหวะเวลาที่เหมาะสมที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำเนินการปฏิรูปประเทศพร้อมกับการกระชับพระราชอำนาจให้เป็นไปตามเป้าประสงค์ได้อย่างสะดวกยิ่งขึ้นดังจะเห็นได้จากเหตุการณ์ที่สำคัญหลายประการ เช่น การยกเลิกตำแหน่งวังหน้าและสถาปนาตำแหน่งมกุฎราชกุมารขึ้นแทน การช่วงชิงอำนาจการควบคุมภาษีอากรจากตระกูลขุนนาง การเปลี่ยนแปลงการบริหารราชการแผ่นดินครั้งใหญ่เมื่อ ค.ศ. 1892 ผลลัพธ์คือระบบราชการขนาดใหญ่อันเป็นกลไกสำคัญของรัฐสมัยใหม่ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ทั้งนี้เพื่อจัดการรวบอำนาจทางการเมืองเข้าสู่ศูนย์กลางในมิติภายในและการดำเนินความสัมพันธ์กับสมาชิกของสังคมระหว่างประเทศตามแบบแผนการทูตสากลในมิติภายนอก

นับได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประสบความสำเร็จในการเปลี่ยนสยามเข้าสู่การเป็นรัฐสมัยใหม่ที่มีความทันสมัยยิ่งขึ้น กระนั้น พระองค์ก็ได้หวังว่าความทันสมัยดังกล่าวจะทำให้พระราชอำนาจการปกครองของพระมหากษัตริย์ที่เพิ่งรวบรวมได้จะถูกย้ายโอนไปยังคนกลุ่มอื่นดังที่เกิดขึ้นในยุโรป มีข้อน่าสังเกตว่า ในบริบทที่พระราชอำนาจทางการเมืองเริ่มมั่นคงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงเริ่มดำเนินความเป็นตะวันตกอย่างเปิดเผยในหลายโอกาส¹⁶³ อีกทั้งยังส่งผลให้เกิดความระแวงระวังความคิดเห็นจากกลุ่มคนรุ่นใหม่ที่ยึดตะวันตกมากยิ่งขึ้นแม้คนกลุ่มนี้จะเคยเป็นพันธมิตรทางอุดมการณ์ร่วมกับพระองค์มาก่อน ดังจะเห็นได้จากกรณีตัวอย่างคือ กลุ่มผู้ถวายคำกราบบังคมทูล ร.ศ. 103

¹⁶⁰ Noel A. Battye, "Military, Government and Society in Siam, pp.270-271 อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 179.

¹⁶¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 100.

¹⁶² "ประกาศว่าด้วยตั้งเจ้านิลาแลพระราชบัญญัติ" ใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช กับ ชัดติยา กรณณสูต, เอกสารการเมืองการปกครองไทย (พ.ศ. 2417-2477), หน้า 15.

¹⁶³ กุลลดา เกษบุญชู, ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์: วิวัฒนาการรัฐไทย, หน้า 181-182.

“คำกราบบังคมทูล ร.ศ. 103” เป็นการแสดงข้อคิดเห็นเกี่ยวกับการระบุดัตนของสยามสมัยใหม่ในสังคมระหว่างท่ามกลางความเห็นต่างทางความคิดของกลุ่มการเมืองภายในประเทศที่น่าสนใจอย่างยิ่ง แม้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะมีเป้าหมายการนำพาสยามไปสู่ความเจริญและการค้ำประกันถึงการอยู่รอดของรัฐเช่นเดียวกับกลุ่มผู้ทูลเกล้าฯ ถวาย แต่กลับเห็นต่างไปในเรื่องความคิดเห็นว่าด้วยรูปแบบการปกครองภายในประเทศ

ในเบื้องต้น กลุ่มผู้เสนอคำกราบบังทูลมีความเห็นว่า แม้การเรียนรู้และการทำความเข้าใจการทำงานของสังคมระหว่างประเทศอย่างกฎหมายระหว่างประเทศและการทูตจะเป็นสิ่งจำเป็นและมีประโยชน์ต่อการอยู่รอดของสยามจากการคุกคามของประเทศมหาอำนาจ แต่สถาบันเหล่านั้นก็มีอาจเป็นเครื่องรับประกันเอกราชของสยามที่เป็นเพียง “เมืองที่ยังไม่มีอำนาจแลความเจริญเลย”¹⁶⁴ ไปได้ แม้กฎหมายระหว่างประเทศจะเป็นสถาบันรากฐานของสังคมแห่งรัฐที่มีความสำคัญในแง่ที่ “ประเทศเอกราชทั้งปวงต้องยอมได้รับความเคารพแลนับถือ แลสมควรที่จะรับไรต์ของกฎหมายทุกอย่าง”¹⁶⁵ หรืออาจกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ กฎหมายระหว่างประเทศเป็นสิ่งที่รัฐอธิปไตยต่างยึดถือร่วมกันและเป็นบ่อเกิดของสิทธิระหว่างประเทศ (international rights) กระนั้นก็ตาม กฎหมายระหว่างประเทศเป็นเครื่องมือที่ถูกสร้างขึ้นโดยประเทศตะวันตกและมีประโยชน์เฉพาะกลุ่ม แต่มิได้เอื้อต่อประเทศเล็กอย่างสยาม แม้สยามจะมีสัญญาทางพระราชไมตรีกับนานาประเทศแต่นั้นก็ใช่ว่าจะเป็นเครื่องป้องกันภัยอันตรายให้แก่สยามได้ ดังความที่ว่า

“...ด้วยลึ้มคิดว่ากฎหมายอินเตอร์เนชแนลนั้น แต่งขึ้นไว้สำหรับประเทศซึ่งมีศิวิไลซ์ มีความคิดความเห็นผิดชอบชั่วดีทางเดียวกัน และมียุติธรรมถือกฎหมายตัดสินถ้อยความแลขนบธรรมเนียมก็คล้ายคลึงกัน จึงจะได้รับแลถือตามกฎหมายนั้นได้ แลถ้าได้ตริตรองเปรียบเทียบสิ่งซึ่งผิดๆ กันในระหว่างประเทศยุโรปกับเอเชีย ในการซึ่งว่ามาแล้วนี้ ก็คงจะเห็นว่าได้ว่าเป็นการจำเป็นที่ยุโรปจะยอมให้ประเทศในเอเชียมีไรต์ตามกฎหมายอินเตอร์เนชแนลไม่ได้...”¹⁶⁶

ทางออกที่ดีที่สุดคือการจัดการบ้านเมืองตามแบบยุโรปโดยเปลี่ยนแปลงประเพณีการปกครองจาก “แอบโซลูตโมนากี” ไปเป็น “คอนสตีติวชันแนลโมนากี” กล่าวคือการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบกษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญตาม

¹⁶⁴ คำกราบบังคมทูลถวายความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน ร.ศ.103” ใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช กับ ชัดติยากรรณสุด, เอกสารการเมืองการปกครองไทย (พ.ศ. 2417-2477), หน้า 45.

¹⁶⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 47.

¹⁶⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 47.

แบบตะวันตกและญี่ปุ่น มีการเปลี่ยนถ่ายอำนาจจากพระมหากษัตริย์มาสู่ข้าราชการระดับสูงในระบบราชการสมัยใหม่ แต่กระนั้น กลุ่มผู้เสนอก็กังมีข้อเห็นพ้องเรื่องการมีรัฐสภาในเวลานั้น¹⁶⁷

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีปฏิกริยาต่อข้อเสนอดังกล่าวด้วย “พระราชดำรัสตอบความเห็นของผู้จะให้เปลี่ยนการปกครอง จ.ศ. 1247” เนื้อหาในเอกสารฉบับนี้แสดงให้เห็นว่าแม้พระองค์จะทรงเห็นด้วยกับข้อเสนอบางประการของ แต่ก็เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงประเพณีการปกครองยังมีได้เป็นเรื่องเร่งด่วน สิ่งสำคัญของสยามในเวลานั้นคือ การปลดข้าราชการหัวเก่าออกจากตำแหน่งและ “คอเวนเมนต์รีฟอร์ม” หรือการปฏิรูประบบการบริหารราชการแผ่นดินซึ่งพระองค์ถือว่าเป็นสิ่งเร่งด่วนอย่างที่สุดในเวลานั้น¹⁶⁸ การแสดงพระราชทัศนะเช่นนี้ย่อมแสดงนัยยะการคัดค้านการมีกฎหมายที่อยู่เหนือพระมหากษัตริย์ ซึ่งก็มีควรรลิมว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเพียงรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางได้ในระดับหนึ่งหลังจากที่ทรงผ่านประสบการณ์การต่อสู้กลุ่มทางการเมืองมาตั้งแต่ต้นรัชกาล ด้วยเหตุนี้ การรักษาพระราชอำนาจอันบริบูรณ์ของพระเจ้าแผ่นดินจึงสำคัญอย่างยิ่ง บทสรุปพระราชมติของการจัดการปกครองบ้านเมืองของสยามให้สอดคล้องกับการเป็นรัฐสมัยใหม่ที่ต้องตามมาตรฐานวัดความเจริญของสังคมระหว่างประเทศคือ “พระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน” เพื่อ “ให้เป็นทางที่เจริญแก่บ้านเมือง”¹⁶⁹ และผลลัพธ์ดังกล่าวคือการปฏิรูประบบบริหารราชการแผ่นดินเมื่อ ค.ศ. 1892

ในอีกด้านหนึ่งของการก่อร่างสร้างรัฐสมัยใหม่ กระแสความคิดเกี่ยวกับการจัดการปกครองแบบอื่นก็เริ่มแพร่เข้าสู่การรับรู้ของปัญญาชนสยามจำนวนหนึ่งที่เฝ้าติดตามสถานการณ์และความรู้เรื่องแบบแผนการปกครองของนานาประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องสถาบันทางการเมือง เช่น รัฐสภา พรรคการเมือง ตัวอย่างปัญญาชนที่โดดเด่นคือ “เทียนวรรณ” ผู้เสนอให้เห็นว่า สถาบันการเมืองแบบตะวันตกจะเป็นเครื่องขับเคลื่อนสยามไปสู่ความเจริญแบบยุโรป ทว่าในพระราชทัศนะของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกลับทรงระมัดระวังคติการปกครองเช่นนี้ อีกทั้งยังทรงมีพระราชวิจารณ์ถึงความเหมาะสมของสถาบันการเมืองแบบตะวันตกในสังคมสยาม

เทียนวรรณถือเป็นปัญญาชนรุ่นบุกเบิกที่เสนอแนวคิดเรื่อง “ปาเลียมেন্ট” หรือสภาในสังคมสยาม ตัวอย่างข้อเสนอเช่นนี้เป็นความใฝ่ฝันของเขาที่จะเห็นสยามมีความเจริญด้วยการมีสถาบันทางการเมืองเพื่อรองรับการปรึกษาหารือในหมู่ราษฎร การผดุงความยุติธรรมในสังคม

¹⁶⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 50.

¹⁶⁸ “พระราชดำรัสตอบความเห็นของผู้จะให้เปลี่ยนการปกครอง จ.ศ. 1247” ใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช กับ ชัตติยา กรรณสูต, เอกสารการเมืองการปกครองไทย (พ.ศ. 2417-2477), หน้า 64-65.

¹⁶⁹ ดูเพิ่มเติม “พระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน” ใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 72-99.

ตลอดจนการควบคุมอำนาจของผู้ปกครองสยาม เป็นต้น¹⁷⁰ ในบทความ “ว่าด้วยความฝิ่นละเมอมีไชนอนหลับ” ในตุลวิภาคพจนกิจ เมื่อ ค.ศ. 1904 เป็นตัวอย่างหนึ่งของความปรารถนาของเทียนวรรณ ในประเด็นนี้ตั้งความต่อนหนึ่งที่ว่า “จะตั้งปาลิเมนต์ อนุญาตให้มีหัวหน้าราษฎรมาพูดธุระชี้แจงของตนแก่รัฐบาลได้”¹⁷¹ และ “ในขั้นต้นจะโหวตเลือกผู้ที่มีสติปัญญาเป็นชั้นแรกคราวแรกที่เริ่มจัด” ข้อคิดเห็นเช่นนี้สะท้อนให้เห็นการรับเอาคุณค่าทางการเมืองแบบตะวันตกเรื่องการให้ประชาชนเข้ามีส่วนร่วมทางการเมืองในพื้นที่สาธารณะและการเลือกตั้งก็เป็นได้ นอกจากนี้ยังมีการเสนอเรื่องคุณค่าของมนุษย์ สิทธิ เสรีภาพและความเสมอภาคของประชาชนที่ถือปฏิบัติในยุโรปอีก รวมทั้งเรื่องความสามัคคีตั้งที่ว่า “เราต้องการที่สุดให้บ้านเมืองแลประเทศของเราเปนศิวิไลซ์ โดยความพร้อมเพรียง น้ำหนึ่งใจเดียว อย่าให้ต้องอายชาติอื่น”¹⁷²

ความเคลื่อนไหวทางภูมิปัญญาข้างต้นได้ก่อให้เกิดกระแสวิจารณ์ได้กลับจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วยทรงเห็นว่าสยามในเวลานั้นยังไม่พร้อมที่จะมีสถาบันทางการเมืองเฉกเช่นบรรดาประเทศในยุโรป แม้จะทรงเห็นว่า “ปาลิเมนต์” และ “โปลิตีกัลปัติ” (พรรคการเมือง - ผู้วิจัย) เป็นสิ่งที่มีประโยชน์ แต่สิ่งเหล่านี้ล้วนก่อกำเนิดในยุโรปและมีวิวัฒนาการมาอย่างยาวนาน การที่นำเข้ามาปรับใช้กับแบบแผนการปกครองของสยามที่มีได้ผ่านประสบการณ์เช่นนั้นมาก่อนจึงเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ อีกทั้งยังอาจเป็นเครื่องความเจริญของประเทศก็เป็นได้¹⁷³ ในการนี้ ทรงเปรียบเปรยไว้ว่า “เหมือนหนึ่งจะไปลอกเอาตำราทำนาปลูกข้าวสาละในเมืองยุโรป มาปลูกข้าวเจ้าข้าวเหนียวในเมืองไทยก็จะได้ผลอันใด”¹⁷⁴ ดังนั้นการนำเอาธรรมเนียมการปกครองแบบตะวันตกเข้ามาใช้ประเทศที่ยังขาดความพร้อมนั้นไม่อาจเกิดขึ้นได้ด้วยการเปลี่ยนแปลงอย่าง “หักโหม”¹⁷⁵ พระราชมติในส่วนนี้คือความสำคัญการพัฒนาบ้านเมืองมิใช่เป็นหน้าที่ของประชาชน แต่เกิดจากพระราชดำริและถือเป็นพระราชภารกิจของพระเจ้าแผ่นดินที่ทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจโดยบริบูรณ์¹⁷⁶

อย่างไรก็ดี กระแสธารทางความคิดเกี่ยวกับความเจริญและความคิดทางการเมืองแบบตะวันตกยังคงไหลบ่าเข้าสู่สยามในกระบวนการปฏิสัมพันธ์กับสังคมระหว่างประเทศอย่างต่อเนื่อง การสร้างความทันสมัยให้กับบ้านเมืองในมิติต่างๆ ดำเนินไปควบคู่การสกัดกั้นชุดคุณค่าบางประการที่

¹⁷⁰ ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ, ความเป็นมาของความคิดทางการเมืองในสยามไทย (กรุงเทพฯ: สมมติ, 2563), หน้า 224

¹⁷¹ “ว่าด้วยความฝิ่นละเมอแต่มีไชนอนหลับ” ใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช กับ ชัดติยา กรรณสูต, เอกสารการเมืองการปกครองไทย (พ.ศ. 2417-2477), หน้า 116.

¹⁷² “ว่าด้วยสมัยหรือเวลา” ใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 119.

¹⁷³ เรื่องเดียวกัน, 132.

¹⁷⁴ “พระบรมราชาธิบายว่าด้วยความสามัคคีแก่ความในเวลาที่มิในอามแผ่นดิน” ใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 128.

¹⁷⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 129.

¹⁷⁶ เรื่องเดียวกัน.

อาจเป็นอันตรายต่อระบอบราชาธิปไตยที่พระมหากษัตริย์ทรงรวบรวมพระราชอำนาจได้ไม่นานนัก สิ่งทีกล่าวไปนั้นยังเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องมาจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวและกลายเป็นโจทย์ใหญ่ทางการเมืองที่พระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่ที่ทรงมีประสบการณ์โลกสัมพันธ์ด้วยพระองค์เองมาตั้งแต่ทรงพระเยาว์ต้องรับมือและแก้ไขปัญหาดังกล่าวตลอดรัชสมัย

3.2 ตัวตนของสยามกับการเมืองภายในสมัยรัชกาลที่ 6

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์เมื่อ ค.ศ. 1910 การเริ่มต้นรัชสมัยถือเป็นการรับช่วงการสานพระราชภารกิจต่อจากรัชสมัยที่ยิ่งใหญ่และยาวนานของพระบรมราชบิดา รัฐสยามสมัยใหม่ในระบอบราชาธิปไตยได้ลงหลักปักฐานอย่างมั่นคงแล้วในระดับหนึ่ง อย่างไรก็ตาม มรดกทางการเมืองแห่งรัชสมัยแห่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองระหว่างประเทศในตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ก็ล้วนเป็นโจทย์ให้แก่การระบุตัวตนของสยามในสังคมนระหว่างประเทศและการกำหนดพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวตั้งแต่เริ่มต้นรัชกาล

การสืบราชสมบัติต่อจากพระราชบิดาที่ทรงได้รับความเคารพศรัทธาในวงกว้างได้ก่อให้เกิดความคาดหวังอย่างสูงต่อพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใหม่ว่าจะทรงดำเนินรอยตาม “พระปิยมหาราช” แต่ความคาดหวังเช่นนั้นกลับเป็นข้อท้าทายให้แก่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในการสานต่อภารกิจปกป้องระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เนื่องด้วยในบริบทที่พระองค์ขึ้นครองราชย์นั้นภูมิทัศน์ทางการเมืองภายในของสยามได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างสิ้นเชิงเมื่อเปรียบเทียบกับรัชกาลก่อนหน้า ไม่ว่าจะเป็นรูปแบบระบบราชการที่ขยายตัวมากยิ่งขึ้น ความเสื่อมคลายเรื่องค่านิยมเรื่องความเป็นพันธมิตรทางการเมืองกับตระกูลขุนนาง การต่อต้านจากข้าราชการที่เพิ่มสูงขึ้น เป็นต้น¹⁷⁷ รวมถึงภัยจากภายนอกอันหมายถึงการคุกคามจากลัทธิจักรวรรดินิยมก็ได้เป็นปัญหาหลักของสยามตั้งที่รัชกาลที่ 4 และ 5 เผลออีกต่อไป¹⁷⁸

อย่างไรก็ดี การที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมิได้มีฐานพระราชอำนาจที่แข็งแกร่งหรือพระบารมีทางการเมืองมากสูงเด่นก็ถือเป็นปัญหาสำคัญตลอดรัชสมัย ปัจจัยในข้อนี้สามารถย้อนพิจารณาได้ตั้งแต่ช่วงก่อนการขึ้นครองราชย์ แม้ทรงเป็นถึงมกุฎราชกุมารแต่ก็มิได้ทรงกำกับกรมกองที่สำคัญหรือมีบทบาทที่โดดเด่นเท่าใดนัก ตำแหน่งนายพลเอกราชองครักษ์ตำแหน่งแรกที่พบกผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารมหาดเล็กที่ทรงได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นนั้นก็ตำแหน่ง

¹⁷⁷ กุลลดา เกษบุญชู มีต์, ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์, หน้า 235-236.

¹⁷⁸ Eiji Murashima, “The Origin of Modern Official State Ideology in Thailand.” *Journal of Southeast Asian Studies* 19, no.1 (Mach, 1988): 90.

เชิงสัญลักษณ์ที่มีได้มีการกิจเป็นกิจจะลักษณะ¹⁷⁹ ในขณะที่ตำแหน่งที่สำคัญกลับอยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นผู้ใหญ่และพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงความสามารถและทรงไว้วางพระราชหฤทัย ตัวอย่างพระราชโอรสที่ทรงมีบทบาททางการเมืองอย่างโดดเด่น อาทิ

1) พระองค์เจ้าจิริประวดีวรเดช (ต่อมาได้รับการโปรดเกล้าฯ เป็น กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช) ทรงเป็นพระราชโอรสรุ่นแรกที่ได้ไปศึกษาต่อต่างประเทศ เมื่อทรงสำเร็จวิชาการทหารจากเดนมาร์กและเสด็จนิวัติสยาม ทรงดำรงตำแหน่งที่สำคัญได้แก่ ผู้บัญชาการกรมยุทธนาธิการ ปลัดกองทัพบกและเสนาธิการทหารบกตามลำดับ

2) พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอากาศกรเกียรติวงศ์ (ต่อมาได้รับการโปรดเกล้าฯ เป็นกรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์) เมื่อทรงสำเร็จวิชาทหารเรือจากอังกฤษ ได้ทรงเข้ารับราชการในตำแหน่งรองผู้บัญชาการทหารเรือและเจ้ากรมยุทธศึกษาทหารเรือ

3) สมเด็จฯ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ (ต่อมาได้รับการโปรดเกล้าฯ เป็นกรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ) เมื่อสำเร็จวิชาการทหารบกจากรัสเซีย ทรงดำรงตำแหน่งผู้ช่วยผู้บัญชาการกรมยุทธนาธิการ ผู้บัญชาการโรงเรียนนายร้อยทหารบกและเสนาธิการทหารบกตามลำดับ

4) สมเด็จฯ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ (ต่อมาได้รับการโปรดเกล้าฯ เป็นกรมพระนครสวรรค์วรพินิต) ทรงสำเร็จวิชาการทหารบกจากเยอรมนี ทรงดำรงตำแหน่งเสนาธิการทหารบกในระยะแรก ต่อมาได้รับการโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการทหารเรือ เป็นต้น¹⁸⁰ การกำกับดูแลหน่วยงานราชการเช่นนี้ส่งผลให้พระราชโอรสกลุ่มนี้มีฐานอำนาจและความจงรักภักดีในหมู่ข้าราชการในสังกัดซึ่งตรงกันข้ามกับสมเด็จฯ เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธที่ทรงมีเพียงข้าราชการบริพารและมหาดเล็กรับใช้ส่วนพระองค์เท่านั้น

เมื่อเริ่มต้นรัชสมัยก็ได้เกิดข้อกังวลในหมู่คณะเสนาบดี คือ การสรรหาเครื่องเสริมสร้างพระเกียรติยศให้แก่พระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใหม่เพื่อเสริมสร้างความต่อเนื่องเกี่ยวกับความศรัทธาต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ในหมู่ประชาชน มีการหารือเรื่องการหา “ชื่อเฉลิมพระเกียรติ” เพื่อประดับพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเพื่อยกพระเกียรติให้เสมอด้วยพระราชกรณียกิจเรื่องการเลิกทาสข้อหารือเช่นนี้สามารถอนุมานได้ว่ารัฐบาลในเวลานั้นต้องการระดมความจงรักภักดีและความศรัทธาจากประชาชนต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ในช่วงรอยต่อแห่งรัชสมัย เนื่องด้วย

¹⁷⁹ Stephen Lyon Wakeman Greene, *Absolute Dreams: Thai Government Under Rama VI, 1910-1925*, p.4.

¹⁸⁰ เทพ บุญตานนท์, *การเมืองในการทหารไทยสมัยรัชกาลที่ 6* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2559), หน้า 40-42.

ประชาชนส่วนใหญ่ยังมีภาพจำต่อความยิ่งใหญ่ของ “พระปิยมหาราช”¹⁸¹ มีการเสนอให้จัดตั้งรัฐมนตรีสภาให้เป็นเสมือนของขวัญที่พระเจ้าแผ่นดินองค์ใหม่ได้ทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระราชทานแด่พสกนิกรในบริบทที่ “ปารีแยเมนต์” หรือเรื่องสภากำลังเป็นกระแสความนิยมในสยาม แต่โครงการดังกล่าวก็มิได้เกิดขึ้นแต่ประการใด¹⁸²

3.2.1 “พระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมโภช”: จุดตั้งต้นกระบวนการระบุตัวตนของสยามในสังคัมระหว่างประเทศในสมัยรัชกาลที่ 6

เมื่อพิจารณากระบวนการระบุตัวตนของสยามในสังคัมระหว่างประเทศและผลสืบเนื่องที่มีต่อการเมืองภายในนั้น จะพบว่ามีความเด่นชัดมากยิ่งขึ้นตั้งแต่เริ่มรัชกาล ตัวอย่างสำคัญจะเห็นได้จาก “พระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมโภช” ซึ่งเป็นพระราชพิธีราชาภิเษกครั้งที่สอง พระราชพิธีบรมราชาภิเษกในคราวแรกเป็นพิธีเฉลิมพระราชมณเฑียรตามโบราณราชประเพณีเมื่อวันที่ 11 พฤศจิกายน ค.ศ. 1910 ในการครั้งนั้นโปรดให้งดการเสด็จเสียบพระนคร และการรื่นเริงเนื่องจากยังอยู่ในช่วงไว้ทุกข์งานพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนในคราวที่สอง โปรดเกล้าฯ ให้ประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมโภชเมื่อวันที่ 2 ธันวาคม ค.ศ. 1911 เพื่อเป็นการเฉลิมฉลองอย่างเต็มรูปแบบและเป็นโอกาสที่ได้เชิญพระราชวงศ์และเหล่าทูตานุทูตจากนานาชาติอารยประเทศเข้าร่วมในพระราชพิธี

เมื่อพิจารณาจุดประสงค์ของการจัดพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมโภชแล้วจะพบว่าเป็นพระราชประสงค์ส่วนพระองค์ที่ต้องการจัดงานขนาดใหญ่เพื่อแสดงความโอ่อ่าอลังการของพระราชพิธีสยามแบบโบราณให้เป็นที่ประจักษ์แก่สังคัมระหว่างประเทศหรือที่พระองค์ทรงเรียกว่า “สมาคมนานาชาติ” ดังจะเห็นได้จากการเชิญพระราชวงศ์และตัวแทนจากประเทศตะวันตกรวมทั้งญี่ปุ่นให้เข้า

¹⁸¹ ในที่นี้จะขอยกตัวอย่างพระนิพนธ์ของหม่อมเจ้าพูนพิศมัย ดิศกุล ที่ทรงบันทึกความทรงจำความยิ่งใหญ่อันยาวนานของรัชกาลที่ 5 ในช่วงผลัดเปลี่ยนแผ่นดินใหม่ที่ผู้บันทึกทรงเปรียบเทียบภาพจำของพระมหากษัตริย์ทั้ง 2 พระองค์ไว้ว่า

“...แต่สิ่งใดในโลกล้วนมีอยู่เป็นคู่กัน ฉะนั้นแม้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 6-ผู้วิจัย) จะทรงมีบุญญาบารมีดั่งเห็นแล้วปานใดก็ดี ก็ยังทรงต้องมีการติดตามด้วย, เริ่มต้นตั้งแต่ทรงรับราชสมบัติต่อจากสมเด็จพระชนกนาถ, ผู้ทรงเป็นมหาราชและอัจฉริยะบุรุษซึ่งได้ทรงราชย์มาถึงเวลาชั่วยุคนๆหนึ่งแล้ว ความรู้สึกและประพจน์ของคนทั้งเมืองย่อมคุ้นเคยมาอย่างหนึ่ง เมื่อถึงรัชสมัยใหม่ เขาทุกคนก็ต่างหมายเรียกร่องสิ่งที่เขาสูญเสียไปใหม่ๆ ด้วยความหว่านเหวของเขา หรือจะพูดอย่างสั้นก็คือคำว่า “My King” ทั้งผู้หญิงและผู้ชายทุกชั้นบรรดาศักดิ์ แต่ท่านผู้มีใจเปี่ยมยศธรรม เมื่อท่านได้อ่านพระราชประวัติมาแล้วทั้ง 2 พระองค์ ก็จะได้เห็นได้เองว่าเป็นของยากที่จะเป็นไปได้ดังที่ใจเราปรารถนา...”

ดูเพิ่มเติม หม่อมเจ้าพูนพิศมัย ดิศกุล, พระราชวงศ์จักรี สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 (สิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็น สมัยรัชกาลที่

6) (กรุงเทพฯ: มติชน, 2561), หน้า 44.

¹⁸² ราม วชิราวุธ (นามแฝง), ประวัติต้นรัชกาลที่ 6 (กรุงเทพฯ: มติชน, 2545), หน้า 67-69.

ร่วมในพระราชพิธีซึ่งการเช่นนี้ไม่เคยปรากฏมาก่อน¹⁸³ เนื่องจากแต่เดิม พระราชพิธีบรมราชาภิเษกกระทำกันเฉพาะเป็นการภายใน ดังนั้นการเชิญอาคันตุกะจากต่างประเทศจึงถือเป็นปรากฏการณ์ใหม่ที่เพิ่งเกิดขึ้นในรัชกาลที่ 6 ดังความตอนหนึ่งว่า “งานที่มีเจ้านายและทูตต่างประเทศมาช่วยพร้อมๆ กันเช่นนี้ ไม่ใช่แต่จะยังไม่เคยมีในกรุงสยามถึงในประเทศใดๆ ในภาคเอเชียก็ยังไม่เคยมี เมืองเราเป็นที่ 1 ที่ได้มีคนสำคัญมาช่วยงานพร้อมกัน ก็น่าจะภาคภูมิใจในใจอยู่บ้าง”¹⁸⁴

อันที่จริงแล้ว การประกอบพระราชพิธีราชาภิเษกสมโภชมิได้มีความจำเป็นเนื่องด้วยมีการประกอบพิธีตามโบราณราชประเพณีเป็นที่เรียบร้อย ทว่าการจัดงานครั้งนี้พระองค์มีพระราชประสงค์ที่จะแสดงออกถึงความพร้อมของสยามในหลายด้าน ในด้านหนึ่งคือการแสดงออกถึงการสืบทอดขนบแบบรัฐจารีตในบริบทสมัยใหม่และแสดงภาพลักษณ์ความเจริญของสยามให้เป็นที่ประจักษ์แก่สังคมนานาชาติ มีข้อน่าสังเกตประการหนึ่งคือ จุดประสงค์ของพระราชพิธีราชาภิเษกในคราวหลังคือการใช้คำว่าสมโภชซึ่งน่าจะมีความหมายในเชิงการเฉลิมฉลองตามธรรมเนียมตะวันตก ซึ่งอาจตีความได้ว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์ที่ต้องการใช้ธรรมเนียมแบบฝรั่งบนฐานขนบธรรมเนียมโบราณที่ก็เป็นได้

ในอีกด้านหนึ่งคือแสดงออกเรื่องการทูตสมัยใหม่ อีกทั้งยังเป็นการสะท้อนความเป็นอิสระในการดำเนินกิจการภายนอกและการเชื่อเชิญบรรดานานาอารยประเทศเข้ามาแย่งพื้นที่ภายในของสยามที่มีฐานะเป็นเพียงรัฐขนาดเล็กและยังถูกจัดประเภทให้ด้อยกว่าตะวันตก พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงแสดงพระราชทัศนะส่วนพระองค์ว่าการจัดงานครั้งนั้นเสมือน “การลงทุน” ประเภทหนึ่งที่ต้องการให้โลกหันมาสนใจสยามให้มากยิ่งขึ้น แม้จะใช้เงินจำนวนมหาศาลแต่ก็นับว่าเป็นเรื่องที่พระองค์ทรงเห็นว่าคุ้มค่า¹⁸⁵ แม้ทรงตระหนักถึงเรื่องงบประมาณที่สูงลิ่วแต่ก็ทรงให้เหตุผลว่าค่าใช้จ่ายที่มหาศาลนั้นมีจุดประสงค์คือการยกระดับประเทศให้มีความเสมอหน้าและแสดงความทันสมัยของบ้านเมืองให้เป็นที่ประจักษ์แก่มานานาอารยประเทศ การให้ความสำคัญกับพระราชพิธีและสถาบันพระมหากษัตริย์นั้นเป็นไปตามพระราชดำริที่ทรงแสดงอย่างสม่ำเสมอตลอดรัชกาลว่า “พระเจ้าแผ่นดินเปนเหมือนวัตถุที่แทนชาติอันปรากฏแก่สายตาแห่งนานาประเทศ”¹⁸⁶

เมื่อพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างพระราชพิธีข้างต้นกับการเมืองภายใน จะพบความน่าสนใจบางประการ ด้วยพระองค์มิได้เผชิญหน้ากับความท้าทายเรื่องการขึ้นครองราชสมบัติเฉกเช่น

¹⁸³ ชัชพล ไชยพร. “พระบรมราชกุศโลบายของสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้าในการจัดพระราชพิธีบรมราชาภิเษก 2 ครั้ง” *ศิลปวัฒนธรรม* ปีที่ 40 ฉบับที่ 9 (2562): 77-83.

¹⁸⁴ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, *จดหมายเหตุรายวันรัชกาลที่ 6*, หน้า 41.

¹⁸⁵ เรื่องเดียวกัน.

¹⁸⁶ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 บ.3.1/9 “เสี้ยวสุดเสี้ยว ยี่กอหง”

ที่พระราชอัยกาและพระราชบิดา การจัดพระราชพิธีบรมราชาภิเษกจึงเสมือนเป็นบททดสอบบารมีและบททดลองการใช้บารมีของผู้ปกครองคนใหม่ให้เป็นที่ประจักษ์แก่สมาชิกพระบรมราชวงศ์และเหล่าพสกนิกรของสยามว่าพระองค์ก็ทรงไว้ซึ่งบารมีแห่งพระเจ้าแผ่นดินไม่ต่างไปจากรัชกาลก่อน

แม้จักรวรรดินิยมตะวันตกจะมีได้เป็นภัยต่อสยามอีกต่อไป แต่ระบบดุลอำนาจของยุโรปที่เคยรักษาความมั่นคงระหว่างรัฐมหาอำนาจได้เริ่มสั่นคลอนมากยิ่งขึ้นจากปัจจัยหลายประการ ไม่ว่าจะเป็นการสงครามในยุโรป การแข่งขันทางอำนาจระหว่างอังกฤษกับเยอรมนี การแข่งขันด้านอาณานิคม การผงาดของมหาอำนาจใหม่ในภูมิภาคแปซิฟิกอย่างสหรัฐอเมริกาและญี่ปุ่นรวมถึงกระแสชาตินิยมในพื้นที่ต่างๆ เป็นต้น การเปลี่ยนแปลงในระหว่างประเทศได้ตั้งโจทย์ต่อการระบุดัตตของสยามและข้อกังวลต่อสถานะของประเทศมากยิ่งขึ้น ตัวอย่างที่ใกล้ตัวที่สุดคือ การเห็นญี่ปุ่นซึ่งเผชิญชะตากรรมที่ไม่ต่างจากสยามแต่กลับพัฒนาประเทศจนเป็นรัฐอธิปไตยและได้รับการยอมรับให้เป็นส่วนหนึ่งของสังคมระหว่างประเทศโดยสมบูรณ์ ญี่ปุ่นนั้นไม่เพียงจะได้รับการยอมรับจากตะวันตกแต่ยังประสงค์ที่จะก้าวขึ้นมามีบทบาทในระดับโลกเพื่อมุ่งสู่การเป็นมหาอำนาจใหม่ที่ทัดเทียมกับตะวันตก¹⁸⁷ ความก้าวหน้าของญี่ปุ่นเช่นนี้ได้เริ่มสร้างอ่อนไหวต่อชนชั้นนำที่ติดตามสถานการณ์ระหว่างประเทศด้วยการให้สยามหลุดพ้นจากสถานะที่ถูกกดขี่ให้มีความด้อยกว่าด้วยการมีอธิปไตยที่ไม่สมบูรณ์ อย่างไรก็ตาม พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวก็มีพระราชประสงค์ที่จะนำพาสยามไปให้ทัดหน้าเทียมตากับนานาอารยประเทศอย่างเต็มภาคภูมิดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์ที่มีต่อสมเด็จฯ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนารถเมื่อแรกเสด็จขึ้นครองราชย์ที่ว่า “ฉันทหวังที่จะมีชีวิตนานานพอที่จะได้เห็นประเทศสยามได้เข้าร่วมอยู่ในหมู่ชาติต่างๆ โดยได้รับเกียรติและความเสมอภาคอย่างจริงๆ ตามความหมายของคำนั้นทุกประการ”¹⁸⁸

3.2.2 การเมืองต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (ค.ศ.1910-1914)

งานวิชาการจำนวนมากมักชี้ให้เห็นไปในทางเดียวกันว่าการเมืองสยามในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีความเปราะบางเป็นอย่างยิ่งอันเป็นผลมาจากปัจจัยหลายประการ เช่น การทำลายจากระบบราชการ ความแตกแยกในราชสำนัก ตลอดจนความเปราะบางของระบอบการปกครองที่เป็นอยู่ เป็นต้น เนื่องด้วยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับมรดกแห่งรัฐราชาธิปไตยที่มั่นคงแข็งแกร่งในระดับหนึ่งต่อจากพระราชบิดาจนมิได้มีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและกลไกของรัฐไปเท่าใดนักแต่เราจะเห็นถึงคือโครงการเสริมสร้างพลังทางความคิดและ

¹⁸⁷ เป็นจามิน เอ บัทสัน, อวสานสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในสยาม, กาญจนนา ละอองศรีและยุพา ชุมจันทร์ (บรรณาธิการแปล), หน้า 21.

¹⁸⁸ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เจ้าชีวิต, หน้า 309.

ปลูกสำนึกทางการเมืองที่ผูกโยงไว้กับสถาบันพระมหากษัตริย์อย่างแนบแน่นในพื้นที่สาธารณะ ในประเด็นนี้ สายชล สัตยานุรักษ์ นักวิชาการประวัติศาสตร์ผู้ศึกษาการสร้างความเป็นไทยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ชี้ให้เห็นว่าแม้พระองค์จะรับพระราชสมภพจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไว้อย่างเต็มพระกำลัง “แต่พระองค์ได้ทรงปรับเปลี่ยนจุดเน้นและความหมายไปมากเพื่อตอบสนองปัญหาเฉพาะที่พระองค์เผชิญและทรงดำเนินการต่างๆอย่างมุ่งมั่นเพื่อทำให้ความหมายของ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” ที่ทรงเลือกมานั้นมีความชัดเจนและทรงพลัง พร้อมกับทรงปลูกฝังความหมายดังกล่าวลงไปในความรู้สึกนึกคิดของคนทุกชั้นในประเทศสยาม”¹⁸⁹ ในทัศนะของศุภมิตร ปิติพัฒน์ นักวิชาการด้านรัฐศาสตร์มองว่าเป็นการเสริมสร้างพระราชอำนาจในเชิงลึกอันหมายถึงการวางรากฐานวิถีคิด ค่านิยมและอุดมการณ์ซึ่งกำกับเหตุผลของการดำรงอยู่ของรัฐตลอดจนการเลือกสรรหลักการเพื่อใช้จัดอำนาจและความสัมพันธ์ระหว่างส่วนต่างๆที่ประกอบกันขึ้นเป็นรัฐ¹⁹⁰ ในแง่นี้ เราจะเห็นโครงการในพระราชดำริที่เกี่ยวข้องกับการเสริมสร้างพลังความคิดที่รัฐพยายามถ่ายทอดลงไปยังพื้นที่สาธารณะ ไม่ว่าจะเป็นการเสริมสร้างความจงรักภักดีต่อสถาบันหลักของประเทศ การชูกระแสชาตินิยมที่ยึดโยงกับสถาบันพระมหากษัตริย์ ตลอดจนการประกอบสร้างความเป็นไทย ทั้งนี้เพื่อจัดการปัญหาที่ระบอบราชาธิปไตยและพระองค์กำลังเผชิญ

1) การเปลี่ยนแปลงบุคลากรชั้นสูงในการบริหารราชการแผ่นดิน

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พยายามรวบอำนาจการบริหารราชการแผ่นดินที่เคยมีอยู่ในหมู่ตระกูลขุนนางใหญ่มาสู่พระองค์เองจนเป็นผลสำเร็จ¹⁹¹ รัฐบาลที่มีพระเจ้าแผ่นดินเป็นผู้นำฝ่ายบริหารนั้นจำต้องอาศัยผู้ที่มีความรู้ความสามารถทั้งกิจการภายในและการต่างประเทศ อีกทั้งกลุ่มบุคคลดังกล่าวจะต้องเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย ด้วยเหตุนี้ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำเนินการปฏิรูประบบราชการครั้งใหญ่ในทศวรรษ 1890 จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอเข้ารับราชการในตำแหน่งสำคัญรวมทั้งพระเจ้าลูกยาเธอที่เจริญพระชันษา การบริหารราชการแผ่นดินที่ขับเคลื่อนด้วย “ราชตระกูล” ได้เข้ามาแทนที่ “ตระกูลขุนนาง” อย่างชัดเจน การบริหารประเทศกับเรื่องความสัมพันธ์ในพระราชวงศ์จึงกลายเป็นเรื่องที่ไม่อาจแยกออกจากกันได้

¹⁸⁹ สายชล สัตยานุรักษ์, 10 ปีญาชนสยาม เล่ม 1 ปีญาชนแห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์, หน้า 142

¹⁹⁰ ศุภมิตร ปิติพัฒน์. “อ่านงานพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 6 เกี่ยวกับมหาสงคราม” [ออนไลน์] <https://www.the101.world/read-rama-vi-great-war/?fbclid=IwAR3PQk0QlgCcv-chtWwmpw0CJPLZsFA4PtQXdeOknE5GrovgRg-r7MqeBg>

¹⁹¹ David K. Wyatt, “Family Politics in Nineteenth Century Thailand.” *Journal of Southeast Asian History* 9, no.2 (September, 1968): 208-228.

การบริหารราชการแผ่นดินในสมัยรัชกาลที่ 5 ดำเนินไปค่อนข้างราบรื่นเนื่องด้วยพระราชอนุชาและพระราชโอรสที่ได้รับโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งสำคัญต่างทำงานกันอย่างเต็มความสามารถและยังมีความสมานฉันท์ระหว่างสมาชิกแห่งราชสกุลวงศ์ซึ่งส่งผลต่อการรักษาเสถียรภาพของระบอบราชาธิปไตยและรักษาพระบรมเดชานุภาพของพระเจ้าแผ่นดิน การขับเคลื่อนการเมืองด้วยสมาชิกแห่งราชตระกูลที่เป็นเอกภาพถือเป็นปัจจัยที่ส่งผลต่อการรักษาความมั่นคงของรัฐราชาธิปไตยในทางหนึ่ง และองค์พระมหากษัตริย์ในทางหนึ่ง ในทางกลับกัน หากพระมหากษัตริย์มีอภิวรกายบาทบาทการบริหารราชการแผ่นดินและสัมพันธ์ภาพกับสมาชิกราชตระกูลที่ทรงควบคุมหน่วยงานสำคัญได้แล้ว ความมั่นคงของรัฐราชาธิปไตยทั้งในแง่ระบอบการปกครองและพระมหากษัตริย์ก็จะเริ่มเผยปัญหาและก่อให้เกิดความท้าทายนานัปการ¹⁹²

การบริหารราชการแผ่นดินที่ขับเคลื่อนด้วยสมาชิกราชตระกูลได้ตกทอดสู่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว คณะเสนาบดีในรัชกาลที่ 5 ยังคงรับราชการในตำแหน่งเดิมแต่สิ่งที่แตกต่างกันคือสถานะทางเครือญาติ พระบรมวงศานุวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ได้เปลี่ยนจากการเป็น “น้อง” ไปสู่สถานะ “ลุงหรืออา” ในระดับพระเจ้าลูกยาเธอเปลี่ยนสถานะไปสู่ “พี่หรือน้อง” ของพระเจ้าแผ่นดินซึ่งมีน่าจะจะเป็นปัญหาต่อการบริหารบ้านเมืองแต่ประการใด ทว่าปัจจัยส่วนพระองค์กลับก่อให้เกิดปัญหาบางประการ ด้วยพระอุปนิสัยเยียบขีมิ ไม่สูงส่งกับผู้ใดประกอบกับการประทับอยู่ต่างประเทศเป็นเวลายาวนานทำให้พระองค์ขาดความคุ้นเคยกับพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่รับราชการมาตั้งแต่รัชสมัยของพระราชบิดา การปรากฏพระองค์ในที่สาธารณะเกิดขึ้นน้อยครั้ง ผู้ที่มีได้เป็นผู้ใกล้ชิดจะเข้าเฝ้าฯ ได้เพียงงานขนาดใหญ่เท่านั้น¹⁹³ ยิ่งไปกว่านั้น พระองค์ทรงมีทัศนคติเชิงลบต่อกลุ่มบุคคลข้างต้นเนื่องจากทรงคิดว่าบุคคลเหล่านี้เป็นผู้ก่อกวนก่อกบฏให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิให้ไว้วางพระราชหฤทัยพระองค์ดังที่ทรงบันทึกไว้ใน “ประวัติต้นรัชกาลที่ 6” ความตอนหนึ่งว่า

“...ยังมีผู้ใหญ่อยู่บางคนทีกระด้างกระเดื่องและตั้งใจทำความพยายามที่จะให้ฉันต้องถูกกริ้วหรือให้คลายความทรงไว้วางพระราชหฤทัย โดยแก่งหาความต่างๆ เพื่อนำความเสียหายมาสู่ฉันอีกทั้งยังพยายามเพาะความแตกร้าระหว่างฉันกับพี่น้องด้วยอุบายต่างๆ...”¹⁹⁴

¹⁹² ศุภมิตร ปิติพัฒน์, รายงานวิจัยเรื่อง จุดเริ่มต้นสถาปนา “การปกครองประชาธิปไตยมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข”, (กรุงเทพฯ : สถาบันพระปกเกล้า, 2563), หน้า 44-45.

¹⁹³ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เจ้าชีวิต พงศาวดาร 9 รัชกาลแห่งราชวงศ์จักรี, หน้า 312.

¹⁹⁴ ราม วชิราวุธ (พระนามแฝง), ประวัติต้นรัชกาลที่ 6, หน้า 12.

กระทรวง	ค.ศ. 1910	ค.ศ.1912	ค.ศ. 1915	ค.ศ. 1916	หมายเหตุ
ทหารเรือ	กรมพระ นครสวรรค์ วรพินิต	มิได้เปลี่ยนแปลง			
นครบาล	เจ้าพระยายม ราช (ปั้น สุขุม)	มิได้เปลี่ยนแปลง			
การ ต่างประเทศ	กรมพระเทว วงศ์วโรปการ	มิได้เปลี่ยนแปลง			
พาณิชย์	กรมหลวง จันทบุรีนฤนา รถ	มิได้เปลี่ยนแปลง			
ยุติธรรม	หม่อมเจ้าจรูญ ศักดิ์กฤดากร	เจ้าพระยาอภัย ราชามาหา ยุติธรรมธร (ม.ร.ว.ลพ สุทัศน์)	มิได้ เปลี่ยนแปลง	มิได้ เปลี่ยนแปลง	หม่อมเจ้าจรูญ ศักดิ์ย้ายไปเป็น อัครราชทูต สยามประจำ กรุงปารีส
วัง	กรมหลวงสรรพ สิทธิประสงค์	มิได้ เปลี่ยนแปลง	เจ้าพระยาธรร มาธิกรณ์ (ม.ร.ว.ป๋ม มาลา กุล)	มิได้ เปลี่ยนแปลง	กรมหลวงสรรพ สิทธิประสงค์ ลาออก ค.ศ. 1913
เกษตรรา ธิการ	เจ้าพระยาวงศา นุประพันธ์ (ม.ร.ว.สท้าน สนิทวงศ์)	กรมหลวง ราชบุรีดิเรก ฤทธิ์	มิได้ เปลี่ยนแปลง	มิได้ เปลี่ยนแปลง	
โยธาธิการ	กรมพระ นเรศวรฤทธิ์	เจ้าพระยาวงศา นุประพันธ์ (ม.ร.ว.สท้าน สนิทวงศ์)	มิได้ เปลี่ยนแปลง	มิได้ เปลี่ยนแปลง	ก ร ม พ ร ะ นเรศวรฤทธิ์ ย้ายเป็น เสนาบดี

กระทรวง	ค.ศ. 1910	ค.ศ.1912	ค.ศ. 1915	ค.ศ. 1916	หมายเหตุ
					กระทรวง มูธาธร
ธรรมการ	เจ้าพระยาวิจิตร วงศ์วุฒิไกร (ม.ร.ว.คลี สุทัศน์)	เจ้าพระยาพระ เสด็จ สุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว.เปีย มาลากุล)	มิได้ เปลี่ยนแปลง	พระยาธรรม ศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพ หัตถิน ณ อยุธยา)	เจ้าพระยา พระเสด็จสุเรน ทราธิบดีถึงแก่อ สัญกรรม ค.ศ. 1916
มูธาธร	ยังไม่มี การจัดตั้งหน่วยงาน นี้	กรมพระ นเรศวรฤทธิ์	มิได้ เปลี่ยนแปลง	มิได้ เปลี่ยนแปลง	

ดัดแปลงข้อมูลจาก Stephen Lyon Wakeman Greene, *Absolute Dreams: Thai Government Under Rama VI, 1910-1925* (Bangkok: White Lotus, 1999), pp.56, 98-99.

2) การเมืองเรื่อง “เจ้าพี่เจ้าน้อง”

แม้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงปรับเปลี่ยนบุคลากรในระบบราชการให้มีสัดส่วนของสามัญชนเข้ามาแทนที่พระบรมวงศานุวงศ์มากขึ้น แต่การบริหารราชการแผ่นดินก็ยังไม่สามารถแยกขาดจากเรื่องความสัมพันธ์ภายในพระบรมราชวงศ์ได้ พระราชโอรสในรัชกาลที่ 5 หลายพระองค์ได้กลายเป็นกำลังหลักในการขับเคลื่อนระบบราชการในสมัยรัชกาลที่ 6 ด้วยเหตุนี้ การพิจารณาสัมพันธ์ภาพระหว่างพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับ “เจ้าพี่เจ้าน้อง” จึงจำเป็นอย่างยิ่งต่อการทำความเข้าใจพลวัตทางการเมืองในสมัยรัชกาลที่ 6 ที่มีผลต่อการระบอบตัวตนของพระมหากษัตริย์ภายในประเทศ รวมถึงการกำหนดทิศทางของสยามในสงครามโลกครั้งที่ 1 และการระบอบตัวตนของสยามในสังคมระหว่างประเทศ

ในส่วนนี้ จะนำเสนอสัมพันธ์ภาพระหว่างพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับเจ้านายที่สำคัญ 2 พระองค์ ได้แก่ สมเด็จฯ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถและสมเด็จฯ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์

สมเด็จฯ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถทรงเป็นพระอนุชาร่วมพระครุโรธรในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อทรงสำเร็จการศึกษาจากรัสเซียได้เสด็จนิวัตกลับพระนครเมื่อ ค.ศ. 1906 ทรงได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทรงดำรงตำแหน่งสำคัญทางการทหาร ได้แก่ ผู้ช่วยผู้บัญชาการกรมยุทธนาธิการ ผู้บัญชาการโรงเรียนทหารบก และเสนาธิการทหารบกควบคู่กับเจ้ากรมยุทธศึกษาตามลำดับ พระองค์ทรงประกอบพระกรณียกิจทางการทหารอย่างเต็มพระกำลังและมีส่วนพัฒนา

กองทัพไทยให้มีเจริญรุดหน้าไปอีกชั้น พระองค์ยังเป็นพระอาจารย์สอนวิชาการทหารสมัยใหม่จนเป็นที่เคารพนับถือและความจงรักภักดีจากบรรดานายทหารเป็นอย่างมาก ในสมัยรัชกาลที่ 6 สมเด็จพระเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถยังทรงดำรงตำแหน่งเสนาธิการทหารบกสืบต่อมาจากทั้งยังได้รับการโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งรัชทายาทชั่วคราวโดยอนุลอมเมื่อวันที่ 21 พฤศจิกายน ค.ศ. 1910¹⁹⁷ ในช่วง ค.ศ. 1911 - 1913 ยังทรงทำหน้าที่เสนาบดีกระทรวงกลาโหมแทนกรมหลวงนครไชยศรีสุรเดชซึ่งทรงประชวรและเสด็จไปรักษาพระอาการยังต่างประเทศ

แม้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงมีสายสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกับสมเด็จพระเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ แต่ทั้งสองพระองค์ก็มีข้อขัดแย้งทางความคิดอยู่บ่อยครั้งจนมีพระราชบันทึกถึงพระราชอนุชาไว้ว่าเป็นผู้ “เห็นแก่ตัวและเอาเปรียบ” พระองค์อยู่เสมอตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ เมื่อเจริญพระชันษาขึ้นเรื่องดังกล่าวก็ได้จางหายไปจนก่อให้เกิดความเข้าใจผิดกันหลายโอกาส¹⁹⁸

สมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ ทรงเป็นพระราชโอรสระดับเจ้าฟ้าชั้นเอกในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับสมเด็จพระปิตุจฉาเจ้า สุขุมมาลมารศรี พระอัครราชเทวี พระองค์ถือเป็นหนึ่งในพระราชโอรสที่พระราชบิดาโปรดปรานพระองค์หนึ่งเนื่องด้วยทรงมีพระสติปัญญาที่เฉียบแหลม อีกทั้งยังมีพระจริยาวัตรที่สุชุม ละมุนละม่อม มีน้ำพระทัยดีและมีความคิดริเริ่มอันดีในทางราชการ¹⁹⁹ ความโปรดปรานเช่นนี้อาจเป็นส่วนหนึ่งที่ยังผลให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้สร้างวังบางขุนพรหมพระราชทานแก่สมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ให้เป็นที่ประทับส่วนพระองค์ซึ่งวังดังกล่าวขนาดใหญ่โตและกว้างขวางที่สุดเมื่อเทียบกับวังอื่นที่พระราชทานให้พระราชโอรสองค์อื่นในเวลาใกล้เคียงกัน²⁰⁰ เมื่อทรงสำเร็จการศึกษาวิชาทหารบกจากประเทศเยอรมนีแล้ว ทรงนิวัติพระนครเมื่อ ค.ศ. 1901 โดยได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เข้ารับราชการในตำแหน่งเสนาธิการทหารบก สังกัดกรมยุทธนาธิการทหารบก เพียงจากนั้นไม่นานมีพระบรมราชโองการให้ทรงรับตำแหน่งผู้บัญชาการกรมทหารเรือเมื่อ ค.ศ. 1903 เนื่องจากสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กราบถวายบังคมลาออก การรับภาระหน้าที่ทางการทหารเรือในคราว

¹⁹⁷ ศิริรัตน์ บุญศิริ. บทบาททางการทหารและการเมืองของสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523), หน้า 56.

¹⁹⁸ งาม วชิราวุธ (นามแฝง), ประวัติต้นรัชกาลที่ 6, หน้า 17.

¹⁹⁹ สิริรัตน์ เกตุชูเอียร. บทบาททางการเมืองของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต (พ.ศ. 2446 - พ.ศ. 2475), หน้า 75.

²⁰⁰ วังบางขุนพรหมก่อสร้างขึ้นเมื่อ ค.ศ. 1901 (พ.ศ.2444) เพื่อเป็นที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ และสมเด็จพระปิตุจฉาเจ้า สุขุมมาลมารศรี พระอัครราชเทวี วังบางขุนพรหมมีพื้นที่ราว 33 ไร่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา นอกจากจะเป็นที่ประทับแล้ว วังบางขุนพรหมยังใช้เป็นสถานที่จัดงานสำคัญต่างๆ เช่น สโมสรสันนิบาตและการต้อนรับแขกบ้านแขกเมือง มีชื่อน่าสังเกตว่า เมื่อเทียบวังบางขุนพรหมกับวังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานแก่พระราชโอรสองค์อื่น เช่น วังจันทร์เกษม วังปารุสกวัน วังเทเวศร์หรือวังนางเลิ้งแล้ว จะพบว่าวังบางขุนพรหมถือเป็นวังที่มีเนื้อที่ตลอดความโอ้อ่าและความอลังการมากที่สุด

นั่นถือเป็นความท้าทายอย่างยิ่งเนื่องจากมิได้ทรงศึกษาด้านนี้มาก่อนเลย ทว่าตลอดระยะเวลาการปฏิบัติงาน สมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ได้ทรงปรับปรุงและพัฒนาระบบราชการส่วนทหารเรือร่วมกับกรมหมื่นชุมพรเขตอุดมศักดิ์ (พระยศในขณะนั้น) จนการทหารเรือก้าวหน้าและมีระเบียบรัดกุมยิ่งขึ้น ในสมัยรัชกาลที่ 6 ได้มีการแยกทหารเรือออกจากทหารบกและยกกรมทหารเรือขึ้นเป็นกระทรวงทหารเรือโดยมีสมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์เป็นเสนาบดีพระองค์แรก

สมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ทรงมีพระสถานะเป็นพระอนุชาในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยมีพระชันษาอ่อนกว่าเพียงไม่กี่เดือน แม้ทั้งสองพระองค์จะเป็นพระราชโอรสที่เสด็จศึกษาต่อต่างประเทศในรุ่นเดียวกัน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเรียกสมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ด้วยพระนามลาลองว่า “ชายบริพัตร” ทว่าประเด็นเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างสองพระองค์ก็ได้ปรากฏหลักฐานเท่าใดนัก ทั้งนี้อาจเป็นเพราะการที่ทรงศึกษาต่างสถานที่ ในลายพระหัตถ์ที่สมเด็จพระนางเจ้าสุกุมลมารศรีทรงประทานพระโอวาทเรื่องการวางพระองค์ต่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ ก็เป็นสิ่งที่ควรนำมาพิจารณาถึงสัมพันธภาพระหว่างพี่น้อง และพระอุปนิสัยส่วนพระองค์ของรัชกาลที่ 6 ดังความตอนหนึ่งที่ว่า

“...พูนหม่อมพระองค์โตนั้น (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว-ผู้วิจัย) พ่อ (สมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์-ผู้วิจัย) ย่อมทราบอยู่แล้วว่า ท่านจะเป็นอย่างไร พ่อจงนับถือรักใคร่ฝากตัวท่านให้จงมาก ในเวลานี้ก็ต้องเป็นผู้พลัดบ้านเมืองไปด้วยกัน มีทุกข์สุขประการใดก็ได้เห็นหน้ากันตามประสาพี่น้องดียิ่งกว่าผู้อื่น แม้ถ้าได้รักใคร่สนิทสนมกันเสียแต่ยังเล็กๆ ด้วยกันเช่นนี้แล้ว เมื่อต่อไปภายหน้าก็จะได้ไม่เป็นที่รังเกียจกินแหนง ซึ่งเป็นหนทางอันตราย ในตัวพ่อเมื่อเวลาที่โตขึ้นด้วยกันนั้นด้วย...”²⁰¹

ความสัมพันธ์ระหว่างสองพระองค์ที่ใกล้ชิดที่สุดคงเป็นการที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธและสมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์เสด็จเยือนราชสำนักพระจักรพรรดิวิลเฮล์มที่ 2 แห่งเยอรมนี ความสัมพันธ์เช่นนี้อาจเป็นผลมาจากสายสัมพันธ์ในหมู่ข้าราชการสำนักฝ่ายในชั้นพระมารดาที่สืบเชื้อสายมาจากทางสกุลบุณนาศ²⁰² ประกอบกับกระแสข่าวลือการก่อกบฏชิงบัลลังก์โดยสมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ ข่าวลือเช่นนี้ย่อมส่งผลต่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ระมัดระวังในบริบทที่พระองค์มีความขัดแย้งกับกองทัพที่เกี่ยวข้องไป “เจ้าพี่เจ้าน้อง” ทั้งสองพระองค์ที่กล่าวไป

²⁰¹ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต และพระโอวาทแลลายพระหัตถ์ สมเด็จพระปิตุจฉาเจ้า สุขุมลมารศรี พระอัครราชเทวี และพระประวัติฯ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศิริรัตนบุษบง พระธิดา ทรงเรียบเรียง (พิมพ์เนื่องในการพระราชทานเพลิงศพ พันเอก หม่อมราชวงศ์ถวัลย์มงคล โสณกุล ท.ช., ท.ม. ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพมหานคร วันพฤหัสบดีที่ 20 กันยายน พ.ศ. 2533), หน้า 69.

²⁰² ศรีนัย ทองปาน, ให้โลกทั้งหลายเขาลือ: เสด็จเตี่ย กรมหลวงชุมพรฯ (นนทบุรี: สารคดี, 2563), หน้า 138-139.

ข้างต้น สัมพันธภาพระหว่างพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับพระบรมวงศานุวงศ์นั้นได้มีผลกระทบต่อการบริหารราชการแผ่นดินอย่างมากดังที่ชานันท์ ยอดหงส์ นักวิชาการผู้ศึกษาประวัติศาสตร์ราชสำนักรัชกาลที่ 6 ได้ชี้ให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงมีท่าทีที่เป็นมิตรกับพระบรมวงศานุวงศ์ที่มีความสำคัญกับการบริหารราชการแผ่นดิน แม้แต่พระราชอนุชาของพระองค์เอง อีกทั้งพระอุปนิสัยก็ไม่ใช่ที่ยอมรับในหมู่พระราชวงศ์ตลอดจนระบบราชการ ด้วยเหตุนี้โลกของพระองค์จึงมีเพียงข้าราชการและพระสหายที่ทรงซบเลียงมาตั้งแต่ครั้งยังทรงเป็นสยามมกุฎราชกุมารเป็นฐานพระราชอำนาจที่คอยรองรับพระอุปนิสัยและพระจริยาวัตรส่วนพระองค์²⁰³

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเผชิญการทำทลายทางการเมืองจากระบบราชการที่ทวีความเข้มข้นยิ่งขึ้นจนส่งผลกระทบต่อสัมพันธภาพระหว่างพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับ “เจ้าพี่เจ้าน้อง” ที่ผูกโยงกับการบริหารราชการแผ่นดิน ดังจะเห็นได้จากกรณีสำคัญคือ ความขัดแย้งระหว่างราชสำนักกับกองทัพเรือและกรณีกบฏ ร.ศ. 130

ความขัดแย้งระหว่างราชสำนักกับกระทรวงทหารเรือ

ปมความขัดแย้งระหว่างราชสำนักกับกระทรวงทหารเรื่อนั้นได้ก่อตัวขึ้นตั้งแต่ตอนต้นรัชกาลอันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการก่อการวิวาทระหว่างร้อยโทกรุด นายทหารเรือกับมหาดเล็กในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว คู่กรณีอยู่ในการเมืองมินเมมาจากการตีมหาสุรา มีการโต้เถียงด่าทอกันจนนำไปสู่ประโยคที่ร้อยโทกรุดเอ่ยโดยมีใจความว่า หากสยามเปลี่ยนไปสู่ลัทธิบอลเชวิคคงจะเป็นการดี จะได้ไม่มีมหาดเล็กมาอวดเก่งกับทหาร เรื่องดังกล่าวทราบถึงพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทำให้ทรงกริ้วและมีรับสั่งกล่าวโทษไปถึงกรมหมื่นชุมพรเขตอุดมศักดิ์ว่าสอนนักเรียนให้เป็นบอลเชวิค ดังนั้นจึง “เอาไว้มิได้จะเปนภัยต่อราชบัลลังก์”²⁰⁴ นอกจากนั้นยังมีเรื่องความไม่พอพระราชหฤทัยทหารเรือเมื่อคราวเสด็จประพาสทางทะเลเมื่อตอนต้น ค.ศ. 1911 ทหารเรือคนหนึ่งเมาสุราและทำปิ่นหลวลงหาย จึงมีการปลดนายทหารผู้นั้นออกและมีพระบรมราชโองการปลดกรมหมื่นชุมพรเขตอุดมศักดิ์ออกจากราชการด้วย²⁰⁵ โดยให้เหตุผลว่า “ครูก็เมาศิษย์ก็เมา”²⁰⁶ แม้สมเด็จพระเจ้า

²⁰³ ชานันท์ ยอดหงส์, นายใน: ชีวิตทางสังคมชายล้วนและเพศสภาวะในพระราชสำนักพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสตรีศึกษา วิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2555), หน้า 42.

²⁰⁴ กรพินธ์ ทวีตา, บทบาททางการเมืองของกลุ่มผู้นำในกองทัพเรือไทย พ.ศ. 2449-2494 (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2528), หน้า 123-124.

²⁰⁵ “แจ้งความกระทรวงทหารเรือ” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 28 (วันที่ 16 เมษายน ร.ศ. 130): 91-92.

²⁰⁶ หม่อมเจ้าหญิงประสงศ์สม บริพัตร, บันทึกความทรงจำบางเรื่องของหม่อมเจ้าหญิงประสงศ์สม บริพัตร ในสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต (พิมพ์ในงานเมรุ ณ สุสานหลวงวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 3 พฤศจิกายน พ.ศ. 2499), หน้า 17.

ฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์จะทรงมีลายพระหัตถ์กราบบังคมทูลชี้แจงเรื่องกรมหมื่นชุมพรเขตอุดมศักดิ์ต่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวแต่ก็ทรงไม่รับพิจารณาและมีพระราชกระแสตอบปฏิเสธ

เป้าประสงค์ของการปลดครั้งนั้นอาจเป็นไปได้เพื่อจัดการข่าวลือเรื่องการก่อกบฏโดยกรมหมื่นชุมพรเขตอุดมศักดิ์ที่จะยกราชสมบัติถวายสมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์²⁰⁷ แม้จะไม่สามารถหาหลักฐานมายืนยันได้แต่ข่าวลือที่กระจายตัวในวงกว้างก็ยิ่งสร้างความเคลือบแคลงใจระหว่างราชสำนักกับเจ้านายหลายพระองค์ที่ควบคุมกองกำลังทางทหาร การปลดกรมหมื่นชุมพรเขตอุดมศักดิ์ได้สร้างความไม่พอใจและกระตุ้นให้นายทหารเรือจำนวนหนึ่งมีปฏิริยาเชิงลบต่อราชสำนักมากยิ่งขึ้น ความไม่พอใจยิ่งขยายตัวในวงกว้างเมื่อมีพระบรมราชโองการปลดพระเจ้าอนงยาเธอ กรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร เสนาธิการทหารเรือในขณะนั้นนอกจากราชการเนื่องจากทรงไม่ไว้วางพระราชหฤทัยการปฏิบัติราชการและทรงแต่งตั้งพระยามหาโยธา (ฉ่าง แสง-ชูโต) นายทหารคนสนิทในพระองค์ขึ้นดำรงตำแหน่งแทน สมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์แสดงความไม่พอใจพระทัยเป็นอย่างยิ่งโดยทรงให้เหตุผลว่าไม่สามารถร่วมงานกับพระยามหาโยธาได้และทรงคัดค้านพระบรมราชโองการโดยการกราบบังคมทูลลาออกจากการเป็นเสนาบดีกระทรวงทหารเรือ ความเคลื่อนไหวเช่นนี้ส่งผลให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงระงับพระบรมราชโองการดังกล่าวเสียเพื่อป้องกันการลุกฮือของทหารเรือ²⁰⁸

เหตุการณ์ ร.ศ. 130

ความเคลื่อนไหวทางการเมืองครั้งสำคัญที่ทำทนายระบอบราชาธิปไตยสยามในสมัยรัชกาลที่ 6 คือ “เหตุการณ์ ร.ศ. 130” เหตุการณ์นี้มีผู้นำคือ ร้อยเอก ขุนทวยหาญพิทักษ์ (เหล็ง ศรีจันทร์) ซึ่งต้องการยึดอำนาจพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวแต่ไม่สำเร็จ ความเคลื่อนไหวดังกล่าวเป็นผลมาจากปัจจัยหลายประการ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องความบาดหมางระหว่างกลุ่มนายทหารผู้ก่อการกับมหาดเล็กในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวครั้งยังดำรงพระยศเป็นมกุฎราชกุมาร ความไม่พอใจเรื่องกองเสือป่า อีกทั้งความไม่พอใจการบริหารราชการแผ่นดินภายใต้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่กลุ่มผู้ก่อการมองว่าไร้ประสิทธิภาพและใช้งบประมาณอย่างสิ้นเปลืองไปกับกิจกรรมของราชสำนัก²⁰⁹ เป้าหมายของกลุ่มผู้ก่อการคือการมุ่งเปลี่ยนแปลงสยามไปสู่ความเจริญที่ผู้ก่อการใช้คำว่า “ศรีวิสัย” ด้วยการเปลี่ยนการจัดการปกครองที่ “ใช้กฎหมายแลแบบธรรมเนียมที่

²⁰⁷ กรพินธ์ ทวีตา, บทบาททางการเมืองของกลุ่มผู้นำในกองทัพเรือไทย พ.ศ. 2449-2494, หน้า 123-124.

²⁰⁸ เทพ บุญदानนท์, การเมืองในการทหารไทยสมัยรัชกาลที่ 6, หน้า 47-48.

²⁰⁹ นันทนา กปิลกาญจน์, การวิเคราะห์ในเชิงประวัติศาสตร์รัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว: พ.ศ.2453-2468 (กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2540), หน้า 26-28.

ยุติธรรมซึ่งไม่กดขี่แลเบียดเบียนให้ราษฎรได้รับความเดือดร้อน”²¹⁰ เป็นทางเลือกแทนที่ระบอบการปกครองที่เป็นอยู่ในเวลานั้น

แม้กลุ่มผู้ก่อการจะถูกจับกุมได้ทั้งหมดแต่เหตุการณ์ดังกล่าวได้ถูกเชื่อมโยงไปยัง “เจ้าฟ้าเจ้าน้อง” พระองค์อื่นด้วย เนื่องจากผู้ก่อการวางแผนไว้ว่าหากยึดอำนาจได้สำเร็จจะเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไปเป็น “ประชาธิปไตยในรูปใดรูปหนึ่ง”²¹¹ และจะอัญเชิญเจ้านายพระองค์ใดพระองค์หนึ่งขึ้นเป็นประมุขแทนซึ่งเจ้านายที่คิดไว้ได้แก่ สมเด็จพระเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ หรือสมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ หากเปลี่ยนแปลงไปสู่ “รีพับลิก” หรือระบอบสาธารณรัฐ ทางกลุ่มผู้ก่อการจะอัญเชิญ พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์เป็นประธานาธิบดี²¹² รายพระนามเจ้านายทั้งสามพระองค์ข้างต้นล้วนเป็นที่เคารพในหน่วยราชการที่ทรงบังคับบัญชา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สมเด็จพระเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถทรงเป็นทั้งผู้บังคับบัญชาและอาจารย์ของผู้ก่อการสายทหารบกซึ่งมีจำนวนมากที่สุด ภายหลังการจับกุมกลุ่มกบฏ เจ้านายทั้งสามพระองค์ได้ทรงยืนยันความบริสุทธิ์จนมิได้เป็นที่ติดพระทัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว ทว่าข่าวลือเรื่องการชิงราชสมบัติก็ยังคงเกิดต่อเนื่องจนกระทั่งช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1

ความเคลื่อนไหวข้างต้นส่งผลให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงหวาดวิตกและระมัดระวังพระองค์ยิ่งกว่าเดิม มีการถวายการรักษาที่แน่นหนามากยิ่งขึ้นและเปลี่ยนที่ประทับจากพระราชวังดุสิตเข้าไปในพระบรมมหาราชวังเพื่อป้องกันภัยอันตรายที่อาจเกิดขึ้น สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวงทรงมีลายพระหัตถ์เพื่อตักเตือนพระราชโอรสในสภาวาการณ์ดังกล่าวเพื่อมิให้ทรงหวาดวิตกเกินไปนัก²¹³

ในส่วนเรื่องที่เกี่ยวข้องกับเสือป่าที่เป็นหนึ่งในประเด็นปัญหานั้น แม้ภายหลังเหตุการณ์ ร.ศ. 130 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้ทรงยุติหรือลดความสำคัญของเสือป่าลงแต่กลับส่งเสริมกิจการเสือป่าให้เจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้นในหลายรูปแบบ เช่น การขยายจำนวนสมาชิก การเรียรายเงินเพื่อจัดซื้ออาวุธ การซื้อมรดก การสร้างโรงฝึกหัดเสือป่าและโรงเก็บอาวุธที่พระตำหนักจิตรลดาร

²¹⁰ “บันทึกว่าด้วยความเสื่อมชามและความเจริญของประเทศ” ใน อัจฉราพร กุมพพิสมัย, กบฏ ร.ศ.130 กบฏเพื่อประชาธิปไตย แนวคิดทหารใหม่ (กรุงเทพฯ: อมรินทร์วิซาคาร, 2540), หน้า 267.

²¹¹ ร.ต.เหรียญ ศรีจันทร์ และ ร.ต.เนตร พูนวิวัฒน์, หมอลือรัลลิก: ประวัติปฏิวัติครั้งแรกของไทย ร.ศ. 130 (พ.ศ. 2454) (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานศพ ร.อ. ขุนทวยหาญพิทักษ์ (นายแพทย์เหล็ง ศรีจันทร์) ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันอังคารที่ 19 เมษายน 2503), หน้า 49.

²¹² แฉมสุข นุ่มนนท์, ยังเติร์กครั้งแรก กบฏ ร.ศ.130, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: สายธาร, 2545), หน้า 52-57.

²¹³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 บ.17/13 ลายพระหัตถ์สมเด็จพระพันปี เรื่องทหารกำเริบ วันที่ 12 มีนาคม ร.ศ.130 อ้างใน แฉมสุข นุ่มนนท์, ยังเติร์กครั้งแรก กบฏ ร.ศ.130, หน้า 47.

รโหฐาน และการเพิ่มงบประมาณบำรุงกิจการเสื่อป่าด้วยเงินจำนวนมาก²¹⁴ ในบางคราว พระองค์ก็ได้ประทับในพระนครเพื่อว่าราชการและมีการแต่งตั้งพระบรมวงศานุวงศ์พระองค์ใดพระองค์หนึ่งทำหน้าที่สั่งราชการเอง เนื่องด้วยเสด็จพระราชดำเนินไปทรงฝึกซ้อมเสื่อป่าด้วยพระองค์เองในพื้นที่นอกพระนครอยู่บ่อยครั้งและเป็นระยะเวลาาน พระราชกรณียกิจเช่นนี้ได้สร้างความอึดอัดพระทัยให้กับพระบรมวงศานุวงศ์ที่ทำหน้าที่แทนพระองค์เนื่องจากมิได้ทรงมีพระราชอำนาจในการสั่งราชการโดยสิทธิ์ขาดโดยเฉพาะในกิจการที่เร่งด่วนและจำเป็นต่อบ้านเมือง²¹⁵ แม้มีการซ้อมรบอยู่บ่อยครั้ง แต่ก็มิได้ใช้อาวุธจริงหรือดำเนินตามแบบยุทธวิธีทางการทหาร ทำให้นายทหารที่เข้าร่วมมองว่าเป็นเพียงการเล่นสนุกและไม่ก่อประโยชน์อันใดต่อบ้านเมือง ในข้อนี้เป็นที่น่าสังเกตว่า เมื่อสยามเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 ก็ไม่ปรากฏว่ามีสมาชิกเสื่อป่าเข้าร่วมกองทหารอาสาในงานพระราชสงครามที่ยุโรป สมาชิกเสื่อป่ามีหน้าที่เพียงการถวายอารักขาความปลอดภัยในเขตพระราชฐานและการใช้สิทธิในการใช้กองกำลังและอาวุธทำการระงับเหตุจลาจลที่อาจเกิดขึ้นทันทีที่ทรงมีพระบรมราชโองการ²¹⁶

ในทางเศรษฐกิจ สยามเริ่มประสบกับปัญหาทางเศรษฐกิจมาตั้งแต่ปลายสมัยรัชกาลที่ 5 อันเป็นผลมาจากทั้งปัจจัยภายในและภายนอกประเทศ ความเดือดร้อนเกิดขึ้นในหมู่ราษฎรซึ่งต่างมีความคาดหวังว่าเมื่อเปลี่ยนรัชกาลใหม่แล้วความเป็นอยู่จะดีขึ้น²¹⁷ กระนั้นก็ตาม พระบรมราโชบายของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวก็มิได้มุ่งเน้นเรื่องการพัฒนาเศรษฐกิจหรือการแก้ไขปัญหาความเป็นอยู่ของอาณาประชาราษฎร์ ด้วยทรงมองว่าประชาชนชาวสยามนั้น แท้จริงแล้ว“...ไม่จนเลย เพราะว่าธรรมชาติให้ความสมบูรณ์แก่เรามาก ไม่แร้นแค้นเลย...”²¹⁸ ในทางตรงกันข้าม พระองค์ทรงเห็นว่าการป้องกันประเทศด้วยการเสริมสร้างกำลังทางทหารเป็นเรื่องจำเป็นยิ่งกว่าการเพิ่มพูนความมั่งคั่งของประเทศ²¹⁹ ในประเด็นนี้จึงสอดคล้องกับสิ่งที่จอมทรูณารักษ์ (แจ่ม สุนทรเวช) ได้บันทึก

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

²¹⁴ ยูวพร เจือจินดา. เสื่อป่า: โครงสร้างขององค์กรและบทบาททางการเมือง (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528), หน้า 114.

²¹⁵ พระบรมวงศานุวงศ์ที่ทรงแต่งตั้งให้เป็นผู้สั่งราชการแทนในระหว่างที่เสด็จฯแปรพระราชฐาน ได้แก่ สมเด็จพระเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ สมเด็จพระยาเทววงศ์วโรปการ สมเด็จพระเจ้า กรมหลวงนครราชสีมา เป็นต้น ดู มัทนา เกษมกล, การวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์เรื่องการเมืองการปกครองในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2517), หน้า 43.

²¹⁶ ยูวพร เจือจินดา. เสื่อป่า: โครงสร้างขององค์กรและบทบาททางการเมือง, หน้า 115-116.

²¹⁷ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 บ.17/11 พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว วันที่ 4 มีนาคม ร.ศ.130

²¹⁸ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เรื่องเมืองไทยจตุสดมภ์ (ม.ป.ท.: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒนาการ, 2481), หน้า 38.

²¹⁹ ดูเพิ่มเติม อิศวพาฬ (นามแฝง). ทรัพย์สาตร์ (ความเห็นเอกชน) สมุทราสาร (กันยายน 2458), หน้า 113-133.

ไว้ว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว “จะไม่ทรงขยายบ้านเมืองไปในทางปรุงแต่ง เพราะยังแต่งยิ่งสวย ยิ่งจะเป็นที่ตองตาตองใจของอริราชศัตรู”²²⁰

อย่างไรก็ดี การทำนุบำรุงป้องกันประเทศด้วยงบประมาณจำนวนมากนั้นมิได้เกิดขึ้นกับกองทัพสยามเท่าใดนัก แต่กลับเป็นการทุ่มงบประมาณไปกับการบำรุงกิจการเสือป่าและการซ้อมรบเสือป่าซึ่งประชาชนส่วนใหญ่ต่างมองว่าสิ้นเปลืองและไม่ก่อให้เกิดประโยชน์อันใดจาก “การเล่น” ของพระองค์ อีกทั้งยังสร้างความขุ่นเคืองในข้าราชการหลายกลุ่มเนื่องด้วยผู้ที่สมัครเป็นเสือป่าจะได้รับอภิสิทธิ์หลายประการ เช่น การยกเว้นการเกณฑ์ทหาร การเข้าเฝ้าฯพระเจ้าแผ่นดินอย่างใกล้ชิด เป็นต้น²²¹ การซ้อมรบเสือป่ายังสร้างความยากลำบากให้แก่การบริหารราชการแผ่นดินในบางหน่วยงานเนื่องจากพระองค์มีพระบรมราชโองการให้ข้าราชการที่เป็นเสือป่าได้ร่วมซ้อมรบอย่างพร้อมเพรียงกัน ส่งผลให้ข้าราชการส่วนใหญ่ต้องละงานประจำเข้าร่วมรบซ้อมรบแม้จะขาดราชการเป็นเวลานานก็ตาม บางกระทรวงซึ่งมีเสนาบดีที่ใกล้ชิดและทำงานสนองพระราชประสงค์อย่างแข็งขัน เช่น เจ้าพระยายมราช เสนาบดีกระทรวงนครบาล พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ เสนาบดีกระทรวงธรรมการ ได้เข้าร่วมซ้อมรบด้วยตนเองและยังมีคำสั่งให้ข้าราชการของกระทรวงเข้าร่วมการซ้อมรบเป็นจำนวนมาก ในอีกด้านหนึ่ง บางกระทรวงก็ประสบปัญหาการขาดคนที่ทำงานราชการประจำ เช่น กระทรวงการต่างประเทศที่ในเวลานั้นมีข้าราชการอยู่เพียง 39 คน พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระเทวะวงศ์วโรปการในฐานะเสนาบดีทรงพยายามร้องข้าราชการไว้ปฏิบัติงานประจำให้ได้มากที่สุด แต่ในที่สุดก็ต้องส่งข้าราชการเข้าร่วมซ้อมรบเป็นจำนวนถึง 29 คน²²²

ในอีกด้านหนึ่ง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเผชิญวิกฤตด้านศรัทธาจากเหล่าประชาชนอย่างยิ่งดังจะเห็นได้จากการทำทนายจากระบบราชการเองหรือการวิจารณ์พระองค์ในสื่อหนังสือพิมพ์อย่างไม่เกรงกลัว กระนั้นก็ตาม พระองค์ก็ทรงพยายามกู้ศรัทธาด้วยโครงการในพระราชดำริที่มุ่งให้ความสำคัญกับสถาบันพระมหากษัตริย์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์ให้ประชาชนมีทัศนคติต่อพระองค์ในทางที่ดี มีความรักความชื่นชมอย่างจริงใจโดยทรงพยายามชี้ชวนและเชื่อเชิญให้ประชาชนเชื่อมั่นว่าพระองค์มีพระปรีชาสามารถที่ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าพระราชบิดา นอกจากนี้ยังทรงจินตนาการถึงพระองค์เองในฐานะพระมหากษัตริย์ที่เปี่ยมไปด้วยพระเกียรติยศและบุญญาบารมี²²³ ในข้อนี้สามารถพิจารณาได้จากบทอาศิรวาทเทิดพระเกียรติที่ทรง

²²⁰ จมื่นอมรรตุนารถ (แจ่ม สุนทรเวช) “เหตุผลที่รัชกาลที่ 6 ประกาศสงครามกับเยอรมัน” วชิราวุธานุสรณ์ 2506 (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2508), หน้า 28-29.

²²¹ แถมสุข นุ่มนนท์, ยังเติร์กครั้งแรก กบฏ ร.ศ.130, หน้า 140-142.

²²² เทพ บุญदानนท์, การเมืองในการทหารไทยสมัยรัชกาลที่ 6, หน้า 96.

²²³ กรรณิภรณ์ สุวรรณานนท์, พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการสร้างชาติไทย (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524), หน้า 47

พระราชนิพนธ์ด้วยพระองค์เองด้วยการใช้ข้อความที่ชูความสำคัญของพระมหากษัตริย์เป็นต้นว่า “พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวผู้ทรงคุณอันประเสริฐ” หรือ “ราชาเป็นสง่าแห่งแคว้น”²²⁴

การเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมเยียนราษฎรในพื้นที่นอกพระนครเกิดขึ้นบ่อยครั้งโดยมีจุดประสงค์ที่มุ่งเสริมสร้างความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์แต่กลับยิ่งเพิ่มระยะห่างระหว่างพระเจ้าแผ่นดินกับราษฎรมากยิ่งขึ้น เนื่องด้วยกิจกรรมดังกล่าวมักให้ความสำคัญกับพิธีรีตองที่เป็นทางการและกระทำกันภายในกลุ่มเครือข่ายที่พระองค์ทรงไว้วางพระราชหฤทัยเท่านั้น วิฤตศรัทธาที่มากยิ่งขึ้นกลายเป็นปัญหาที่พระองค์เองก็ทรงรับรู้และทรงแสดงออกถึงความคับข้องพระราชหฤทัย ดังจะเห็นได้จากพระราชปรารภในเรื่องนี้ที่ว่า

“ตัวเราเวลานี้ตกอยู่ในที่ลำบาก ยากที่จะรู้ได้ว่าภัยอันตรายจะมาถึงตัวเวลาใด เพราะเรารู้สึกประหนึ่งว่าเปนตัวคนเดียว หาพวกพ้องมิได้ ถ้าที่เป็นพวกพ้องก็พะเอินเป็นผู้ที่อยู่ในตำแหน่งอันหาอำนาจมิได้ ส่วนผู้ที่มีอำนาจหน้าที่ใหญ่ในราชการนั้น เรารู้สึกว่ามีความเชื่อถือในตัวเราน้อยกว่าที่ควรจะมี เพราะฉะนั้น เราจะคิดว่ากล่าวเตือนอย่างใด มักจะไม่ใคร่เชื่อฟัง ถือถือขึ้นมาะไปว่าตนได้เคยเป็นราชการมาก่อนเราบ้าง ถูถือว่ามีความรู้และเข้าใจความประสงค์ ... และความคิดของประชาชนดีกว่าเราบ้าง แปลว่าพวกเก่าก็เห็นหัวใหม่เกินไป และอวดดีไม่เชื่อฟังคำผู้ใหญ่ ฝ่ายพวกใหม่ก็เห็นว่าเรายังเก่า ถ้าไม่มีความมั่นคงพอและเกรงใจพวกเก่าเกินไป ในคณะเสนาบดีของเราแย่งแบ่งเปน 2 จำพวกได้เช่นนี้ ในหมู่ราชการตามกระทรวงจะเปนอย่างไร ย่อมจะต้องเปนไปตามความคิดของนายเป็นพื้น”²²⁵

3.3 สรุป

“ตัวตนใหม่” ของสยามในสังคมนระหว่างประเทศมิได้ก่อเกิดผลในรูปของความทันสมัยตามแบบตะวันตกและการรับเอาชุดคุณค่าของสังคมนระหว่างประเทศเข้ามาปรับใช้ภายในประเทศเท่านั้น แต่ยังมีเรื่องของการสกัดกั้นหรือสร้างความหมายใหม่ให้แก่ชุดคุณค่าดังกล่าวให้สอดคล้องกับโครงการทางการเมืองของพระมหากษัตริย์สยามที่ทรงอยู่ท่ามกลางการขับเคลื่อนทางการเมืองและการชั่งชั่ง การให้ความหมายเรื่องความเจริญของสยามในรัชกาลที่ 5 และ 6

อย่างไรก็ดี พระมหากษัตริย์ทั้งสองพระองค์ต่างเผชิญเงื่อนไขที่ต่างกันไปในแต่ละรัชกาล ในขณะที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเผชิญการทำทลายจากภายในและภายนอกที่ยังผลให้เกิดกระบวนการการเปลี่ยนเข้าสู่รัฐสมัยใหม่และการสถาปนาอำนาจพระเจ้าแผ่นดินเหนือ

²²⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 110.

²²⁵ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ก.ร.6 ม. 36 ก./16 พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงพระยาเทพอรชุน พระยาอุไทยมนตรี และพระยารธรรมสุกราช ลงวันที่ 8 มิถุนายน ร.ศ.131.

ดินแดนได้สำเร็จ ทว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกลับเผชิญหน้ากับปัญหาทางการเมืองภายในหลายประการ ในอีกด้านหนึ่ง กระบวนการระบุดำเนินของสยามในสมัยรัชกาลที่ 6 เริ่มดำเนินไปอย่างต่อเนื่องท่ามกลางกระแสการเมืองระหว่างประเทศที่ผันผวนพร้อมกับการไหลบ่าของกระแสความคิดบางประการที่อาจเป็นภัยอันตรายต่อเสถียรภาพทางการเมืองภายใน ภารกิจการปกป้องระบอบราชาธิปไตยและการรักษาพระราชสถานะของพระเจ้าแผ่นดินจึงกลายเป็นเรื่องเร่งด่วนอย่างยิ่งไปพร้อมกับการแสวงหาตำแหน่งที่ของสยามให้ชัดเจนยิ่งขึ้นในเวทีระหว่างประเทศ ด้วยเหตุนี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงให้ความสำคัญกับการประกอบพระราชกรณียกิจที่เน้นความสำคัญของราชสำนักและการนำเสนอพระราชนิพนธ์ที่มีเนื้อหาส่งเสริมความจงรักภักดีต่อ “ชาติ” ที่มีพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์กลางโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 ดังที่กล่าวในบทต่อไป

บทที่ 4

ความเป็นกลางของสยามในสงครามโลกครั้งที่ 1

“...การรักษาความเป็นกลาง ส่วนกรุงสยามนั้น ย่อมต้องตั้งตนเป็นกลางอยู่เอง เพราะไม่มีเหตุอย่าง 1 อย่างใดเลยที่จะจะไปเป็นอย่างอื่น แต่การรักษาความเป็นกลางให้จริงจังๆ นั้น ก็มีความลำบากอยู่ไม่น้อย .. ส่วนเหตุการณ์ภายในกรุงสยามซึ่งได้เป็นไปได้แล้วภายในปีที่ล่วงมานี้ เมื่อว่าโดยทั่วไปแล้วก็นับว่าการบ้านเมืองได้ดำเนินมาแล้วด้วยเรียบร้อยดีมากอยู่ ทั้งนี้ก็เป็ผลอัน 1 ซึ่งเนื่องจากการมีมหาสงคราม...”²²⁶

พระราชบันทึกในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
มีนาคม ค.ศ. 1915

กล่าวนำ

เมื่อเกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 สยามประกาศความเป็นกลางอย่างต่อเนื่องเป็นเวลา 3 ปี อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาสถานะความเป็นกลางของสยามด้วยบริบทการเมืองภายในแล้วจะพบข้อสังเกตที่น่าสนใจอย่างยิ่ง เนื่องด้วยในเวลานั้น รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกำลังเผชิญปัญหาทางการเมืองภายในและมีความเปราะบางอย่างยิ่ง หรือดังที่ เบนจามิน เอ บัทสัน (Benjamin A. Butson) นักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ผู้ศึกษาระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของไทยได้กล่าวถึงรัชสมัยดังกล่าวว่าเป็น “ช่วงเวลาที่ย่ำแย่และเป็นที่น่าถกเถียงในประเด็นต่างๆ มากที่สุดรัชสมัยหนึ่งในประวัติศาสตร์สยาม”²²⁷

ในบทนี้เป็นการศึกษาความเป็นกลางของสยามในสงครามโลกครั้งที่ 1 โดยพิจารณาให้เห็นว่าความเป็นกลางดังกล่าวสะท้อนกระบวนการการระบุดัตนของสยามในสังคมระหว่างประเทศว่าเป็นไปในลักษณะใดและมีผลสัมพันธ์กับสภาพการณ์ทางการเมืองภายในอย่างไร โดยแบ่งออกเป็น 3 ส่วน ได้แก่

- 1) สยามกับการประกาศความเป็นกลางในสงครามโลกครั้งที่ 1
- 2) ความเป็นกลางกับปัญหาบางประการในสยาม

²²⁶ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, จดหมายเหตुरายวันรัชกาลที่ 6 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2517) (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ม.จ. ชัชชวิต เกษมสันต์, 2517), หน้า 164-166.

²²⁷ เบนจามิน เอ บัทสัน, อวสานสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในสยาม, กาญจนา ละอองศรีและยุพา ชุมจันทร์ (บรรณาธิการ แปล), พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2547), หน้า 18.

3) ความเป็นกลางของสยามกับการมุ่งหวังผลทางการเมืองภายในประเทศ

4.1 สยามกับการประกาศความเป็นกลางในสงครามโลกครั้งที่ 1

สงครามโลกครั้งที่ 1 มีชนวนเหตุมาจากการลอบปลงพระชนม์อาร์ค ดยุค เฟอร์ดินาน (Archduke Franz Ferdinand) มกุฎราชกุมารแห่งจักรวรรดิออสเตรีย-ฮังการีและพระชายาโดยนักศึกษาชาวเซอร์เบียซึ่งเชื่อกันว่าสมาคมมือมืด (Black Hand) เป็นผู้อยู่เบื้องหลัง เหตุการณ์ดังกล่าวได้นำไปสู่ “วิกฤตการณ์เดือนกรกฎาคม” (the July Crisis) ระหว่างออสเตรีย-ฮังการีกับเซอร์เบียที่ไม่อาจหาข้อยุติได้จนมีการประกาศสงครามระหว่างกันในอีกหนึ่งเดือนต่อมา ความขัดแย้งที่เริ่มต้นเป็นเพียงสงครามระหว่างสองประเทศได้ขยายตัวเป็นมหาสงคราม (the Great War) เมื่อต่างฝ่ายต่างดึงประเทศมหาอำนาจที่มีพันธสัญญาเข้ามีส่วนร่วม²²⁸ รัสเซียได้ประกาศระดมพลเพื่อช่วยเหลือเซอร์เบีย เนื่องด้วยเหตุผลความผูกพันเชื้อชาติ เยอรมนีซึ่งผูกไมตรีกับออสเตรีย-ฮังการีตามข้อตกลงพันธมิตรไตรภาคี (Triple Alliance) ได้ร้องขอให้รัสเซียหยุดการกระทำดังกล่าวแต่ก็ไม่ประสบความสำเร็จ เยอรมนีจึงประกาศสงครามกับรัสเซียเมื่อวันที่ 1 สิงหาคมและกับฝรั่งเศสเมื่อวันที่ 3 สิงหาคม เนื่องด้วยฝรั่งเศสกับรัสเซียมีพันธะผูกพันทางทหารตามสนธิสัญญาเซนต์ปีเตอส์เบิร์ก ค.ศ. 1894 (Treaty of St. Petersburg 1894)²²⁹ เยอรมนีดำเนินยุทธศาสตร์การรบด้วยแผนการชลิฟเฟิน (Schlieffen Plan) และนำไปสู่เหตุการณ์การรุกรานเบลเยียม (the Invasion of Belgium) ซึ่งสร้างไม่พอใจให้แก่อังกฤษที่ค้ำประกันความเป็นกลางของเบลเยียมไว้ ด้วยเหตุนี้อังกฤษจึงประกาศสงครามกับเยอรมนีเมื่อวันที่ 4 สิงหาคม ค.ศ. 1914 สภาวะแห่งสงครามจึงเกิดขึ้นทั่วทุกพื้นที่ของจักรวรรดิอังกฤษและ “สงครามโลกครั้งที่ 1” ก็ได้เริ่มต้นนับแต่บัดนั้น²³⁰ โดยมีคู่สงครามฝ่ายหนึ่งคือฝ่ายมหาอำนาจกลาง (the Central Powers) ที่มีเยอรมนี ออสเตรีย-ฮังการีเป็นแกนหลัก และอีกฝ่ายหนึ่งคือฝ่ายสัมพันธมิตร (the Allies) ที่มีอังกฤษ ฝรั่งเศสและรัสเซียเป็นแกนหลัก

ในระยะแรกของสงคราม ผู้คนในยุโรปและประเทศนอกสมรภูมิที่เฝ้าสังเกตการณ์ต่างคิดว่าสงครามครั้งนั้นคงไม่ต่างจากสงครามในยุโรปที่ผ่านมาและหวังว่าจะ “ยุติไม่เกินช่วงเทศกาลคริสต์มาส” (Over by Christmas)²³¹ ทว่า สงครามกลับขยายแนวรบออกไปในหลายพื้นที่ของยุโรป

²²⁸ สันชัย สุวังบุตร และ อนันต์ชัย เลหาพะพันธุ์, บรรพบุรุษประวัติศาสตร์ยุโรปในคริสต์ศตวรรษที่ 19, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: คัดติโสภากการพิมพ์, 2554), หน้า 325.

²²⁹ บรรพต กำเนิดศิริ, ประวัติศาสตร์การทูตยุโรป: ตั้งแต่การประชุมที่กรุงเวียนนา ค.ศ. 1815 จนถึงจุดเริ่มต้นของสงครามเย็นปี ค.ศ. 1947, หน้า 149, 160.

²³⁰ Michael Howard, The First World War: A Very Short Introduction (Oxford: Oxford University Press, 2007), p.26.

²³¹ Stuart Hallifax, ‘Over by Christmas’: British popular opinion and the short war in 1914, First World War Studies, 1:2, (2010), 103-121,

และการสู้รบในดินแดนอาณานิคมต่างๆ มีการสู้รบในสนามเพลาสที่ต่างฝ่ายต่างใช้เป็นแนวป้องกัน และโจมตีซึ่งกันและกันแต่ก็ไม่สามารถเอาชนะกันได้อย่างเด็ดขาด²³² ในช่วงต้นของสงคราม เยอรมนีครองความได้เปรียบในการรบด้วยการใช้อาวุธที่ทันสมัยและทรงพลังพร้อมกับการรุกเข้าไปยังพื้นที่ต่างๆ จนได้รับชัยชนะอย่างต่อเนื่อง ความได้เปรียบเช่นนี้ประกอบกับการรุกรานเบลเยียมก่อนหน้านั้นส่งผลให้ฝ่ายสัมพันธมิตรโดยเฉพาะอังกฤษเริ่มพุ่งเป้าโจมตีเยอรมนีแทนที่ออสเตรีย-ฮังการีที่เป็นจุดตั้งต้นของความขัดแย้ง ด้วยการสร้างภาพลักษณ์ให้เยอรมนีเปรียบเสมือนปีศาจผู้จุดไฟสงคราม ดังนั้นการทำสงครามของฝ่ายสัมพันธมิตรจึงเปรียบเสมือนสงครามศักดิ์สิทธิ์เพื่อกำราบลัทธิทหารนิยมเยอรมนีที่ป่าเถื่อน²³³

สถานการณ์สงครามที่ขยายตัวและไม่มีทีท่าส่งผลให้ประเทศนอกสังเวียนการสู้รบทั้งที่ประเทศที่เป็นความเป็นกลางและดินแดนอาณานิคมต่างเฝ้าติดตามสถานการณ์อย่างใกล้ชิด

เมื่อกลับมาพิจารณาสยามในบริบทตอนต้นความขัดแย้ง มีการรายงานสถานการณ์สงครามระหว่างออสเตรีย-ฮังการีกับเซอร์เบียจากบรรดานักการทูตสยามในต่างแดนเข้ามายังกระทรวงการต่างประเทศเพื่อนำความขึ้นกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการนี้กระทรวงการต่างประเทศได้ตอบรับหนังสือตามธรรมเนียมการทูต แต่ยังไม่มีการประกาศความเป็นกลางแต่อย่างใด เนื่องด้วยสยามมิได้มีการสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตกับเซอร์เบีย เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศเองก็มีพระดำริว่าการสงครามครั้งนั้นคงมีต่างไปจากสงครามในยุโรปดังเช่นที่ผ่านมาซึ่งมิได้ส่งผลโดยตรงต่อสยาม แต่ก็ทรงกังวลว่าสงครามอาจขยายตัวและส่งผลกระทบต่อนักเรียนไทยที่ไปศึกษาเล่าเรียนในยุโรป ดังความตอนหนึ่งที่ทรงแสดงพระทัศนะเกี่ยวกับสถานการณ์ในช่วงเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1914 ไว้ความตอนหนึ่งว่า

“...หม่อมฉันเห็นด้วยเกล้าฯ ว่าเหตุการณ์ในยุโรปครั้งนี้ อาจจะเป็นการสงครามขนาดใหญ่โตไปได้ ไม่แต่ลำพังเมืองเซอร์เบีย ทางรัสเซียได้แสดงความความที่เข้าช่วยเซอร์เบียอยู่จนถึงว่า เกนกองทัพอูมแล้ว แลประเทศที่เข้ากันสามประเทศกับสองประเทศ ก็ต่างแสดงความคิดที่จะเข้าช่วยซึ่งกันและกันอยู่ เว้นไว้แต่เซอร์เบียจะยอมตามความที่ออสเตรียว่าจึงจะสงบศึกใหญ่ได้ แลถ้าเกิดศึกใหญ่ในยุโรปดังนี้แล้ว ก็มีเหตุที่ฝ่ายไทยจะต้องคิดขึ้นแรกอยู่อย่างหนึ่งว่า

²³² สักชัย สุวังบุตร และ อนันต์ชัย เลหาพะพันธุ์, *ทรรปณะประวัติศาสตร์ยุโรปในคริสต์ศตวรรษที่ 19*, หน้า 325-326.

²³³ Michael Howard, *The First World War: A Very Short Introduction*, p.31.

นักเรียนทหารไทยที่เป็นทหารอยู่ในประเทศนั้นๆ จะควรอนุญาตให้เข้าไปในกองทัพด้วยหรือไม่...”²³⁴

ข้อกังวลเช่นนี้เกิดขึ้นในหมู่นักการทูตสยามในยุโรปด้วยเช่นกัน ก่อนที่สงครามจะลุกลามพระองค์เจ้าจรัญศักดิ์กฤดากรทรงรายงานสถานการณ์การเมืองในยุโรปที่อาจขยายตัวเป็นสงครามและสอบถามทางรัฐบาลเรื่องการจัดการดูแลพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ (ต่อมาคือพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว - ผู้วิชัย) ความว่า

“...ด้วยเรื่องประเทศออสเตรียทำสงครามกับประเทศเซอร์เบีย ใต้ฝ่าพระบาทคงจะได้ทราบข่าวจากโทรเลขรอยเตอร์แลหนังสือพิมพ์แล้วนั้น เมื่อ 2 ประเทศที่กล่าวนี้ได้ประกาศสงครามกันแล้ว ประเทศต่างๆที่มีสัญญาเป็นมิตรไมตรีกันได้ตระเตรียมกองทัพทุกๆประเทศเช่นประเทศเยอรมัน จะเข้าช่วยทางออสเตรีย แต่อิตาลีไม่ต้องการรบ ยังคุมเชิงออกโรเร แลประเทศรัสเซีย ฝรั่งเศส อังกฤษจะเข้าช่วยทางเซอร์เบีย รัสเซียได้สั่ง partial mobilization 14 กองในเขตแดนที่ใกล้ชิดกับเขตแดนออสเตรียแล้ว ราษฎรพลเมืองของประเทศต่างๆพากันตื่นกันมาก ข้าวของอาหารรับประทานก็แพงขึ้น สตอกเอกซก็ปิดแลในประเทศฝรั่งเศสก็กักรื้อยุทโธงไว้ ไม่จำหน่ายให้ราษฎรแต่เงินไม่พอใช้กัน ...ข้าพระพุทธเจ้ามีความวิตกเปลวแลนเกล้าฯ เวลานี้ต่างประเทศต่างคุมเชิงกันอยู่ ไม่ทราบเกล้าฯว่าจะเกิดลุกลามทำสงครามกันเมื่อใด ข้าพระพุทธเจ้าจึงได้มีโทรเลขลงวันที่ 28 กรกฎาคม พ.ศ. 2457 เข้ามาทราบทูลถามว่าควรทำอย่างไรในเรื่องสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนศุโขทัยธรรมราชา ว่าควรจะจัดการอย่างไรเพื่อป้องกันไม่มีอันตรายต่อพระองค์...”²³⁵

เมื่อสงครามเริ่มขยายตัวมากยิ่งขึ้นและประเทศคู่สงครามต่างมีสัมพันธไมตรีกับสยามอย่างเป็นทางการ ด้วยเหตุนี้ สยามจึงมิได้เพียงแสดงการตอบรับตามธรรมเนียมทางการทูตเท่านั้นแต่ยังมีการออก “ประกาศว่าด้วยกรุงสยามเป็นกลางในระหว่างการสงครามที่เป็นอยู่ในยุโรป” เมื่อวันที่ 6 สิงหาคม ค.ศ. 1914 เพื่อแสดงความเป็นกลางในสงครามที่กำลังดำเนินอยู่ในยุโรป ในตอนต้นของคำประกาศมีการอ้างอิงกฎหมายระหว่างประเทศจากในการประชุมสันติภาพที่กรุงเฮกคราวที่สอง “ว่าด้วยลักษณะความเป็นกลางระหว่างเวลาที่มีสงครามทางบกแลทางเรือ” ซึ่งสยามได้ร่วมลงนามกับนานาชาติอารยประเทศที่เข้าร่วมประชุม ดังที่ระบุไว้ว่า

²³⁴ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 ต. 16.1/98 หนังสือกรมพระเทววงศ์โรปการทูลกรมหลวงปราจิณกิติบดี ลงวันที่ 27 กรกฎาคม พ.ศ. 2457.

²³⁵ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, กต 65.3/4 หนังสือพระองค์เจ้าจรัญศักดิ์กฤดากรกราบทูลกรมพระเทววงศ์โรปการ ลงวันที่ 31 กรกฎาคม พ.ศ. 2457

“... ด้วยหนังสือสัญญากรุงเฮก ฉบับที่สาม ลงวันที่ 18 ตุลาคม พ.ศ. 2450 ว่าด้วยการเริ่มทำศึก ในข้อ 2 มีความว่าการอันมีความเปนสงครามนั้นจะต้องแจ้งความให้ประเทศอันเป็นกลางทั้งหลายทราบโดยเร็ว และจะไม่ผลถึงประเทศที่เป็นกลางจนถึงเวลาที่ได้รับคำแจ้งความ ซึ่งจะใช้โทรเลขบอกกันก็ได้ ประเทศอันเป็นกลางนั้น ถึงแม้ว่าจะต้องได้บอกแจ้งความอย่างนี้ก็ดี ถ้าการเห็นได้ชัดเจนว่าได้ทราบความตามที่เปนจริงอยู่ว่ามีความเปนสงครามอันหนึ่งแล้ว จะถือเอาการซึ่งไม่มีบอกแจ้งความว่าไม่มีสงครามไม่ได้...”²³⁶

จากข้างต้นมีข้อน่าสนใจที่ว่า การประกาศความเป็นกลางของสยามดังกล่าวถือเป็นคราวแรก ที่สยามอิงกับความตกลงว่าด้วยความเป็นกลางที่มีบทบัญญัติเรื่องสิทธิและหน้าที่ของรัฐที่แสดงเจตจำนงในระหว่างสงครามเป็นลายลักษณ์อักษรซึ่งรัฐสมาชิกในสังคมระหว่างประเทศได้ “เข้าชื่อกันแล้ว” และยังไม่มีการแสดงการเลิกถอน²³⁷ ซึ่งก่อนหน้านั้น ความเป็นกลางของสยามในสงครามรัสเซีย-ญี่ปุ่นยังมีได้อิงตัวบทกฎหมายดังกล่าว เนื่องด้วยการประชุมสันติภาพที่กรุงเฮกคราวแรกยังไม่มีการหารือหรือการทำความเข้าใจที่เกี่ยวกับเรื่องความเป็นกลางในสงคราม ข้อความในประกาศดังกล่าวจึงสะท้อนให้เห็นการแสดงบทบาทและการปฏิบัติหน้าที่ของรัฐสมัยใหม่ ตลอดจนการแสดงออกถึงความรู้ความเข้าใจต่อธรรมเนียมทางการทูตและการสงครามภายใต้กรอบกติกาของสังคมระหว่างประเทศ

การประกาศความเป็นกลางของสยามยังส่งผลต่อการปฏิบัติภายในประเทศโดยอาศัยกลไกของระบบราชการที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนคนในบังคับของสยามที่มีได้อิงเพียงกฎหมายภายในแต่ยังอิงตามกฎธรรมเนียมและข้อปฏิบัติระหว่างประเทศอันเป็นสากล ดังความตอนหนึ่งที่ว่า

“...ให้คนทั้งหลายซึ่งอยู่ในบังคับฝ่ายสยามถือว่าตนเป็นกลาง ไม่เข้ากับฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดโดยแน่นอนแลโดยชอบธรรมจนตลอดเวลาสงครามซึ่งกล่าวมาแล้ว แลให้ประพฤติดนให้ชอบด้วยพระราชกำหนดกฎหมายแลข้อความในหนังสือสัญญาของกรุงสยาม กับทั้งข้อความในธรรมเนียมกฎหมายระหว่างนานาประเทศที่ว่าด้วยความเป็นกลางนี้ทุกประการ...”²³⁸

การประกาศความเป็นกลางเป็นการสะท้อนความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับวิถีการปฏิบัติตนของสยามในเส้นการก่อตัวเป็นรัฐสมัยใหม่ การเปลี่ยนแปลงธรรมเนียมการสงครามในระดับสากลได้ส่งผลต่อการแสดงออกของสยามในสังคมระหว่างประเทศ เมื่อสยามได้เป็นผู้มีส่วนร่วมในกฎหมายภาค

²³⁶ “ประกาศว่าด้วยกรุงสยามเปนกลางในระหว่างสงครามที่เปนอยู่ในยุโรป” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 31 (9 สิงหาคม พ.ศ.2457): 316.

²³⁷ “ประกาศแจ้งความ” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 31 (24 สิงหาคม พ.ศ. 2457): 336-362.

²³⁸ “ประกาศว่าด้วยกรุงสยามเปนกลางในระหว่างสงครามที่เปนอยู่ในยุโรป” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 31 (9 สิงหาคม พ.ศ.2457): 317.

สงครามจากการประชุมสันติภาพที่กรุงเฮกครั้งที่สองได้ยังผลให้สยามรับเอากติกาการสงครามเข้ามาเป็นเครื่องรองรับการแสดงออกของรัฐสมัยใหม่ได้อย่างถูกต้องตามแบบแผน ดังจะเห็นได้จากคำอธิบายในประกาศแจ้งความท้ายประกาศว่าด้วยกรุงสยามเป็นกลางในระหว่างการสงครามที่เป็นอยู่ในยุโรป ดังที่ในเอกสารระบุว่า

“แลต่อมาเมื่อวันที่ 18 ตุลาคม พ.ศ. 2450 กรุงสยามได้ทำสัญญาที่กรุงเฮก พร้อมด้วยนานาประเทศที่มีชื่อในสัญญาฉบับที่ 5 แลฉบับที่ 13 ว่าด้วยลักษณะความเป็นกลางระหว่างเวลาที่มีสงครามทางบกแลทางเรือ ... จึงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์ข้อความในหนังสือสัญญาทั้ง 2 ฉบับนี้ให้เป็นที่สังเกตสืบไป”²³⁹

อนึ่ง เมื่อกลับไปพิจารณาข้อกังวลในกรมพระเทววงศัวโรปกการเรื่องนักเรียนไทยที่ศึกษาวิชาการทหารในยุโรปนั้น ในกรณีที่สงครามใหญ่เกิดขึ้น ประเด็นดังกล่าวได้เกิดขึ้นในกรณีพระเจ้านั่งยาเธอ 2 พระองค์คือ พระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ามหิตลอลุคยเดชซึ่งทรงรับราชการทหารในกองทัพเรือเยอรมนีและพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ซึ่งรับราชการในกองทัพบกของอังกฤษ กระนั้นก็ตาม สถานะความเป็นกลางของสยามอาจก่อให้เกิดปัญหาบางประการได้ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ามหิตลอลุคยเดช กรมหลวงสงขลานครินทร์ทรงอึดอัดพระทัยจนมีการส่งพระโทรเลขมากราบทูลสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนาฯ เพื่อขอแนวทางการปฏิบัติพระองค์ในฐานะพลเรือนของประเทศที่เป็นกลางแต่รับราชการในประเทศคู่สงคราม ดังความตอนหนึ่งที่ว่า

“... ในฐานะที่หม่อมฉันขึ้นอยู่กับเสนาบดีกระทรวงทหารเรือเยอรมัน จะต้องออกจากกองทัพเรือเพราะการระดมพลได้หรือ หากหม่อมฉันออกจากกองทัพเรือเยอรมันในขณะนี้ ก็ขัดกับกับเกียรติยศทางทหารของหม่อมฉัน หากยังอยู่ในกองทัพเรือเยอรมันโดยไม่ได้ร่วมปฏิบัติการอะไรเลย จะเป็นการขัดกับภาวะความเป็นกลางที่มีต่อมหาอำนาจหรือไม่ และอีกประการหนึ่ง หากหม่อมฉันออกจากกองทัพเรือแล้ว จะยังมีภารกิจอันใดให้หม่อมฉันปฏิบัติอีกหรือไม่...”²⁴⁰

ข้อความข้างต้นสะท้อนนัยยะของหน้าที่ทางทหารกับการสงครามที่มีความสัมพันธ์กันโดยตรง แม้เจ้าฟ้ามหิตลอลุคยเดชจะเป็นเจ้านายสยาม แต่ด้วยภาระหน้าที่ของนายทหารที่ประจำการในประเทศคู่สงคราม การละเลยการปฏิบัติงานจึงเป็นสิ่งไม่พึงประสงค์และมองว่าเป็นเรื่องที่ไม่เป็นเกียรติยศ ต่อมา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีพระบรมราชโองการให้

²³⁹ “ประกาศแจ้งความ” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 31 (24 สิงหาคม พ.ศ. 2457): 336.

²⁴⁰ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 บ.4.1/16 Telegram H.R.H Prince Mahidol to H.R.H. Prince Paribatr. Berlin 31 July 1914

หม่อมเจ้าไตรทศประพันธ์ อัครราชทูตสยามประจำกรุงเบอร์ลินแจ้งให้เจ้าฟ้ามหิดลอดุลยเดชให้ทรงลาออกจากกองทัพเรือ โดยทรงยกกรณีส่วนพระองค์ที่ทรงลาออกจากกองทัพอังกฤษทันทีเมื่อเกิดสงครามระหว่างอังกฤษกับพวกบัวร์ในแอฟริกาใต้ และทรงขอให้เจ้าฟ้ามหิดลอดุลยเดชทรงคำนึงถึงศักดิ์ศรีของพระเจ้าแผ่นดินสยามมากกว่าการเสียมศักดิ์ศรีทางทหารส่วนพระองค์ อีกทั้งยังกังวลพระราชหฤทัยว่า “...ไม่อาจให้เอาไปพูดกันได้ว่าฉันยอมให้น้องชายยังประจำอยู่ในกองทัพของคู่สงครามฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง...”²⁴¹ อย่างไรก็ตาม พระราชโอรสเลขฉบับดังกล่าวมิได้ถึงหม่อมเจ้าไตรทศประพันธ์ และเจ้าฟ้ามหิดลอดุลยเดช เนื่องจากทางการเยอรมนีได้กักโอรสเลขฉบับดังกล่าวไว้ ในเวลาต่อมา เจ้าฟ้ามหิดลอดุลยเดชได้ทรงออกจากกองทัพเรือเยอรมนี และย้ายมาประทับร่วมกับหม่อมเจ้าไตรทศประพันธ์ อัครราชทูตสยาม ณ กรุงเบอร์ลิน ส่วนนักเรียนพลเรือนก็ยังคงศึกษาวิชาตามปกติ²⁴²

ในเวลาเดียวกัน เจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ซึ่งในเวลานั้นทรงดำรงพระยศเป็นนายร้อยตรีในกองทัพบกอังกฤษและทรงมีพระประสงค์ที่จะเสด็จเข้าร่วมรบกับเพื่อนทหารชาวอังกฤษแต่พระเจ้ายอร์ชที่ 5 มิได้พระราชทานพระบรมราชานุญาตตามที่ทรงร้องขอ เนื่องด้วยทรงเป็นเจ้านายของประเทศที่เป็นกลาง ด้วยเหตุนี้ สมเด็จพระเจ้าประชาธิปกศักดิเดชน์จึงทรงลาออกจากกองทัพอังกฤษและเสด็จกลับถึงสยามในเดือนเมษายน ค.ศ. 1915²⁴³

ในทางราชการ สยามดำรงความเป็นกลางอย่างต่อเนื่องจนถึงวันที่ 22 กรกฎาคม ค.ศ. 1917 นับเวลาได้ร่วม 3 ปี ในระหว่างนั้น รัฐบาลสยามได้ออกประกาศความเป็นกลางเพิ่มเติมอีกจำนวน 5 ฉบับประกอบด้วย

- 1) ประกาศความเป็นกลางเมื่อญี่ปุ่นประกาศสงครามกับเยอรมนี ลงวันที่ 25 สิงหาคม ค.ศ. 1914²⁴⁴
- 2) ประกาศความเป็นกลางเมื่ออังกฤษกับฝรั่งเศสประกาศสงครามกับตุรกี ลงวันที่ 8 พฤศจิกายน ค.ศ. 1914²⁴⁵

²⁴¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 บ.4.1/16 Telegram King Vajiravudha to Prince Tridos 2 August 1914

²⁴² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, กต. 65.3/11 หนังสือหม่อมเจ้าไตรทศประพันธ์ทูลกรมพระเทววงศ์ไพบูลย์ ลงวันที่ 12 ตุลาคม พ.ศ. 2457.

²⁴³ คุณหญิงกุลทรัพย์ เกษแม่นกิจและคณะ, พระราชประวัติและพระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว , พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, 2537), หน้า 36-37.

²⁴⁴ “ประกาศว่าด้วยกรุงสยามเป็นกลางในระหว่างการสงคราม” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 31 (30 สิงหาคม พ.ศ. 2457): 363.

²⁴⁵ “ประกาศเป็นกลางในการสงคราม” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 31 (29 พฤศจิกายน พ.ศ.2457): 425

3) ประกาศความเป็นกลางเมื่ออิตาลีประกาศสงครามกับออสเตรีย-ฮังการี ลงวันที่ 27 พฤษภาคม ค.ศ. 1915²⁴⁶

4) ประกาศความเป็นกลางเมื่อเยอรมนีและออสเตรีย-ฮังการีประกาศสงครามกับโปรตุเกส ลงวันที่ 16 มีนาคม ค.ศ. 1916²⁴⁷

5) ประกาศความเป็นกลางเมื่อสหรัฐอเมริกาประกาศสงครามกับเยอรมนี ลงวันที่ 12 เมษายน ค.ศ.1917²⁴⁸

ในบริบทนั้น มีการจัดส่งเอกสารเกี่ยวกับสถานการณ์การสงครามที่ออกโดยทางราชการ รวมถึงหนังสือที่แต่งขึ้นเพื่อการสงครามจากสถานทูตของสยามในนานาประเทศมายังกระทรวง ต่างประเทศอย่างสม่ำเสมอเพื่อนำทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ตัวอย่าง สิ่งพิมพ์ที่ออกโดยรัฐบาลคู่สงครามที่ส่งมายังสยาม เช่น สมุดน้ำเงิน (Blue Book) ของรัฐบาลอังกฤษ สมุดขาว (White Book) ของรัฐบาลเยอรมนี สมุดเหลือง (Yellow Book) ของรัฐบาลฝรั่งเศส สมุด แสด (Orange Book) ของรัฐบาลรัสเซีย สมุดแดง (Red Book) ของรัฐบาลออสเตรีย-ฮังการี สมุดเทา (Grey Book) ของรัฐบาลเบลเยียม เป็นต้น เนื้อหาที่ออกโดยรัฐบาลให้ความสำคัญกับเหตุของสงคราม และการให้เหตุผลของการเข้าร่วมสงครามของแต่ละประเทศ รวมทั้งยังรวมสุนทรพจน์ของประมุข และผู้นำฝ่ายบริหารเมื่อประกาศสงครามรวมไว้ด้วย ส่วนหนังสืออื่นที่ส่งมาส่วนใหญ่เป็นหนังสือพิมพ์ ตลอดจนนิตยสารของฝ่ายสัมพันธมิตรโดยเฉพาะอย่างยิ่ง หนังสือพิมพ์ “ไทมส์” หรือ ไทมส์ (The Times) ที่มีการนำขึ้นทูลเกล้าฯ อยู่อย่างต่อเนื่อง

ในทัศนะนักการทูตอย่างหม่อมเจ้าไตรทศประพันธ์ซึ่งทรงปฏิบัติหน้าที่ในพื้นที่ประเทศฝ่าย มหาอำนาจกลาง พระองค์ถือเป็นหนึ่งในบุคลากรที่มีส่วนในการส่งข่าวสารเกี่ยวกับสงครามในฟาก เยอรมนีพร้อมแสดงทัศนะที่น่าสนใจไว้หลายประการ เมื่อสงครามดำเนินไปได้สักระยะหนึ่ง พระองค์ ได้ทรงรายงานสถานการณ์สงครามกลับมายังกระทรวงการต่างประเทศซึ่งมีความน่าสนใจอย่างยิ่ง โดยเฉพาะกรณีความขัดแย้งระหว่างเยอรมนีกับอังกฤษที่ส่งผลต่อการขยายตัวของสงครามอันเป็นผล สืบเนื่องมาจากการรุกรานเบลเยียม อีกทั้งยังทรงแสดงความชื่นชมการจัดกำลังทหารของกองทัพ เยอรมนีในตอนต้นสงครามไว้ด้วย ดังความตอนหนึ่งที่ว่า

²⁴⁶ “ประกาศกรุงสยามเป็นกลางระหว่างสงครามประเทศอิตาลีกับออสเตรียฮังการี” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 32 (2 มิถุนายน พ.ศ. 2458): 130.

²⁴⁷ “ประกาศกรุงสยามเป็นกลางระหว่างสงครามประเทศโปรตุเกสกับเยอรมนีแลออสเตรีย” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 32 (26 มีนาคม พ.ศ.2458): 531.

²⁴⁸ “ประกาศว่าด้วยกรุงสยามเป็นกลางในระหว่างสงคราม” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 34 (15 เมษายน พ.ศ.2460): 19.

“...การที่อังกฤษยกเบลเยียมขึ้นเป็นปัญหาเข้ากับเยอรมันรวมกับรัสเซียแลฝรั่งเศสเปน 3 ประเทศด้วยกันนั้น แท้ที่จริงก็เพื่อหาสาเหตุเท่านั้น รัฐบาลอังกฤษได้มีใจจงใจเอาเยอรมันมานานแล้ว เพราะเหตุว่าตั้งแต่เยอรมันมีชัยชนะฝรั่งเศสในการสงครามครั้งที่สุดมาจนบัดนี้ ได้มีความ เจริญแลรุ่งเรืองมีอำนาจเติบโตใหญ่ขึ้นอย่างปรากฏ ทั้งส่วนการค้าขายก็เจริญแรงขึ้นทุกที ที่เปนเช่นนี้ ต่อไปจะลำบากยิ่งขึ้นแก่ประเทศอังกฤษมากขึ้น อังกฤษหาได้หาหนทางตัดทอนกำลังของเยอรมันให้อ่อนลงโดยชักชวนให้ประเทศต่างๆมีฝรั่งเศสแลรัสเซียเปนต้น ช่วยกันรุมรบเยอรมันนั้นมานานแล้ว แลเหมือนคราวนี้จะถือว่าเป็นโอกาสอาจทำการนั้นสำเร็จได้ จึงได้ลงมือกับเขาด้วย ทั้งนี้กระทำให้เขตการสงครามกว้างขึ้นไปอีกเปนอันมาก...”²⁴⁹

ในส่วนของกองกำลังเยอรมันนั้น หม่อมเจ้าไตรทศประพันธ์ทรงแสดงทัศนะว่า

“...ข้าพเจ้าสังเกตเห็นความพร้อมเพรียงของเยอรมันในการสงครามครั้งนี้เป็นที่น่าชมเชยมากจะไป ณ ที่ใดแห่งใดก็เห็นแต่เขากลมเกลียวกันประกอบการอุดหนุนไปในทางที่จะให้การสงคราม ของเขามีผลสำเร็จแต่อย่างเดียวเท่านั้น อีกประการหนึ่งคนที่เข้ามาเปนทหารได้รับเครื่องแต่งตัวแลสิ่งทีประกอบในการกองทัพ บริบูรณ์ใสสะอาดแลสม่าเสมอทั่วหน้ากันหมด ไม่มีสิ่งใดสกุดในตาเลย ทั้งในบ้านเมืองก็มีความเรียบร้อยตลอด...”²⁵⁰

ตัวอย่างทัศนะของนักการทูตสยามต่อสถานการณ์ต้นสงครามย่อมสะท้อนให้เห็นว่าสงครามยังเป็นเรื่องค่อนข้างไกลตัวสยามและอาจจะยุติในเวลาไม่นานนัก เนื้อหาที่ส่งกลับมายังต้นสังกัดก็ล้วนเป็นการรายงานความเคลื่อนไหวของคู่สงครามภายใต้กติกาของกฎหมายระหว่างประเทศ ข่าวสารและบทวิเคราะห์ที่นอกเหนือจากสิ่งพิมพ์ทางราชการก็ถูกส่งผ่านมาถึงการรับรู้ในหมู่ชนชั้นนำสยามเอง จากการศึกษาพบว่าเนื้อหาในรายงานเหล่านี้ล้วนเป็นการอ้างเหตุของการเข้าสงครามและการกล่าวหาฝ่ายตรงข้ามเรื่องการละเมิดกติกาแห่งการทำสงครามให้เป็นที่ยอมรับในหมู่ประเทศที่ประกาศความเป็นกลาง ยกตัวอย่างเช่น รัฐบาลอังกฤษให้เหตุผลว่าเยอรมันมิได้รักษาข้อสัญญาในการรักษาอธิปไตยและความเป็นกลางของเบลเยียม เยอรมันได้กลับข้อกล่าวหาของอังกฤษด้วยการลงหนังสือลับฉบับหนึ่งที่แสดงความไม่จริงใจของอังกฤษโดยกล่าวหาว่าอังกฤษต้องการเข้าสู่สงครามด้วยการอ้างเหตุเบลเยียมเป็นข้อแก้ตัว²⁵¹ หรือการกล่าวหาเยอรมันกระทำสงครามที่ส่งผลกระทบต่อการค้า

²⁴⁹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, กต. 65.3/11 หนังสือหม่อมเจ้าไตรทศประพันธ์ทูตกรมพระเทววงศ์โรปรการ ลงวันที่ 12 ตุลาคม พ.ศ. 2457.

²⁵⁰ เรื่องเดียวกัน

²⁵¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, กต.65.3/12 หนังสือหม่อมเจ้าไตรทศประพันธ์ทูตกรมพระเทววงศ์โรปรการ ลงวันที่ 2 พฤศจิกายน พ.ศ. 2457.

ชายทางทะเลของประเทศที่เป็นกลาง รวมถึงการกล่าวหาคู่สงครามอื่นๆ ก็มีลักษณะเนื้อหาที่ไม่ต่างกัน²⁵²

ในมิติภายใน มีการประกาศใช้ “พระราชบัญญัติกฎอัยการศึก พระพุทธศักราช 2457” แทนกฎอัยการศึก ร.ศ. 126 ที่มีมาแต่เดิม ทั้งนี้ เพื่อปรับกฎหมายภายในให้สอดคล้องกับกฎหมายระหว่างประเทศและเพื่อควบคุมสถานการณ์ภายในสยาม อีกทั้งบทบัญญัติในกฎหมายฉบับเดิมมิได้ครอบคลุม “ไทยซึ่งจะมีมาจากภายนอกหรือเกิดขึ้นภายในได้โดยสะดวกไม่”²⁵³ ดังนั้น พระราชบัญญัติกฎอัยการศึกในสมัยรัชกาลที่ 6 จึงปรับเปลี่ยนเพื่อรองรับสถานการณ์สงครามและเหตุจากสงครามที่อาจจะกระทบต่อความมั่นคงในสยามได้อย่างเหมาะสม นอกจากนี้ ยังมีการออก “พระราชบัญญัติห้ามใช้วิทยุโทรเลขในเวลาสงคราม” โดยมีสาระสำคัญคือ ในเวลาสงคราม ห้ามบรรดาเรือค้าขายของประเทศที่ทำสงครามของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งใช้หรือตั้งเครื่องโทรเลขและโทรศัพท์ในช่วงที่อยู่ในเขตน่านน้ำของสยาม ทั้งนี้เพื่อป้องกันเหตุที่ก่อให้เกิดความเสื่อมเสียต่อความเป็นกลางของสยาม²⁵⁴ ส่วนในพื้นที่หัวเมือง มีการประกาศพระราชกฤษฎีกาห้ามมิให้กุลิเข้ามาณฑลภูเก็ตและมณฑลปัตตานีเป็นการชั่วคราว ทั้งนี้เพื่อป้องกันมิให้ราษฎรในพื้นที่ถึงแก่ความอดอยากเพราะเหตุที่ตลาดดีบุกในยุโรปปิดด้วยเหตุสงคราม และราษฎรเป็นอันมากที่หาเลี้ยงชีพด้วยการเหมืองแร่ดีบุกต้องหยุดไม่มีงานทำ ดังนั้นจึงมีการสั่งห้ามกุลิเข้ามาในเมืองโดยมิได้รับการอนุญาตจากรัฐบาลสยาม²⁵⁵

ในช่วงประกาศความเป็นกลาง ยังมีการแปลกฎหมายระหว่างประเทศภาคสงครามเป็นภาษาไทยเพื่อให้ข้าราชการที่เกี่ยวข้องและประชาชนทั่วไปได้ศึกษา ดังจะเห็นได้จากตัวอย่างสำคัญคือ พระราชนิพนธ์ “หัวข้อกฎหมายนานาประเทศ แพนกคติเมือง” ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งโปรดให้พิมพ์รวมเล่มเมื่อ ค.ศ. 1914 ซึ่งรวบรวมความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับกฎหมายระหว่างประเทศในบริบทต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 และคำแปลกฎหมายระหว่างประเทศภาคสงครามที่สำคัญไว้ด้วย เช่น หนังสือสัญญาว่าด้วยอำนาจและหน้าที่ของประเทศที่เป็นกลางทั้งในสงครามทางบกและ

²⁵² ตัวอย่างการรายงานเรื่องการละเมิดกฎหมายระหว่างประเทศของคู่สงครามที่ส่งมายังรัฐบาลสยามดู หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, กต.65.3/14 หนังสือพระยาสุธรรมมนตรีทูตกรมพระเทววงษ์โรปกรณ์ ลงวันที่ 30 กันยายน พ.ศ. 2457., หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, กต.65.3/16 หนังสือหม่อมเจ้าไตรทศประพันธ์ทูตกรมพระยาเทววงษ์โรปกรณ์ ลงวันที่ 29 เมษายน พ.ศ. 2457 (พ.ศ. 2458 – ตามปฏิทินสากล-ผู้วิจัย), หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, กต 65.3/17 หนังสือกรมพระเทววงษ์โรปกรณ์ถึงมอริเออร์ยอง ดรีปีแยร์ อุปทูตฝรั่งเศส ลงวันที่ 30 มกราคม พ.ศ. 2457. (พ.ศ.2458-ตามปฏิทินสากล)

²⁵³ ดู “พระราชบัญญัติกฎอัยการศึก พระพุทธศักราช 2457” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 31 (13 กันยายน พ.ศ. 2457): 388-395.

²⁵⁴ ดู “พระราชบัญญัติห้ามใช้วิทยุโทรเลขในเวลาสงคราม” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 31 (24 สิงหาคม พ.ศ. 2457): 334-335.

²⁵⁵ ดู ประกาศพระราชกฤษฎีกาห้ามมิให้กุลิเข้ามาณฑลภูเก็ตชั่วคราว ประกาศพระราชกฤษฎีกาห้ามมิให้กุลิเข้ามาณฑลปัตตานีชั่วคราวอีกมณฑลหนึ่ง ถ้าหาไม่มี เลขคือ หก กต 65.14/1 ลงวันที่ 9 กับ 14 สิงหา ตามลำดับ

สงครามทางเรือ การดูแลรักษาทหารที่ได้รับบาดเจ็บในสงครามตามสนธิสัญญาเจนีวา และหนังสือสัญญาว่าด้วยกฎและแบบธรรมเนียมการสงครามทางบก เป็นต้น²⁵⁶

ในเวลาเดียวกัน มีการขยายความรู้เรื่องกฎหมายภาคสงครามที่เกี่ยวกับการรบทางทะเลในหมู่ทหารเรือ ดังจะเห็นได้จาก “โอวาทให้ไว้แก่ผู้บังคับบัญชาทหารเรือของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ว่าด้วยการใช้ธรรมเนียมกฎหมายนานาประเทศในเวลาสงคราม” ตีพิมพ์เมื่อ ค.ศ. 1915 สมเด็จฯ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ ได้ทรงพระนิพนธ์ส่วนคำนำขอหนังสือเล่มดังกล่าวโดยทรงชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของกฎหมายระหว่างประเทศและข้อประพฤตินี้ของรัฐซึ่งสะท้อนการมองการดำเนินการดำเนินความสัมพันธ์ระหว่างรัฐภายใต้กรอบกติกาชุดหนึ่งร่วมกันดังความตอนหนึ่งที่ว่า

“...แต่เมื่อได้มีข้อสัญญาแก่กันแลกันลงเป็นหลักถานว่าจะประพฤติแก่กันอย่างไรแน่นอนแล้ว ประเทศทั้งหลายที่ได้ทำสัญญา ต้องได้ชื่อว่าได้ปฏิบัติตามข้อสัญญาดังนั้นแล้ว ธรรมเนียมเหล่านั้นก็ย่อมมีอำนาจบังคับแลมัดโยงยิ่งขึ้นไปกว่าหลักของปราชญ์หรือประเพณีแต่ก่อนนั้นบ้าง โดยที่ประเทศใดไม่ประพฤติตามข้อสัญญา จะต้องแลกเปลี่ยนกับความเสียหาย อย่างต่ำที่สุดก็เพียงเสียเกียรติยศเกียรติคุณของชาติ นอกจากนั้นยังมีผลอีกว่า คนใช้ของประเทศที่ได้ลงชื่อด้วยในสัญญา จะทำการละเมิดข้อบัญญัติธรรมเนียมเหล่านั้นโดยอำเภอตนเองเมื่อใด อาจเป็นเหตุให้ต้องรับโทษทัณฑ์เพื่อความผิดที่ได้กระทำไปนั้นด้วย...”²⁵⁷

ความรู้เรื่องการสงครามในกรอบกติกากฎหมายระหว่างประเทศภาคสงครามสามารถสรุปใจความสำคัญตามที่สมเด็จฯ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ได้ทรงอธิบายไว้ในส่วนคำนำทั้งหมด 7 ประการประกอบด้วย²⁵⁸

- 1) การทำสงครามด้วยความซื่อตรง สู้รบกันด้วยการเอาเปรียบเฉพาะในเชิงทหาร ยุทธวิธี และกลศึก
- 2) การเคารพประเทศที่ทรงไว้ซึ่งความเป็นกลางซึ่งมิได้กระทำสงครามด้วย มิเข้าไปเบียดเบียนให้ ประเทศที่เป็นกลางต้องเสียความเป็นกลางหรือได้รับความเดือดร้อนจากสงครามนั้น
- 3) การบรรเทาผลร้ายซึ่งจะมีแก่ผู้ทำสงคราม ให้ความอนุเคราะห์และเมตตาแก่ผู้บาดเจ็บหรือประสบอุบัติเหตุจากเรืออับปาง ตลอดจนผู้คนที่ทำการรักษาพยาบาลแก่คนเหล่านั้น

²⁵⁶ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, หัวข้อกฎหมายนานาประเทศ แพนกคดีเมือง, หน้า 137-234.

²⁵⁷ โอวาทให้ไว้แก่ผู้บังคับบัญชาทหารเรือของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ว่าด้วยการใช้ธรรมเนียมกฎหมายนานาประเทศ ในเวลาสงคราม (ม.ป.ท: ม.ป.พ, 2458).

²⁵⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 5-6

- 4) การให้ความกรุณาแก่ข้าศึกที่ไม่สามารถต่อสู้ได้ เช่น วางอาวุธยอมแพ้ หรือ ถูกจับกุม เป็นเชลยศึกแล้ว
- 5) การให้ความกรุณาแก่สาธารณชนซึ่งมิได้เป็นทหาร ตลอดจนปกป้องรักษาชีวิต เกียรติยศ และความเป็นอิสระของคนเหล่านั้นเท่าที่จะเป็นไปได้
- 6) การปกป้องรักษาทรัพย์สินสมบัติของสาธารณชนในพื้นที่เมือง และสถานสำคัญทางศาสนาและทางประวัติศาสตร์ รวมถึงสถานที่อันเนื่องด้วยการกุศลหรือศิลปวิทยา ตลอดจนเครื่องมือส่งข่าวของสาธารณชนมิให้ได้รับอันตรายจากสงคราม เท่าที่สามารถจะทำได้
- 7) การปกป้องรักษาสินค้าของโลกและเส้นทางการขนส่งสินค้าในกรณีที่เป็นสินค้าที่ไม่เกี่ยวเนื่องกับการสงคราม

จากข้างต้นจะเห็นถึงการพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างรัฐที่เปรียบเสมือนเกมการเมืองระหว่างประเทศที่ผู้เล่นจำต้องยึดถือกฎกติกาอย่างเคร่งครัดตามที่ได้ให้สัตยาบันร่วมกับรัฐอื่น หากผู้ใดละเมิดกติกาดังกล่าวย่อมส่งผลกระทบต่อภาพลักษณ์และผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นมาภายหลังอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ด้วยเหตุนี้ กฎหมายระหว่างประเทศจึงเป็นหนึ่งในชุดสถาบันที่ทรงความสำคัญในมิติต่างประเทศเป็นอย่างยิ่งอีกทั้งยังผูกโยงสภาวะสันติและสงครามให้เป็นเนื้อเดียวกัน

4.2 ความเป็นกลางกับปัญหาบางประการในสยาม

แม้การเป็นกลางของสยามจะทำให้สยามมิได้เข้าไปเกี่ยวข้องกับการรบในสงครามโลกครั้งที่ 1 เป็นเวลาถึง 3 ปี กระนั้นก็ตาม ความเป็นกลางกลับสร้างปัญหาหลายประการให้แก่สยาม ในด้านหนึ่งความเป็นกลางเปิดโอกาสให้กรุงเทพมหานครกลายเป็นศูนย์กลางการติดต่อสื่อสารทางการทูต ในอีกด้านหนึ่ง สยามกลายเป็นพื้นที่เคลื่อนไหวของขบวนการต่อต้านจักรวรรดินิยม เช่น ขบวนการกู้ชาติอินเดียและขบวนการกู้ชาติเวียดนามซึ่งเชื่อว่ามีเยอรมนีอยู่เบื้องหลัง²⁵⁹ สถานะความเป็นกลางของสยามยังสร้างความแคลงใจให้แก่รัฐมหาอำนาจคู่สงครามที่ไม่แน่ใจท่าทีที่แท้จริงของสยาม ในทัศนะทูตอังกฤษและทูตฝรั่งเศสเห็นว่าสยามอาจจะมีใจฝักใฝ่ฝ่ายเยอรมนี ส่วนเยอรมนีเองก็ตีความความเป็นกลางของสยามว่าเป็นการเข้าด้วยกับฝ่ายตน ด้วยเชื่อว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงมีพระราชนิยามโปรดเยอรมนีเช่นเดียวกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว²⁶⁰

²⁵⁹ Heater Street-Salter, *World War One in Southeast Asia: Colonialism and Anticolonialism in an Era of Global Conflict*, p. 143.

²⁶⁰ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชากับคบคิดแห่งชนบท (พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ถึงนายเมย์นาร์ต วิลโลบี คอลเลสเตอร์-วิมช คหบดี), หน้า 77.

ในพื้นที่สาธารณะ ความก้าวหน้าด้านโทรคมนาคมและการขยายตัวของสื่อสิ่งพิมพ์มีส่วนทำให้ข่าวการสงครามในยุโรปเป็นที่รับรู้เป็นวงกว้างและสร้างความตื่นตัวในหมู่ประชาชนที่เฝ้าติดตามสถานการณ์อย่างใกล้ชิด ประชาชนในประเทศก็มีทัศนคติและความนิยมต่อคู่สงครามที่ต่างกันไป²⁶¹ ความแตกต่างเช่นนี้ดูเหมือนจะเป็นเรื่องส่วนบุคคลที่ไม่น่าก่อให้เกิดปัญหาแต่ประการใด ในทางตรงกันข้าม กลับสร้างปัญหาที่โยงใยไปถึงเสถียรภาพของระบอบราชาธิปไตยและพระราชสถานะของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

4.2.1 พระราชนิยมเกี่ยวกับคู่สงครามในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

แม้ในทางราชการ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจะมีพระราชดำริให้สยามรักษาความเป็นกลางอย่างเคร่งครัด แต่ในส่วนพระองค์แล้ว ทรงมีพระทัยโน้มเอียงไปในทางฝ่ายสัมพันธมิตรและไม่โปรดเยอรมนีอย่างชัดเจน พระราชทัศนะดังกล่าวอาจเกิดเป็นเรื่องความผูกพันส่วนตัวส่วนพระองค์และพระราชนิยมโปรดความเป็นอังกฤษ (Anglophilia)²⁶² พระราชนิยมเช่นนี้มิได้เปิดเผยในพื้นที่สาธารณะแต่กลับปรากฏในพระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์ที่ส่งถึงบุคคลต่างๆ เช่น พระองค์เจ้าจรัญศักดิ์กฤดากร อัครราชทูตสยามประจำกรุงปารีส และนายคอลเลสเตอร์-วิมช คหบดีและพระสหายชาวอังกฤษ เป็นต้น ตัวอย่างหลักฐานที่แสดงพระราชนิยมดังกล่าวแสดงอย่างชัดเจนปรากฏในความตอนหนึ่งในพระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์ถึงพระองค์เจ้าจรัญศักดิ์กฤดากร ที่ว่า

“...ในส่วนตัวฉันเอง แม้ว่าเป็นกลางโดยทางราชการ แต่ในใจจริงฉันไม่นิยมเยอรมันมาแต่ไหนแต่ไรแล้ว แลฉันชอบเธอโดยตรงเพราะเธอคงจะเดาได้เองแล้ว พวกเยอรมันก็คงเดาได้เหมือนกัน โดยเหตุที่เขาารู้สึกว่าฉันเปนเครื่องกีดขวางความมักใหญ่ของเขาในทางการเมืองในกรุงสยาม...”²⁶³

ในพระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์ที่ทรงมีถึงนายคอลเลสเตอร์-วิมช ก็ทรงปรารภเรื่องการศึกษาแบบเยอรมนีที่มีอิทธิพลต่อความคิดในหมู่นักเรียนสยามว่า

“ฉันไม่รู้ว่าการศึกษาของเยอรมันมีคุณภาพเป็นอย่างไร แต่ฉันรู้สึกหงุดหงิดมากที่สังเกตเห็นว่านักเรียนสยามที่ได้รับการศึกษาจากเยอรมนีส่วนใหญ่นิยมเยอรมนีอย่างไม่ลืมหูลืมตา

²⁶¹ โรจน์ จินตมาส. แนวความคิดของผู้นำไทยเรื่อง “ชาติ” กับการเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 ของไทย, หน้า 48-52.

²⁶² Heater Streets-Salter, *World War One in Southeast Asia: Colonialism and Anticolonialism in an Era of Global Conflict*, pp.145-146.

²⁶³ หจช ร.6 ต.15.4/1 พระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์ถึงพระองค์เจ้าจรัญศักดิ์กฤดากร ฉบับลงวันที่ 7 ตุลาคม พ.ศ.

เพียงใด ไม่เพียงแต่พวกเขาจะเชื่อสนิที่ว่าเยอรมันไม่มีวันแพ้เท่านั้นแต่ดูเหมือนว่าพวกเขาจะคิดว่าคนเยอรมันไม่ได้ทำอะไรผิดเลย พวกนี้จะโกรธคนอื่นทุกอย่างเพราะเรากล้าแสดง ความขยะแขยงในการที่ลูแวงและแรงส์ถูกทำลายพินาศ คำแก้ตัวของเยอรมันในการกระทำ อันเป็นการทำลายและลบหลูสิ่งศักดิ์สิทธิ์อย่างป่าเถื่อนนั้นกลับส่งผลตรงกับกับสิ่งที่พวกเขา มุ่งมาได้ มันทำให้ประชาชนของฉันทันบางคนซึ่งอาจจะนิยมชมชอบเยอรมนีอยู่บ้าง หูตาสว่าง ขึ้นมองเห็นว่าคน เยอรมันนั้นไร้ศีลธรรมโดยสิ้นเชิง”²⁶⁴

“จดหมายลับพระยาบุรุษรัตนราชพัทธ์” ถือเป็นหลักฐานแสดงพระราชนิยมไม่โปรดเยอรมนีไว้ อย่างชัดเจน เอกสารดังกล่าวถูกส่งในนามพระยาบุรุษรัตนราชพัทธ์ไปยังทูตสยามในต่างแดนเพื่อชี้แจงพระ ราชนิยมเกี่ยวกับคู่สงคราม ในเอกสารดังกล่าวมีการยกมูลเหตุที่ทรงไม่โปรดเยอรมนีไว้หลายประการ ยกตัวอย่างเช่น การยกเรื่องพระจักรพรรดิเยอรมันดูหมิ่นพระเกียรติยศพระองค์ตั้งแต่ยังดำรงพระ อิศริยยศเป็นมกุฎราชกุมารโดยการพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ของเยอรมันที่พระองค์มองว่า เป็นเรื่องไม่สมพระเกียรติ หรือการที่เยอรมนีขอพระราชทานเกาะสี่ซังเพื่อตั้งเป็นสถานีเชื้อเพลิงหรือ เกาะใดเกาะหนึ่งในสมัยรัชกาลที่ 5 แต่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงคัดค้าน เป็นต้น ในรัชสมัยของพระองค์เอง เยอรมันได้ตั้งเงื่อนไขกับสยามว่า หากต้องการแก้ไขสนธิสัญญาที่เคยทำไว้ กับเยอรมนีเพื่อยกเลิกสิทธิสภาพนอกอาณาเขต สยามต้องอนุญาตให้เยอรมันตั้งสถานีวิทยุโทรเลขใน แหลมหมลายูในส่วนของสยามเพื่อใช้ติดต่อกับสถานีของเยอรมันในเกาะสุมาตราและชวา แต่ทาง รัฐบาลได้ให้คำตอบว่าสถานีวิทยุโทรเลขของสยามมีอยู่แล้ว หากเยอรมนีประสงค์จะใช้ก็มิได้ขัดข้อง อีกประเด็นหนึ่งคือการยื่นข้อเสนอและขอเรียกร้องให้รัฐบาลสยามกระทำตามความประสงค์ของ เยอรมัน 3 ประการประกอบด้วย

- 1) การผูกขาดการส่งนักเรียนทหารสยามทั้งทหารบกและทหารบกให้มาศึกษาที่เยอรมนีเพียง แห่งเดียว
- 2) การรับรองว่าจะไม่ไล่หรือคัดชาวเยอรมันออกจากราชการ หากชาวเยอรมันคนใดลาออก รัฐบาลต้องรับรองให้ชาวเยอรมันเข้ามาดำรงตำแหน่งแทนสืบไป
- 3) การขอให้ทุนในแบงก์สยามกัมมาจลจำนวนอย่างน้อยครึ่งหนึ่งเป็นของเยอรมัน และให้ สิทธิขาดการบริหารงานอยู่ภายใต้อำนาจของชาวเยอรมันที่กรุงเบอร์ลิน หากรัฐบาลสยามประสงค์ให้ มีสิทธิขาดอยู่ที่กรุงเทพฯ แล้ว รัฐบาลสยามจะต้องยินยอมให้ชาวเยอรมันเข้ามาเป็นกรรมการใน

²⁶⁴ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชากับคหบดีแห่งชนบท (พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระ มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ถึงนายเมย์นาร์ต วิลโลบี คอลเลสเตอร์-วิมช คหบดี), หน้า 52

คณะกรรมการบริหารจำนวนครึ่งหนึ่งของคณะ โดยมีข้อแม้ว่า ชาวเยอรมันจะต้องเป็นประธานคณะกรรมการบริหารและเป็นผู้จัดการด้วย²⁶⁵

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิเสธข้อเรียกร้องดังกล่าวเพราะทรงเห็นว่าการยินยอมเท่ากับเป็นการยอมรับการเป็นรัฐในอารักขาของเยอรมนี เมื่อเกิดสงคราม พระองค์ก็ทรงเชื่อว่าสยามอาจตกอยู่ในสภาวะที่ลำบากหากเยอรมนีชนะสงคราม เพราะเยอรมนี “คงจะกำเริบเอื้ออิมในอิทธิอำนาจยิ่งกว่าที่เป็นอยู่แล้วโดยปรกติแต่ก่อน” และคงนำไปสู่เหตุการณ์ที่พระองค์ทรงเห็นว่า “ก็คงจะไม่ละเว้นการที่จะหันมาเล่นงานกรุงสยาม เพื่อสั่งสอนมิให้เยอหยิ่งบังอาจขัดขืนความปรารถนาแห่งเยอรมนี”²⁶⁶ จากหลักฐานข้างต้นก็น่าจะเป็นมูลเหตุที่ส่งผลต่อพระราชทัศนะในเชิงลบต่อเยอรมนี²⁶⁷ พระราชกระแสที่ส่งผ่านจดหมายลับฉบับดังกล่าวได้กลายเป็นแนวทางการปฏิบัติราชการของข้าราชการกระทรวงการต่างประเทศในต่างแดนโดยให้บรรดาทูตเฝ้าระวังพฤติกรรมของเยอรมนีที่อาจส่งผลกระทบต่อสยาม ตลอดจนการดำเนินการให้สอดคล้องกับพระราชนิยม บรรดาอัครราชทูตสยามในเวลานั้นต่างก็มีทัศนะไปในทิศทางเดียวกันกับพระราชนิยม ดังจะเห็นตัวอย่างหนึ่งจากหนังสือตอบกลับ “จดหมายลับ” ที่ส่งจากพระยาสุธรรมมนตรี อัครราชทูตสยาม ณ กรุงลอนดอนที่ว่า

“...เมื่อเวลาประกาศสงครามกันแล้ว พระยากัลยาณไมตรี และพระยาพิพัฒน์โกษาได้มาพักอยู่ในลอนดอน ได้มาพูดสนทนากับข้าพเจ้าถึงเรื่องการสงครามก็เห็นพร้อมใจกันเช่นพระบรมราชกระแสทุกประการ พระวรวัชร์เธอ พระองค์เจ้าจรัญศุกดิ์ก็กฤดากรก็ทรงเห็นอย่างเดียวกัน...”²⁶⁸

มีข้อสังเกตประการหนึ่งว่า พระราชทัศนะในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงมีต่อเยอรมนีในเชิงลบอาจเพิ่งเกิดขึ้นในบริบทสงครามโลกครั้งที่ 1 ก็เป็นไปได้ ในประเด็นนี้สามารถพิจารณาได้จากพระราชนิพนธ์เรื่องจดหมายจากเยอรมนีที่ทรงใช้พระนามแฝงว่า Carlton H. Terris พระราชนิพนธ์นี้เป็นบันทึกส่วนพระองค์เมื่อยังทรงเป็นสยามมกุฎราชกุมารในคราวเสด็จพระราชดำเนินเยือนราชสำนักเยอรมนีอย่างเป็นทางการใน ค.ศ. 1902 พระองค์ทรงมีท่าทีชื่นชมพระ

²⁶⁵ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 ต.15/3 “ร่างจดหมายลับพระยาบุรีนวราษฎ์ถึงหลวงภาษาปริวรรต อุปทูตกรุงโตเกียว หมายลับ”, ไม่มีวันที่.

²⁶⁶ เรื่องเดียวกัน.

²⁶⁷ ศิวพล ชมภูพันธ์. กลุ่มนิยมเยอรมนีในสยาม (พ.ศ.2457-2460): ความเคลื่อนไหว ปฏิกริยาและข้อสังเกตบางประการ:

จักรพรรดิวิลเฮล์มที่สองและทรงประทับใจความยิ่งใหญ่ทางการทหารของเยอรมนี ดังความตอนหนึ่งในพระราชนิพนธ์ดังกล่าวที่ว่า

“...ท่าน (พระจักรพรรดิวิลเฮล์มที่สอง-ผู้วิจย) มีพระอัธยาศัยน่ารัก พระอิริยาบถและวิธีรับสั่งทำให้นึกถึงพระมาตุลาของพระองค์ท่านทั้งสอง ... พวกเรากลับมายังที่พัก ฉันรู้สึกชื่นชมพระจักรพรรดิมาก นายทหารที่ไปฉันก็รู้สึกเช่นเดียวกัน...”²⁶⁹

ในประเด็นเครื่องราชอิสริยาภรณ์ที่ทรงอ้างว่าพระจักรพรรดิแห่งเยอรมนีดูหมิ่นพระเกียรติ นั้น พระองค์ก็ได้ทรงวิจารณ์เรื่องนี้ในเชิงลบ คงมีเพียงการแสดงพระราชปรารภไว้ว่า

“... ก่อนกลับ พระจักรพรรดิพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ “Cross for the Merit” แก่ฉัน เป็นเครื่องราชอิสริยาภรณ์ชนิดใหม่ที่ทรงพระราชดำริขึ้น และทรงมีพระราชประสงค์ให้นับเป็นชั้นเดียวกับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ “Black Eagle” ถึงกระนั้นฉันก็ขอสารภาพว่าฉันอยากได้ “Black Eagle” มากกว่า น้องชายฉัน (สมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์-ผู้วิจย) ได้รับพระราชทาน “Grand Cross of the Red Eagle” ”²⁷⁰

แม้จะไม่ทราบต้นเหตุอันแท้จริงของการไม่โปรดเยอรมนี แต่พระราชนิพนธ์เช่นนี้ได้ถูกนำมาใช้ประโยชน์ทางการเมืองทั้งในช่วงประกาศความเป็นกลางและช่วงเข้าสู่สงครามผ่านการนำเสนอภาพลักษณ์ของเยอรมนีในเชิงลบในพื้นที่สาธารณะ อีกทั้งยังถูกนำมาใช้เป็นส่วนหนึ่งของการกำหนดนโยบายต่างประเทศในระหว่างสงคราม การระบุดัตตของสยามในสงครามระหว่างประเทศรวมถึงการยกพระราชสถานะของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

4.2.2 กระแสความนิยมเยอรมนี

ในอีกฟากความเห็น กระแสนิยมและสนับสนุนให้เยอรมนีชนะสงครามกลับเกิดขึ้นอย่างกว้างขวางในพื้นที่สาธารณะ²⁷¹ โดยให้เหตุผลว่าเยอรมนีไม่เคยสร้างความเจ็บช้ำน้ำใจให้แก่สยาม

²⁶⁹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, จดหมายจากเยอรมนี แปลโดย ละม้ายมาศ ศรทัตต์ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2525), หน้า 7.

²⁷⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 16

²⁷¹ ในวรรณกรรม “สี่แผ่นดิน” ของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้สะท้อนภาพทัศนคติต่อสงครามโลกครั้งที่ 1 ที่น่าสนใจในตัวละครเอกอย่าง “คุณเปรม” ที่แม้จะรับราชการในราชสำนักพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวแต่แสดงออกอย่างชัดเจนว่าแม้สยามจะประกาศความเป็นกลาง แต่มีเจินิยมและสนับสนุนเยอรมนีอย่างออกนอกหน้า ดังตัวอย่างความตอนหนึ่งที่คุณเปรมบอกกับแม่พลอยว่า “ฉันวาร์กันไปไม่นานหรอก อีกหนอยเยอรมันก็ชนะ” หรือ “คราวนี้เยอรมันชนะแน่ คอยดูไปเถิด อังกฤษและฝรั่งเศสจะแย่งครวนี้แหละ ฉันเอาเยอรมันเป็นต่อทีเดียว” เหตุที่คุณเปรมมีทัศนคติเช่นนี้สืบเนื่องมาจากเหตุผลที่ว่า “อังกฤษกับฝรั่งเศสมันใหญ่โตมานานแล้ว เคยเล่นรังแกเราด้วย เยอรมันเสียอีก เขาไม่เคยทำอะไรเราเลย คราวนี้จะได้เห็นกันละ” อย่างไรก็ตาม เมื่อมีการประกาศสงครามอย่างเป็นทางการใน ค.ศ. 1917 แล้ว ทัศนคติของคุณเปรมได้เปลี่ยนแปลงไปตามพระราชนิยมและหันกลับมาวิพากษ์วิจารณ์

เช่นที่อังกฤษและฝรั่งเศสเคยกระทำไว้ อีกทั้งยังชื่นชมความเจริญก้าวหน้าและความทันสมัยของเยอรมนี รวมถึงการแสดงความเป็นมิตรไมตรีที่ดีกับคนไทย²⁷² ปัจจัยส่วนหนึ่งของกระแสนิยมเยอรมนี อาจเป็นเพราะการพัฒนาอย่างรวดเร็วภายหลังการรวมประเทศในทศวรรษ 1870 ด้วยการเอาชนะ ฝรั่งเศส และการทำทลายพลังอำนาจของอังกฤษ กลุ่มผู้นิยมเยอรมนีส่วนใหญ่คือกลุ่มพ่อค้าและ ประชาชนเชื้อสายจีน สิ่งหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงความนิยมชมชอบที่สำคัญคือการเรียไ้เงินจากชาวจีน ในสำเพ็งเพื่อช่วยสนับสนุนสภาการศึกษาเยอรมนีในช่วงต้นสงครามเป็นจำนวนเงินถึง 30,000 บาท²⁷³

หนังสือพิมพ์เองก็มีส่วนขยายการรับรู้เรื่องสงครามโลกในหมู่มหาชนสยามเป็นอย่างดี โดยเฉพาะ “จีนสยามวรศัพท์” ของนายเชียวสุดเส็ง สิบญูเรื่องซึ่งมักนำเสนอเนื้อหาที่อยู่ฝ่ายตรงข้าม รัฐบาลและวิพากษ์วิจารณ์ราชสำนักจนเป็นที่เพ่งเล็งของทางการอยู่เสมอ มีการลงข่าวแปลและ บทความเกี่ยวกับความได้เปรียบของเยอรมนีในสมรภูมิตลอดช่วงสยามประกาศความเป็นกลาง ยกตัวอย่างเช่น บทความ “ทางเยอรมัน” “เยอรมันกับออสเตรเลีย” และ “ความคับขันยิ่งขึ้น” เป็นต้น บทความกลุ่มนี้ชี้ให้เห็นว่าเยอรมนีมิได้เป็นต้นเหตุของสงคราม เพราะ “เยอรมนีมีความปรารถนาแต่ที่ จะหลีกเลี่ยงการสงครามที่สุด” แต่สาเหตุที่แท้จริงเกิดจากรัสเซียที่ “ได้ประพุดินั้นเป็นการยั่วโทษะ อย่างยิ่ง” เยอรมนีจึงทำสงครามเพื่อเป็นการป้องกันตัวเอง²⁷⁴ ในจีนสยามวรศัพท์ยังเสนอว่า สงครามจะยุติได้ก็ต่อเมื่อ “รัสเซียจะหยุดทำการรุกรานคุมเหงเยอรมนีแลออสเตรเลียเท่านั้น”²⁷⁵ นอกจากนั้นยังแสดงการคัดค้านความเป็นกลางและวิพากษ์วิจารณ์โครงการเรียไ้เงินเพื่อจัดซื้อเรือรบ พระร่วงอยู่เสมอ²⁷⁶

การนำเสนอข่าวข้างต้นส่งผลให้ทางราชการได้กลับด้วยเกรงว่าจะเป็นการชี้นำทัศนคติในหมู่ ประชาชน เนื่องจากเนื้อหาบางส่วนอาจสร้างความสั่นคลอนความมั่นคงของรัฐซึ่งอาจเกี่ยวพันกับกลุ่ม นายทหารที่เคยมีกรณีพิพาทกับราชสำนักมาก่อน ในการนี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมี พระราชหัตถเลขาถึงสมเด็จพระเจ้า เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ให้ทรงดักเตือนและเฝ้าระวังพฤติกรรมของ ทหารเรือที่เชื่อว่าจะน่าจะเป็นผู้เขียนบทความในหนังสือพิมพ์ดังกล่าวโดยทรงระแวงถึงข้อวิเคราะห์ที่

เยอรมนีว่าเป็น “อ้ายศัตรู” บ้าง “อ้ายฮั่น” บ้าง เพราะ “เยอรมันเป็นข้าศึกของเรา ใครเข้าข้างข้าศึกเป็นเสียคนแน่” ดูเพิ่มเติม ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, สี่แผ่นดิน, พิมพ์ครั้งที่ 11 (กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า 2000, 2543), หน้า 458-460.

²⁷² จมื่นอมรรตุมารักษ์, พระราชกรณียกิจสำคัญในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องเหตุผลที่รัชกาลที่ 6 ทรง ประกาศสงคราม ดุสิตธานี, หน้า 9-12

²⁷³ สุจิรา ศิริโปล์, พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับสงครามโลกครั้งที่ 1, หน้า 31.

²⁷⁴ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 น.20.8/4 หนังสือพิมพ์ตัด จีนโนสยามวรศัพท์ (29 กรกฎาคม 2457).

²⁷⁵ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 น.20.8/4 หนังสือพิมพ์ตัด จีนโนสยามวรศัพท์ (5 สิงหาคม 2457).

²⁷⁶ เพ็ญพิสุทธิ์ อินทรภิรมย์, เชียวสุดเส็ง สิบญูเรื่อง: ทัศนคติและบทบาทของจีนสยามในสังคมไทย (กรุงเทพฯ: ศูนย์ ประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ไทยกับประเทศในเอเชีย ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547), หน้า 252-253.

ปรากฏในหนังสือพิมพ์ดังกล่าวว่า “ยอมไม่เข้ากับเยอรมนีหรืออยากให้เยอรมนีชนะเฉยๆอ้างถึงประโยชน์ไทยเสมอ คือคอยจะหาว่าถ้าเยอรมนีชนะแล้วจะเป็นประโยชน์แลเป็นทางเจริญแก่ชาติไทย ชวนจะให้เป็นเตอร์กีเสียให้ดี”²⁷⁷ ความกังวลข้างต้นอาจเป็นผลสืบเนื่องมาจากกรณีกบฏ ร.ศ. 130 โดยทางรัฐบาลเชื่อว่าคณะผู้ก่อการได้รับอิทธิพลทางความคิดมาจากจีนโนสยามวงศ์ซึ่งนำเสนอข่าวการเปลี่ยนแปลงการปกครองในจีนเมื่อ ค.ศ. 1911 มากกว่าหนังสือพิมพ์ฉบับอื่น²⁷⁸ การแสดงออกซึ่งความนิยมเยอรมนีในหมู่ข้าราชการและประชาชนจึงได้สร้างความหวาดระแวงให้แก่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งทรงหวาดระแวงความเคลื่อนไหวทางการเมืองของกลุ่มคนจีนในสยามซึ่งส่วนใหญ่เป็นชนในบังคับต่างชาติและรัฐบาลไม่สามารถใช้อำนาจรัฐควบคุมได้

ความนิยมเยอรมนียังปรากฏแพร่หลายในหมู่ข้าราชการทหารโดยเฉพาะผู้ที่สำเร็จการศึกษาจากเยอรมนีจนถูกเพ่งเล็งและตักเตือนจากทางราชการ กรณีตัวอย่างคือ กรณีหม่อมเจ้าสมบูรณศักดิ์เกษมสันต์²⁷⁹ นายทหารบกที่แสดงการสนับสนุนเยอรมนีจนออกนอกหน้าที่ซึ่งทางการเชื่อว่าจะได้รับการยุบจากหมอบอร์เมอร์ นายแพทย์ชาวเยอรมนี อีกทั้งยังพุดจาจาบจ้วงพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จนสมเด็จพระเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถทรงเรียกหม่อมเจ้าสมบูรณศักดิ์เกษมสันต์ไปตักเตือนเนื่องจากความประพฤติที่ “เปนหัวหน้าในการเอ็ดตะโรเรื่องเยอรมันวิเศษต่างๆ จนเปนที่หัวเราะเยาะอยู่เสมอ”²⁸⁰ อีกทั้งยังทรงมองว่าหม่อมเจ้าผู้นี้ “มีความรู้เลวที่สุดในกลุ่มนักเรียนเยอรมัน”²⁸¹ ความประพฤติของหม่อมเจ้าสมบูรณศักดิ์เกษมสันต์ยังส่งผลต่อการแสดงพระทัศนะเชิงลบในสมเด็จพระเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถต่อนายทหารที่เคยศึกษาในเยอรมนี ว่ามิได้มีความรู้จริงแต่กลับพุดจาโอ้อวดความวิเศษของเยอรมนีจนเกินความเป็นจริง ทรงเห็นว่านักเรียนเยอรมันที่มีความรู้ดีที่ประจำการในกองทัพนั้นมีเพียง 3 คน คือ

²⁷⁷ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ก. ร.6 ต.15/3 พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงสมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ ลงวันที่ 15 พฤศจิกายน พ.ศ.2457

²⁷⁸ เพ็ญพิสุทธิ์ อินทรภิรมย์, เขียวสุดแสง สืบญเรื่อง: ทัศนะและบทบาทของจีนสยามในสังคมไทย, หน้า 164

²⁷⁹ หม่อมเจ้าสมบูรณศักดิ์ เกษมสันต์ เป็นผู้ที่อยู่ในพระอุปถัมภ์ของสมเด็จพระปิตุจฉาเจ้าสุทธานุมาศจี พระอัครราชเทวีเมื่อเจริญพระชันษา สมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ ได้นำหม่อมเจ้าสมบูรณศักดิ์ เกษมสันต์ ไปศึกษาต่อวิชาทหารบกที่เยอรมนีในฐานะนักเรียนของกรมยุทธนาธิการ จนเมื่อสำเร็จการศึกษาได้เข้าประจำกรมทหารในเยอรมนีและกลับเข้ามารับราชการฝ่ายทหารในกองทัพบกและกระทรวงกลาโหมตลอดชีพ สมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ได้ทรงเขียนไว้ในคานาหนังสืองานพระราชทานเพลิงศพหม่อมเจ้าสมบูรณศักดิ์ ตอนที่หนึ่งว่า “หม่อมเจ้าสมบูรณศักดิ์ตั้งแต่กลับมาจากการศึกษาในต่างประเทศก็ได้อยู่กับข้าพเจ้าในวังบางขุนพรหมตลอดมา” พฤติกรรมเรื่องความนิยมเยอรมนีจนออกนอกหน้าที่และความใกล้ชิดกับฝ่ายวังบางขุนพรหมอาจก่อให้เกิดความแคลงใจต่อสมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ก็เป็นได้ ดูเพิ่มเติม สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, เทศนาของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (จอมพลสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระนครสวรรค์วรพินิต โปรดให้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนายพันเอก หม่อมเจ้าสมบูรณศักดิ์ เกษมสันต์ ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม พ.ศ.2475).

²⁸⁰ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ก. ร.6 ต.15/3 ปลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 10 พฤศจิกายน พ.ศ. 2457.

²⁸¹ เรื่องเดียวกัน

หม่อมเจ้าพันธุ์ประวัติ หลวงยอดอาวุท และร้อยโทคำริ อมาตยกุล²⁸² ในส่วนที่พาดพิงหมอบอร์เมอร์ นั้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชหัตถเลขาถึงสมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ ให้พิจารณาพฤติกรรมการหมอบอร์เมอร์ที่อาจก่อให้เกิดความวุ่นวาย จนในที่สุดหมอบอร์เมอร์ต้องเดินทางออกนอกสยามก่อนครบสัญญาถึง 3 เดือน²⁸³

พระบรมวงศานุวงศ์บางพระองค์ถูกตั้งข้อสงสัยว่าอาจมีพระทัยโน้มเอียงไปในทางเยอรมนี เนื่องด้วยเจ้านายกลุ่มนี้ทรงเคยศึกษารับราชการที่เยอรมนีมาก่อน เจ้านายในกลุ่มนี้ได้แก่ สมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารังสิตประยูรศักดิ์ กรมขุนชัยนาทนเรนทร และสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหิดลอดุลยเดช กรมขุนสงขลานครินทร์ นอกจากนี้ ยังมีการตั้งข้อสงสัยกับบุคคลสำคัญอื่น อาทิ สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพรวมทั้งเจ้าพระยาวงศานุประพันธ์ เสนาบดีกระทรวงคมนาคม แต่ก็ได้ปรากฏหลักฐานอย่างชัดเจนว่ากลุ่มเจ้านายและข้าราชการข้างต้นมีทัศนคติต่อสงครามอย่างไร

มีข้อสังเกตที่น่าสนใจเกี่ยวกับกรมขุนสงขลานครินทร์ที่ควรพิจารณาไว้ ณ ที่นี้ เมื่อเกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 ซึ่งยังผลให้กรมขุนสงขลานครินทร์ต้องเสด็จนิวัตกลับประเทศ พระองค์ทรงเข้ารับราชการในกระทรวงทหารเรือและทรงมีส่วนร่วมพัฒนากิจการทหารเรือด้วยการแต่งตำราว่า การทหารเรือและทรงร่างโครงการสร้างกองทัพเรือรบที่เรียกว่า “โครงการสร้างกำลังทางเรือ” (Flottembau Plan) ที่เสนอให้สยามใช้เรือรบขนาดเล็กอย่างเรือตอร์ปิโดหรือเรือดำน้ำ แทนการมีเรือรบขนาดใหญ่ซึ่งดูไม่เหมาะสมกับประเทศขนาดเล็ก²⁸⁴ ในเวลาต่อมา กรมขุนสงขลานครินทร์กราบบังคมทูลลาออกจากกระทรวงทหารเรือ ซึ่งมีการอนุมานเหตุดังกล่าวว่าเป็นผลจากการที่พระทัศนะหลายประการอาจไม่สอดคล้องต้องกันกับข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ในกระทรวงและอาจไม่ต้องด้วยพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงคัดค้านเรื่องเรือดำน้ำ นี่อาจเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้พระองค์ทรงเปลี่ยนเส้นทางพระชนม์ชีพไปศึกษาวิชาทางการแพทย์ที่สหรัฐอเมริกาและกลับมาทรงงานเกี่ยวกับการสาธารณสุขตราจนเสด็จทิวงคต

กระนั้นก็ตาม คนกลุ่มหนึ่งได้ฉวยโอกาสจากภาวะสงครามมาเป็นเครื่องมือกระพือข่าวลือเรื่องความนิยมเยอรมนีและความมั่นคงในราชสำนัก ในประเด็นนี้ หม่อมเจ้าพูนพิศมัย ดิศกุล พระธิดาในสมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงบันทึกเหตุการณ์พร้อมแสดงข้อคิดเห็นส่วนพระองค์ไว้

²⁸² เรื่องเดียวกัน

²⁸³ สิริรัตน์ เกตุขันธ์. “บทบาททางการเมืองของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต (พ.ศ.2446-2475), หน้า 95.

²⁸⁴ คันสนีย์ วีระศิลป์ชัย, “สมเด็จพระราชบิดาแห่งการแพทย์ไทย: สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหิดลอดุลยเดช กรมหลวงสงขลานครินทร์” ศิลปวัฒนธรรม 39 (11) กันยายน 2561:22-23.

ว่า ผลพวงของการที่พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จไปทรงศึกษาต่อต่างประเทศที่แตกต่างกันกลับกลายเป็นเงาติดภาพลักษณ์ของเจ้านายพระองค์นั้นไปโดยปริยาย เมื่อประเทศที่ทรงไปศึกษานั้นกลับกลายเป็นคู่แข่งสงครามต่อกัน เมื่อสยามประกาศเข้าร่วมสงครามกับฝ่ายสัมพันธมิตร สมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์รวมทั้งกลุ่มนักเรียนเยอรมนีได้ตกเป็นเป้าโจมตีทางการเมืองไปโดยอัตโนมัติ²⁸⁵

4.2.3 การสร้างข่าวลือเกี่ยวกับกลุ่มนิยมเยอรมนี

สถานการณ์ภายนอกจากสงครามโลกครั้งที่ 1 ได้มีผลต่อการเมืองภายในผ่านการสร้างกระแสข่าวลือเรื่องการชิงบัลลังก์โดยกลุ่มนิยมเยอรมนี ในภาวะความเป็นกลาง สมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ทรงถูกเพ่งเล็งจากราชสำนักและบรรดานักการทูตต่างประเทศว่าพระองค์น่าจะมีพระทัยโน้มเอียงไปทางฝ่ายเยอรมนีเนื่องด้วยทรงมีความผูกพันใกล้ชิดกับราชสำนักเยอรมนี แม้จะไม่มีหลักฐานว่าพระองค์มีทัศนคติต่อสงครามเช่นไร คงมีเพียงหลักฐานและข้อคิดเห็นจากฝ่ายสัมพันธมิตรเกี่ยวกับท่าทีของพระองค์ ความไม่ชัดเจนได้ก่อตัวเป็นกระแสข่าวลือที่เสริมรอยร้าวทางการเมืองภายในให้เปราะบางมากยิ่งขึ้น ข่าวลือดังกล่าวปรากฏในหลักฐานจากฝ่ายสัมพันธมิตรที่อ้างว่าได้รับมาจากฝ่ายข่าวของเยอรมนีที่ว่าหากเยอรมนีชนะสงครามจะยกสมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดินแทนพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว นอกจากนั้นยังมีข่าวลือว่าเยอรมนีกับญี่ปุ่นจะทำสนธิสัญญาลับกับญี่ปุ่นให้เข้ามามีอิทธิพลในสยาม อีกทั้งจะชักจูงสยามให้เข้าร่วมกับฝ่ายมหาอำนาจกลางโดยมีผลตอบแทนคือ การได้คืนดินแดนที่เคยมีข้อพิพาทกับอังกฤษและฝรั่งเศส²⁸⁶ ข่าวลือที่ว่านั้นนอกจากจะสร้างความหวาดระแวงในหมู่ชนชั้นนำด้วยกันเองแล้วแล้วยังสร้างความหวาดวิตกให้แก่ทูตของประเทศฝ่ายสัมพันธมิตรอย่างมากจนนายเซอร์เบิร์ต เดอร์ลิง (Herbert G. Darling) อัครราชทูตอังกฤษในเวลานั้นต้องนำความขึ้นกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจนเป็นเหตุให้พระองค์มีพระราชดำริที่จะสับเปลี่ยนให้สมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์มาดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่าอาจควบคุมความเคลื่อนไหวและการกำหนดนโยบายได้ กระนั้น เดอร์ลิงก็มิได้เห็นด้วยเนื่องจากการโยกย้ายดังกล่าวอาจส่งผลกระทบต่ออังกฤษ และเสนอให้สมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ดำรงตำแหน่งเสนาบดีลอย (Minister without portfolio) แต่แล้วก็ไม่เกิดการเปลี่ยนแปลงแต่ประการใด

287

²⁸⁵ หม่อมเจ้าพูนพิศมัย ดิศกุล, พระราชวงศ์จักรี สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 (สิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็น สมัยรัชกาลที่ 6), หน้า 78-79.

²⁸⁶ โรจน์ จินตมาส, แนวความคิดของผู้นำไทยเรื่อง “ชาติ” กับการเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 ของไทย, หน้า 76-77.

²⁸⁷ ราตรี วานิชลักษณ์, ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับเยอรมนี ตั้งแต่ พ.ศ. 2405-2460, หน้า 205-209.

อย่างไรก็ดี ความหวาดระแวงเช่นนี้ก็มีได้จางหาย ผู้ใกล้ชิดสมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ และข้าราชการทหารกระทรวงทหารเรือโดยเฉพาะนายทหารที่สำเร็จการศึกษาจากเยอรมนีได้แสดงท่าทีกระด้างกระเดื่องและวิพากษ์วิจารณ์นโยบายความเป็นกลางของรัฐบาลสยามผ่านสื่อหนังสือพิมพ์ จนเป็นเหตุให้ราชสำนักส่งสัญญาณไปยังกระทรวงทหารเรือให้ควบคุมพฤติกรรมผู้ได้บังคับบัญชาดัง จะเห็นได้จากการที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชหัตถเลขาถึงสมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ให้จัดการตักเตือนนายทหารเรือซึ่งอยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของพระองค์มิให้ก่อการอันเป็นการกระด้างกระเดื่องต่อรัฐบาลด้วยทรงอ้างสถานะการเป็นพระเจ้าแผ่นดินทางหนึ่ง และในฐานะพี่น้องเตือนกันอีกทางหนึ่ง²⁸⁸

ในอีกด้านหนึ่ง ความผันผวนของสถานการณ์สงครามยิ่งทำให้การทำงานของข่าวลือเข้มข้นยิ่งขึ้น จากเดิมที่เคยคาดการณ์ว่าสงครามจะยุติในเวลาไม่นานและฝ่ายมหาอำนาจอาจจะแพ้ ทว่า สงครามที่ดำเนินต่อไปกลับทำให้เยอรมนีเป็นฝ่ายได้เปรียบโดยสามารถบุกเข้าไปในพื้นที่บางส่วนของรัสเซียและฝรั่งเศสได้ รวมถึงความได้เปรียบจากการรบทางทะเลเหนือฝ่ายสัมพันธมิตร สถานการณ์เช่นนี้สร้างความกังวลใจให้กับกลุ่มชนชั้นนำที่เกรงว่าชัยชนะของเยอรมนีจะส่งผลต่อความมั่นคงของสยาม ในข้อนี้ พระองค์เจ้าจรูญศักดิ์กฤดากรได้ส่งรายงานซึ่งสะท้อนความกังวลไว้ว่า “ขาดากรมของสงครามจะเป็นอย่างไรในระหว่างสองสามเดือนข้างหน้า” จน “ไม่อยากจะนึกถึงการกระทำของพวกมัน (เยอรมนี-ผู้วิจัย) ต่อไปอีกเลย”²⁸⁹ ความได้เปรียบของเยอรมนีในตอนต้นสงครามกลายเป็นตัวเร่งปฏิกิริยาข่าวลือเรื่องการยึดอำนาจและเปลี่ยนตัวผู้นำประเทศ แม้แต่ฝ่ายสัมพันธมิตรเองก็หวาดวิตกว่าหากเกิดการเปลี่ยนแปลงดังที่คาดการณ์ไว้ อาจส่งผลต่อผลประโยชน์ของประเทศตนในสยาม กระแสข่าวลือเรื่องการก่อกบฏโดยสมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ยิ่งหนาหูยิ่งขึ้น ความหวาดระแวงเช่นนี้ปรากฏอยู่ทั่วไปจนทำให้ข้าราชการและผู้ใกล้ชิดมีกล้ามาเข้าเฝ้าฯ ที่วังบางขุนพรหมเพราะเกรงจะถูกกล่าวหาว่ามีส่วนพัวพันกับพระองค์²⁹⁰

แม้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงพยายามระงับความอ่อนไหวทางการเมืองที่อาจเป็นภัยอันตรายต่อพระองค์ได้สำเร็จในระดับหนึ่ง กระนั้น พระองค์ก็ทรงตระหนักถึงพระราชสถานะที่สั่นคลอนด้วยกระแสข่าวลืออยู่ทุกขณะ พระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์ถึงนายคอลเลสเตอร์-

²⁸⁸ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 ต.15/3 พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงสมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ ลงวันที่ 15 พฤศจิกายน พ.ศ.2457

²⁸⁹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 ต.15.4/1 ลายพระหัตถ์พระองค์เจ้าจรูญศักดิ์กฤดากรถวายพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 1 กันยายน พ.ศ. 2458.

²⁹⁰ หม่อมเจ้าหญิงประสงศ์สม บริพัตร, บันทึกความทรงจำบางเรื่องของหม่อมเจ้าหญิงประสงศ์สม บริพัตร ในสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต (พิมพ์ในงานเมรุ ณ สุสานหลวงวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 3 พฤศจิกายน พ.ศ. 2499), หน้า 26.

วิเศษ ลงวันที่ 11 พฤศจิกายน ค.ศ. 1914 ได้แสดงความในพระราชหฤทัยที่ต้องการให้ผู้รับสารเก็บไว้ เป็น “ความลับ” โดยมีใจความตอนหนึ่งว่า

“...เนื่องมาจากนายทหารไม่กี่คนที่ได้รับการศึกษาจากเยอรมนี คนเยอรมันจึงกล้าหวังว่าพวกเราจะโอนเอียงเข้าข้างพวกเขา ดูเหมือนพวกนั้นจะไม่ได้คำนึงถึงข้อเท็จจริงที่ว่า นักศึกษาวิชาทหารชาวไทยของตนนั้นแทบจะไม่ได้เลื่อนตำแหน่งขึ้นไปเป็นนายทหารยุทธการ และนายร้อยเอกร้อยโทนั้นมีบทบาทน้อยมากในกองทัพของเรา ... ท้ายที่สุด พวกเยอรมันจะลืมไปว่า อดีตนายทหารแห่งกรมทหารราบเบาเดอรัมและนักศึกษาหมาวิทยาลัยออกซฟอร์ดนั่งอยู่บนบัลลังก์สยาม...”²⁹¹

แม้จะไม่ปรากฏความเคลื่อนไหวดังที่หวังไว้ แต่เมื่อรัฐบาลเริ่มส่งสัญญาณว่าจะนำสยามจะประกาศสงครามกับเยอรมนีและเข้าด้วยกับฝ่ายสัมพันธมิตร ก็เกิดกระแสข่าวลืออีกครั้งในช่วงกลางปี ค.ศ. 1917 ว่านายทหารกลุ่มหนึ่งซึ่งส่วนใหญ่เป็นอดีตนักเรียนเยอรมนีจะกระทำการยึดอำนาจพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวแต่แล้วก็ได้เกิดขึ้น²⁹² อย่างไรก็ตาม พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเองก็ทรงทราบความเคลื่อนไหวเช่นนี้และแสดงความกังวลพระราชหฤทัยไว้ในพระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์ถึงนายคอลเลสเตอร์-วิเศษ ลงวันที่ 18 กันยายน ค.ศ. 1917 ไว้ว่า

“...โดยส่วนตัวฉันสงสัยและรู้สึกว้าวุ่นใจเกี่ยวกับการปลุกระดมยังคงหลงเหลืออยู่ และฉันก็ไม่แน่ใจว่าใครจะเป็นผู้ผลิต “โรค” นี้เป็นคนต่อไป ฉันได้รับข่าวกรองมาว่าจารชนเยอรมันรู้สึกว้าวุ่นใจว่า ฉันเป็นตัวขวางแผนการของพวกเขาอยู่ ไม่ว่าจะแผนนั้นจะเกี่ยวกับอะไรก็ตาม หลังจากนั้นไม่นานก็เริ่มมีการซุบซิบกันด้วยเรื่องต่างๆ การพูดเรื่อง “การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญที่สุดที่กำลังใกล้เข้ามา” ในรัฐบาลสยาม ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ฝ่ายที่นิยมเยอรมนีจะยินดี “นายพลเอกอังกฤษ” (ตัวฉันเอง) จะถูกถอดจากบัลลังก์สยามโดยการบังคับและถูกบีบให้ไปวชเป็นพระภิกษุ เป็นที่รู้กันดีว่าฉันเข้าข้างพวกสัมพันธมิตร ดังนั้น เจ้าชายซึ่งนิยมเยอรมันจะ “เป็นที่รู้กันดีว่ามีความเห็นอกเห็นใจเยอรมัน” จะได้ครองบัลลังก์แทน พวกเขาคงจะหมายถึงหนึ่งในบรรดาน้องชายที่ได้รับการศึกษาในเยอรมนี จะได้ครองบัลลังก์แทน...”²⁹³

²⁹¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชากับคหบดีแห่งชนบท (พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ถึงนายเมย์นาร์ด วิลโลบี คอลเลสเตอร์-วิเศษ คหบดี), หน้า 54.

²⁹² เป็นjamin เอ บัทสัน, อวสานสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในสยาม, กาญจนว ะลองศรีและยุพา ชุมจันทร์ (บรรณาธิการ แปล), หน้า 19.

²⁹³ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชากับคหบดีแห่งชนบท (พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ถึงนายเมย์นาร์ด วิลโลบี คอลเลสเตอร์-วิเศษ คหบดี), หน้า 75-77

4.3 ความเป็นกลางของสยามกับการมุ่งหวังผลทางการเมืองในประเทศ

ในช่วงประกาศความเป็นกลาง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์เรื่องราวเกี่ยวข้องกับสงครามโลกไว้เป็นจำนวนมากผ่านพระนามแฝงที่หลากหลายและมีบุคลิกแตกต่างกันไป เช่น อัศวพาหุ พันแหลม ร.จ. รามจิตติ ศรีอยุธยา เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ทั้งนี้เพื่อถ่ายทอดสถานการณ์สงครามในยุโรปและเสนอข้อคิดเห็นส่วนพระองค์ต่อสงครามโลกผ่านการจำแลงพระองค์ลงในพื้นที่สาธารณะ เนื้อหาในพระราชนิพนธ์อันเกี่ยวเนื่องกับสงครามโลกครั้งที่ 1 ในบริบทความเป็นกลางมักนำเสนอเรื่องราวของเรือรบ การรบทางทะเล รวมถึงความสามัคคีของคนในประเทศเมื่อเกิดสงคราม กล่าวได้ว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพยายามใช้โอกาสจากสงครามโลกมาเป็นเครื่องจัดการการเมืองภายในที่อยู่ในสภาวะเปราะบางรวมทั้งการชูความสำคัญของ “ชาติ” ที่มีพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์กลาง ในที่นี้จะพิจารณา 2 ประเด็นหลักคือ การสร้างเอกภาพทางการเมืองและการจัดซื้อเรือรบพระร่วง

4.3.1 การสื่อสารเรื่องสงครามกับความมุ่งหวังผลเรื่องเอกภาพทางการเมือง

“อัศวพาหุ” เป็นหนึ่งในพระนามแฝงหลักของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงใช้ในบริบทสงครามโลกครั้งที่ 1 โดยมุ่งหวังผลเพื่อสร้างเอกภาพทางการเมืองภายในรัฐ “อัศวพาหุ” มีบุคลิกเป็นพวก “ชาตินิยม” หรือ “ผู้รักชาติ” อย่างชัดเจนโดยให้ความสำคัญกับสถาบันหลักของชาติ ด้วยการชูหลักคิดสามประการคือ “ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์” ซึ่งหยิบยืมและดัดแปลงมาจากหลักคิดว่าด้วย “พระเจ้าเป็นเจ้า พระมหากษัตริย์และประเทศ” (God, King and Country) ของอังกฤษ ก่อนสงครามโลกครั้งที่ 1 บทความของอัศวพาหุมักนำเสนอเนื้อหาที่วิพากษ์วิจารณ์กลุ่มชาวจีนในสยามและรูปแบบการปกครองอื่นที่มีใ้ระบอบราชาธิปไตย รวมถึงการปลุกเร้าผู้อ่านให้เห็นถึงความสำคัญของสถาบันหลักของชาติโดยเฉพาะสถาบันพระมหากษัตริย์

เมื่อเกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 บทความ “ยุทธภัย” ถือเป็นพระราชนิพนธ์ลำดับต้นๆที่มีการแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับสงครามด้วยพระนามแฝงอัศวพาหุ บทความดังกล่าวถูกตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ไทยฉบับพิเศษเมื่อวันที่ 26 สิงหาคม ค.ศ. 1914 ใน “ยุทธภัย” นั้น อัศวพาหุได้ชี้ให้เห็นว่าสงครามเป็นเรื่องปกติและมีได้เป็นเรื่องไกลตัวสยาม สงครามในยุโรปอาจส่งผลกระทบต่อประเทศที่มีได้มีส่วนเกี่ยวข้องหรือแม้กระทั่งประเทศที่เป็นกลางก็ตาม ในสถานการณ์ดังกล่าว อัศวพาหุได้ชักชวนข้าแผ่นดินกรุงสยามและคนที่พึงพระบรมโพธิสมภารให้ระลึกรถึงเรื่องสำคัญ ได้แก่ การรักษาความสามัคคีของคนในประเทศ การให้สำคัญต่อประเทศชาติมากกว่าเรื่องส่วนบุคคล การสนับสนุนนโยบายของรัฐบาล การรักษาเกียรติของลูกผู้ชายในฐานะนักรบและการอาสารับใช้ชาติเมื่อเกิดสงคราม ในประเด็นหลังสุด อัศวพาหุได้เสนอแนวทางการรับใช้ชาติเพื่อป้องกันประเทศไว้สองประการคือ การรับ

ราชการทหารกับการสมัครเป็นเสือป่า²⁹⁴ อีกทั้งยังวิจารณ์กลุ่มคนที่มัก “คุยโป้งเก็บขี้ปากฝรั่งมาพูดให้ ฟุ้งสร้านเปล่า”²⁹⁵ และผู้คัดค้านการทำสงคราม ดังความตอนหนึ่งที่ว่า

“... คนสมัยใหม่ซึ่งพอใจพูดถึงความ “ซีวิลไลซ์” ก็ดี อำนาจอันชอบธรรมก็ดี หรือกฎบัตร กฎหมายก็ดี มักจะพากันเข้าใจไปเสียว่า ถ้าแม้ใครไม่เกี่ยวข้องในการสงครามแล้ว ก็เปนอัน พ้นภัยแห่งการรบ เพราะฉะนั้นจึงมีคนบางจำพวก ซึ่งพยายามอย่างที่สุดที่จะแสดงให้ปรากฏ ด้วยวาจาโดยแต่งความเห็นไปลงหนังสือพิมพ์ว่าตนเปนผู้ที่คัดค้านในการทำสงคราม ภายใน ที่สุดแสดงตนเป็นคนที่ไม่เกลียดและดูถูกนักรบ เรียกนักรบว่าเป็นผู้รับจ้างฆ่ามนุษย์ ฉะนั้นเป็นต้น ส่วนคนอื่นๆที่โหดเขลาเบาปัญญา เมื่อได้อ่านหาได้ฟังทั้งถ้อยคำของพวกนักพูดเช่นกล่าว มาแล้วนั้น ก็มักจะหลงเชื่อถ้อยคำไปเพราะสำคัญว่า เขาเป็นคนมีความรู้เขาจึงพูด เสียงแข็งแรงเช่นนั้น...”²⁹⁶

บทความ “ยุทธภัย” จึงถือเป็นปฐมบทของการเผยแพร่ความคิดเกี่ยวกับสงครามโลกครั้งที่ 1 เพื่อตอบโต้กระแสความคิดเห็นจากสื่อสิ่งพิมพ์ที่อยู่ตรงข้ามกับรัฐบาลราชาธิปไตย โดยเฉพาะ จีนโน สยามวารศัพท์และกรุงเทพเดลิเมล์ซึ่งมีท่าทีสนับสนุนฝ่ายมหาอำนาจกลางมาตั้งแต่ต้น²⁹⁷ นอกจากนี้ อิศวพาหุยังนำเสนอเรื่องสงครามโลกที่ผูกโยงไว้กับการเสริมสร้างความสามัคคีและความ มั่นคง ดังจะเห็นได้จากผลงานอื่น อาทิ “ความเป็นชาติโดยแท้จริง” “เมืองไทยจึงตื่นเกิด” “ลัทธิเอา อย่าง” “โคลนติดล้อ” เป็นต้น

ในบทความเรื่อง “เมืองไทยจึงตื่นเกิด” อิศวพาหุพยายามชี้ว่าการรักษาความเป็นกลางก็มี อาจเป็นเครื่องรับประกันความมั่นคงของชาติโดยหยาบกรณีเบลเยียมและลักซ์เซมเบิร์กที่ได้รับ ประกันความเป็นกลางตามกฎหมายระหว่างประเทศมาเป็นบทเรียนแก่สาธารณชน ดังนั้น สิ่งที่จะ ชำรงรักษาความมั่นคงของชาติไว้ได้คือการรักษาความสามัคคีของคนภายในชาติ การจงรักภักดีต่อ สถาบันหลักของชาติ การมีหวังพึ่งพาอำนาจจากภายนอกซึ่งอาจเป็นภัยอันตรายต่อประเทศ สงครามที่ ห่างไกลย่อมส่งกระทบต่อสยามไม่ว่าทางใดก็ทางหนึ่ง การเตรียมพร้อมรับมือกับสงครามจึงเป็นเรื่องที่ ประชาชนพึงตระหนักและให้ความร่วมมือกับรัฐบาลอย่างแข็งขัน²⁹⁸

²⁹⁴ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ปกิณกะคดีเรื่องยุทธภัยและความเป็นชาติโดยแท้จริง (ม.ป.ท.: โรงพิมพ์ไทย เขษม, 2482), หน้า 4-5.

²⁹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 7.

²⁹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 1

²⁹⁷ โรจัน จินตมาส, แนวความคิดของผู้นำไทยเรื่อง “ชาติ” กับการเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 ของไทย, หน้า 50-52.

²⁹⁸ ดู พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เรื่องเมืองไทยจึงตื่นเกิด (ม.ป.ท.: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2481), หน้า

ความกังวลพระราชกฤษฎีกาเรื่องผลกระทบของสงครามต่อเสถียรภาพทางการเมืองภายในนั้น คงเป็นผลสืบเนื่องเหตุการณ์จากตอนต้นรัชกาล หนึ่งในข้อกังวลนั้นคือการเคลื่อนไหวทางการเมืองของชาวจีนที่รัฐบาลเห็นว่าเป็นภัยต่อความมั่นคงของรัฐ อันเป็นผลสืบเนื่องจากการปลุกกระแสชาตินิยมจีนของซุนยัตเซ็น นักปฏิวัติชาวจีน การเผยแพร่เรื่องการปฏิวัติในสื่อสิ่งพิมพ์ของจีนและโรงเรียนจีน การปฏิวัติซินไฮ่ซึ่งเป็นจุดสิ้นสุดระบอบกษัตริย์ไปสู่การตั้งสาธารณรัฐในช่วง ค.ศ. 1911-1912 ได้ทวีความกังวลในหมู่ชนชั้นนำสยามเป็นอย่างยิ่งด้วยเกรงว่า กระแสการปฏิวัติจะลุกลามถึงสยามและเป็นอันตรายต่อราชบัลลังก์ ในเวลาเดียวกันกลุ่มคณะ ร.ศ. 130 ก็พยายามก่อการยึดอำนาจแต่ไม่สำเร็จ รัฐบาลราชาธิปไตยเชื่อว่ากลุ่มผู้ก่อการได้รับแรงบันดาลใจจากการปฏิวัติในจีน และอิทธิพลทางความคิดจากหนังสือพิมพ์อย่างจีนโนสยามวารศัพท์²⁹⁹ ปัจจัยที่ประกอบกันเช่นนี้ส่งผลให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงระมัดระวังพระองค์มากยิ่งขึ้นและพยายามก่อปรากฏการณ์กระแสแนวคิดจากภายนอกที่อาจเป็นอันตรายต่อพระองค์และระบอบราชาธิปไตยไว้ อย่างแน่นอนผ่านการเผยแพร่พระราชนิพนธ์ในนามอัครพาทูที่วิจารณ์ชาวจีนและระบอบการปกครองอื่นไว้อย่างดุเดือด ดังจะเห็นได้งานชิ้นสำคัญ ได้แก่ พกยิวแห่งบูรพาทิศ เมืองไทยจงดั้นเกิดลัทธิเอาอย่าง โคลนติดล้อ การกระจัดกระจายแห่งเมืองจีน ฉวยอำนาจและหัวใจนกรบ เป็นต้น³⁰⁰

อย่างไรก็ตาม ปฏิกริยาจากราชสำนักต่อความเคลื่อนไหวทางการเมืองของชาวจีนที่ทำได้เพียงการตอบโต้ผ่านงานเขียนอาจมิใช่เรื่องการให้เสรีภาพด้านการแสดงความคิดเห็นที่เปิดกว้างมากขึ้น แต่กลับสะท้อนสภาวะการใช้อำนาจการปกครองภายในที่ไม่สมบูรณ์ เนื่องด้วยกลุ่มคนจีนที่เป็นปัญหากับรัฐบาลนั้นส่วนใหญ่เป็นคนในบังคับต่างชาติที่กฎหมายภายในของสยามไม่สามารถควบคุมได้แม้จะมีถิ่นกำเนิดและทำมาหากินในเมืองไทยก็ตาม ดังที่อัครพาทูได้เปรียบเปรยคนกลุ่มนี้ว่าเสียดสีไว้ว่า “เปนไทยโดยกำเนิด เปนจีนโดยอาชีพะ เปนอังกฤษโดยทะเบียน”³⁰¹ คนจีนกลุ่มนี้จึงเป็นอิสระจากอำนาจรัฐและถูกมองว่าอาจเป็นภัยต่อความมั่นคงของรัฐ สิทธิสภาพนอกอาณาเขตได้นำมาซึ่งปัญหาอธิปไตยที่ไม่สมบูรณ์โดยเฉพาะด้านการศาลและมีผลโดยตรงกับพระมหากษัตริย์ ยิ่งเมื่อเกิดสงคราม รัฐบาลสยามยิ่งกังวลเรื่องความเคลื่อนไหวของคนในบังคับต่างชาติที่อาจก่อให้เกิดปัญหาด้านความมั่นคงภายใน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้แสดงความกังวลพระราชกฤษฎีกาในข้อนี้ไว้อย่างโดยผ่าน “อัครพาทู” ในบทความ “โคลนติดล้อ” ที่ว่า “การที่ประเทศอันเป็นอิสระ ต้อง

²⁹⁹ คณะ ร.ศ. 130 ส่วนหนึ่งมีสายสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกับนายเชียวฮุดเส็ง สิบญูเรื่อง เจ้าของหนังสือพิมพ์จีนโนสยามวารศัพท์ ผู้นำของกลุ่มผู้ก่อการอย่าง ร.ต. เจริญ ศรีจันทร์ ร.ต. เนตร พูนวิวัฒน์ ต่างก็เรียกนายเชียวฮุดเส็งด้วยความเคารพใคร่ว่า “อาจารย์” ซึ่งทั้งสองฝ่ายมีอุดมการณ์ที่ขึ้นชมระบอบประชาธิปไตยเช่นกัน ดู แกมสุข นุ่มนนท์, *ยังเติร์กครั้งแรก กบฏ ร.ศ. 130*, หน้า 238.

³⁰⁰ อติพนธ์ พรหมพันธ์ใจ “คนจีนในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว: ภัยคุกคามเมื่อแรกสร้างรัฐสมัยใหม่” *วารสารรัฐศาสตร์ มสธ.* ปีที่ 2 ฉบับที่ 1 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2560): 11.

³⁰¹ อัครพาทู (นามแฝง) พกยิวแห่งบูรพาทิศ และเมืองไทยจงดั้นเกิดของอัครพาทู, หน้า 28

ถูกจำกัดการใช้อำนาจในดินแดนอาณาเขตของตนเองนั้น ย่อมเป็นเครื่องขัดขวางแก่การปกครองและ
รัฐธรรมาภิบาลอันดี”³⁰²

อัครพาทย์ยังเห็นว่าการถูกจำกัดอำนาจอธิปไตยภายในนั้นเป็นเครื่องบ่งชี้ความไม่เจริญของรัฐ
เนื่องด้วยนานาประเทศยังมีได้เชื่อมั่นหรือรับรองสถานะต่อประเทศนั้นๆ ด้วยเหตุนี้ “การที่
ต่างประเทศตั้งศาลกงสุลชำระคดีในระหว่างคนร่วมธงของเขาในเมืองเรานั้น จะแปลว่าอะไรได้บ้าง
นอกจากความไม่ไว้วางใจในเมืองเรานั้น”³⁰³ กล่าวได้ว่า เรื่องที่ยกมานี้เป็นเรื่องที่กระทบต่อเกียรติภูมิและ
สถานะของสยามที่แม้จะเป็นเอกราชแต่อำนาจอธิปไตยไม่สมบูรณ์ ดังนี้

“ในฐานะที่เป็นคนไทยที่มีความปรารถนาดีต่อชาติ ข้าพเจ้าเชื่อว่าบัดนี้ถึงเวลาที่เรสมควรที่
จะได้รับความไว้วางใจของชาวต่างประเทศแล้ว เกียรติคุณของเราในนานาประเทศก็มีผู้
เชื่อถือพออยู่แล้ว และถ้าได้เลิกถอนศาลกงสุลไปแล้ว ชาวต่างประเทศจะไม่มีเหตุที่ควรกลัว
เลยที่เราจะใช้อำนาจของเราในทางผิด”³⁰⁴

ในตอนท้ายของบทความโคลนติดล้อ “อัครพาทย์” ได้แต่งร้อยกรองเพื่อเป็นบทสรุปทาง
ความคิดเกี่ยวกับความหวังที่จะเห็นสยามมี “เพ็ญอิสสระโร” หรือการที่สยามทรงไว้ซึ่งอำนาจอันเป็น
อิสระโดยสมบูรณ์ภายใต้การจัดการปกครองแบบระบอบราชาธิปไตยว่า

สหายเอยจงเงยหน้า	และเบิกตาพินิจดู
เผยผ่านพะพานอยู่	กำบังเนตรบ่เห็นไกล
เปิดม่านแลมองเถิด	จะเกิดความประโมทัยใจ
เห็นแคว้นและแดนไทย	ประเสริฐแสนตั้งแดนสรวง
หวังใดจะได้สม	เสวยรมยะแดดวง
เพ็ญอิสสระโรปวง	ประชาเปรมเกษมสานต์
ชื่อตรงและจงรัก	ผดุงศักดิ์ภูบาล
เพื่อทรงดำรงนาน	อิศเรศร์ประเทศสยาม ³⁰⁵

แม้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงกังวลพระราชหฤทัยว่าผลกระทบจาก
สงครามจะส่งผลต่อการเมืองภายใน แต่ก็ทรงเห็นว่าสงครามอาจนำมาใช้ประโยชน์ในการเสริมสร้าง

³⁰² พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, บทความหนังสือพิมพ์เรื่อง โคลนติดล้อ ของอัครพาทย์ (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, 2553), หน้า 66

³⁰³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 70

³⁰⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 72

³⁰⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 73

ความเป็นเอกภาพภายในประเทศดังที่เป็นอยู่ในยุโรป ดังจะเห็นได้จาก “จดหมายเหตุรายวัน” ซึ่งเป็นพระราชบันทึกส่วนพระองค์ได้กล่าวถึงเรื่องสงครามกับการแก้ไขปัญหาความแตกแยกของคนในชาติ โดยยกตัวอย่างจากประเทศในยุโรปที่กำลังเผชิญกับสงครามไว้ว่า “... ในเมืองฝรั่งเศส ก่อนที่เกิดสงครามก็มีการหยุดหยิกอยู่ จนอรธรมหาเสนาบดีต้องเปลี่ยนตัวแทบไม่หยุด พอเกิดสงครามขึ้น เขาก็งดการแก่งแย่งกันในส่วนกันเอง พร้อมใจกันหันหน้าสู้ศัตรูแห่งชาติฯ”³⁰⁶ นอกจากนี้ยังทรงยกตัวอย่างเยอรมนีที่ในเวลานั้นกระแสความคิดแบบสังคมนิยม (socialism) หรือที่พระองค์ทรงใช้คำว่า “โซเชี่ยลิสต์” เริ่มขยายตัวและมีบทบาททางการเมืองในเยอรมนีซึ่งปกครองด้วยระบอบราชาธิปไตยไว้ว่า

“... ในเมืองเยอรมนีเมื่อก่อนสงคราม พวกโซเชี่ยลิสต์ก็กำลังตั้งกองติเตียนผู้ปกครอง จนถึงแก่กล่าวอยู่บ้างว่า ถึงแม้จะมีศึกมาตีเมืองก็จะไม่ยอมจับอาวุธ และยังให้ศัตรูเข้าย่ำยีล้างผลาญพวกผู้ปกครอง ซึ่งกตขี่ข่มเหงประชาชนนั้นเสียได้ก็จะยิ่งดี แต่ครั้งเมื่อเกิดสงครามขึ้นจริงแล้ว พวกโซเชี่ยลิสต์กลับรีบเข้าอาสาประจำกองทหารทันที ชาวเยอรมนีทั้งหมดลืมนความบาดหมางในหมู่กันเอง พร้อมใจกันหันหน้าสู้ศัตรูแห่งชาติฯ...”³⁰⁷

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญกับการ “พร้อมใจกันหันหน้าสู้ศัตรูแห่งชาติ” การที่พระองค์ทรงกล่าวถึง “โซเชี่ยลิสต์” ในเยอรมนีอาจอนุมานได้ว่าทรงต้องการสื่อเพื่อให้กระทบกับคณะ ร.ศ. 130 รวมถึงกระแสความคิดและความเคลื่อนไหวทางการเมืองที่อาจเป็นภัยอันตรายต่อระบอบราชาธิปไตย

ความหวาดระแวงความเคลื่อนไหวทางการเมืองที่อาจเป็นภัยอันตรายต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ยังคงมิได้จางหาย กระแสการปฏิวัติการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในบริบทเอเชียได้ส่งผลต่อการรับรู้และการแสดงออกของราชสำนัก การปฏิวัติในตุรกีและบทบาทของเยอรมนีที่ผู้ใช้นามปากกาอัสวพาหุมิได้นิยมอยู่เป็นทุนเดิมนั้นได้ถูกหยิบยกมาแสดงให้เห็นถึงปัจจัยภายนอกที่ถูกมองว่าไม่พึงประสงค์ที่ผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองภายใน ในทางหนึ่งเพื่อชี้ให้เห็นสถานการณ์การเมืองในตุรกีที่เข้าด้วยกับฝ่ายมหาอำนาจกลาง และในอีกทางหนึ่งคือ การใช้บทความนี้เป็นตัวกระทบกระเทียบกับผู้ที่ต้องการคิดเปลี่ยนแปลงการปกครองหรือแสดงตนเป็นฝ่ายปฏิปักษ์กับรัฐบาล ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ตัวอย่างหนึ่งที่เห็นได้ชัดคือบทความ “เหตุใดตุรกีจึงรบด้วย?” ที่คาดว่าน่าจะตีพิมพ์ภายหลังการเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 ของตุรกีไม่นานนัก อัสวพาหุได้

³⁰⁶ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, จดหมายเหตุรายวันรัชกาลที่ 6 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2517) (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ม.จ. ชัชวดี เกษมสันต์, 2517), หน้า 160-161

³⁰⁷ เรื่องเดียวกัน

แสดงความเห็นอย่างชัดเจนว่า “การที่ตุรกีเข้าทำสงครามครั้งนี้ โดยคำยุยง (หรือพูดตรงๆว่าโดยคำสั่ง) ของเยอรมนีเป็นแน่”³⁰⁸ ยิ่งไปกว่านั้นมีการแสดงทัศนะเสริมที่น่าสนใจต่อไปอีกว่า

“...การยุยงอันนี้จะมีผลก็หาไม่ ได้ เพราะสุดท้ายนั้นเป็นผู้ที่ระวังมาก ต่อเมื่อพวกเขาต้องการได้มีอำนาจขึ้นแล้ว เยอรมันจึงรู้สึกหวาดกลัว เพราะพวกเขาต้องการโดยมากเป็นผู้ที่ได้ไปศึกษาและรับความอบรมให้นิยมเชื่อถือในบารมีและความวิเศษต่างๆ ของเยอรมัน ทั้งเยอรมันก็ติดตามสั่งสอนกันอยู่มิได้ขาด กองทัพบกตุรกีก็เต็มไปด้วยนายทหารเยอรมัน ซึ่งมีได้เป็นแต่เพียงครูฝึกหัดสั่งสอน ทั้งเป็นผู้บังคับบัญชาตรงๆด้วย นับว่าชั้นหลังเยอรมันได้เข้าครอบงำตุรกีไว้แล้วอย่างบริบูรณ์เกือบจะไม่ผิดอะไรกับเป็นเมืองในป้องกัน (โพรเตกเตอร์เรต) ของเยอรมนีอัน 1 ทีเดียว เพราะฉะนั้นจึงไม่เป็นที่น่าอัศจรรย์อันใดในการที่จะทำนายว่าการที่ตุรกีพลอยเข้าทำสงครามด้วยครั้งนี้ ก็เพราะครูจงเอาเข้าไปแน่...”³⁰⁹

เหตุการณ์ที่อัสวพาหุบรรยายไว้ข้างคือการกล่าวถึงกลุ่มทหารหนุ่มที่กระทำการปฏิวัติตุรกี ซึ่งกลุ่มนายทหารเหล่านี้จบการศึกษาจากเยอรมนี ความเกี่ยวพันกันเช่นนี้มีผลให้เยอรมนีเข้ามาแทรกแซงการเมืองภายในและนำพาเข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งของฝ่ายมหาอำนาจกลาง ในเวลาเดียวกัน “รามจิตติ” ได้ร่วมแสดงทัศนะแบบ “อดิตินิสติมหาวิทยาลัยอ็อกฟอร์ด” เพื่อตอกย้ำปัจจัยอันเกี่ยวข้องกับเยอรมนีที่มีผลต่อการสร้างวุ่นวายทางการเมืองเช่นเดียวกับที่อัสวพาหุได้เสนอในบทความ “ผลแห่งวิธีการศึกษาของเยอรมัน” โดยรามจิตติชี้ให้เห็นว่าการศึกษาแบบเยอรมนีมิได้วิเศษหรือน่าสรรเสริญอย่างที่มีคนกล่าวถึงอย่างกว้างขวาง แต่กลับเป็นต้นเหตุและตัวหล่อหลอมพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ในหมู่นักเรียนที่จบการศึกษาจากเยอรมนี อีกทั้งยังไม่ก่อประโยชน์ให้แก่บ้านเกิดเมืองนอน ยิ่งไปกว่านั้น รามจิตติยังได้แสดงทัศนะโจมตีการศึกษาเยอรมนีว่าเป็นมูลเหตุของการประพบัติที่ไร้ผิดชอบชั่วดี จึงมีน้ำแปลกใจที่เยอรมนีจะกระทำสงครามด้วยความโหดร้ายและเป็นอันตรายต่อชีวิตมนุษย์ ระบบการศึกษาของเยอรมนีที่เลวร้ายในความเห็นของรามจิตติยังส่งผลกระทบต่อความเครียดของเด็กที่ “ฆ่าตัวตายเพื่อให้พ้นจากการถูกครูลงโทษเมื่อสอบไล่ตก!” ในทัศนะของรามจิตติ ผลแห่งการศึกษาของเยอรมนี จึงเป็นเรื่อง “น่าสยดสยอง”³¹⁰

³⁰⁸ อัสวพาหุ (นามแฝง), “เหตุใดตุรกีจึงรบด้วย?” (สำเนาถ่ายพระราชหัตถเลขา) ใน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชนิพนธ์อันเนื่องด้วยงานพระราชสงคราม ณ ทวีปยุโรป เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2560), หน้า 221.

³⁰⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 223.

³¹⁰ รามจิตติ (นามแฝง) “ผลแห่งวิธีการศึกษาของเยอรมัน” ใน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชนิพนธ์อันเนื่องด้วยงานพระราชสงคราม ณ ทวีปยุโรป เล่ม 1, หน้า 173.

เจตนาของผู้ใช้นามปากกาข้างต้นสามารถสื่อความได้ถึงนักเรียนเยอรมนีในสยามซึ่งมีจำนวนไม่มากนักและกลุ่มคนเหล่านี้ต่างมีบทบาทที่สำคัญในระบบราชการสมัยรัชกาลที่ 6 อย่างมาก ความเคลื่อนไหวทางการเมืองเพื่อล้มพระราชอำนาจในตอนต้นรัชกาลก็ถูกโยงโยไปถึงอดีตนักเรียนเยอรมนีคนสำคัญคือ สมเด็จฯ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธ์ที่ทรงมีบารมีอย่างกว้างขวางในกิจการทหาร อีกทั้งพระองค์ยังถูกโยงโยกับข่าวลือการก่อกบฏเสมอ นอกจากนี้บรรดานายทหารที่จบเยอรมนีก็แสดงท่าทีวิจารณ์ราชสำนักและสนับสนุนให้เยอรมนีชนะสงคราม ปัจจัยเหล่านี้ล้วนมีผลต่อการใช้เรื่องสงครามมาเป็นเครื่องมือในการนำเสนอข่าวสารและปรับความเข้าใจเกี่ยวกับการเมืองระหว่างประเทศที่มีผลต่อความมั่นคงทางการเมืองภายใน อีกทั้งเป็นการส่งสัญญาณเตือนหรือปฏิบัติการจากผู้ใช้นามปากกาอัครพหูและรามจิตติที่ถือเป็นแกนหลักของราชสำนักสยาม

อย่างไรก็ดี เจ้าของนามปากกาข้างต้นมิได้นำเสนอเนื้อหาเกี่ยวกับสงครามแบบเดียวกัน ในขณะที่อัครพหูเน้นการนำเสนอเรื่องราวที่เร้าความรู้สึกความเป็นชาติ การจงรักภักดีต่อสถาบันหลักของชาติที่ยึดโยงไว้กับพระมหากษัตริย์อย่างเหนียวแน่นตลอดจนการนิยามความเป็นไทย แต่รามจิตติ (หรือ ร.จ. เนติบัณฑิตสยาม) กลับใช้สงครามมาแสดงภาพลักษณ์เยอรมนีในเชิงลบด้วยแง่มุมต่างๆ เพื่อโน้มน้าวความรู้สึกของผู้อ่านให้คล้อยตามทัศนคติของตน ในเวลาเดียวกัน การปรากฏตัวของ “พันแหลม” และ “สุกรีพ” ก็เข้ามาโผล่เล่นในพื้นที่สื่อสารณะโดยชี้ชวนให้สาธารณชนเห็นว่าสงครามในยุโรปมิได้เป็นเรื่องไกลตัวสยาม การป้องกันและเสริมสร้างความมั่นคงของชาติเป็นสิ่งที่ต้องเตรียมตัวไว้แต่ต้นด้วยการร่วมกันจัดซื้อเรือรบถวายแด่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเพื่อแสดงความจงรักภักดีและเกียรติภูมิของประเทศ ด้วยเหตุนี้ พันแหลมจึงได้กลายเป็นพระนามแฝงหลักในการถ่ายทอดสถานการณ์การสู้รบทางทะเลในสงครามโลกครั้งที่ 1 เพื่อปลุกเร้าความรู้สึกให้ผู้อ่านเห็นความสำคัญของการมีเรือรบเป็นของประเทศเพื่อประโยชน์ด้านความมั่นคง

แม้อัครพหู รามจิตติ ร.จ. และพันแหลมจะเป็นนามแฝงของบุคคลคนเดียวกัน แต่นามแฝงแต่ละชื่อกลับแบ่งหน้าที่กันอย่างชัดเจน แต่อาจมีบางโอกาสที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงใช้นามแฝงเหล่านี้มาสนับสนุนความคิดเห็นของกันและกัน ดังจะเห็นได้จาก การที่อัครพหูใช้บทความ “ขอชวนท่านเปนแมลงหรี” มาสนับสนุนพันแหลมเรื่องการเรียไรเงินจัดซื้อเรือพระร่วง³¹¹ ในกรณีเดียวกัน รามจิตติก็โจมตีพฤติกรรมเยอรมนีผ่านเรื่องเรือดำน้ำที่สอดคลองกับพันแหลม ในตัวอย่างบทความ อาทิ “วิธีปราบเรือใต้น้ำ”³¹² และ “การจมแห่งลูซิตาเนีย”³¹³ เป็นต้น ดัง

³¹¹ อัครพหู (นามแฝง) “ขอชวนท่านเปนแมลงหรี” สมุทสาร ปีที่ 2 เล่ม 13 มกราคม พ.ศ. 2458, หน้า 14-28.

³¹² รามจิตติ (นามแฝง) “วิธีปราบเรือใต้น้ำ” สมุทสาร ปีที่ 2 เล่ม 13 มกราคม พ.ศ. 2458 หน้า 57.

³¹³ รามจิตติ (นามแฝง). “การจมแห่งลูซิตาเนีย” สมุทสาร ปีที่ 2 เล่ม 8 สิงหาคม พ.ศ. 2458 หน้า 69-111.

จะเห็นได้จากการออกตัวของรามจิตติซึ่งถูกสร้างให้เป็นนักกฎหมายได้ก้าวข้ามความสนใจของตนมาเขียนเรื่องเกี่ยวกับการทหารเรือไว้ว่า

“...ที่จริงการที่ข้าพเจ้าได้เขียนเรื่องนี้บางที่ท่านผู้อ่านบางท่านก็จะเห็นว่าเป็นการแบ่งเรื่องชนิดที่ควร “พันแหลม” จะเป็นผู้แต่ง แต่ถ้าข้าพเจ้าจะนั่งคอยจนกว่าจะมีเรื่องที่เหมาะสมแก่ทางของ ข้าพเจ้า (คือข้อความอันเนื่องด้วยกฎหมายนานาประเทศ) บางทีก็จะได้แต่งอะไรไปอีกนาน ข้าพเจ้าจึงได้ตกลงใจแย่งเรื่องนี้จาก “พันแหลม” มาแต่ง (ด้วยความรู้เห็นเป็นใจของท่านผู้นั้นเองด้วย) และหวังใจว่าได้ให้ความรู้แก่ท่านผู้อ่านบ้าง ไม่มากก็น้อย...”³¹⁴

แม้แต่ในส่วนอศวพาหุเองที่แม้จะเป็นแกนหลักของการวิพากษ์วิจารณ์คนจีนในสยาม แต่ในสถานการณ์ต้นสงคราม อศวพาหุก็ใช้โอกาสดังกล่าวเป็นเครื่องผูกโยงชาวจีนไว้กับประดิษฐกรรมความเป็นชาติไทยที่มีพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์กลาง การนำเสนอเรื่องชาวจีนของอศวพาหุเริ่มมีน้ำเสียงที่เป็นมิตรมากขึ้นเนื่องจากมีชาวจีนจำนวนหนึ่งร่วมกันสมทบทุนจัดซื้อเรือรบพระร่วง ในการนี้ อศวพาหุแสดงไมตรีด้วยการเสนอบทความ “ขอบใจเพื่อนจีน” ทั้งนี้เพื่อแสดงความชื่นชมน้ำใจของชาวจีนที่อาศัยอยู่ใต้พระบรมโพธิสมภาร³¹⁵ อย่างไรก็ตาม อศวพาหุก็ได้ปฏิเสธข้อเท็จจริงที่ว่ายังมีกลุ่มคนจีนบางคนที่ยังหลงเชื่อผู้อื่นและมีข้อขัดแย้งกับคนไทยอยู่บ้าง อศวพาหุจึงเห็นสงครามเป็นโอกาสที่จะสมานมิตรภาพและการแสวงหาผลประโยชน์ร่วมกันระหว่างคนไทยกับคนจีน กระนั้น อศวพาหุก็ย้ำเตือนให้คนจีนระลึกอยู่เสมอว่า “ชั่วดีอย่างไรไทยก็เป็นเจ้าของบ้าน เพื่อนจีนเป็นแขกมาอาศัยอยู่”³¹⁶ ด้วยเหตุนี้ ชาวจีนบนแผ่นดินสยามพึง “ตามใจไทยผู้เป็นเจ้าของบ้านบ้าง”³¹⁷ ข้อความเช่นนี้เป็นการตอกย้ำสภาพคนจีนในสังคมการเมืองสยามที่อศวพาหุเห็นว่าเป็นเพียงคนภายนอกที่เข้ามาทำมาหากินในสยามเท่านั้น

4.3.2 การถ่ายทอดเรื่องการเดินทางทะเลกับการจัดซื้อเรือรบพระร่วง

นอกจากมหาสงครามจะเป็นโอกาสที่ถูกใช้เป็นเครื่องเสริมสร้างเอกภาพทางการเมืองภายในประเทศแล้ว สยามยังใช้โอกาสดังกล่าวมาเป็นเหตุในการจัดซื้อเรือรบ “พระร่วง” เพื่อเป็นส่วนหนึ่งในกระบวนการระบุดัตนของสยามในสังคมนระหว่างประเทศทางหนึ่งและยกพระราชสถานะพระมหากษัตริย์สยามในอีกทางหนึ่ง

³¹⁴ รามจิตติ (นามแฝง) “วิธีปราบเรือไต้ฟ้า” สมุทรสาร ปีที่ 2 เล่ม 13 มกราคม พ.ศ.2458 หน้า 57.

³¹⁵ อศวพาหุ (นามแฝง) “ขอบใจเพื่อนจีน” สมุทรสาร ฉบับที่ 1 ปีที่ 1 มกราคม 2457 หน้า 93-94.

³¹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 95

³¹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 95

เมื่อเกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 ข้าราชการและประชาชนกลุ่มหนึ่งต้องการจัดตั้งสมาคมเพื่อเรียไรเงินจัดซื้อเรือรบลำใหม่ให้แก่กองทัพเรือโดยให้เหตุผลว่าเรือรบของสยามยังมีจำนวนมีเพียงพอต่อการรักษาความมั่นคงของราชอาณาจักรและยังขาดงบประมาณอีกจำนวนมาก กลุ่มผู้จัดตั้งจึงได้ทูลเกล้าฯ ถวายแผนการดังกล่าวเพื่อขอพระบรมราชานุญาตจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวให้จัดตั้งสมาคมและทรงรับสมาคมดังกล่าวไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์ ในการนี้ได้ทรงพอพระราชหฤทัยเป็นอย่างยิ่งโดยทรงสนับสนุนกิจการของสมาคมและพระราชทานชื่อว่า “ราชนาวิสมาคมแห่งกรุงสยามในพระบรมราชูปถัมภ์” โดยมีเจ้าพระยาอภัยราชามาหาญดิษฐธรรม (ม.ร.ว.ลพ สุทัศน์) เป็นสภานายกราชนาวิแห่งกรุงสยาม และพระราชทานชื่อเรือรบว่า “พระร่วง”³¹⁸

แม้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจะมีได้เป็นผู้ดำริให้จัดตั้งสมาคมราชนาวิโดยพระองค์เอง แต่ทรงสนับสนุนกิจกรรมของสมาคมอย่างแข็งขัน จากหลักฐานที่มีอยู่ พระองค์ทรงแสดงความปลาบปลื้มพระราชหฤทัยเรื่องการจัดซื้อเรือรบอย่างยิ่ง ในงานวันเฉลิมพระชนมพรรษา 1 มกราคม ค.ศ. 1915 ทรงมีพระราชดำรัสตอบพระบรมวงศานุวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาทที่เข้าเฝ้าเพื่อถวายพระพรชัยมงคล ณ พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท โดยความตอนหนึ่งทรงแสดงความปิติที่ราชนาวิสมาคมได้จัดตั้งขึ้นและมุ่งหวังที่จะให้สยามมีเรือรบเพื่อเกียรติยศและเครื่องหมายแห่งความจงรักภักดีต่อสถาบันหลักของประเทศ ดังความตอนหนึ่งที่ว่า

“...เราก็เว้นเสียไม่ได้ที่จะกล่าวถึงสิ่งซึ่งทำความพอใจให้แก่เราเป็นอันมากส่วน 1 คือการที่ข้าราชการบางคนได้คิดรวบรวมกันตั้งขึ้นเป็นสมาคมแห่งกรุงสยาม อันมีความประสงค์เบื้องต้นที่จะชักชวนบรรดาข้าแผ่นดินของเราให้ออกทุนทรัพย์เรียไรเพื่อจัดหาเรือรบมาให้แก่กองทัพเรือของเรา โดยความมุ่งต่อ ประโยชน์การป้องกันชาติศาสนาพระมหากษัตริย์ อันเป็นกิจ ควรสรรเสริญ เราจึงพลอยมีความยินดีและพลอยหวังในความสำเร็จแห่งความคตินั้นด้วย เพราะ จะเป็นเครื่องแสดงให้ปรากฏอีกอย่าง 1 ว่าคนไทยเราตั้งใจที่จะประพฤติมิให้บกพร่องไปกว่า ชนกของตน คือแสดงความจงรักภักดีต่อผู้ปกครอง และแสดง ความตั้งใจที่จะรักษาความเป็นไทยแห่งชาติ...นับเป็นการอันควรคิดปรารถนาอย่างยิ่ง ทั้งจะเป็นสิ่งเชิดชูเกียรติยศแห่งกรุงสยามใน ทิศานุกิตทั่วไป...”³¹⁹

³¹⁸ เทพ บุญदानนท์, การเมืองในการทหารไทยสมัยรัชกาลที่ 6, หน้า 150-151.

³¹⁹ “พระราชดำรัสตอบพระบรมวงศานุวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาทฝ่ายหน้าในการเฉลิมพระชนมพรรษา ที่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ณ วันที่ 1 มกราคม พ.ศ.2457” พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พิมพ์โดยได้รับพระบรมราชานุญาตในงานพระราชทานเพลิงพระศพ สมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ณ พระเมรุท้องสนามหลวง ปีมะเสง พ.ศ. 2472), หน้า 117-118.

ความใส่พระทัยข้างต้นยังผลให้ข้าราชการในราชสำนักสมัครเข้าเป็นสมาชิกของสมาคมฯ ได้ตามอัธยาศัยโดยไม่ต้องขอพระบรมราชานุญาตจากพระองค์ทั้งที่ในเวลานั้น กฎมณเฑียรบาลได้มีข้อกำหนดให้ข้าราชการในพระราชสำนักที่จะทำการพาณิชย์หรือเข้าร่วมสมาคมใดต้องได้รับพระบรมราชานุญาตเสียก่อน มีการตรา “พระราชบัญญัติเข้มราชนาวิสมาคม พ.ศ. 2458” โดยมีใจความสำคัญคือ การอนุญาตให้สมาชิกของราชนาวิสมาคมประดับเข้มราชนาวิสมาคมได้ทุกโอกาส และห้ามมิให้บุคคลที่มีได้เป็นสมาชิกประดับเข้มรวมถึงการปลอมแปลงเข้มดังกล่าวมิฉะนั้นจะได้รับโทษตามกฎหมายอย่างรุนแรง

ราชนาวิสมาคมแห่งกรุงสยามดำเนินกิจการใต้การทำงานของคณะกรรมการสมาคมซึ่งประกอบด้วยสภานายกคือ เจ้าพระยาอภัยรามาธิบดีธรรมธแล้ว ยังมีบุคคลอื่นที่ดำรงตำแหน่งกรรมการ ได้แก่ เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี เจ้าพระยาธรรมมาธิกรณาธิบดี พระยาเทพอรชุน พระยาประสิทธิ์ศุภการ พระยามหาโยธา พระยาศรีสุนทรโวหาร พระยาธรรมศักดิ์มนตรี พระยาไชยยศสมบัติ พระยาบุรีนรราชูร์ หลวงหาญสมุทร บุคคลเหล่านี้ล้วนเป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่ใกล้ชิดพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ว่าทางใดก็ทางหนึ่งและยังได้รับโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งสำคัญทางราชการในรัชกาลนี้ แต่กระนั้นก็ตาม ในสมาคมดังกล่าว ไม่ปรากฏสมาชิกพระราชวงศ์หรือข้าราชการส่วนกองทัพที่มีบทบาทสำคัญในเวลานั้น ในอีกทางหนึ่ง สมาคมยังได้รับการสนับสนุนการดำเนินกิจกรรมจากเสนาบดีชั้นผู้ใหญ่อย่างเจ้าพระยายมราช เสนาบดีกระทรวงนครบาล โดยเฉพาะการรับเงินบริจาคจากประชาชน ตลอดจนการมีคำสั่งให้ข้าราชการกระทรวงนครบาลทุกคนสมัครเป็นสมาชิกราชนาวิสมาคม หากผู้ใดมิได้สมัครให้ทางหน่วยราชการนั้นส่งรายชื่อกลับมาที่กระทรวงนครบาลเพื่อพิจารณาโทษในลำดับต่อไป³²⁰

แม้รัฐบาลจะพยายามรณรงค์การเรียกรับเงินในวงกว้าง ทว่าในอีกด้านหนึ่ง ก็เกิดกระแสการคัดค้านการจัดซื้อเรือรบในหลายภาคส่วนของสังคม เนื่องด้วยเห็นว่าสยามมิได้มีความจำเป็นที่จะจัดซื้อเรือรบแต่ประการใดซึ่งขัดต่อพระบรมราชโองบายที่ทรงสนับสนุนเรื่องข้างต้นอย่างแข็งขัน ด้วยเหตุนี้ ข้อขัดแย้งทางความคิดดังกล่าวจึงก่อให้เกิดผลกระทบที่สำคัญหลายประการในเวลาถัดมา หนึ่งในพระบรมวงศานุวงศ์องค์สำคัญที่คัดค้านการจัดซื้อเรือคือ สมเด็จฯ กรมพระดำรงราชานุภาพ ด้วยทรงเห็นว่ากรซื้อเรือรบไม่ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ประเทศชาติแต่อย่างใด จนเป็นเหตุให้พระองค์ทรงมีข้อบาดหมางกับพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวและลงเอยด้วยการตัดสินใจลาออกจากตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยโดยไม่มีการระงับพระบรมราชานุญาต ในอีกด้านหนึ่ง การเรียกรับเงินก่อให้เกิดความเดือดร้อนในหมู่ข้าราชการชั้นผู้น้อยซึ่งมีรายได้น้อยเนื่องจากต้องมีการ

³²⁰ เทพ บุญदानนท์, การเมืองในการทหารไทยสมัยรัชกาลที่ 6, หน้า 152-153

เสียเงินค่าบำรุงเป็นรายปีจนเป็นเหตุให้ข้าราชการจำนวนมากขอผ่อนผันการสมัครเข้าเป็นสมาชิกในสมาคมดังกล่าว³²¹

กระแสการคัดค้านการซื้อเรือดำน้ำเริ่มปรากฏขึ้นตามสื่อข้าง แต่กระนั้นรัฐบาลและข้าราชการผู้ใกล้ชิดของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวก็พยายามเร้าความรู้สึกให้ประชาชนเห็นว่าสงครามเป็นเรื่องใกล้ตัวโดยเฉพาะการป้องกันพระราชอาณาจักรทางทะเล การขาดแคลนเรือรบเพื่อป้องกันประเทศเป็นสิ่งที่ประชาชนต้องมุ่งให้ความสำคัญด้วยเป็นเรื่องที่กระทบต่อความมั่นคงของชาติ แม้เวลานั้นสยามจะยังมีได้เปรียบภัยแต่ประการใด แต่การเตรียม “ล้อมรั้ว” ประเทศด้วยการจัดซื้อเรือรบเป็นสิ่งที่แสดงถึงความแสดงความรัก “ชาติ” และการแสดงความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์จนถึงขั้นที่ว่า หากผู้ใดไม่คิดที่จะช่วยเหลือรัฐบาลในกิจกรรมข้างต้นก็ “ขอเชิญท่านเปลี่ยนเซ็น นามชาติ ใหม่เทอญ”³²²

นอกจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงรับหน้าที่หลักในการกระตุ้นพสกนิกรเพื่อเรียกรายเงินแล้ว ยังมีชนชั้นนำท่านอื่นที่มีส่วนสนับสนุนกิจกรรมดังกล่าวในพื้นที่สาธารณะ เช่น พระราชวรพงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ (เจ้าของนามปากกา น.ม.ส.) เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี พระยาธรรมศักดิ์มนตรี หลวงสารประเสริฐ (ตรี นาคะประทีป) เป็นต้น³²³

ความคิดเห็นเรื่องการเรียกรายเงินเพื่อจัดซื้อเรือรบและประเภทเรือรบที่ไม่เป็นเอกภาพนั้นอาจเป็นความอ่อนไหวทางการเมืองที่ส่งผลต่อเสถียรภาพทางการเมืองในสมัยรัชกาลที่ 6 อีกครั้ง ด้วยเหตุนี้ การระดมและเร้าความรู้สึกของประชาชนในพื้นที่สาธารณะให้เป็นไปในทิศทางเดียวกับนโยบายของรัฐจึงจำเป็นอย่างยิ่ง ในการนี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงแสดงพระองค์ในฐานะกำลังหลักของการจัดซื้อเรือรบในพื้นที่สื่ออีกครั้งหนึ่งด้วยการจำลองพระองค์เป็น “พันแหลม” นักข่าวการสงครามร่วมกับกลุ่มนักเขียนอีกจำนวนหนึ่งโดยโดยมีจุดประสงค์หลักคือ การปรับทัศนคติประชาชนให้เห็นความสำคัญของการจัดซื้อเรือรบตลอดจนชักชวนให้บริจาคทุนทรัพย์สมทบทุนซื้อเรือเพื่อถวายเป็นความรักภักดี

สื่อหลักที่ทำหน้าที่เผยแพร่สถานการณ์การรบทางทะเลคือ “สมุทรสาร” ซึ่งเป็นวารสารของราชนาวีสยาม สมุทรสารออกจำหน่ายครั้งแรกในเดือนมกราคม ค.ศ. 1915 โดยนำเสนอเนื้อหาที่สำคัญ ได้แก่ สถานการณ์ข่าวสงครามในยุโรป ความรู้เรื่องการทหารเรือ เรือรบประเภทต่างๆ

³²¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 151.

³²² ล้อมรั้ว รวบรวมโดย มหาอำมาตย์ตรี พระยาธรรมศักดิ์มนตรี (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2559), หน้า 46.

³²³ เรื่องเดียวกัน.

อาวุธยุทธภัณฑ์สมัยใหม่ตลอดจนเรื่องอ่านเล่นที่เกี่ยวกับทหารเรือ เป็นต้น ในการนี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับเป็นบรรณาธิการและพระราชทานพระราชนิพนธ์บทความเพื่อตีพิมพ์ลงในวารสารอย่างต่อเนื่อง สมุทรสารถือเป็นพื้นที่สื่อที่รัฐบาลสยามใช้เป็นแหล่งโน้มน้าวผู้อ่านให้เห็นความสำคัญของการจัดซื้อเรือรบพระร่วงและสถานการณ์สงครามทางทะเลเพื่อปรับความรู้ความเข้าใจของผู้อ่านให้สอดคล้องกับพระราชนิยมไปพร้อมกัน

ในการทำหน้าที่ถ่ายทอดสถานการณ์สงครามทางทะเลนั้น พันแหลมปรากฏตัวเป็นครั้งแรกในบทความ “ประโยชน์ของเรือรบต่างๆ” ในตอนต้นของบทความ พันแหลมได้ออกตัวแต่ต้นว่ามีได้เป็นข้าราชการของกองทัพหรือเคยศึกษาวิชาทางการทหารเรือ แต่เป็นเพียงผู้เฝ้าติดตามสงครามและหมั่นหาความรู้เรื่องกิจการทหารเรือ ในส่วนที่เกี่ยวกับเรือรบนั้น พันแหลมเห็นว่าแม้สยามเป็นรัฐขนาดเล็กแต่ก็ต้องมีกองทัพเรือไว้ป้องกันประเทศ กระนั้นก็ตามก็จำเป็นที่จะต้องซื้อเรือรบขนาดใหญ่เช่นเดียวกับประเทศมหาอำนาจ เรือที่มีการใช้งานเหมาะสมกับสยามคือ “เรือลาดตระเวนอย่างเบา” ซึ่งพันแหลมชี้ให้เห็นว่าเป็นเรือที่เป็นประโยชน์ต่อสงครามอย่างยิ่งและยกตัวอย่าง “เรือเอ็มเด็น” ของเยอรมนีที่ทำการรบกับอังกฤษจนมีชื่อเสียง

บทความนี้เป็นกรตอบโต้ผู้ที่ไม่เห็นต่างไปจากการจัดซื้อเรือลาดตระเวนอย่างเบา โดยเฉพาะ “สันดอน” และ “บาทกุญชร” ซึ่งพันแหลมวิจารณ์ว่าเป็นผู้ไม่มีความรู้ทางทหารเรือหรือความรู้ที่นำเสนอไปนั้นมิได้รับการตรวจสอบความถูกต้อง ในตอนต้นของบทความประโยชน์ของเรือรบนั้น พันแหลมยังแจ้งจุดประสงค์ของการเขียนไว้อย่างชัดเจน ดังความที่ว่า

“...ข้าพเจ้าขอแสดงให้ปรากฏว่าตัวข้าพเจ้าเองไม่เคยได้เรียนวิชาทหารเรือ แต่โดยเหตุที่ข้าพเจ้า เปนผู้ที่ มกใส่ใจในกิจการทหารเรือ ท่านผู้อ่านนวยการหนังสือพิมพ์ไทยทราบอยู่เช่นนี้ จึงได้วานให้ข้าพเจ้าแสดงความเห็นในเรื่องเรือรบ ว่าชนิดใดใช้ประโยชน์อย่างไรบ้าง พอเปนสังเขปให้ผู้อ่านหนังสือพิมพ์ไทยได้ ทราบเค้าไว้ แลเมื่อได้อ่านข้อความตามที่มีผู้โจทก์ถึงประโยชน์ของเรือต่างๆ ว่าอย่างโน้นดีกว่าอย่างนี้ ก็จะได้พอวินิจฉัยได้ว่า ความเห็นของผู้ที่พูดถึงเรื่องเรือรบอย่างนั้นดีกว่าอย่างนี้ เช่นผู้ที่ลงนามว่า “สันดอน” ในเดลิเมล์ หรือ “บาทกุญชร” ในจินโนแปนตันนั้น จะมีราคาเพียงใด ควรคำนึงเพียงใด...”³²⁴

แม้เจ้าของนามปากกาทั้งสองจะมีได้คัดค้านการจัดซื้อเรือรบแต่เสนอเรือประเภทอื่นที่ต่างไปจากทัศนคติของพันแหลม สันดอนเสนอเรื่องการจัดซื้อเรือดำน้ำ ในขณะที่บาทกุญชรเสนอให้ซื้อเรือพิฆาต พันแหลมได้แสดงทัศนะโต้กลับอย่างเผ็ดร้อนโดยชี้ให้เห็นว่าเรือพิฆาตเป็นเรือขนาดใหญ่และมีราคาแพงกว่าเรือลาดตระเวนเบาถึง 3 เท่าอีกทั้งเมื่อมีการรบเกิดขึ้นจริง เรือพิฆาตก็มีอาจสู้เรือรบที่

³²⁴ พันแหลม (นามแฝง) “ประโยชน์ของเรือรบต่างๆ” สมุทรสาร ปีที่ 1 เล่ม 1 มกราคม พ.ศ. 2457 หน้า 96.

ใหญ่กว่าอย่างซึ่งหน้าได้ พันแหลมจึงวิจารณ์บาทภุญชว่า “ถ้าไม่เป็นคนที่ปราศจากความรู้ในการทหารเรือทีเดียว ก็เป็นผู้ที่มีความรู้แต่ใช้ความรู้เพื่อตบตาคน เพื่อให้หลงไป”³²⁵ ในส่วนของเรือดำน้ำที่สันดอนเสนอมานั้น พันแหลมแสดงคำวิจารณ์อย่างรุนแรงว่าความคิดดังกล่าวเป็น “ความเห็นอย่างจับคำถล่ำแดง หาแก่นสารอะไรไม่ได้” ความรู้ที่เสนอมานั้น “เพื่อเจ้อ” และ “คงได้มาจากนิทาน” เป็นหลัก การวิจารณ์จากพันแหลมเช่นนี้ คงเป็นสืบเนื่องอีกประเด็นหนึ่งที่สันดอนได้เสนอที่คณะเห็นชอบนโยบายการจัดการจัดซื้อเรือรบโดยกล่าวว่า “หากจะหาเรือพระที่นั่งถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ก็ควรหาเรือที่เป็นยอต (เรือยอร์ช-ผู้วิจัย) อย่างสบายเสียดีกว่า”³²⁶ พันแหลมมองว่าเป็นการหมิ่นพระบรมเดชานุภาพซึ่งสร้างความไม่พอใจให้แก่พันแหลมซึ่งแสดงตนเป็นหนึ่งในประชาชนผู้จงรักภักดีต่อพระเจ้าแผ่นดินสยามอย่างหนักแน่น

ด้วยปัจจัยส่วนพระองค์ที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดอังกฤษและมีพระทัยโน้มเอียงไปทางฝ่ายสัมพันธมิตรเป็นพื้นฐาน พระองค์จึงพยายามผูกบทบาทของพระองค์กับพันแหลมลงไปในการถ่ายทอดสถานการณ์สงครามทางทะเลที่พระองค์เป็นส่วนหนึ่งของกองเรือฝ่ายสัมพันธมิตรโดยเฉพาะกองเรืออังกฤษที่กำลังต่อสู้กับกองเรือเยอรมนีที่พระองค์มิโปรด ความชื่นชมและการแสดงความประทับใจต่อความยิ่งใหญ่ของกองทัพเรืออังกฤษได้ถูกนำเสนอในบทความของพันแหลมทั้งในส่วนที่เขียนขึ้นเองหรือการเลือกแปลบทความที่มีมาจากฝ่ายอังกฤษเป็นหลัก ยกตัวอย่างเช่น บทความเรื่อง “เหตุการณ์ยุทธทางทะเล” พันแหลมได้ชี้ให้เห็นความยิ่งใหญ่ของราชนาวีอังกฤษที่แม้จะถูกทำลายจากเยอรมนีในเวลานั้นแต่ก็มีอาจเทียบได้ ดังความตอนหนึ่งที่ว่า

“...เมื่ออังกฤษได้เป็นผู้มีกำลังมากอยู่เช่นนี้แล้ว ก็นับว่าเปนอันได้เปรียบประเทศอื่นๆซึ่งถึงแม้ว่า จะคิดจัดกำลังทัพเรือขึ้นบ้างก็ยากที่จะให้มีกำลังขึ้นให้เท่าเทียมทัพเรืออังกฤษได้ เพราะฝ่ายอังกฤษซึ่งเขาได้มีทุนอยู่มาแล้วแต่ก่อนนั้น ใจว่าเขาจะได้นิ่งนอนใจไม่จัดสร้างเรือเพิ่มเติมขึ้นไว้อีกก็หาไม่ได้...มีเยอรมนีประเทศเดียวเท่านั้นในสมัยเมื่อเร็วๆนี้ที่ได้บำเพ็ญพยายามที่จะจัดทัพเรือขึ้นให้พอพืดพอเหวี่ยงกับอังกฤษได้และเมื่อหวลร่าถูกไปถึงความพยายามของเยอรมนีในทางนี้แล้ว กล่าวตามความเห็นของผู้ที่มีได้เกี่ยวข้องทั้ง 2 ก็จะต้องกล่าวว่่าน่าสรรเสริญความพยายามของเยอรมนียิ่งนัก...”³²⁷

การสื่อสารเรื่องสงครามของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วยการจำลองพระองค์เป็นนักข่าวสงครามในพื้นที่สาธารณะนั้นได้นำมาสู่การทำหน้าที่สำคัญคือ การถ่ายทอดสถานการณ์สงครามการรบด้วยพรรณนาโวหารที่เปี่ยมด้วยวรรณศิลป์ ทั้งนี้ เพื่อให้ผู้อ่านเห็นภาพสงครามเสมือนอยู่ใน

³²⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 101.

³²⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 101-103.

³²⁷ พันแหลม (นามแฝง) “เหตุการณ์ยุทธทางทะเล” สมุทสาร ปีที่ 2 เล่ม 4 เมษายน พ.ศ. 2458, หน้า 16-17.

สถานการณ์จริง กระนั้นก็ตาม การแสดงออกที่โน้มเอียงไปทางคู่สงครามฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งอาจขัดต่อความเป็นกลางของสยามได้ ด้วยเหตุนี้ พันแหลมจึงแสดงเจตนาของการนำเสนอสถานการณ์สงครามในแง่มุมนี้ไว้ว่าเป็น “เครื่องเตือนใจและช่วยในทางไคร่ครวญแห่งคนไทยที่เราเป็นกลาง”³²⁸ อย่างไรก็ตาม แม้โวหารการนำเสนอจะบรรยายการสู้รบระหว่างคู่สงครามเพื่อแสดงความยิ่งใหญ่ของเรือรบน้อยใหญ่แต่ละประเภท แต่สุดท้ายพันแหลมก็วกกลับมาให้ผู้อ่านเห็นประโยชน์ของการจัดซื้อเรือรบประเภทเรือลาดตระเวนเบาอยู่เสมอ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ การเสนอภาพสงครามเพื่อชี้ชวนให้ผู้อ่านเห็นความสำคัญของเรือรบและการจัดซื้อเรือรบตามพระราชประสงค์

บทความแปลเรื่อง “รายงานการยุทธที่อ่าวเฮลิโกลันด์”³²⁹ คือตัวอย่างการบรรยายการรบในยุทธการอ่าวเฮลิโกลันด์ (Battle of Heligoland Bight 1914) ซึ่งเป็นการรบทางทะเลครั้งแรกระหว่างอังกฤษกับเยอรมนีในสงครามโลกครั้งที่ 1 เหตุการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้นเมื่อวันที่ 28 สิงหาคม ค.ศ. 1914 ในบริเวณด้านตะวันออกเฉียงใต้ของทะเลเหนือ (North Sea) ในบทความนี้ พันแหลมอาศัยต้นฉบับเดิมที่ตีพิมพ์ลงในนิตยสารไทมส์ของอังกฤษ ฉบับวันที่ 30 ตุลาคม ค.ศ. 1914 ซึ่งเป็นรายงานสถานการณ์จากนายทหารเรือที่ประจำการอยู่บนเรือฝ่ายอังกฤษ ดังตัวอย่างตอนหนึ่งที่ว่า

“...ครั้นเมื่อเวลาเช้า 4 โมง ได้ทราบข่าวว่าพลเรือจัตวา (ส) ในเรือ “เลอร์เซอร์” กับเรือ “ไฟร์เด” กำลังถูกเรือลาดตระเวนเบาของข้าศึก (เยอรมนี-ผู้วิจัย) ของข้าศึกไล่อยู่ ข้าพเจ้าจึงยกไปช่วยด้วย “เพียร์เลสส์” กับกองเรือพิฆาตที่ 1 จนถึงเวลา 4 โมง 37 นาที เมื่อไม่ได้รับข่าวอย่างใดและทั้งไปถึงที่ใกล้เกาะเฮลิโกลันด์แล้วด้วย ข้าพเจ้าจึงได้ส่งเรือที่ไปด้วยกันนั้น ให้หันไปทางทิศตะวันตก ครั้นเมื่อเวลา 4 โมง 55 นาที ได้เห็นเรือลาดตระเวน 4 ปล่องของเยอรมัน ...”³³⁰

ในตอนท้ายของบทความข้างต้น พันแหลมได้เสนอความคิดเห็นส่วนตัวกำกับไว้ด้วยการออกตัวว่ามีได้โน้มเอียงไปทางฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งจึงไม่ขอกกล่าวติชม แต่ต้องการใช้เรื่องดังกล่าวเป็นเครื่องแสดงความรู้เรื่องเรือรบและชี้ให้เห็นประโยชน์ของเรือรบประเภทต่างๆ โดยสรุปความได้ 3 ประการคือ

- 1) เรือรบลาดตระเวนเบาแบบเดียวกับเรือรบพระร่วงนั้นเป็นเรือที่เหมาะสมที่สุดในการทำสงครามทางทะเล เนื่องจากมีขนาดเหมาะสมและไม่จำเป็นต้องมีเรือพี่เลี้ยง หากพิจารณา

³²⁸ เรื่องเดียวกัน.

³²⁹ พันแหลม (นามแฝง), “รายงานการยุทธที่อ่าวเฮลิโกลันด์” สมุทสาร ปีที่ 1 เล่ม 1 มกราคม 2457, หน้า 112-132.

³³⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 120.

ข้อความข้างต้นมาพิจารณาประกอบ ชื่อเรือที่ปรากฏนั้นล้วนเป็นเรือพิฆาตที่ต้องอาศัยเรือที่เล็กและมีขนาดใหญ่จนอาจเสียเปรียบฝ่ายตรงข้ามที่ใช้เรือลาดตระเวนเบาเข้ารุกได้

2) เรือดำน้ำมิได้มีประโยชน์หรือพยานภาพมากดังที่คาดคิด เรือดำน้ำมีประโยชน์เพื่อการสอดแนม

3) เรือดำน้ำไม่เหมาะสมกับสภาพภูมิศาสตร์ทางทะเลของสยามที่ค่อนข้างตื้น ซึ่งในประเด็นนี้พันแหลมใช้ตอบโต้ข้อเสนอของเจ้าของนามปากกา “สันดอน” อย่างชัดเจน³³¹

ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า พันแหลมได้ใช้การรายงานสถานการณ์การสู้รบมาเป็นเครื่องมือที่มุ่งประโยชน์ทั้งในการชักจูงให้เห็นประโยชน์ของเรือลาดตระเวนที่เพื่อเรียกรายเงินจากประชาชนและการวิจารณ์ผู้เห็นต่างไปพร้อมกัน การจูงใจประชาชนของพันแหลมในลักษณะเช่นนี้ก็ยิ่งปรากฏเช่นนี้ในบทความอื่น เช่น “เรือรบใหม่ของอังกฤษ”³³² “กำลังทัพเรือของชาติที่ทำสงครามกันใน พ.ศ. 2457”³³³ “เหตุการณ์ยุทธทางทะเล”³³⁴ “การยุทธ์ที่ช่องแคบดาร์เดเนลล์”³³⁵ “การยุทธ์ในทะเลเหนือครั้งที่ 2”³³⁶ “การตีช่องแคบดาร์เดเนลล์”³³⁷ และอีกจำนวนมาก ซึ่งบทความเหล่านี้ล้วนพรรณนาการสู้รบระหว่างอังกฤษกับเยอรมนีอย่างเห็นภาพเป็นสำคัญ ดังจะยกตัวอย่างการบรรยายการสู้รบในเขตทะเลเหนือระหว่างอังกฤษกับเยอรมนีใน ค.ศ. 1915 ซึ่งพันแหลมให้รายละเอียดไว้ว่า

“...ปีอังกฤษยิงถึงได้แต่เรือลำที่สุดแห่งกระบวนเยอรมัน คือเรือบลีเคอร์ ซึ่งแล่นล้าไปเพราะผีเข้า เป็นเคราะห์ร้ายกระสุนได้มาโดนเข้าลูก 1 ซึ่งทำให้เรือลำนี้ถ้อยทำไม่ถนัด และโดยเหตุที่ ถูกเรือสงครามจู่โจมเอาติดๆกันหลายลำ เรือนั้นก็เลยเปลี่ยไปทีเดียว และในที่สุดเมื่อได้ตอร์ปิโด แล้วจึงจมลง และได้ทำลายเรือพิฆาตได้ถึง 2 ลำ เรือนั้นได้ต่อสู้โดยเสียเปรียบมาก แล้วจึงจมลงโดยอาการอันกล้าหาญ...”³³⁸

ด้วยทัศนะของพันแหลมที่ไม่เห็นชอบด้วยประโยชน์ของเรือดำน้ำได้โยนไปสู่การวิจารณ์เยอรมนีซึ่งใช้เรือดำน้ำเป็นยุทธศาสตร์หลักในการทำสงครามแต่ประเทศฝ่ายสัมพันธมิตรเห็นว่าเป็น

³³¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 130-131

³³² พันแหลม (นามแฝง) “เรือรบใหม่ของอังกฤษ” *สมุทสาร* ปีที่ 1 เล่ม 1 มกราคม พ.ศ. 2457, หน้า 133-137.

³³³ พันแหลม (นามแฝง) “กำลังทัพเรือของชาติที่ทำสงครามกันใน พ.ศ. 2457” *สมุทสาร* ปีที่ 1 เล่ม 3 มีนาคม พ.ศ. 2457, หน้า 28-100.

³³⁴ พันแหลม (นามแฝง) “เหตุการณ์ยุทธทางทะเล” *สมุทสาร* ปีที่ 2 เล่ม 4 เมษายน พ.ศ. 2458, หน้า 16-43.

³³⁵ จิปปะชวโรน (นามแฝง) และ พันแหลม (นามแฝง) “การยุทธ์ที่ช่องแคบดาร์เดเนลล์” *สมุทสาร* ปีที่ 2 เล่ม 6 มิถุนายน พ.ศ. 2458, หน้า 60-78.

³³⁶ พันแหลม (นามแฝง) “การยุทธ์ในทะเลเหนือครั้งที่ 2” *สมุทสาร* ปีที่ 2 เล่ม 6 มิถุนายน พ.ศ. 2458, หน้า 79-93.

³³⁷ พันแหลม (นามแฝง) “การตีช่องแคบดาร์เดเนลล์” *สมุทสาร* ปีที่ 2 เล่ม 8 สิงหาคม พ.ศ. 2458, หน้า 40-68.

³³⁸ พันแหลม (นามแฝง) “การยุทธ์ในทะเลเหนือครั้งที่ 2” *สมุทสาร* ปีที่ 2 เล่ม 6 มิถุนายน พ.ศ. 2458, หน้า 87-88.

การไม่สมควร แม้เรือดำน้ำจะมีประโยชน์ก็เพียงใช้ลบลอบทำลายเรือขนาดใหญ่เมื่อฝ่ายตรงข้ามไม่ทันระวังตัว อีกทั้งยังมีราคาที่สูงและยังต้องอาศัยเรือลาดตระเวนเป็นตัวประกบ³³⁹ ตัวอย่างหนึ่งจะเห็นได้จากกรณีที่พันแหลมเสนอพฤติกรรมกรรมการทำสงครามของเยอรมนีที่มีผลกระทบต่อชีวิตมนุษย์เพื่อชี้ชวนให้ผู้อ่านพิจารณาเอง เช่นในบทความเหตุการณ์ยุทธทางทะเล โดยกล่าวว่า

“...เรือใต้น้ำเยอรมันได้ปล่อยตอร์ปิโดไปทำลายเรือฝรั่งเศส ชื่อ อะมิร์ลกองโตม ซึ่งบรรทุกพลเมืองทั้งชายหญิงและเด็กที่หนียุทธภัยข้ามไปเมืองอังกฤษ เรือนี้ได้จมลง แต่พะเอินเรือกำปั่น ชื่อควินอูโยใกล้ๆ ได้ช่วยชีวิตคนโดยสารไว้ได้มาก ตั้งแต่นั้นมาก็ได้มีข่าวเรื่องเรือใต้น้ำของ เยอรมันได้ทำลายเรือค้าขายอีกเป็นหลายรายเป็นครั้งคราว การที่เรือใต้น้ำเยอรมันได้ทำลายเรือเช่นนี้ ซึ่งมีไซเรือบ จะเป็นการควรหรือไม่ ควรไม่ไข่น้ำที่ของข้าพเจ้าผู้แต่งเรื่องนี้จะวินิจฉัย...”³⁴⁰

แม้พันแหลมจะไม่นิยมเยอรมนีเช่นเดียวกับพระราชทัศนะของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่พันแหลมกลับใช้ “เรือเอ็มเด็น” ของเยอรมนีเป็นตัวแบบของเรือรบพระร่วง อีกทั้งยังชี้ความสำเร็จของเยอรมนีในการรบทางทะเลแล้วล้วนเกิดจากเรือลาดตระเวนเบา เรือเอ็มเด็น (Emden) ที่เป็นเรือลาดตระเวนเบาของเยอรมนีที่สามารถจับกุมและโจมตีเรือฝ่ายสัมพันธมิตรไว้ได้หลายคราว แม้ต่อมาเรือเอ็มเด็นจะถูกเรือหลวง “ซิดนีย์” ซึ่งเป็นเรือสloopชาติออสเตรเลียโจมตีอย่างหนักเมื่อวันที่ 9 พฤศจิกายน ค.ศ. 1914 แต่พันแหลมแสดงการชื่นชมเรือเอ็มเด็นของเยอรมนีอยู่หลายโอกาสโดยกล่าวถึงคุณลักษณะ คุณประโยชน์และวีรกรรมของเรือลำดังกล่าวไว้ว่า

“...เรือเอ็มเด็นจับเรือค้าขายได้ถึง 20 ลำ ดังเราได้ทราบอยู่แล้ว และเรือคาร์ลสรูเฮจับได้อีก 13 ลำ ฝ่ายเรือเอ็มเด็นได้ต่อสู้กับเรือลาดตระเวนเบาของออสเตรเลียชื่อซิดนีย์ จนยับเยินไปเมื่อวันที่ 10 พฤศจิกายน กิจการเหล่านี้ล้วนเป็นเครื่องแสดงให้เห็นปรากฏชัดเจนว่า เรือลาดตระเวนอย่างที่ได้เร็วๆ และซึ่งมีนายทหารที่ฉลาดและไหวพริบประกอบกับความกล้าหาญของอาจเป็นผู้บังคับการ อาจที่จะทำความลำบากเป็นอันมากให้ข้าศึก ซึ่งมีกำลังมากกว่า การที่เรือรบของเยอรมนีมีชื่อเสียงมาแล้วในการรบ เป็นเรือชนิดลาดตระเวนเบา ควรเราทั้งหลายจะถือคติอย่าง 1 ได้มิใช่ฤ?...”³⁴¹

เป็นที่น่าสังเกตว่าการใช้เรือเอ็มเด็นเป็นตัวแบบการนำเสนอที่เทียบเคียงกับการจัดซื้อเรือรบพระร่วงนั้นอาจเป็นการปรับความเห็นเกี่ยวกับความนิยมคู่สงครามในหมู่ประชาชนที่สนับสนุน

³³⁹ พันแหลม (นามแฝง) “ประโยชน์แห่งเรือใต้น้ำ” สมุทราสาร ปีที่ 2 เล่ม 6 มิถุนายน พ.ศ. 2458, หน้า 1-12.

³⁴⁰ พันแหลม (นามแฝง) “เหตุการณ์ยุทธทางทะเล”, หน้า 28.

³⁴¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 38.

เยอรมนีอยู่ก็เป็นได้ แม้เรือเอ็มเด็นจะถูกทำลาย แต่พันแหลมก็ยังกล่าวสวดดีเรือลำดังกล่าวในบทความอื่นอย่าง “บทสวดท้ายแห่งประวัติเรือเอ็มเด็น”³⁴² ในขณะเดียวกัน “อัสวพาหุ” ก็แสดงความชื่นชมเรือเอ็มเด็นในบทความแปลเรื่อง “นายเรือเอ็มเด็นได้รับความสรรเสริญของอังกฤษ” อัสวพาหุได้เขียนความเห็นส่วนตัวประกอบไว้ในตอนท้ายว่า “เรือเอ็มเด็นเป็นเรือชนิดลาดตระเวนเบาที่มีฝีเท้าเร็ว ซึ่ง เป็นเรือชนิดที่กองทัพเรือทุกชาติได้ใช้แล้วเป็นประโยชน์รอบตัวดีกว่าชนิดอื่น”³⁴³ (ข้อความที่ขีดเส้นใต้ตามต้นฉบับ) ดังนั้น อัสวพาหุจึงแสดงความเห็นเช่นเดียวกับพันแหลมว่า “การที่กรมการราชนาวิสมาคมคิดจะหาเรือลาดตระเวนเบาถวายนั้นเป็นความคิดที่เหมาะสมแก่ความต้องการของกองทัพเรือไทยในเวลานี้เป็นแน่แท้”³⁴⁴ (ข้อความที่ขีดเส้นใต้ตามต้นฉบับ)

นอกจากบทความเกี่ยวกับสถานการณ์ทางทะเลแล้ว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงพระราชนิพนธ์บทละครเกี่ยวกับการรบอีก 2 เรื่องคือ “ร.ต.ล. นนทรี” กับ “มหาดมะ” บทละครเรื่อง ร.ต.ล. นนทรีเป็นเรื่องเกี่ยวกับชีวิตของนายทหารเรือที่กำลังกระทำการต่อสู้อยู่ในเรือดำน้ำ ส่วนมหาดมะนั้นมีเนื้อหาเกี่ยวกับตัวละครที่มียอมบริจาคเงินช่วยรัฐบาลซื้อเรือรบซึ่งงานชิ้นนี้มีเป้าประสงค์ชัดเจนคือการชักจูงให้ผู้อ่านเห็นความสำคัญของการซื้อเรือรบพระร่วงและการวิจารณ์บุคคลที่เห็นต่างว่าเป็นผู้ไม่รักประเทศชาติ³⁴⁵

ส่วนบทละครเรื่อง “มหาดมะ” เป็นการจำลองสถานการณ์ความขัดแย้งทางความคิดเรื่องการจัดซื้อเรือรบผ่านตัวละครซึ่งเป็นคู่สามีภรรยาชื่อว่า นายสนและละไม นายสนถูกวางบุคลิกให้เป็นเศรษฐีผู้ตระหนี่ถี่เหนียวและคัดค้านนโยบายของรัฐเรื่องการจัดซื้อเรือรบอย่างเต็มที่โดยมองว่าผู้สนับสนุนกิจกรรมดังกล่าวเป็นพวก “ไข้เรือรบ” ความคิดเห็นของนายสนเช่นนี้เป็นเพราะความเชื่อถือบทความการคัดค้านการซื้อเรือรบของผู้ใช้นามปากกาว่า “ทุ่นดำ” ส่วนละไมเป็นผู้สนับสนุนการซื้อเรือรบโดยรวมบริจาคเงินเพื่อสมทบทุนร่วมกับราชนาวิสมาคม นอกจากนั้นตัวละครอื่นในมหาดมะก็มีท่าทีสนับสนุนการจัดซื้อเรือรบทุกคน ในตอนท้ายของเรื่อง นายสนกลับใจมาช่วยสนับสนุนการซื้อเรือด้วยการบริจาคเงินสมทบ

ในมหาดมะได้ฉายภาพการแสดงความจริงใจของคนที่คัดค้านการซื้อเรือรบอย่าง “ทุ่นดำ” ว่าเป็นบุคคลที่ไม่ควรคบค้าสมาคม ดังความตอนหนึ่งซึ่งเป็นบทสนทนาระหว่างตัวละครที่ชื่อ แสง กับ

³⁴² พันแหลม, (นามแฝง) “บทสวดท้ายของประวัติเรือเอ็มเด็น” สมุทสาร ปีที่ 2 เล่ม 5 พฤษภาคม พ.ศ.2458, หน้า 42-45.

³⁴³ อัสวพาหุ (นามแฝง) “นายเรือเอ็มเด็นได้รับความสรรเสริญของอังกฤษ” (สำเนาลายพระหัตถ์) ใน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชนิพนธ์อันเนื่องด้วยงานพระราชสงคราม ณ ทวีปยุโรป เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2560), หน้า 153.

³⁴⁴ เรื่องเดียวกัน.

³⁴⁵ ดู พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, บทละครพูดเรื่อง ร.ต.ล. “นนทรี” และ มหาดมะ: บทพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ: องค์การค้ำของคุรุสภา, 2519).

สวัสดี ที่กล่าวหาว่านายสนคือผู้ที่ใช้นามปากกาว่าฟุ่นดำ จนสวัสดิ์เกิดความโกรธแค้นและจะเข้าไปทำร้ายนายสน แต่แสงได้ห้ามไว้ หรือแม้กระทั่งในความฝันที่นายสนได้กลายเป็นคนยากจนแต่ก็มีได้คิดที่จะช่วยเหลือประเทศชาติ ก็ถูกนายเรื่องกล่าวประนามอย่างรุนแรงว่า “กูขอถามสักคำเถอะ มึงนะ ไม่รู้จักนึกถึงบ้านถึงเมืองบ้างฤา ไม่รู้จักนึกถึงพระเดชพระคุณเจ้าเข้าแดงแกงร้อนของมึงบ้างฤา”³⁴⁶ พฤติกรรมการคัดค้านการซื้อเรือรบของนายสนกลายเป็นเรื่องเลวร้าย

จากข้างต้นจะเห็นได้ว่า ในระยะแรกของสงครามโลกครั้งที่ 1 ยังไม่ปรากฏท่าทีว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจะมีพระราชประสงค์ที่จะนำสยามเข้าสู่สงครามแต่อย่างใด แม้การปรากฏพระองค์ด้วยพระนามแฝงในพื้นที่สาธารณะจะมีความโน้มเอียงไปในทางฝ่ายสัมพันธมิตรอยู่เสมอ แต่ก็แสดงพระองค์ในฐานะที่เป็นพลเมืองที่ต้องการรักษาความเป็นกลางตามนโยบายของทางราชการ ดังตัวอย่างหนึ่งที่ว่า “ส่วนการที่เราจะทำนายไม่ใช้น้ำที่ของเราผู้เป็นกลางเราก็ได้แต่นั่งคอยฟังเหตุการณ์ต่อไปเท่านั้น”³⁴⁷ แม้จะมีการนำเสนอข่าวแปลจากฝ่ายสัมพันธมิตรเป็นหลัก แต่พระองค์ก็ทรงแสดงเจตนาว่าต้องการเผยแพร่เรื่องที่เป็นประโยชน์ให้เป็นที่รับรู้ อย่างไรก็ตาม “เราคงตั้งตัวเป็นกลางอยู่ตามน้ำที่ของเราที่เป็นคนไทยนั่นเอง”³⁴⁸

นอกจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงเป็นแกนหลักในการนำสงครามมาใช้ประโยชน์ทางด้านความมั่นคงเพื่อการจัดซื้อเรือรบ ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่ใกล้ชิดยังมีส่วนสนับสนุนพระราชมติของพระองค์ด้วยการเผยแพร่สถานการณ์สงครามและการเร้าความรู้สึกประชาชนให้ไปตามพระราชประสงค์ พร้อมกับเทิดพระเกียรติคุณของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวให้สูงเด่นขึ้นในบริบทการเมืองภายใน พระยารธรรมศักดิ์มนตรีเป็นผู้มีบทบาทสำคัญอีกคนหนึ่งในการเร้าความรู้สึกประชาชนในการจัดซื้อเรือรบอย่างสม่าเสมอผ่านงานเขียนที่ใช้นามปากกาว่า “ครูเทพ”³⁴⁹ ตัวอย่างหนึ่งที่ครูเทพใช้ปลุกเร้ากิจกรรมดังกล่าว ดังจะเห็นได้จากโคลงบทเริ่มต้นในคำประพันธ์ “เรือพระร่วง” ที่ว่า

หวานระลึกพระร่วงให้	หลับเห็น
ลำฟ่องว่องแหวกชล	เชียวอ้าว
น่านน้ำสยามเป็น	เพื่อนอุ่น
ริปูรู้ฤทธิ์ร้าย	ระยา

³⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 123-124

³⁴⁷ พันแหลม (นามแฝง) “ช่องตาร์ตะเนลส์” สมุทสาร ปีที่ 2 เล่ม 5 พฤษภาคม พ.ศ. 2458, หน้า 41.

³⁴⁸ พันแหลม (นามแฝง) “เหตุการณ์ยุทธทางทะเล” สมุทสาร ปีที่ 2 เล่ม 7 กรกฎาคม พ.ศ.2458, หน้า 51.

³⁴⁹ ล้อมรั้ว รวบรวมโดยมหาอำมาตย์ตรี พระยารธรรมศักดิ์มนตรี, หน้า 48.

ในขณะเดียวกัน พระยาประสิทธิศุภการ (ม.ล.เพื่อ ฟังบุญ ต่อมาคือ เจ้าพระยารามราฆพ - ผู้วิจัย) ก็เป็นอีกหนึ่งกำลังสำคัญในการโน้มน้าวสาธารณชนเรื่องการจัดซื้อเรือรบประสานเข้ากับความจริงรักภักดีต่อสถาบันหลักของประเทศโดยเชื่อว่าพระมหากษัตริย์เป็นสิ่งที่อยู่เหนือสถาบันชาติและศาสนา เพราะทรงมีหน้าที่รักษาและดูแลสถาบันทั้งสองซึ่งนำมาซึ่งความสุขสงบของประชาชนชาวสยาม แต่ที่สำคัญเหนือสิ่งอื่นใดคือพระราชประสงค์ของพระมหากษัตริย์ ดังนั้น “การรวมใจกันรักเรือพระร่วง คือเท่ากับเป็นการรักพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว”³⁵⁰ ซึ่งส่งผลต่อการแสดงความรักต่อสถาบันหลักอื่นด้วย ฉะนั้นเรือพระร่วงจึงมีค่าเท่ากับ “ของสำคัญที่สุดในประเทศนี้”³⁵¹

แม้มีความพยายามเรียกรับเงินเพื่อจัดซื้อเรือรบมาอย่างต่อเนื่อง แต่เรือลำดังกล่าวก็มีทุนได้มีการจัดซื้อให้ทันใช้ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1 จนกระทั่ง ค.ศ. 1920 ราชนาวิสมาคมสามารถรวบรวมเงินบริจาครวม 2,591,946 บาท 65 สตางค์และดอกผลของเงินบริจาคอีก 922,657 บาท 36 สตางค์รวมเป็นเงินทั้งสิ้น 3,514,604 บาท 1 สตางค์ซึ่งเพียงพอซื้อเรือรบ ราชนาวิสมาคมได้ทูลเชิญกรมหมื่นชุมพรเขตอุดมศักดิ์เป็นผู้คัดเลือกประเภทเรือโดยทรงมีพระดำริเสนอให้ซื้อเรือหลวงราเดียนท์ (HMS Radiant) ของกองทัพเรืออังกฤษ ในเวลาต่อมาทรงได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นผู้บังคับบัญชา นำเรือลำดังกล่าวกลับมายังสยาม เรือหลวงพระร่วงเดินทางถึงน่านน้ำสยามเมื่อวันที่ 8 ตุลาคม ค.ศ. 1920 มีการจัดงานเฉลิมฉลองอย่างยิ่งใหญ่ตั้งแต่วันที่ 8-10 ตุลาคม³⁵²

การมาถึงของเรือหลวงพระร่วงนอกจากจะเป็นเครื่องแสดงเกียรติยศของบ้านเมืองตั้งพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว ยังเป็นเรื่องที่ทรง “ปลื้มจนหาถ้อยคำตอบไม่ได้”³⁵³ มาสู่พระองค์ที่ทรงพระอุตสาหะ “ปลุกใจให้โยตีในอำนาจเรือรบ”³⁵⁴ ในหมู่สาธารณชนมาตลอดสมัยสงคราม ฉะนั้น ในแง่นี้ การมีเรือรบลำใหม่จึงมิได้มีความหมายในฐานะยุทธโศปกรณ์สมัยใหม่เพื่อป้องกันภัยจากสงครามโดยตรงเท่านั้น หากแต่เป็นเครื่องประดับเกียรติภูมิของรัชสมัยใหม่และพระบุญญาบารมีของพระมหากษัตริย์สยามเป็นสำคัญก็ว่าได้ ภาพสะท้อนในประเด็นนี้สามารถพิจารณาได้จากความตอนหนึ่งในบทพระราชนิพนธ์ “วิภาพระสมุทร” อันเป็นบทละครพูดที่

³⁵⁰ พระยาประสิทธิศุภการ “ของสำคัญในประเทศสยามเวลานี้” สมุทสาร ปีที่ 2 เล่มที่ 13 มกราคม พ.ศ. 2458, หน้า 198.

³⁵¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 198.

³⁵² เทพ บุญตานนท์, การเมืองในการทหารไทยสมัยรัชกาลที่ 6, หน้า 158.

³⁵³ พระราชดำรัสตอบเนื่องในการที่กรรมการราชนาวิสมาคมแห่งกรุงสยามน้อมเกล้าฯ ถวายเรือพระร่วง ที่พระที่นั่งราชกิจวินิจฉัย ณ วันที่ 9 ตุลาคม พ.ศ. 2463 (หน้า 237-238)

³⁵⁴ พันแหลม (นามแฝง) “รั้วของประเทศอังกฤษ” สมุทสาร ปีที่ 2 เล่มที่ 13 มกราคม พ.ศ. 2458, หน้า 64.

แสดงความสำคัญของเรือรบไว้อย่างชัดเจน ดังความตอนหนึ่งที่ชี้ให้เห็นว่าเรือรบเป็นเครื่องเกียรติภูมิของประเทศชาติในเวลานั้นว่า

ชาติใดมีเรือ	เพื่อประดิดุยर्थ
ห้องถิ่นสมุทร	คอยยุทธนา
เหมือนมีกำลังแรง	ชั้นแข็งรักษา
ชาติศาสนา	กษัตราภูมิ ³⁵⁵

การแสดงพระราชทัศน์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อคู่สงครามในฐานะพระเจ้าแผ่นดินในพื้นที่สาธารณะอาจเป็นเรื่องที่ไม่เหมาะสม ฉะนั้น การจำลองพระองค์ลงมาในพื้นที่สื่ออาจเป็นเรื่องที่ทรงถนัดและดูเหมาะสมกว่า พระนามแฝงที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ในพระราชนิพนธ์เกี่ยวเนื่องด้วยสงคราม ได้แก่ “อศวพาหุ” ผู้ขีดชูอุดมการณ์ชาตินิยมและสถาบันหลักของชาติ³⁵⁶ “พันแหลม” อันเป็นนามปากกาของผู้ทำหน้าที่นักข่าวสงคราม และผู้มีความรู้เรื่องเรือรบ “รามจิตติ” หรือ “ร.จ.” เนติบัณฑิตสยามผู้เชี่ยวชาญกฎหมายระหว่างประเทศ รวมทั้งพระนามแฝงอื่นที่ เช่น ศรีอยุธยา สุครีพ น.ภ. คนไทยคนหนึ่ง เป็นต้น พระนามแฝงเหล่านี้ล้วนมีบทบาทโลดแล่นในระหว่างสงครามอย่างต่อเนื่องซึ่งนอกจากจะทำหน้าที่ถ่ายทอดสถานการณ์สงครามในภาคภาษาไทยแล้ว ยังทำหน้าที่ประกอบสร้างความหมายสงครามให้สอดคล้องเป้าประสงค์ในแต่ละช่วงเวลาและเพื่อเร้าความรู้สึกร่วมต่อสงครามในหมู่ประชาชนชาวยุโรป

4.4 สรุป

แม้การประกาศความเป็นกลางของสยามในช่วงสามปีแรกของสงครามโลกครั้งที่ 1 จะรักษาสถานะแห่งรัฐให้รอดพ้นจากภาวะสงคราม แต่เมื่อพิจารณาถึงสิ่งที่เกิดขึ้นภายในประเทศแล้วจะพบว่าความเป็นกลางของสยามกลับก่อให้เกิดปัญหาทางการเมืองอันเนื่องมาจากความแตกต่างเรื่องความนิยมและการแสดงทัศนะต่อคู่สงครามที่ต่างกันจนส่งผลต่อเสถียรภาพทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวตลอดจนสัมพันธ์ภาพระหว่างพระองค์กับสมาชิกพระราชวงศ์บางพระองค์ ภาวะความเปราะบางทางการเมืองภายในประเทศในช่วงเป็นกลางได้สะท้อนเห็นถึงปัญหาพระราชสถานะและวิกฤตศรัทธาในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว การดำเนินการใดใดเกี่ยวกับสงครามจำต้องเป็นไปด้วยความระมัดระวังอย่างที่สุด

³⁵⁵ ศรีอยุธยา (นามแฝง), บทละครพูดสลับลำเรื่องวิชาวพระสมุท ของศรีอยุธยา (ม.ป.ท: ม.ป.พ, 2453-2468?), หน้า 156-157.

³⁵⁶ สิริรัตน์ พุ่มเกิด, “อศวพาหุ” กับการใช้วรรณกรรมเพื่อเผยแพร่แนวความคิดและอุดมการณ์ทางการเมือง. (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา 2538), หน้า 58-60.

ในทางหนึ่ง แม้สยามจะยังไม่เข้าร่วมสงคราม แต่การประกาศความเป็นกลางถือหนึ่งในการะบวนการระบุดัตตของสยามในสังคระหว่างประเทศที่ใช้การแสดงออกซึ่งความเข้าใจเกี่ยวกับกติกาสงครามสมัยใหม่อีกคราวหนึ่งของสยามรวมถึงการปรับกฎหมายภายในเพื่อรองรับสถานการณ์จากภายนอก ทั้งนี้เป็นผลมาจากกระบวนการการเรียนรู้และการนำพาประเทศเข้ามามีประสบการณ์เกี่ยวกับการทำงานของสถาบันระหว่างประเทศโดยตรง ในอีกทางหนึ่ง สงครามโลกครั้งที่ 1 ถูกนำมาใช้เป็นโอกาสเสริมสร้างการเมืองภายในโดยมุ่งหวังผลสำคัญคือการเสริมสร้างความมั่นคงของ “ชาติ” ผ่านการระดมความเห็นในพื้นที่สาธารณะให้สอดคล้องกับพระราชนิยม

ในระยะแรก การใช้ประโยชน์จากสงครามโลกครั้งที่ 1 เพื่อจัดการการเมืองภายในประเทศนั้นมี 2 ประการประการแรกคือ การใช้สถานการณ์สงครามเป็นเครื่องเร่งความเป็นเอกภาพทางการเมืองของ “ชาติ” ที่ถูกยึดโยงไว้กับสถาบันพระมหากษัตริย์อย่างเหนียวแน่นโดยมี “อศวพาหุ” เป็นแกนหลักพร้อมด้วยพลพรรคนักเขียนอีกจำนวนหนึ่งโดยทำให้เรื่องสงครามที่อยู่ห่างไกลเป็นเรื่องใกล้ตัว ดังนั้น การป้องกันสงครามที่ดีที่สุดคือความสามัคคีของคนในชาติและการยึดมั่นในระบอบการปกครองที่มีพระเจ้าแผ่นดินอยู่เหนือสิ่งอื่นใด อีกทั้งยังชี้ให้เห็นว่าภัยอันตรายที่มาจากสงคราม โดยเฉพาะการขยายตัวของระบอบการปกครองอื่นที่อาจเป็นอันตรายต่อสยาม ประการที่สอง สงครามถูกนำมาสร้างความรู้สึกสาธารณะชนให้เห็นความสำคัญของการป้องกันประเทศทางทะเลด้วยการเรียเงินเพื่อซื้อเรือรบพระร่วง ในกระบวนการนี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ส่ง “พันแหลม” ลงมาโลดแล่นในพื้นที่สื่อสารณะด้วยการทำหน้าที่รายงานสถานการณ์การรบทางทะเล ความสำคัญของเรือรบในบริบทสมัยใหม่ และการชักชวนให้ประชาชนร่วมกันบริจาคเงินสมทบทุนจัดซื้อเรือรบพระร่วงเพื่อเป็นเกียรติยศของชาติและถวายความจงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

อย่างไรก็ดี การใช้ประโยชน์จากสงครามโลกครั้งที่ 1 ของสยามในช่วงที่นำเสนอไปในข้างต้นก็ยังมีได้แสดงออกถึงความพยายามละความเป็นกลางเพื่อเข้ากับฝ่ายหนึ่งฝ่ายใด คงมีเพียงการใช้สถานการณ์สงครามเป็นเครื่องตอบโต้ผู้เห็นต่างกับรัฐบาล โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างความเป็นเอกภาพทางการเมืองภายใน และการจัดซื้อเรือรบทั้งที่ในเวลานั้นสยามมิได้เผชิญภัยด้านความมั่นคงทางทะเลจากสงครามแต่ประการใด กระนั้นเป้าหมายทางความมั่นคงในข้างต้นล้วนเป็นสิ่งที่สนองต่อโครงการในพระราชดำริทางการเมืองเรื่องประดิษฐกรรม “ชาติไทย” ที่ยึดโยงไว้กับพระมหากษัตริย์สยามและยกสถานะพระมหากษัตริย์ให้สูงเด่นเหนือทุกภาคส่วนตามพระราชประสงค์

บทที่ 5

การเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 กับการระบุดัตตของสยาม

“... บัดนี้จึงทรงมีพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศแก่บรรดาคนทั้งปวงผู้ซึ่งจะเกี่ยวข้องแก่การอันนี้ ให้ทราบทั่วกันว่าทางพระราชไมตรีอันเรียบร้อย ซึ่งได้เคยมีอยู่ในระหว่างกรุงสยามฝ่ายหนึ่ง กับ ประเทศเยอรมนีและออสเตรียฮังการีอีกฝ่ายหนึ่งนั้น ได้บรรลุถึงที่สุดหมดสิ้นเสียแล้ว แลลักษณะการ แห่งการสงครามได้เข้ามาตั้งแต่อยู่แทนที่วันนั้นด้วย...”³⁵⁷

ประกาศกระแสพระบรมราชโองการว่าด้วยการสงครามซึ่งมีต่อประเทศเยอรมนีและออสเตรียฮังการี

22 กรกฎาคม ค.ศ. 1917

กล่าวนำ

การเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 ของสยามเกิดขึ้นในบรรยากาศที่นานาประเทศที่ประกาศ ความเป็นกลางเริ่มทยอยเข้าสู่สงครามอย่างต่อเนื่อง อีกทั้งยังเกิดขึ้นในรอยต่อของการเสื่อมคลายของ ระเบียบระหว่างประเทศที่มียุโรปเป็นศูนย์กลางกับกระแสความคิดใหม่ว่าด้วยการจัดระเบียบ ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐหลังสงครามที่มีสหรัฐอเมริกาเป็นผู้เสนอ ในบทนี้ จะพิจารณาที่มาและ รูปแบบการประกอบสร้างความเป็นเหตุเป็นผลของสยามเพื่อเข้าร่วมสงคราม ตลอดจนพิจารณาการ ใช้สงครามโลกครั้งที่ 1 มาเป็นเครื่องระบุดัตตของสยามในสังคมระหว่างประเทศ การพิจารณาใน ประเด็นนี้จะช่วยให้เราเห็นความสัมพันธ์ของสงครามโลกครั้งที่ 1 ในเส้นทางการเคลื่อนตัวของสยาม เข้าสู่สังคมระหว่างประเทศและการระบุดัตตของสยามที่สยามใช้เป็นโอกาสสำคัญในการแสดงออก ของสยามในฐานะรัฐขนาดเล็กที่สามารถการผสมผสานการทำงานของสถาบันระหว่างประเทศ การ แสดงบทบาทและการทรงไว้ซึ่งสิทธิของรัฐสมัยใหม่

ในบทนี้แบ่งการนำเสนอเนื้อหาออกเป็น 2 ส่วน ได้แก่

- 1) การประกอบสร้างเหตุผลของสยามในการเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1
- 2) การแสดงออกของสยามในช่วงเข้าสู่สงคราม

³⁵⁷ “ประกาศกระแสพระบรมราชโองการว่าด้วยการสงครามซึ่งมีต่อประเทศเยอรมนีและออสเตรียฮังการี” ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 34 (วันที่ 22 กรกฎาคม พ.ศ. 2460): 335.

5.1 การประกอบสร้างเหตุผลของสยามในการเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1

สงครามโลกครั้งที่ 1 เกิดขึ้นในบริบทที่กฎหมายระหว่างประเทศภาคสงครามได้ถือกำเนิดขึ้นอย่างเป็นระบบและมีการยึดถือยอมรับร่วมกันในหมู่สมาชิกสังคมนระหว่างประเทศ การสงครามในเวลานั้นยังมีได้เป็นเรื่องต้องห้ามหรือละเมิดกฎหมายระหว่างประเทศแต่อย่างใด ในทางตรงกันข้าม สงครามสามารถกระทำได้ภายใต้กฎกติกาภาคสงครามที่นานารัฐร่วมกันยึดถือและให้สัตยาบัน กล่าวได้ว่า สงครามในเวลานั้นก็ไม่ต่างอะไรไปจากจากเกมระหว่างประเทศประเภทหนึ่งที่มืองค์ประกอบหลักคือ ผู้เล่น (players) อันหมายถึงรัฐอธิปไตย และชุดของกติกาการเล่น (rules of game) อันหมายถึงบรรทัดฐานและกฎหมายระหว่างประเทศเป็นเครื่องชี้นำการทำสงคราม (the conduct of war) โดยที่ผู้เล่นต้องเรียนรู้และทำความเข้าใจกฎกติกาดังกล่าวอย่างถ่องแท้เพื่อใช้เป็นกรอบในการแข่งขันอย่างชอบธรรม และในอีกทางหนึ่งคือการใช้กติกาเป็นข้อกล่าวหาหรือลงโทษฝ่ายตรงข้าม ในกรณีที่มีการละเมิดกติกาในเกมนั้น³⁵⁸ ในแง่นี้ คงไม่กล่าวเกินเลยไปกว่าสงครามโลกครั้งที่ 1 ถือเป็นเกมการเมืองระหว่างประเทศครั้งใหญ่ของต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ที่ประกอบด้วยรัฐผู้เล่น รัฐผู้เฝ้าสังเกตการณ์และชุดของกฎกติกาเป็นจำนวนหนึ่งซึ่งผู้เข้าร่วมในเกมนี้จะต้องเรียนรู้และทำความเข้าใจกฎกติกาอย่างถ่องแท้ ทั้งนี้เพื่อมิให้ถูกเอาเปรียบจากฝ่ายตรงข้าม ในอีกทางหนึ่ง ความเชี่ยวชาญกติกาและความเจนจัดในเกมสามารถใช้เป็นเครื่องจัดการและเอาชนะฝ่ายตรงข้าม ด้วยเหตุนี้ สงครามโลกครั้งที่ 1 จึงเป็นเกมการเมืองระหว่างประเทศที่รัฐในฐานะผู้เล่นมิได้ใช้เพียงกำลังทางการทหารเพื่อเอาชนะศัตรู แต่ยังเป็นเกมที่รัฐต้องแสดงความสามารถในการใช้กติกาการสงครามเข้าจัดการฝ่ายตรงข้ามอย่างชาญฉลาดและมีความชอบธรรม

ในบริบทสยาม พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเองก็ทรงพิจารณาสงครามโลกครั้งที่ 1 เป็นดั่งเกมกีฬา อีกทั้งยังทรงเห็นว่าการสงครามในยุคสมัยของพระองค์เป็นสิ่งที่ไม่ต่างอะไรไปจาก “การฆ่าคนโดยมีระเบียบ” เป็นตัวรองรับ³⁵⁹ การเปรียบเทียบเช่นนี้สามารถพิจารณาได้จากข้อความบางตอนในพระราชนิพนธ์เสรีภาพกลางทะเลที่ทรงไว้ในช่วงต้นสงครามโลกครั้งที่ 1 ดังมีใจความว่า

“..ที่จริงกฎหมายนานาชาติประเทศก็เปรียบเหมือนข้อบังคับการเล่นกีฬา คือผู้เล่นทั้ง 2 ฝ่ายต้องตั้งใจเล่นโดยซื่อตรง, ไม่โกงและประพฤติดฉลาดพลิกแพลงเอาเปรียบอย่างโกง, ในการกีฬาถ้าผู้เล่นฝ่าย 1 โกงเสียแล้ว ข้อบังคับก็ล้มหมด, และผู้ที่เชื่อถือตามข้อบังคับโดยสุจริตก็ต้องเสียเปรียบ, ดังนี้ฉันใด, ในส่วนของกฎหมายนานาชาติประเทศก็ฉันนั้น ในงานมหาสงคราม

³⁵⁸ Stephen C. Neff, *War and the Law of Nations: A General History*, p. 186.

³⁵⁹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, *พระราชนิพนธ์เสรีภาพแห่งทะเล* (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2463), หน้า 34.

เยอรมัน เปรียบเหมือนนักกีฬาที่ไม่ประพฤติตามระเบียบการเล่น, จึงทำให้ปัญหาทั้งปวงในเรื่องธรรมะระหว่างประเทศแปลงลักษณะไปเสียหมดแทบจะทุกข้อ...”³⁶⁰

ในบริบทการสงครามข้างต้น สยามเป็นเพียงรัฐขนาดเล็กที่มีได้ตกเป็นอาณานิคมแต่ถูกจัดประเภทว่ากึ่งเจริญ นอกจากนั้น สยามยังเป็นตัวแสดงที่อยู่นอกสังเวียนการรบด้วยการประกาศความเป็นกลางตามกติกาของผู้ที่ไม่ได้เป็นส่วนหนึ่งของความขัดแย้งแต่ต้องถือปฏิบัติตามตัวบทกฎหมายระหว่างประเทศภาคสงครามที่บัญญัติไว้สำหรับผู้เป็นกลาง ด้วยเหตุที่สยามยังคงมีสายสัมพันธ์ทางการทูตที่ดีกับประเทศคู่ขัดแย้ง อย่างไรก็ตาม การเฝ้าติดตามสถานการณ์สงครามของสยามอย่างใกล้ชิดและการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมทางการเมืองระหว่างประเทศได้ส่งอิทธิพลบางประการให้สยามเปลี่ยนท่าทีต่อสงครามที่อยู่ห่างไกล อย่างไรก็ตาม สยามมีอาชญาเหตุหนักแน่นที่จะเข้าร่วมสงครามเนื่องจากยังมิได้รับผลกระทบจากคู่สงครามฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดโดยตรง ด้วยเหตุนี้ การประกอบสร้างความเป็นเหตุเป็นผลของสงครามจึงเป็นเรื่องสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่งในสายตาสมาชิกสังคมระหว่างประเทศ

เพื่อทำความเข้าใจเหตุผลของการเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 ของสยามให้รอบด้านยิ่งขึ้นนั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องพิจารณาการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองระหว่างประเทศในช่วง ค.ศ. 1917 ตลอดจนการก่อตัวของกระแสแนวคิดทางการเมืองระหว่างประเทศที่นำเสนอโดยผู้นำของสหรัฐอเมริกาซึ่งความคิดดังกล่าวถูกนำมาปรับใช้เป็นตัวแบบของการแสดงเหตุผลเพื่อเข้าสู่สงครามของสยาม เนื่องด้วยสยามเห็นโอกาสที่จะเปลี่ยนแปลงตำแหน่งแห่งที่ของรัฐในมิติต่างประเทศจากกระแสดังกล่าว การเข้าสงครามจึงเป็นนโยบายต่างประเทศที่นำพาสยามไปสู่เป้าหมายทางที่คาดหวังไว้

5.1.1 ข้อเสนอว่าด้วยการจัดระเบียบระหว่างประเทศของสหรัฐอเมริกา

ความผันผวนทางการเมืองระหว่างประเทศตลอดจนการเปลี่ยนแปลงภายในของประเทศมหาอำนาจคู่สงครามในช่วง ค.ศ. 1916 จนถึงตอนต้น ค.ศ. 1917 ส่งผลต่อการสถานการณ์สงครามที่กำลังดำเนินไปอย่างไม่มีจุดสิ้นสุด การเสด็จสวรรคตของจักรพรรดิฟรานซ์ โจเซฟ (Franz Joseph) เมื่อเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1916 หนึ่งในประมุขยุโรปที่นำยุโรปเข้าสู่สงครามได้นำมาซึ่งความผันผวนทางการเมืองภายในของจักรวรรดิที่อยู่ในภาวะเปราะบางจนมีการเปรียบเทียบว่าการเสด็จสวรรคตของพระองค์เทียบเท่ากับมรดกของจักรวรรดิออสเตรีย-ฮังการี³⁶¹ ส่วนอีกเหตุการณ์หนึ่งคือการปฏิวัติรัสเซีย (the Russian Revolution) ในช่วงเดือนกุมภาพันธ์-มีนาคม ค.ศ. 1917 ที่

³⁶⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 36-37.

³⁶¹ บรรพต กำเนิดศิริ, สัมภาษณ์จักรวรรดิบนเส้นทางแห่งกาลเวลาล่มสลาย, (กรุงเทพฯ: พารากราฟ, 2563), หน้า 165.

ส่งผลให้รัสเซียเปลี่ยนไปสู่การปกครองในระบอบสาธารณรัฐ แต่รัสเซียก็ยังคงดำเนินนโยบายสงครามเช่นเดิมทั้งที่ประสบวิกฤตการณ์ภายในอย่างรุนแรง³⁶² อย่างไรก็ตาม ฝ่ายมหาอำนาจกลางยังคงได้เปรียบในสมรภูมิหลายแห่งจนส่งผลให้เยอรมนีก้าวขึ้นสู่อำนาจสูงสุดอย่างที่ไม่เคยมีประเทศคู่สงครามในเวลานั้นเปรียบเทียบได้³⁶³

ในขณะที่สงครามมีที่ท่าจะยืดเยื้อออกไป การเรียกร้องให้ยุติสงครามและการแสวงหาสันติภาพเริ่มปรากฏขึ้นทั้งในหมู่ประเทศที่ทำสงครามและประเทศที่เป็นกลางอย่างสหรัฐอเมริกา นักคิดและนักการเมืองกลุ่มแองโกล-แซกซอน (Anglo-Saxon) จำนวนหนึ่งเริ่มมีข้อเสนอที่เรียกว่า “เสรีนิยมระหว่างประเทศ” หรือ “เสรีนิยมสากล” (international liberalism) ตัวอย่างที่ได้รับการกล่าวถึงอย่างมากในเวลานั้นคือ ข้อเสนอว่าด้วยการสร้างสันติภาพและการจัดระเบียบความสัมพันธ์ระหว่างรัฐของวูดโรว์ วิลสันที่ก่อตัวขึ้นอย่างต่อเนื่องในช่วง ค.ศ. 1916-1917 จนนำไปสู่บทสรุปอันเป็นที่รู้จักกันในนาม “คำแถลงการณ์ 14 ประการ” (Woodrow Wilson’s 14 Points) เมื่อวันที่ 8 มกราคม ค.ศ. 1918 แนวคิดที่เวลานั้นไม่เพียงเสนอแนวทางการจัดระเบียบระหว่างประเทศภายหลังสงครามที่ต่างไปจากระเบียบแบบยุโรป แต่ยังจุดประกายความหวังให้กับประเทศน้อยใหญ่นอกพื้นที่ยุโรป โดยเฉพาะประเทศอาณานิคมที่รับเอาแนวคิดข้างต้นมาเสริมสร้างกระแสชาตินิยม การปลดแอกอาณานิคม การเรียกร้องความเสมอภาคและการแสวงหาตำแหน่งแห่งที่ของนานาชาติประเทศในมิติระหว่างประเทศ³⁶⁴

พื้นเพของวูดโรว์ วิลสันคือนักวิชาการในระดับมหาวิทยาลัยก่อนที่จะผันตัวเข้าสู่วงการการเมืองจนก้าวขึ้นสู่ตำแหน่งประธานาธิบดีคนที่ 28 ของสหรัฐอเมริกาเมื่อ ค.ศ. 1913 ในสมัยวาระแรก (ค.ศ. 1913-1916) วิลสันให้ความสำคัญกับการเมืองภายในเป็นหลัก ส่วนเรื่องการค้าต่างประเทศคือให้ความสำคัญกับภูมิภาคละตินอเมริกาซึ่งเป็นภูมิภาคเพื่อนบ้าน กระนั้น วิลสันก็มุ่งที่สร้างสหรัฐอเมริกาให้เป็นมหาอำนาจใหม่ในการเมืองโลกตามรอยผู้นำคนก่อนหน้าโดยเฉพาะประธานาธิบดีทีโอดอร์ รูสเวลต์ (Theodore Roosevelt) แต่สิ่งที่ต่างไปนั้น รูสเวลต์มุ่งสร้างสหรัฐอเมริกาผ่านการแสดงแสนยานุภาพทางทหารและการรุกราน ในขณะที่วิลสันกลับต้องการให้สหรัฐอเมริกาเป็น “มหาอำนาจผู้ทรงคุณธรรม” (Moral Great Power) ที่ให้ความสำคัญกับเรื่องสิทธิมนุษยชนและมนุษยธรรมระหว่างประเทศ³⁶⁵ เมื่อเกิดมหาสงครามในยุโรป วิลสันประกาศความเป็น

³⁶² เรื่องเดียวกัน, หน้า 245.

³⁶³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 209.

³⁶⁴ Erez Manela, *The Wilsonian Moment: Self Determination and the International Origins of Anticolonial Nationalism* (Oxford: Oxford University Press, 2007).

³⁶⁵ ดู “July 4, 1914: Fourth of July Address” [online] <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/july-4-1914-fourth-july-address>

กลางอย่างชัดเจนซึ่งอิงกับหลักการมอนโร (Monroe Doctrine) ที่สหรัฐอเมริกาจะไม่เข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องกับกิจการภายในยุโรป กระนั้นก็ดี สหรัฐอเมริกาก็เฝ้าติดตามสถานการณ์สงครามอย่างใกล้ชิดเนื่องด้วยสหรัฐอเมริกามีสายสัมพันธ์ทางการค้ากับประเทศคู่สงครามในปริมาณที่สูง เมื่อกลับมาพิจารณาบริบทภายในสหรัฐอเมริกา การเป็นกลางก็ได้สร้างความลำบากบางประการให้แก่สหรัฐอเมริกาเนื่องด้วยทัศนคติของมหาชนต่อคู่สงครามที่ต่างไป อย่างไรก็ตามก็ดี เสียงสนับสนุนฝ่ายสัมพันธมิตรก็ทรงพลังยิ่งกว่ากลุ่มผู้สนับสนุนฝ่ายมหาอำนาจกลางจนนำไปสู่ความเคลื่อนไหวที่เรียกว่า “Preparedness Movement” ซึ่งมีทีโอดอร์ รูสเวลท์และเลโอนาร์ด วู้ด (Leonard Woods) เป็นแกนนำโดยมีจุดประสงค์คือการสนับสนุนให้กองทัพสะสมอาวุธและการคัดค้านความเป็นกลางของสหรัฐอเมริกา³⁶⁶

ความได้เปรียบของฝ่ายมหาอำนาจกลางส่งผลให้เยอรมนีเริ่มดำเนินนโยบายการสงครามเชิงรุกที่แข็งแกร่งมากยิ่งขึ้น ดังจะเห็นได้จากการประกาศนโยบายการใช้เรือดำน้ำทำลายอย่างไม่มีขอบเขตจำกัด (Unlimited submarine warfare) ในเดือนมกราคม ปี ค.ศ. 1917 แม้จะมีเสียงคัดค้านจากนานาประเทศเนื่องด้วยนโยบายดังกล่าวเยอรมนีมิได้เลือกโจมตีเฉพาะเรือข้าศึกแต่ยังมีผลกระทบต่อเรือของประเทศเป็นกลางโดยมิได้มีการแจ้งเตือนให้ผู้โดยสารบนเรือทราบล่วงหน้า การกระทำเช่นนี้เป็นการละเมิดกฎหมายระหว่างประเทศและหลักมนุษยธรรม แม้เยอรมนีจะอ้างเหตุจำเป็นในปฏิบัติการดังกล่าวแต่ก็สร้างความไม่พอใจให้แก่ประเทศเป็นกลางอย่างมาก โดยเฉพาะสหรัฐอเมริกาที่ได้รับผลกระทบจากการโจมตีของกองเรือเยอรมนีหลายคราว ดังจะเห็นได้จากการโจมตีเรือสัญชาติอเมริกาจำนวน 3 ลำในตอนต้นปี ค.ศ. 1915 รวมถึงเหตุการณ์การจมเรือลูซิตาเนียใน ค.ศ. 1916 แต่ในเวลานั้น สหรัฐอเมริกาคงแสดงการคัดค้านโดยการยื่นหนังสือประท้วงรัฐบาลเยอรมนีเท่านั้น เยอรมนีก็ยืนยันคำมั่นว่าจะไม่สร้างความกระทบกระเทือนใดใดต่อสหรัฐอเมริกาอีก³⁶⁷ อย่างไรก็ตามก็ดี ท่าทีของเยอรมนีที่แข็งแกร่งมากยิ่งขึ้นส่งผลให้วิลสันหันเริ่มเสริมสร้างกองกำลังของสหรัฐอเมริกาให้เข้มแข็งยิ่งขึ้นดังจะเห็นได้จากการผ่านรัฐบัญญัติว่าด้วยการป้องกันประเทศ (National Defense Act) เมื่อวันที่ 3 มิถุนายน ค.ศ. 1916 ซึ่งเป็นเสริมสร้างกองกำลังทางอาวุธและการขยายกำลังพลทั้งทางบกและทางเรือเพื่อรองรับสถานการณ์สงครามที่อาจจะเกิดขึ้นในอนาคต แต่สหรัฐอเมริกาก็ยังคงนโยบายความเป็นกลางไว้อย่างต่อเนื่องจนกระทั่งต้นปี ค.ศ. 1917

สถานการณ์ระหว่างประเทศที่เปลี่ยนแปลงส่งผลต่อทิศทาง การดำเนินนโยบายเกี่ยวกับมหาสงครามของวิลสันอย่างเห็นได้ชัด แนวคิดทางการเมืองระหว่างประเทศของวิลสันเริ่มปรากฏเด่นชัด

³⁶⁶ David W. Seitz, *World War I, Mass Death, and the Birth of the Modern US Soldier: A Rhetorical History* (London: Lexington Books, 2018), p.43.

³⁶⁷ Michael Howard, *The First World War: A Very Short Introduction*, p. 68.

ขึ้นในช่วงรอยต่อของการดำรงตำแหน่งเข้าสู่สมัยที่สองผ่านสุนทรพจน์ที่สำคัญตลอดช่วง ค.ศ. 1916-1917 การส่งสารของวิลสันคือความพยายามยุติสงครามและการแสวงหาสันติภาพ ตลอดจนเรื่องการจัดระเบียบระหว่างประเทศแบบใหม่ภายหลังสงครามที่ให้ความสำคัญกับเรื่องใหม่หลายประการ อาทิ การปกครองที่มาจากยอมรับของประชาชน ความเสมอภาคแห่งรัฐ ตลอดจนแนวคิดอื่น เช่น การลดกำลังอาวุธ (disarmament) การทูตแบบสาธารณะ (public diplomacy) เสรีภาพในทะเล (freedom of the sea) ตลอดจนการจัดตั้งประชาคมระหว่างประเทศ (international community) ในการธำรงรักษาสันติภาพและความมั่นคงระหว่างประเทศ เป็นต้น ข้อเสนอของวิลสันถือเป็นเรื่องที่ต่างไปจากชุดความคิดและปทัสถานในการดำเนินความสัมพันธ์ระหว่างรัฐที่กำกับโดยมหาอำนาจยุโรปมาตั้งแต่หลังการประชุมใหญ่ที่กรุงเวียนนา เมื่อ ค.ศ. 1814-1815 (The Congress of Vienna) ซึ่งให้ความสำคัญกับการรักษาดุลอำนาจระหว่างมหาอำนาจ (balance of power) เพื่อเป็นเครื่องประกันเสถียรภาพและรักษาสันติภาพระหว่างประเทศผ่านการดำเนินการทางการทูตที่ปิดลับและการสร้างเครือข่ายทางการทูตที่ซับซ้อน การดำเนินการทางการทูตเช่นนี้ได้ก่อให้เกิดการแบ่งกลุ่มชั่วคราวมหาอำนาจอย่างชัดเจน ตลอดจนการกีดกันทางการค้า (protectionism) สิ่งทีกล่าวมานี้ถือเป็นส่วนหนึ่งที่ก่อให้เกิดสงครามโลก ในทัศนะของวิลสันแล้ว การดำเนินความสัมพันธ์เช่นนี้ถือเป็น “ความชั่วร้าย” ที่นำโลกเข้าสู่ความหายนะและต้องเร่งแก้ไข³⁶⁸

สงครามโลกครั้งที่ 1 คือข้อบ่งชี้การพังทลายของระบบดุลอำนาจที่เคยรักษาเสถียรภาพและความมั่นคงระหว่างประเทศลงอย่างสิ้นเชิง การสงครามที่ดำเนินมาอย่างยาวนานส่งผลให้มหาอำนาจในยุโรปเริ่มอ่อนล้าทั้งทางการทหารและเศรษฐกิจ จักรวรรดิขนาดใหญ่เผชิญความเปราะบางทั้งจากปัจจัยภายในและภายนอก ภาวะการณ์ดังกล่าวจึงเอื้อให้สหรัฐอเมริกาได้เข้ามาแสดงบทบาทในเวทีระหว่างประเทศมากขึ้น ข้อเสนอเรื่องการต่างประเทศข้างต้นถือเป็นเรื่องแปลกใหม่ในบริบทดังกล่าว โดยเฉพาะอย่างยิ่งการแสวงหาสันติภาพหลังสงครามภายใต้คำขวัญที่ว่า “สันติภาพอันปราศจากชัยชนะ” (Peace without Victory) ยิ่งถือเป็นแนวคิดที่มิได้ปรากฏในห้วงคำนึงของผู้นำรัฐมหาอำนาจยุโรปที่ต่างคุ้นชินกับการทำสงครามเพื่อเพิ่มพูนเกียรติภูมิของรัฐและลดเกียรติภูมิของฝ่ายตรงข้ามให้อ่อนกำลังลง³⁶⁹

การตอบโต้ของสหรัฐอเมริกาต่อนโยบายการใช้เรือดำน้ำของเยอรมนีจึงเกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมคือ การประกาศตัดความสัมพันธ์ทางการทูตกับเยอรมนีในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1917 แต่ยัง

³⁶⁸ บรรพต กำเนิดศิริ, ประวัติศาสตร์การทูตยุโรป: ตั้งแต่การประชุมที่กรุงเวียนนา ค.ศ. 1815 จนถึงจุดเริ่มต้นของสงครามเย็นปี ค.ศ. 1947, หน้า 166.

³⁶⁹ Stephen Van Evera, “The Cult of the Offensive and the Origins of the First World War.” *International Security* 9, no. 1 (1984): 58-107.

มิได้ประกาศสงครามโดยทันที พร้อมกันนั้นสหรัฐอเมริกาก็ชวนให้ประเทศที่เป็นกลางกระทำการแบบเดียวกับสหรัฐอเมริกาเพื่อหวังให้สงครามยุติเร็วยิ่งขึ้น

5.1.2 การแสวงหาตัวตนของสยามในสงครามโลกครั้งที่ 1

การเมืองระหว่างประเทศที่ผันผวนและสถานการณ์สงครามในยุโรปเมื่อต้น ค.ศ. 1917 เริ่มสร้างความอ่อนไหวต่อการวางท่าทีของรัฐบาลสยาม หลังจากสหรัฐอเมริกาประท้วงเยอรมนีและตัดความสัมพันธ์ทางการทูตแล้ว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริให้กระทรวงการต่างประเทศยื่นหนังสือคัดค้านเยอรมนีเช่นเดียวกัน โดยทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระยาบุรุษรัตนราชพัลลภตามสมเด็จพระยาเทววงศวิโรปการเรื่องการวางท่าทีของสยามต่อสถานการณ์ระหว่างประเทศ โดยอ้างอิงสหรัฐอเมริกาและคำคัดค้านของประเทศเป็นกลางอย่างสวีเดนและเดนมาร์ค ข้อคำถามในจดหมายของพระยาบุรุษรัตนราชพัลลภได้สะท้อนความกังวลพระราชหฤทัยในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยเฉพาะเรื่องภาพลักษณ์ของประเทศและอนาคตของสยามไว้อย่างน่าสนใจ ดังความตอนหนึ่งที่ว่า

“...จะดำเนินการในส่วนรัฐบาลไทยอย่างไรหรือไม่ ด้วยหากว่ารัฐบาลประเทศเป็นกลางทั้งหลาย เช่น สวีเดน เดนมาร์ค ยื่นคำคัดค้านแล้ว ฝ่ายสยามมิได้จัดอย่างไร จะมีดูว่าไทยเกรงอำนาจเยอรมัน ซึ่งอาจจะมีผลเกี่ยวพันถึงฐานะของเมืองไทยในขณะชาติในเมื่อเสร็จการสงครามแล้วฤา...”³⁷⁰

และความอีกตอนหนึ่งที่ว่า

“...การที่เยอรมันประกาศจะรังแกโลกเช่นนี้ ในส่วนของประเทศสยามก็ได้รับความเดือดร้อนอยู่ มีตัวอย่างเป็นคือ พระเจ้าน้องยาเธอ มีความจำเป็นต้องเสด็จออกจากเมืองอังกฤษโดยคำสั่งแพทย์ ก็ไม่สามารถที่จะเสด็จได้ แต่ข้อนี้ก็ไม่ใช่ข้อสำคัญเท่าปัญหาที่เนื่องด้วยฐานะของประเทศสยามในอนาคตกาล จึงใคร่จะทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทซึ่งพระดำริในเรื่องนี้...”³⁷¹ (ข้อความที่ขีดเส้นใต้โดยผู้วิจัย)

การที่สยามมิได้ตอบสนองต่อสถานการณ์การเมืองระหว่างประเทศอาจสร้างความเสื่อมเสียแก่ภาพลักษณ์ของสยามที่ไม่อาจแสดงความรับผิดชอบหรือเพิกเฉยต่อการกระทำหน้าที่ของรัฐสมัยใหม่ อย่างไรก็ตาม พฤติกรรมของเยอรมนีที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพิจารณาว่า

³⁷⁰ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, กต.65.14/6 “จดหมายลับพระยาบุรุษรัตนราชพัลลภถึงกรมพระยาเทววงศวิโรปการ” ลงวันที่ 9 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2459.

³⁷¹ เรื่องเดียวกัน

อันตรายและรุนแรงนั้นกลับมิได้มีผลกระทบต่อความมั่นคงของสยามแม้แต่น้อย ฉะนั้น สมเด็จพระยาเทววงศ์วโรปการจึงทรงคัดค้านการยื่นคำประท้วงต่อรัฐบาลเยอรมนีด้วยทรงเห็นว่าเรื่องดังกล่าวมิได้มีเหตุจำเป็นอย่างเร่งด่วนตามคำร้องของทูตสหรัฐอเมริกาที่อ้างว่าการยื่นคำคัดค้านของประเทศที่เป็นกลางอาจทำให้สงครามยุติเร็วขึ้น³⁷² ในทางตรงกันข้าม การประกาศคัดค้านอาจเป็นเหตุกระทบต่อสัมพันธไมตรีระหว่างสยามกับเยอรมนีก็เป็นได้ การ “เฝ้าคอยและรอดู” (wait and see) สถานการณ์ไปก่อนจึงเป็นทางออกที่เหมาะสม³⁷³

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแสดงความไม่พอพระราชหฤทัยต่อพระทัศนะของเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศด้วยทรงเห็นว่าการรอและเฝ้าดูสถานการณ์อาจทำให้ฝ่ายสัมพันธมิตรมองว่าสยามไร้ซึ่งความรับผิดชอบและอาจเข้าใจผิดว่าสยามโน้มเอียงไปทางเยอรมนีดังจะเห็นได้จากพระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์ถึงพระองค์เจ้าจรัญศักดิ์กฤดากรดังความตอนหนึ่งที่ว่า

“...ฉะนั้นแหละเป็นทางดำเนินการ “รอและคอยดูไปก่อน” อย่างเต็มยศทีเดียว แทนที่จะฉวยโอกาสแสดงตัวเราว่าคล่องแคล่วมิได้หลบอยู่ โดยไม่ต้องเกรงขามต่ออันตรายอย่างหนึ่งอย่างใดเลย เรากลับละทิ้งเสียหมด กลับต้องห้อยท้ายไปกับเขาราวกับลาซาหัก เดินลาแต่ตามฝูง! ... เรื่องเช่นนี้ทำให้ฉันท้อใจมาก พุทโธโฮเอ๋ย! ...”³⁷⁴

ในความเป็นจริง หม่อมเจ้าไตรทศประพันธ์ อัครราชทูตสยาม ณ กรุงเบอร์ลิน ได้รับคำประกาศจากเยอรมนีแล้ว แต่เนื่องด้วยเหตุขัดข้องเรื่องการติดต่อสื่อสารจึงทำให้หนังสือดังกล่าวถึงสยามอย่างล่าช้าไปร่วมเดือน เมื่อได้รับคำประกาศจากเยอรมนีอย่างเป็นทางการว่า “คนในบังคับของประเทศที่เป็นกลาง เมื่อทำการอยู่ในเรือค้าขายของประเทศที่กระทำสงครามต่อเยอรมันนั้น จะต้องถูกจับเหมือนหนึ่งว่าเปนเชลยศึกนั้น”³⁷⁵ เมื่อเป็นเช่นนี้ รัฐบาลสยามจึงได้มอบหมายให้หม่อมเจ้าไตรทศประพันธ์เป็นผู้ยื่นคำคัดค้านการทำสงครามด้วยเรือดำน้ำของเยอรมนีโดยอ้างสิทธิแห่งรัฐผู้ลงนามกฎหมายระหว่างประเทศและจารีตประเพณีของการสงคราม

“แลให้หม่อมเจ้าไตรทศประพันธ์ แจ้งความแก่รัฐบาลเยอรมันด้วย ว่าเพราะเหตุที่คิดกระทำการศึกด้วยเรือใต้น้ำผิดต่อจารีตประเพณีระหว่างนานาประเทศอยู่เพียงใด กรุงสยามเปนประเทศ

³⁷² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, กต.65.14/6 “ลายพระหัตถ์กลับสมเด็จพระยาเทววงศ์วโรปการถึงพระยาบุรีนราชภู่” ลงวันที่ 9 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2459

³⁷³ สุจิตรา ศิริโปล์, พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับสงครามโลกครั้งที่ 1, หน้า 39

³⁷⁴ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 ต.15.4/3 พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงพระองค์เจ้าจรัญศักดิ์กฤดากร ลงวันที่ 14 มีนาคม พ.ศ. 2459

³⁷⁵ คำบอกกล่าวขัดขวางของกรุงสยามต่อวิธีทำสงครามซึ่งผิดจารีตประเพณีระหว่างนานาประเทศ” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 34 (29 เมษายน พ.ศ. 2460): 75.

ที่ได้ลงชื่อในสัญญาทั้งหลายซึ่งได้ที่กรุงเฮกอยู่ประเทศหนึ่งแล้ว ต้องบอกกล่าวชัดขวางต่อ การที่ผิดตั้งเช่นกล่าวนี้แลต้องรักษาอำนาจหน้าที่ที่จะว่ากล่าวสืบไปในภายหน้าด้วย”³⁷⁶ (ข้อความที่ขีดเส้นใต้โดยผู้วิจัย)

ข้อความข้างต้นถือเป็นคราวแรกของการอ้างถึงสิทธิและสถานะของสยามในฐานะผู้ลงนามใน กฎหมายระหว่างประเทศภาคสงคราม สิทธิดังกล่าวดังกล่าวสะท้อนอำนาจอธิปไตยแห่งรัฐอธิปไตยใน มิติภายนอกที่จะคัดค้านพฤติกรรมของรัฐใดรัฐหนึ่งที่ละเมิดข้อตกลงระหว่างประเทศ เหตุการณ์นี้ได้ ถูกนำมายกประกอบพระบรมราชาธิบายในการประชุมเสนาบดีในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1917 อีกครั้ง หนึ่งเพื่อเป็นการยืนยันตำแหน่งแห่งที่และตัวตนของสยามในมิติต่างประเทศ ดังจะเห็นได้จากการกำหนด ตัวตนของรัฐในฐานะ “สมาชิกแห่งสมาคมนานาชาติ” และการทรงไว้ซึ่งสิทธิของ “ผู้ถูกลงนาม” ซึ่งมี ส่วนรับผิดชอบในกิจการระหว่างประเทศอย่างเป็นอิสระและเสมอกันตามกฎหมายระหว่าง ประเทศที่เคยกระทำไว้ที่การประชุมสันติภาพที่กรุงเฮกทั้งสองคราว ดังความตอนหนึ่งในพระบรม ราชาธิบายเรื่องการรักษาความเป็นกลางตอนหนึ่งที่ว่า

“...รัฐบาลสยามยังมิได้รับคำบอกกล่าวของรัฐบาลเยอรมัน จึงมิได้ยื่นคำคัดค้านไปในทาง ราชการ แต่ในฐานะที่เป็นสมาชิกแห่งสมาคมนานาชาติ แลเป็นผู้ที่ลงนามในสัญญากรุงเฮกผู้ หนึ่ง รัฐบาลสยามตั้งตนไว้ในฐานะแห่งผู้คัดค้านบรรดากิจการทั้งปวงที่รัฐบาลเยอรมัน ประพฤติผิดกฎหมายแลแบบธรรมเนียมการสงคราม...”³⁷⁷ (ข้อความที่ขีดเส้นใต้โดยผู้วิจัย)

การแสดงออกของรัฐบาลสยามข้างต้นเป็นเพียงการแสดงหน้าที่ของรัฐที่มีได้ประสงค์จะนำ ประเทศเข้าสู่สงครามแต่ประการใด แต่การส่งสัญญาเรื่องการนำประเทศเข้าสู่สงครามของสยามได้ เริ่มก่อตัวขึ้นในช่วงเดือนเมษายน ค.ศ. 1917 อันเป็นผลสืบเนื่องจากเหตุการณ์สำคัญ 2 เหตุการณ์คือ การเข้าร่วมสงครามของสหรัฐอเมริกาและการเคลื่อนไหวทางการทูตฝ่ายสัมพันธมิตร

ในด้านการเคลื่อนไหวทางการทูต ราวเดือนเมษายน ค.ศ. 1917 เมื่อนายลอริส เมลิกอฟ อูพุตรัสเซียประจำสยามได้เข้าเฝ้าฯ สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถเพื่อชักชวนสยาม เข้าสงครามข้างฝ่ายสัมพันธมิตรซึ่งตรงกับพระดำริของพระองค์อยู่แต่ก่อนแล้ว จึงได้พาอูพุตรัสเซีย เข้าเฝ้าฯ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ โดยให้เหตุผลว่าประเทศที่เป็นกลางได้ทยอยเข้าสู่สงครามแล้ว (ดูตารางที่ 2) อีกทั้งการเข้าร่วมสงครามอาจยังประโยชน์ให้สยามใช้เป็นโอกาสในการแก้ไขสนธิสัญญา

³⁷⁶ “คำบอกกล่าวชัดขวางของกรุงสยามต่อวิธีทำสงครามซึ่งผิดจารีตระหว่างนานาชาติ” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 34 (29 เมษายน พ.ศ. 2460): 73.

³⁷⁷ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 ต.15.1/1 พระราชาธิบายเรื่องการรักษาความเป็นกลางแห่งกรุงสยามในนามมหาสงคราม ณ ยุโรป อ่านในที่ประชุมเสนาบดี 28 พฤษภาคม พ.ศ. 2460

ทางการค้าที่สยามเสียเปรียบกับบรรดาชาติตะวันตก³⁷⁸ แต่กระนั้น กรมพระเทวงค์ทรงให้คำตอบว่า “การที่ไทยจะเข้าด้วยนั้น จำจะต้องให้คนไทยทั้งหลายเห็นว่าฝ่ายไทยจะได้ประโยชน์อย่างไร พอสมควรแล้ว จึงจะทำได้”³⁷⁹ ข้อความนี้แสดงให้เห็นว่าในเวลานั้น ชนชั้นนำที่มีส่วนกำหนดนโยบายต่างประเทศก็ยังไม่ได้พิจารณาเรื่องการเข้าร่วมสงครามเท่าใดนัก แม้แต่เรื่องการแก้ไขสนธิสัญญากับชาติตะวันตกก็มิได้เป็นคำร้องขอจากสยามเอง เมื่อพิจารณาผลที่จะเกิดขึ้นแล้วจะเห็นว่าผลประโยชน์ทางการค้าของรัสเซียกับสยามหรือการได้รับความสะดวกจากสนธิสัญญานั้นมีน้อยมากเมื่อเทียบกับชาติตะวันตกอื่นอย่างอังกฤษ ฝรั่งเศสและเยอรมนี แม้ทูตรัสเซียจะชักชวนให้ทูตฝรั่งเศสชักชวนสยามเข้าร่วมสงคราม ทว่าทางฝ่ายอังกฤษเองก็ได้แสดงท่าทีตอบรับ ยิ่งไปกว่านั้น ก็มีเห็นความจำเป็นที่สยามจะละความเป็นกลางในข้อนี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเองก็ทรงตระหนักถึงข้อกังวลใจของฝ่ายอังกฤษที่มีผลประโยชน์อยู่อย่างมากในสยาม และทรงอธิบายว่าทูตอังกฤษนั้น “หวังใจว่าจะไม่เข้าซื้อด้วยกับคำประกาศชักชวนของอเมริกา เพราะถ้าไปพูดตามอเมริกาเข้าแล้ว อาจจะได้รับคำตอบอย่างเจ็บๆ (รีบ์พ์)”³⁸⁰

ตารางที่ 2 การเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 ของแต่ละประเทศในช่วง ค.ศ.1917-1918

รูปแบบความสัมพันธ์	วันที่
ค.ศ. 1917	
สหรัฐอเมริกาประกาศสงครามกับเยอรมนี	6 เมษายน
ปานามาประกาศสงครามกับเยอรมนี	7 เมษายน
คิวบาประกาศสงครามกับเยอรมนี	7 เมษายน
โบลีเวียตัดความสัมพันธ์ทางการทูตกับเยอรมนี	13 เมษายน
ตุรกีตัดความสัมพันธ์ทางการทูตกับสหรัฐอเมริกา	23 เมษายน
กรีซประกาศสงครามกับออสเตรีย-ฮังการี บัลแกเรีย เยอรมนี และตุรกี	27 มิถุนายน
สยามประกาศสงครามกับเยอรมนีและออสเตรีย-ฮังการี	22 กรกฎาคม
ไลบีเรียประกาศสงครามกับเยอรมนี	4 สิงหาคม

³⁷⁸ ฉลอง สุนทรวาณิชย์. ประเทศไทยกับการเมืองโลก: การเข้าสู่สงครามโลกครั้งที่ 1 ใน นโยบายต่างประเทศไทยบนทางแพร่ง บรรณาธิการโดย ฉันทิมา อ่องสุริย์, หน้า 32-34.

³⁷⁹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, กต.65.14/6 บันทึกฉบับที่ 1 เรื่องความคิดที่จะให้กรุงสยามเข้าในสงคราม ลงวันที่ 25 พฤษภาคม พ.ศ. 2460

³⁸⁰ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 ต.15.1/1 พระราชาธิบายเรื่องการรักษาความเป็นกลางแห่งกรุงสยามในงานมหาสงคราม ณ ยุโรป อ่านในที่ประชุมเสนาบดี 28 พฤษภาคม พ.ศ. 2460

รูปแบบความสัมพันธ์	วันที่
จีนประกาศสงครามกับเยอรมนีและออสเตรีย-ฮังการี	14 สิงหาคม
เปรูตัดความสัมพันธ์ทางการทูตกับเยอรมนี	6 ตุลาคม
อูรุกวัยตัดความสัมพันธ์ทางการทูตกับเยอรมนี	7 ตุลาคม
บราซิลประกาศสงครามกับเยอรมนี	26 ตุลาคม
สหรัฐอเมริกาประกาศสงครามกับออสเตรีย-ฮังการี	7 ธันวาคม
เอกวาดอร์ตัดความสัมพันธ์ทางการทูตกับเยอรมนี	8 ธันวาคม
ปานามาประกาศสงครามกับออสเตรีย-ฮังการี	10 ธันวาคม
คิวบาประกาศสงครามกับออสเตรีย-ฮังการี	16 ธันวาคม
ค.ศ. 1918	
กัวเตมาลาประกาศสงครามกับเยอรมนี	23 เมษายน
นิการากัวประกาศสงครามกับเยอรมนีและออสเตรีย-ฮังการี	8 พฤษภาคม
คอ스타ริกาประกาศสงครามกับเยอรมนี	23 พฤษภาคม
เฮติประกาศสงครามกับเยอรมนี	12 กรกฎาคม
ฮอนดูรัสประกาศสงครามกับเยอรมนี	19 กรกฎาคม

ตัดแปลงข้อมูลจาก สมพล ศิลปาวุฒิ, บทบาทของประเทศไทยในการเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 และผลที่ประเทศไทยได้รับ, หน้า 220-223

แม้จะมีความเคลื่อนไหวจากฝ่ายนักการทูตตะวันตกมากขึ้นแต่ก็ยังไม่มีความเปลี่ยนแปลงนโยบายต่างประเทศอย่างฉับพลัน กระนั้นก็ตาม ชนชั้นนำสยามบางส่วนเริ่มมีความประสงค์ที่จะนำประเทศเข้าร่วมสงครามโดยเฉพาะพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ ความพยายามเรื่องดังกล่าวก็ปรากฏขึ้นในการประชุมเสนาบดีเมื่อวันที่ 28 พฤษภาคม ค.ศ. 1917 มีการนำเรื่องการละความเป็นกลางในสงครามเข้าหารือในที่ประชุม การประชุมในครั้งนั้นมีพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นองค์ประธานในที่ประชุม ควรกล่าวไว้ ณ ที่นี้ด้วยว่า การที่พระเจ้าแผ่นดินในรัชกาลนี้เสด็จประทับเป็นประธานในที่ประชุมเสนาบดีมิได้เกิดขึ้นบ่อยครั้งนักเนื่องด้วยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเสด็จฯ แปรพระราชฐานนอกพระนครเป็นเวลานาน ด้วยเหตุนี้ การประชุมเสนาบดีจึงเกิดขึ้นไม่บ่อยนัก หากมีการนัดประชุมเพื่อหารือราชการแผ่นดิน ก็จะมีพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระบรมวงศานุวงศ์พระองค์ใดพระองค์หนึ่งทรงทำหน้าที่แทน แต่กระนั้น ผู้ที่ได้รับมอบหมายก็มีได้มีสิทธิขาดในการตัดสินใจเกี่ยวกับการดำเนินนโยบายที่สำคัญ ฉะนั้น การที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ประทับเป็นองค์ประธานในที่ประชุมเสนาบดีในวาระข้างต้นจึงมีความหมายพิเศษในบริบทการบริหารราชการแผ่นดินและการกำหนดนโยบายต่างประเทศ

ก่อนการหารือ มีการอัญเชิญพระบรมราชาธิบายว่าด้วยการรักษาความเป็นกลางมาอ่านให้ที่ประชุมได้รับทราบแนวพระราชดำริ เนื้อหาในนั้นสะท้อนพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ตั้งพระทัยจะละความเป็นกลางโดยทรงพิจารณาว่าความเป็นกลางอาจสร้างปัญหาบางประการให้แก่สยามโดยเฉพาะเรื่องภาพลักษณ์ของประเทศที่อาจถูกมองว่าโน้มเอียงไปในทางฝ่ายมหาอำนาจกลาง แต่กระนั้นนโยบายต่างประเทศของสยามก็ดำเนินมาถึงทางแพร่งที่ต้องตัดสินใจว่าจะเข้าร่วมหรือไม่ เหตุของการเข้าร่วมคืออะไรเนื่องด้วยสยามมิได้รับผลกระทบโดยตรงจากสงคราม หรือหากเข้าร่วมแล้วจะดำเนินการในลักษณะใดเพื่อมิให้เสื่อมเสียเกียรติยศและภาพลักษณ์ของประเทศ เนื่องจากในเวลานั้น ฝ่ายสัมพันธมิตรโดยเฉพาะอังกฤษและฝรั่งเศสก็ได้ต้องการเปลี่ยนแปลงความเป็นกลางของสยาม³⁸¹ การที่รัฐขนาดเล็กนอกยุโรปอย่างสยามจะเข้าไปมีส่วนร่วมในสภาวะการเมืองระหว่างประเทศที่แบ่งลำดับฐานานุฐานะของรัฐแล้ว สยามจำเป็นต้องดำเนินการอย่างระมัดระวัง ในการนี้ พระองค์ได้ชี้ปัญหาความเป็นกลางของกรีซเพื่อสะท้อนการเพิกเฉยรัฐขนาดเล็กแม้จะตั้งอยู่ในวงสังคมแห่งยุโรป ความเป็นกลางของกรีซจึงเป็นปัญหาที่พระเจ้าคอนสแตนตินที่ 1 กษัตริย์แห่งกรีซและรัฐบาลของพระองค์ “...เสื่อมเสียเกียรติยศมากมายปานใด แลถ้าเขา (มหาอำนาจฝ่ายสัมพันธมิตร-ผู้วิจัย) ทำได้ที่ประเทศกรีซอย่างไรแล้ว เขาจะมาเกรงใจอะไรกับประเทศสยาม มีแต่เขาจะเกรงใจน้อยกว่าเท่านั้น...”³⁸²

จากข้างต้นจะเห็นได้ว่า เรื่องเกียรติยศและภาพลักษณ์ของประเทศเป็นเรื่องที่ชนชั้นนำสยามให้ความสำคัญในลำดับแรกยิ่งกว่าการแสวงหาผลประโยชน์ในเชิงวัตถุที่อาจจะได้รับภายหลังสงคราม แต่คำถามสำคัญคือ สยามจะช่วยเหลือฝ่ายสัมพันธมิตรได้อย่างไรและจะใช้เหตุผลใดในการเข้าสู่สงคราม มิควรลืมน่าว่าในเวลานั้นสยามยังมีข้อจำกัดทางการคลังและกำลังทหาร อีกทั้งยังมิได้รับความกระทบกระเทือนด้านความมั่นคงจากสงครามแต่อย่างใด การเข้าสงครามด้วยเหตุเรื่องเกียรติยศมิได้มีน้ำหนักเพียงพอและอาจถูกดูหมิ่นได้ ยิ่งไปกว่านั้น หากมีการตั้งข้อเรียกร้องผลประโยชน์หลังสงคราม ยุดีอาจทำให้สยามอาจถูกเพิกเฉยตั้งกรณีเงินที่สยามมองว่าเป็นเรื่องไร้เกียรติยศ ดังความตอนหนึ่งที่พระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา-ตำแหน่งในเวลานั้น) เสนาบดีกระทรวงธรรมการ ได้แสดงความเห็นในการประชุมครั้งนั้นว่า

³⁸¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 ต. 15.1/1 พระราชาธิบายเรื่องการรักษาความเป็นกลางแห่งกรุงสยามในงานมหาสงครามยุโรป อ่านในที่ประชุมเสนาบดีสภา วันที่ 28 พฤษภาคม พ.ศ. 2460.

³⁸² เรื่องเดียวกัน

“...ถ้าไทยเข้าด้วยก็ต้องเป็นเกียรติยศ ถ้าไม่มีเหตุผลพอแล้วก็ยังไม่ควรเข้าเพราะการที่เข้าโดยไม่มีเหตุผลควรบางทีก็ไม่มีผลอะไรเลย เช่นจีน เป็นตัวอย่าง แต่คงถึงเวลาหนึ่งเราจะต้องเข้า ถ้าถึงเวลาที่เราจะเข้าแล้ว เราจะช่วยอะไรเขาได้บ้างเพราะคนก็มีน้อยเงินก็ขัดขวางจะมีบ้างก็แต่เสบียงอาหาร แต่การคราวนี้ก็ยังไม่เร็วนัก เมื่อเรามุ่งว่ามีเหตุผลเมื่อไรเราจะเข้าด้วยดังนี้แล้ว ก็ควรเตรียมตัวในสิ่งที่เราจะช่วยเขาได้อย่างไรด้วย...”³⁸³ (ข้อความที่ขีดเส้นใต้โดยผู้วิจัย)

ในเวลานั้น จีนซึ่งเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองจากระบอบราชาธิปไตยไปสู่ระบอบสาธารณรัฐแล้ว ได้พยายามใช้โอกาสจากสงครามมาเป็นเครื่องยกสถานะของประเทศโดยพยายามส่งกองกำลังทหารและแรงงานไปสนับสนุนประเทศฝ่ายสัมพันธมิตรพร้อมตั้งข้อเรียกร้องหลายประการ อาทิ การขอยกเลิกสิทธิสภาพนอกอาณาเขต การแก้ไขสนธิสัญญาไม่เป็นธรรมและการเรียกร้องดินแดนที่ถูกยึดครองไปจากมหาอำนาจตะวันตก เป็นต้น³⁸⁴ อย่างไรก็ตาม ข้อเรียกร้องดังกล่าวกลับไม่ได้รับการตอบสนองอีกทั้งยังสร้างความรำคาญใจแก่ฝ่ายสัมพันธมิตร เมื่อจีนประกาศเข้าร่วมสงครามอย่างเป็นทางการ มหาอำนาจตะวันตกก็ได้ผนวกจีนเข้าเป็นส่วนหนึ่งของฝ่ายสัมพันธมิตรด้วยถือว่าการประกาศสงครามของจีนต่อเยอรมนีเป็นเรื่องที่จีนกระทำโดยลำพัง

ด้วยเหตุนี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงตัดสินพระราชหฤทัยสยามจะเข้าร่วมสงครามก็ต่อเมื่อทูตฝ่ายสัมพันธมิตรเข้ามาชักชวนพร้อมกัน ทั้งนี้เพื่อให้การเข้าสงครามเป็นไปโดยชอบธรรมและเป็นเกียรติยศแก่ประเทศ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวก็แสดงความกังวลพระราชหฤทัยเรื่องการชักชวนจากฝ่ายสัมพันธมิตรที่มาจากฝ่ายทูตรัสเซียเพียงฝ่ายเดียว ด้วยทรงเกรงว่าการเข้าร่วมกับฝ่ายสัมพันธมิตรแบบเหมารวมนั้นจะเป็นเรื่องที่ไม่เหมาะสมไม่ควรเพราะ “ในเวลา นี่เป็นการที่เขาผู้เดียว (รัสเซีย-ผู้วิจัย) ได้มาพูดจา เพราะฉะนั้น เราไม่รู้ได้ว่ารัฐบาลสัมพันธมิตรอื่นๆ จะคิดเห็นเป็นอย่างไรในการที่กรุงสยามจะแสดงตนดังนั้น”³⁸⁵ ด้วยเหตุนี้ พระองค์จึงทรงรอดูท่าทีการตอบรับจากประเทศสัมพันธมิตรอื่นด้วย ในทัศนะของทูตญี่ปุ่นประจำสยามก็มองว่าการช่วยเหลือจากสยามเมื่อเข้าสู่สงครามจริงแล้วก็จะกระทำได้เพียงการยึดเรือเยอรมันในน่านน้ำสยามเท่านั้น รวมถึงการยึดเงินฝากของสยามในเยอรมนีรวมทั้งเงินของทูตเองด้วย³⁸⁶

³⁸³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 ต. 15.1/1 รายงานการประชุมเสนาบดี วันที่ 28 พฤษภาคม พ.ศ. 2460.

³⁸⁴ วาสนา วงศ์สุรวัฒน์. “รัชกาลที่ 6 กับขบวนการสี่พฤษภาคม ความเป็นสมัยใหม่ ณ ทางแพร่งแห่งยุคสมัย.” ใน ปกรณ์ ลิ้มปณฺสรณ์ (บรรณาธิการ), ขบวนการสี่พฤษภาคมในประวัติศาสตร์วัฒนธรรมจีน (กรุงเทพฯ: ชวนอ่าน, 2562), หน้า 148.

³⁸⁵ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, กต. 65.14/6 พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกรมพระเทววงศ์โรปรการ วันที่ 29 พฤษภาคม พ.ศ. 2460

³⁸⁶ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, กต 65.14/6 บรรทัดฉบับที่ 3 ของกรมพระเทววงศ์โรปรการ ลงวันที่ 31 พฤษภาคม พ.ศ. 2460.

การตัดสินใจเรื่องเข้าสงครามของสยามชัดเจนยิ่งขึ้น เมื่อในวันถัดมา สมเด็จพระเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถได้มีลายพระหัตถ์กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ทรงตัดสินพระทัยเรื่องดังกล่าวอย่างเด็ดขาด มิควรชักช้าหรือโลเลด้วยทรงเห็นว่าเสนาบดีหลายคนยังคงไม่มีท่าทีชัดเจน การรอกการชักชวนจากมหาอำนาจพร้อมกันเกิดขึ้นได้ยากโดยเฉพาะอังกฤษ ในส่วนนี้พระองค์ก็ทรงเห็นว่าแม้แต่กรมพระเทววงศ์วโรปการซึ่งเป็นผู้ขับเคลื่อนระบบราชการหลักของสยามในเวลานั้นก็ทรงเกรงอิทธิพลอังกฤษอยู่นั่นเอง แต่กระนั้นก็ทรงแสดงพระทัยเพิ่มเติมต่อไปว่า สยามไม่ควรตั้งข้อเรียกร้องหรือกำหนดอะไรได้เองแม้แต่เรื่องการค้าและเรื่องพิภคภาศิที่เป็นกังวลกัน หากต้องการที่จะเข้าร่วมสงครามให้พิจารณาเหตุของการเข้าที่อิงเรื่องจริยธรรมระหว่างประเทศแบบที่สหรัฐอเมริกาใช้ประกาศสงครามตั้งความตอนหนึ่งที่ว่า

“...รัฐบาลไทยไม่ได้สนใจกับการขอยกเลิกสิทธิสภาพนอกอาณาเขตของชาวต่างชาติมากเหมือนที่มหาอำนาจคาดกันไว้ และเราไม่ได้ตั้งใจที่จะให้สิทธิพิเศษเพื่อการแลกเปลี่ยนกับการยกเลิกเหล่านั้น การพยายามดึงชาวเอเชียที่ได้รับการคุ้มครองจากอังกฤษ หรือ ฝรั่งเศสเข้ามาอยู่ภายใต้กฎหมายของเรา เป็นสิ่งที่มีความหมายที่สุดสำหรับเรา ... ในส่วน (คดีที่เกี่ยวข้อง) ชาวยุโรป เปนการสะดวกสำหรับเรามากกว่าที่จะปล่อยให้กงสุลพิจารณากันเอง การขอยกเลิกสิทธิสภาพนอกอาณาเขตของชาวยุโรปจึงเป็นเรื่องของความรู้สึก (a matter of emotion) มากกว่าความจำเป็นของรัฐ (state necessity) แต่มหาอำนาจต่างชาติก็จะได้รับผลประโยชน์คุ้มค่าจากการบอกเลิกนั้น...”³⁸⁷ (ข้อความที่ขีดเส้นใต้โดยผู้วิจัย)

อนึ่ง การเชิญสยามเข้าร่วมสงครามจากทูตฝ่ายสัมพันธมิตรโดยพร้อมเพรียงตามที่ประชุมตั้งเงื่อนไขไว้ก็มีเคยเกิดขึ้นจริงโดยเฉพาะทูตอังกฤษที่ยังคงวางท่าทีเฉยเมย ในการประชุมเสนาบดีวันที่ 1 มิถุนายน ค.ศ. 1917 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่าการรอคอยเช่นนี้ “...อาจเป็นสิ่งไม่มีที่สิ้นสุด เป็นการคาดราคาว่าไม่รู้แล้ว เบนที่ราคาญใจข้าพเจ้ายิ่งนัก เหตุฉนี้ข้าพเจ้าเห็นสมควรที่จะกำหนดวิธีดำเนินอุบายโดยเด็ดขาดเสียทีเดียวดีกว่า...”³⁸⁸ และทรงให้เหตุผลแห่งการเข้าสงครามที่มีได้ยกเอาเรื่องผลประโยชน์เป็นที่ตั้งไว้ว่า

“...ส่วนเรื่องแก้พิภคภาศิ เราไม่ควรเอ่ยขึ้น เพราะเป็นเรื่องที่ยังตกลงกันในพวกสัมพันธมิตร หมุมมากเอง แลถ้าพูดขึ้นจะเปนการต่อรอง (บาร์เกน) คล้ายๆที่จีนได้ทำมาแล้วนั่นเอง เราต้องแสดงให้ปรากฏว่าเราเข้าเพราะค่านึงถึงธรรมาธิปัตย์คือเห็นแก่ธรรมะเปนใหญ่ เห็นว่าฝ่าย

³⁸⁷ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 ต.15.2/2 ลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถถวายพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 29 พฤษภาคม พ.ศ. 2460

³⁸⁸ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 ต.15.1/ 2 พระราชดำรัสแด่หลวงพระบรมราชโอรสโดยเด็ดขาดเรื่องการระบายนชาติเยอรมัน และออสเตรียออกจากราชการ วันที่ 1 มิถุนายน พ.ศ.2460.

สัมพันธมิตรกลางประพุดิพิตทำนองคลองธรรมปราศจากเมตตาต่อมนุษยชาติถ้าหากว่าเราจะเพิกเฉยเสีย ก็เท่ากับนิ่งดูตาย รู้เห็นเป็นใจกับผู้ผิด ไม่ใช่เพราะเห็นแก่ประโยชน์ของตนเองฝ่ายเดียว”³⁸⁹ (ข้อความที่ขีดเส้นใต้โดยผู้วิจัย)

การแสดงออกในยามสงครามที่ซนซันนำเห็นว่าเหมาะสมที่สุดการให้ “ความเกื้อหนุนทางใจ” (moral support) แก่ฝ่ายสัมพันธมิตรนั้นคือการระบายนคนเยอรมันและออสเตรียทั้งหมดออกจากราชการ การให้ความช่วยเหลือเรื่องกำลังหรืออาวุธยุทโธปกรณ์เป็นสิ่งที่เป็นไปได้เลยสำหรับสยามในเวลานั้น³⁹⁰ ด้วยเหตุนี้จึงตัดสินพระราชหฤทัยที่จะละความเป็นกลางในสงครามและเตรียมความพร้อมภายในประเทศอย่างเป็นระบบตลอดช่วงเดือนมิถุนายนจนถึงกลางเดือนกรกฎาคม เช่น การเตรียมการระบายนคนเยอรมันและออสเตรียออกจากราชการ การยึดทรัพย์สินของชาติเข้าศึก การเตรียมการเกี่ยวกับเชลยศึกสงคราม การป้องกันความสงบเรียบร้อยในพระนคร การดำเนินการด้านการทูตหรือแม้แต่พระราชพิธีทางศาสนาและความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับสงคราม เป็นต้น³⁹¹

กระนั้นก็ตาม เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศก็กังวลพระทัยเรื่องการตอบคำถามต่อทูตสัมพันธมิตรเรื่องการประกาศสงครามที่ล่าช้า สมเด็จพระเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนารถก็ทรงแสดงทัศนะไว้ว่าหากมีผู้ถามเช่นนั้นให้ตอบว่าสยามกำลังเตรียมการระบายนคนเยอรมันและออสเตรียออกจากราชการและหาคนมาแทนตำแหน่งที่ว่างลงให้เรียบร้อยก่อนจึงจะประกาศสงครามได้อย่างเปิดเผย ในประเด็นนี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแสดงความเห็นต่อไปว่า การยื่นประท้วงเรื่องปฏิบัติการเรือดำน้ำของเยอรมนีในตอนต้นปี ค.ศ.1917 และมีได้รับการตอบรับยอมใช้เป็นเหตุที่ทำให้สยามไม่พอใจและประกาศสงครามได้³⁹²

ในอีกด้านหนึ่ง ดังที่กล่าวไปก่อนหน้านี้ว่าการแสดงเหตุผลเพื่อเข้าสู่สงครามเป็นเรื่องที่รัฐบาลสยามแสดงความอ่อนไหวอย่างมาก เมื่อเป็นที่ตกลงกันในที่ประชุมแล้วว่าสยามจะถือเอาสถานะการเป็นผู้ลงนามในสนธิสัญญาที่กรุงเฮกและการเป็นหนึ่งในสมัคมนานาประเทศเป็นการอ้างสิทธิในการประกาศสงครามตลอดจนการใช้ตัวแบบจากสหรัฐอเมริกาเป็นการประกอบสร้างเหตุผลของการเข้าสู่สงครามที่คำนึงถึงหลักกฎหมายและจริยธรรมระหว่างประเทศ ในการนี้ สมเด็จพระยาเทววงศ์วโรปการได้ทูลเกล้าฯ ถวายร่างประกาศสงครามและคำแถลงการณ์โดยอาศัยเอกสารต่างประเทศจำนวน 7 ฉบับประกอบด้วย สุนทรพจน์ของประธานาธิบดีวูดโรว์ วิลสัน คำแถลงของสภาองเกรสและคำประกาศสงครามของรัสเซียเพื่อให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพิจารณา โดย

³⁸⁹ เรื่องเดียวกัน

³⁹⁰ เรื่องเดียวกัน

³⁹¹ สุจิตรา ศิริโปล์, พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับสงครามโลกครั้งที่ 1, หน้า 58-67

³⁹² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 ต.15.2/2 รายงานการประชุมเสนาบดี วันที่ 4 มิถุนายน พ.ศ. 2460.

กรมพระยาเทววงศ์วโรปการทรงแสดงทัศนะกำกับว่าการแสดงเหตุผลของสหรัฐอเมริกามีความเหมาะสมที่จะใช้กับสยามในการเข้าร่วมสงคราม³⁹³

อย่างไรก็ดี ท่าทีและการตอบสนองของฝ่ายอังกฤษก็ยังเป็นสิ่งที่ชวนให้น่าสยামหวั่นใจอย่างยิ่ง สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาเทววงศ์วโรปการทรงแสดงความอึดอัดพระทัยเมื่อเผชิญหน้ากับทูตอังกฤษซึ่งสอบถามเรื่องข่าวลือที่สยามจะเข้าสงครามอยู่เสมอ นอกจากนี้ ยังทรงกล่าวถึงข่าวเรื่องที่ทูตเบลเยียมออกตัวอย่างชัดเจนว่าสยามจะประกาศสงครามกับเยอรมนีในงานเลี้ยงของสถานทูตฝรั่งเศส³⁹⁴ ข่าวเรื่องการเข้าสงครามเริ่มแพร่สะพัดอย่างหนาหู แม้แต่บรรดาทูตต่างประเทศเองก็เริ่มจับสัญญาณความเคลื่อนไหวของรัฐบาลสยามได้บ้าง จากหลักฐานที่ปรากฏพบว่าทูตเบลเยียมประจำสยามได้ขอเข้าเฝ้าฯ กรมพระยาเทววงศ์วโรปการเพื่อเจรจาขอให้สยามเข้าร่วมสงครามกับฝ่ายสัมพันธมิตรอย่างเต็มใจ มิได้เกิดจากการบีบบังคับ กรมพระยาเทววงศ์วโรปการจึงมีพระดำรัสตอบไปว่า “กำลังคิดอ่านกันอยู่จริงจังแล้ว หวังใจว่าในไม่ช้านัก คงจะได้แจ้งความให้ทูตทราบว่าได้ตกลงกันเปน ประการใดด้วยฝ่ายไทยมีความสงสารกรุงเบลเยียมมากที่สุดเพราะถูกเยอรมันแลออสเตรียกระทำร้ายถึงสาหัส”³⁹⁵ เมื่อทูตเบลเยียมได้เจรจากับเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศก็รับรู้ได้ว่าสยาม “ไม่ได้เพิกเฉยต่อการสำคัญอันเปนที่ปรารถนาของพวกเขาแล้ว”³⁹⁶

ในอีกด้านหนึ่ง ทูตเยอรมนีกับทูตออสเตรียเริ่มจับสัญญาณของรัฐบาลสยามจากการลงข่าวในหนังสือพิมพ์บางกอกเดลิเมล์เรื่องการตัดความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับเยอรมนี จึงขอเข้าพบเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศเพื่อขอคำชี้แจง แต่เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศก็ตอบปฏิเสธไป³⁹⁷ ซึ่งในประเด็นนี้เป็นที่น่าตั้งข้อสังเกตว่าการจับสัญญาณเช่นนั้นเป็นผลจากการลงข่าวในหนังสือพิมพ์บางกอกเดลิเมล์เพียงฉบับเดียวหรือไม่ เนื่องจากในเวลานั้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเริ่มส่งสัญญาณการละความเป็นกลางและการโจมตีฝ่ายมหาอำนาจกลางผ่านพระราชนิพนธ์จำนวนมากที่ทรงใช้พระนามแฝงในหนังสือภาคภาษาไทย ซึ่งเป็นเรื่องที่น่าสืบค้นต่อไปว่าการส่งสัญญาณจากพระเจ้าแผ่นดินสยามเช่นนั้นจะเกิดการรับรู้ในหมู่ข้าราชการทูตต่างประเทศหรือไม่และมากน้อยเพียงใด

³⁹³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 ต.15.2/2 หนังสือกราบบังคมทูลกรมพระเทววงศ์วโรปการถวายพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 7 มิถุนายน พ.ศ. 2460

³⁹⁴ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, กต. 65.14/6 ลายพระหัตถ์กรมพระเทววงศ์วโรปการถวายพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว วันที่ 3 มิถุนายน พ.ศ. 2460

³⁹⁵ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, กต.65.14/6 บรรทัดกลับฉบับที่ 4 (ว่าด้วยเรื่องนายแฟร์ ทูตเบลเยียมเข้ามาเจรจาให้สยามเปลี่ยนนโยบายสงคราม) ลงวันที่ 6 มิถุนายน พ.ศ. 2460.

³⁹⁶ เรื่องเดียวกัน.

³⁹⁷ เรื่องเดียวกัน.

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยืนยันพระมติเรื่องการเข้าสู่สงครามในการประชุมเสนาบดีวันที่ 11 มิถุนายน ค.ศ. 1917 โดยโปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงการต่างประเทศยื่นหนังสือติดต่อไปยังรัฐบาลประเทศฝ่ายสัมพันธมิตรว่าสยามต้องเข้าสู่สงครามที่มีได้เป็นเพียงการตัดความสัมพันธ์ทางการทูต บรรดาประเทศสัมพันธมิตรเองก็ทยอยตอบรับท่าทีของสยาม³⁹⁸ จนในที่สุดการประชุมเสนาบดีวันที่ 28 มิถุนายน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวก็มีพระราชกระแสรับสั่งในที่ประชุมถึงการตอบรับเรื่องการเข้าสู่สงครามของสยามจากฝ่ายอังกฤษ³⁹⁹

5.1.3 การประกาศสงครามของสยาม

สยามละความเป็นกลางและประกาศสงครามกับฝ่ายมหาอำนาจกลางอย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ 22 กรกฎาคม ค.ศ. 1917 นับเป็นคราวแรกที่สยามได้เข้าไปมีส่วนร่วมในฐานะคู่สงครามของสงครามสมัยใหม่ระดับสากลที่อิงกฎหมายระหว่างประเทศ อีกทั้งยังเป็นคราวแรกที่สยามดำเนินนโยบายต่างประเทศแบบเลือกข้างอย่างชัดเจน สถานภาพแห่งรัฐของสยามถือเป็นคู่สงครามกับฝ่ายมหาอำนาจกลางอันมีเยอรมนีและออสเตรีย-ฮังการีเป็นแกนหลัก และในอีกทางหนึ่งก็ถือเป็นส่วนหนึ่งชั่วคราวฝ่ายสัมพันธมิตรที่มีอังกฤษ ฝรั่งเศสและสหรัฐอเมริกาเป็นแกนหลัก ในการดังกล่าว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้มีการออก “ประกาศกระแสพระบรมราชโองการว่าด้วยการสงครามซึ่งมีต่อประเทศเยอรมนีและออสเตรียฮังการี” ซึ่งเป็นเอกสารราชการฉบับแรกเมื่อสยามเข้าสู่ภาวะสงคราม นอกจากนั้น ยังมีการประกอบพระราชพิธีประกาศสงครามตามแบบโบราณราชประเพณีเมื่อวันที่ 23 กรกฎาคม ในการดังกล่าวทรงมีกระแสพระราชดำรัสตอบผู้ที่มาเข้าเฝ้าฯ ณ ท้องพระโรง พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยในวันเดียวกันด้วย⁴⁰⁰ รวมถึงการออกพระราชแกลงการณ์การเข้าร่วมสงครามทั้งในภาคภาษาไทยและภาษาอังกฤษ⁴⁰¹

ในส่วนนี้จะนำเอกสารข้างต้นมาพิจารณาใหม่ในฐานะบทสรุปซึ่งประมวลการประกอบสร้างเหตุผลในการเข้าสู่สงครามและการระบุตัวตนของสยามเข้าไว้ด้วยกัน รวมถึงนัยยะบางประการเกี่ยวกับกระแสความคิดทางการเมืองระหว่างประเทศที่กำลังเปลี่ยนแปลงไป

ประกาศกระแสพระบรมราชโองการว่าด้วยการสงครามซึ่งมีต่อประเทศเยอรมนีและออสเตรียฮังการีถือเป็นเครื่องยืนยันตัวตนของสยามในฐานะรัฐสมัยใหม่และการทำหน้าที่ของรัฐสมัย

³⁹⁸ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 ต.15.2/2 รายงานการประชุมเสนาบดี วันที่ 11 มิถุนายน พ.ศ. 2460.

³⁹⁹ เรื่องเดียวกัน

⁴⁰⁰ “พระราชดำรัสในท้องพระโรงพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ณ วันที่ 23 กรกฎาคม พ.ศ. 2460” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 34 (29 กรกฎาคม พ.ศ. 2460): 1271-1272.

⁴⁰¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เนื่องด้วยกรมมหาสงคราม (ม.ป.ท.: ม.ป.พ., 2457).

ใหม่ในสังคมนระหว่างประเทศ ในด้านหนึ่ง สถานะของสยามในสงครามถูกผูกเข้ากับฝ่ายสัมพันธมิตรในฐานะ “ราชมิตร” ในทางตรงกันข้าม เยอรมนีและออสเตรีย-ฮังการีถูกแปรสภาพไปสู่การเป็น “อริราชศัตรู” ของรัฐอย่างเป็นทางการ สถานะที่แปรเปลี่ยนเช่นนี้เนื่องมาจากการกล่าวถึงเหตุที่ว่า เยอรมนีและออสเตรีย-ฮังการีต่างเป็นรัฐที่ละเมิดกฎหมายระหว่างประเทศตลอดจนทำสงครามที่ไม่คำนึงถึงหลักจริยธรรม ยิ่งไปกว่านั้น พฤติกรรมการทำสงครามของเยอรมนียังขาดความเคารพต่อรัฐขนาดเล็กและมีเคียดถือความเสมอภาคระหว่างรัฐแม้สยามจะพยายามคัดค้านพฤติกรรมดังกล่าวด้วยการอ้าง “สิทธิ” ของ “ผู้ลงนาม” หรือรัฐที่ร่วมให้สัตยาบันในกฎหมายระหว่างประเทศ แต่ประเทศทั้งสองก็ยังเพิกเฉยและคงดำเนินพฤติกรรมที่เป็นอันตรายต่อสันติภาพของโลก ดังความตอนหนึ่งที่ว่า

“...ได้ทรงสังเกตดูตามที่สมควรจะเห็นได้ในอาการกิริยาของประเทศท่ามกลางยุโรป คือ ประเทศเยอรมนี 1 กับออสเตรียฮังการี 1 ซึ่งได้กระทำการศึกนั้นมาแล้วก็กระทำให้เชื่อได้เป็นแน่ว่าประเทศทั้งสองนั้นได้กระทำศึกมาแล้วก็ทำอยู่อีกต่อไป ในวิธีอย่างใดที่แก่งหมิ่นประมาทต่อหัวใจความสำคัญของความเมตตากรุณาต่อมนุษยชน และไม่มีความนับถือต่อประเทศน้อยทั้งหลายเลย และไม่ถือไม่ทำอย่างเปิดเผยตามความชอบธรรมแลตามสัญญาในระหว่างนานาประเทศหลายอย่างหลายทาง จนเห็นได้ว่าเป็นการสงครามอันหนึ่ง ซึ่งประเทศทั้งสองนั้นกระทำศึกต่อการค้าขายต่อชาติมนุษย์ แลต่อความสงบเรียบร้อยของโลกทั่วไป ...”⁴⁰²

ในฐานะประมุขแห่งรัฐและหัวหน้ารัฐบาลแห่งสยามซึ่งเฝ้าติดตามสถานการณ์สงครามอย่างใกล้ชิด พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมีอาจทรงเพิกเฉยต่อพฤติกรรมที่ไร้ศีลธรรมเช่นนั้นได้ แม้จะมีได้ความขัดแย้งกับประเทศที่ว้าหรือได้รับผลกระทบอันร้ายแรงจากภัยสงคราม แต่เพื่อแสดงความรับผิดชอบกิจการระหว่างประเทศร่วมกับนานาอารยประเทศ สยามจึงประกาศสงครามเพื่อรักษาความเป็นธรรมระหว่างประเทศและทำหน้าที่ของรัฐในการพิทักษ์รักษาธรรมที่ว้าให้นั้นให้คงอยู่สืบไป ดังจะเห็นได้จากข้อความที่ยกมาว่า

“...ที่จะทรงมีพระราชดำริเห็นการในที่สุด ว่าความเป็นกลางนั้นจะใช้ไม่ได้อีกต่อไปแล้วแลเมื่อสงครามนี้มีมาถึงความสงบเรียบร้อยของโลกแล้ว ความเป็นกลางนั้นก็ไม่เป็นอันพึงควรจะปรารถนาเลย อนึ่งยอมเป็นนาที่ของกรุงสยาม ซึ่งเป็นสมาชิกอยู่ในที่ชุมนุมประเทศทั้งปวง

⁴⁰² “ประกาศกระแสพระบรมราชโองการว่าด้วยการสงครามซึ่งมีต่อประเทศเยอรมนีและออสเตรียฮังการี” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 34 (วันที่ 22 กรกฎาคม พ.ศ. 2460): 334.

นั่น จะต้องรักษาความชอบธรรมทั้งหลายในระหว่างนานาประเทศ ให้เป็นที่นับถือศักดิ์สิทธิ์ อยู่สืบไป”⁴⁰³

เนื้อความในส่วนถัดมาเป็นการระบุถึงข้อปฏิบัติของข้าราชการ ประชาชนตลอดจนคนใน บังคับต่างประเทศที่อาศัยอยู่ในสยามให้ปฏิบัติตามกฎหมายภายในในภาวะสงครามอย่าง เคร่งครัด ตลอดจนข้อปฏิบัติของชนชาติศัตรูที่อาศัยอยู่ในสยามช่วงการประกาศสงคราม เช่น การ ห้ามชนชาติศัตรูกระทำการต่างๆ อาทิ การถือครองอาวุธ ลูกกระเบิด การใช้อากาศยาน วิทยุโทรเลข การจำกัดการเดินทาง การเผยแพร่ข้อความในสื่อสิ่งพิมพ์ เป็นต้น⁴⁰⁴ การออกคำสั่งเช่นนี้ถือเป็น อำนาจรัฐอันเป็นอิสระที่สามารถออกและบังคับใช้กฎหมายภายในได้ด้วยตนเองที่กฎหมายภายในนั้น ต้องสอดคล้องกับกฎกติกาสากลในภาคสงครามที่สยามเข้าไปมีส่วนร่วมในการประชุมสันติภาพที่ กรุงเฮกทั้งสองคราว

ความสำคัญเรื่องสถานะ สิทธิและหน้าที่ของรัฐได้ถูกแสดงออกอีกครั้งในอีกหนึ่งวันถัดมาหลัง การประกาศพระบรมราชโองการ ในวันที่ 23 กรกฎาคม พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ปรากฏพระองค์ด้วยฉลองพระองค์ “พระมหาพิชัยยุทธ” แล้วเสด็จพระราชดำเนินโดยกระบวนพยุ หยาตราจากพระที่นั่งสนามมาศจรัญ (พระที่นั่งบรมพิมาน) ไปทรงประกอบพิธีทางศาสนาที่พระ อุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในวันเดียวกัน ทรงเสด็จออก ณ ท้องพระโรงพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย พระราชทานพระบรมราชวโรกาสให้คณะเสนาบดี ข้าราชการทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศซึ่งเป็น ชาติสัมพันธมิตรตลอดจนคณะสื่อหนังสือพิมพ์เข้าเฝ้าฯ ในการนี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า เจ้าอยู่หัวได้พระราชทานพระราชดำรัสอีกองค์หนึ่งเพื่อแสดงเหตุผลของการนำประเทศเข้าร่วม สงครามโดยทรงให้เหตุผลว่าประเทศฝ่ายมหาอำนาจกลางนั้น “เพิกเฉยต่อธรรมะระหว่างประเทศโดย มิได้ละลด”⁴⁰⁵ การกระทำใดใดของสยามในสงครามล้วนตั้งอยู่บนฐาน “หน้าที่ของผู้เป็นสมาชิกใน สมาคมแห่งชาติจะต้องปฏิบัติเช่นนั้น”⁴⁰⁶

เพื่อให้การเข้าร่วมสงครามเป็นที่รับรู้กันอย่างกว้างขวาง รัฐบาลได้ออก “พระราชแกลงการณ์ เรื่องการเข้าร่วมมหาสงคราม” ในภาคภาษาไทย⁴⁰⁷ และภาคภาษาอังกฤษ⁴⁰⁸ เอกสารชิ้นนี้มีขนาดยาว

⁴⁰³ เรื่องเดียวกัน: 335.

⁴⁰⁴ เรื่องเดียวกัน, 337-340.

⁴⁰⁵ “พระราชดำรัสในท้องพระโรงพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ณ วันที่ 23 กรกฎาคม พ.ศ. 2460” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 34 (29 กรกฎาคม พ.ศ. 2460): 1271-1272.

⁴⁰⁶ เรื่องเดียวกัน

⁴⁰⁷ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เนื่องด้วยกรมมหาสงคราม (ม.ป.ท.: ม.ป.พ., 2457)

⁴⁰⁸ ดู พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชวาทกับหบทติแห่งชนบท (พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระ มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ถึงนายเมย์นาร์ต วิลโลบี คอลเลสเตอร์-วิมช คหบดี) (กรุงเทพฯ: วิชาวุธวิทยาลัย, 2552).

และขยายความเรื่องการเปลี่ยนวิเทโศบายเรื่องสงครามไว้อย่างละเอียดโดยมีการหยิบยกสถานการณ์การเมืองระหว่างประเทศมาประกอบการให้เหตุผลในการเข้าสงครามตลอดจนข้อเขียนชิ้นนี้ยังสะท้อนการ “เล่น” และ “จับ” ทิศทางกระแสการเมืองระหว่างประเทศที่เกิดพลวัตรไว้อย่างน่าสนใจ ดังจะขออภิปรายต่อไปนี้

ประเด็นที่หนึ่งคือ การแสดงตัวตนเป็นรัฐอธิปไตย ในพระราชแถลงการณ์มีการแสดงออกซึ่งความเป็นอิสระในการดำเนินนโยบายต่างประเทศของรัฐไว้อย่างชัดเจน การแสดงออกดังกล่าวอยู่ภายใต้กรอบกติกาทางกฎหมายซึ่งเป็นผู้กำหนดโดยยุโรปที่อยู่ผูกพันกันใน “ครอบครัวแห่งประชาชาติ” หรือที่ถ้อยคำแถลงการณ์ได้ใช้คำว่า “สรรพสากลประเทศ” สมาชิกในสังคมดังกล่าวต้องมีรูปการณ์แห่งรัฐอธิปไตยที่ดำรงไว้ซึ่งเป็นความเป็นอิสระทั้งภายในและภายนอก สยามซึ่งมีส่วนร่วมในกฎหมายระหว่างประเทศภาคสงครามมาแต่ต้นจึงมีสถานะเป็นรัฐสมาชิกที่ทรงไว้ซึ่งอำนาจอิสระเฉกเช่นนานาอารยประเทศใน “สรรพสากลประเทศ” เช่นนั้น ฉะนั้น การถือความเป็นกลางหรือละนโยบายนั้นเสียย่อมเป็นสิทธิระหว่างประเทศที่พึงมีของสยาม หากได้มีมหาอำนาจหรือชาติใดมีขู่บังคับให้เปลี่ยนแปลงนโยบายหรือการเป็นกลางตามกฎหมายระหว่างประเทศ (neutralization) ดังเช่นเบลเยียมและสวิสเซอร์แลนด์ในบริบทดังกล่าว ในแง่นี้ แม้สยามจะยังมีข้อจำกัดเรื่องอธิปไตยแห่งรัฐที่ยังไม่สมบูรณ์แต่ก็สามารถแสดงตัวตนและบทบาทได้ดังถ้อยคำที่นักวิชาการความสัมพันธ์ระหว่างประเทศอย่างเฮดลีย์ บูล นักวิชาการด้านความสัมพันธ์ระหว่างประเทศใช้คำว่า “กระทำเยี่ยงรัฐอธิปไตย” (act as a sovereign state)⁴⁰⁹ สิ่งทีกล่าวไปนั้นสามารถพิจารณาได้จากข้อความตอนต้นของพระราชแถลงการณ์ที่ว่า

“...ทั้งนี้ก็เพื่อประเทศอิสระทั้งหลายซึ่งมีฐานที่เปนครือญาติของสรรพสากลประเทศ (แฟมิลีออฟเนชัน) (Family of Nations-ผู้วิจัย) จะต้องเป็นนายบงการตามความเห็นชอบของตนเอง ถึงปัญหาที่ว่าประเทศใดควรจะอยู่เป็นกลางหรือไม่นั้น ถ้าไม่มีบ่งไว้ในหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีต่อกัน ก็ตกเป็นปัญหาที่เกี่ยวข้องด้วยรัฐประศาสนโยบายต่างหาก ไม่เกี่ยวข้องกับกฎหมายใดๆหมด...”⁴¹⁰

⁴⁰⁹ Hedley Bull, *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*. (New York: Palgrave Macmillan, 2012).

⁴¹⁰ ข้อความนี้ในภาคภาษาอังกฤษใช้ว่า “The fact is that every sovereign state, as an independent members of the Family of Nations, is master of its own resolutions, and that the question of remaining neutral or not is, in the absence of a treaty stipulating otherwise, one of policy and not of law.” ดู พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เนื่องด้วยการมหาสงคราม (ม.ป.ท.: ม.ป.ท., 2457) หน้า ส่วนสำเนาต้นฉบับเนื้อความภาษาอังกฤษฉบับเต็ม ดู พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชากับคบคิดแห่งชนบท (พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ถึงนายเมย์นาร์ต วิลโลบี คอลเลสเตอร์-วิมช คหบดี) หน้า 56-67.

การยกเอาการให้เหตุผลแห่งการละความเป็นกลางและการเข้าสงครามของสหรัฐอเมริกา มาเป็นตัวแบบของสยามอย่างเป็นทางการเป็นเหตุเป็นผล ในข้อนี้เป็นที่น่าสังเกตว่า ก่อนหน้าการตัดสินใจเข้าร่วม สงครามนั้น การหารือในหมู่ชนชั้นนำสยามได้สะท้อนความกังวลถึงการอ้างเหตุเพื่อเข้าสงครามดังที่ กล่าวไปแล้ว แต่กระนั้น ชนชั้นนำเหล่านี้ทั้งที่อยู่ในประเทศและภายนอกต่างติดตามสถานการณ์ ดุลอำนาจและบทบาทของสหรัฐอเมริกาอยู่เสมอ เมื่อมีการประกาศสงคราม ได้มีข้อชี้ชัดว่ามีการรับ เอาแนวคิดเรื่องการสงครามที่นอกเหนือจากการอ้างเหตุความมั่นคงแต่เป็นการรักษาสันติภาพและ การคำนึงถึงประชาคมโลกบนฐานแห่งกฎหมายและหลักมนุษยธรรมซึ่งในประเด็นนี้ผู้วิจัยเชื่อว่าได้รับ อิทธิพลจากแนวคิดและข้อเสนอของประธานาธิบดีวิลสันของสหรัฐอเมริกาซึ่งในเวลานั้นถือเป็นหนึ่งใน ผู้นำโลกตะวันตกที่ทรงอิทธิพลทางความคิดและมีข้อเสนอที่สร้างแรงบันดาลใจให้แก่ประชาคม ระหว่างประเทศเป็นอย่างยิ่ง แนวคิดดังกล่าวเริ่มก่อตัวตั้งแต่ช่วงปลาย ค.ศ. 1916 จนกระทั่งเมื่อ สหรัฐอเมริกาเข้าสงครามอย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ 6 เมษายน ค.ศ. 1917 หลักฐานชิ้นสำคัญที่ชน ชั้นนำอ้างถึงคือ บันทึกว่าด้วย “สันติภาพ” ของวิลสัน (Wilson's ‘Peace’ Note of December 1916) ที่ส่งไปยังประเทศคู่สงครามและประเทศเป็นกลาง⁴¹¹

ในพระราชแถลงการณ์ได้อ้างถึงบันทึกไว้ว่า

“ในหมายเหตุแห่งความของสัมพันธมิตรฉบับลงวันที่ 16 ธันวาคม ค.ศ. 1916 (พ.ศ. 2459) ที่มี ตอบคำถามของรัฐบาลอเมริกันในความหมายมุ่งหมายการที่กระทำสงครามนั้น ปรากฏ ชัดเจนว่า “ที่สัมพันธมิตรกระทำสงคราม ก็ด้วยความมุ่งหมายปลูกหลักความเคารพสำหรับ ทุกชาติทุกภาษาทั่วไป โดยมีประกันอันมั่นคงเพื่อความอิสระแลความชอบธรรมซึ่งไม่เลือกว่า ประเทศใหญ่ประเทศน้อย ย่อมทรงไว้ในความปรารถนาอันใหญ่ยิ่งของสัมพันธมิตรยิ่งกว่าสิ่ง อื่นทั้งหมด เพื่อรักษาความสงบด้วยอาศัยหลักแห่งความอิสระแลความยุติธรรม ให้ทุกชาติ ทุกภาษาเคารพในสัญญาระหว่างประเทศกึ่งความอิสระของมหาชนมีสิทธิ์แห่งมนุษยธรรม เพื่อจะได้เข้าส่วนสำหรับ ตั้งสากลสมาคมประเทศบำรุงความสงบแลความยุติธรรมทั่ว โลก”⁴¹²

ในส่วนถัดมาที่มีการอ้างถึงสุนทรพจน์ของประธานาธิบดีวิลสันอยู่ 4 ครั้ง ประกอบด้วย 1) สุนทรพจน์ต่อรัฐสภาเมื่อวันที่ 22 มกราคม ค.ศ. 1917 2) สุนทรพจน์ต่อรัฐสภาเมื่อวันที่ 26 มกราคม

⁴¹¹ “ Entente Reply to President Wilson's Peace Note, January 10, 1917. ” [online] https://wwi.lib.byu.edu/index.php/Entente_Reply_to_President_Wilson%27s_Peace_Note,_January_10,_1917

⁴¹² พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เนื่องด้วยการมหาสงคราม (ม.ป.ท.: ม.ป.พ., 2457), หน้า 26-27.

ค.ศ. 1917 3) สุนทรพจน์ในการเปิดประชุมวันที่ 5 มีนาคม ค.ศ. 1917 และ 4) วิจารณ์ประจำปีของสหรัฐอเมริกา (ไม่ปรากฏหลักฐานว่ากล่าวถึงวันใด)

ข้อความในพระราชแถลงการณ์ที่อ้างถึง มีดังนี้

“...ส่วนประธานาธิบดีของสหกรณ์รัฐอเมริกานั้น ได้ชี้แจงแก่สภาเซเนตเมื่อวันที่ 22 มกราคม ค.ศ. 1917 (พ.ศ.2459) (ปีปฏิทินเดิม-ผู้วิจัย) ว่า ‘ไม่สมควรที่ประเทศใดจะแสวงหาอำนาจเหนือประเทศอื่น แลชนชาติอื่น มนุษย์ทุกชาติจะต้องมีความอิสระที่จะดำเนินการของตนเอง ในทางเจริญ โดยไม่ต้องกลัวเกรงผู้ใด ผู้น้อยจะต้องเดินเรียงเคียงไหล่กับผู้ใหญ่แลผู้มีอำนาจได้ ประธานาธิบดีนั้นได้กล่าวสุนทรพจน์ ในการเปิดที่ประชุมเมื่อวันที่ 5 มีนาคม ค.ศ. 1917 (พ.ศ. 2459) (ปีปฏิทินเดิม-ผู้วิจัย) ว่า ‘หลักสำคัญสำหรับรักษาความสงบให้ยืนยงอยู่ก็คือ ความเสมอภาคของทุกชาติ ทุกภาษา ในสรรพสิ่งที่เกี่ยวข้องกับสิทธิแลความชอบธรรม สิ่ง ประกันความสงบที่จะต้องทำต่อกันนั้นจะต้องเป็นความเสมอภาคระหว่างประเทศใหญ่แล น้อยระหว่างประเทศกำลังมากแลประเทศกำลังน้อยจะต้องไม่เอาไรต์เอาเปรียบกัน ด้วยสิ่งนี้ แหะจะเป็นหลักแห่งความสงบอันถาวรได้

เมื่อวันที่ 26 มกราคมที่แล้วมา ประธานาธิบดีนั้นยังได้แสดงต่อสภารวมของคอนเกรสว่า “หลักแห่งความชอบธรรมของมนุษย์ ก็ด้วยมีความชอบธรรมที่ต้องดำรงชีวิตได้เปนบุรพกิจ ซึ่งเปนมนุษย์ธรรมอันใหญ่ยิ่ง ถ้าชาติส่วนนี้แลแล้วไซ้ โลกนี้เปนอันขาดความสวัสดี

ในคำชี้แจงถึงการสงคราม เมื่อวันงานปีของชาติอเมริกันนั้น ประธานาธิบดีได้กล่าวอีกว่า ‘ข้อสำคัญที่ลดยเด่นออกมาเหนือข้อใดๆในปัจจุบันทั้งหมด ก็คือ สงครามครั้งนี้เปนสงคราม ของชนทั่วไปด้วยเปนสงครามที่กระทำเพื่อความอิสระ เพื่อความยุติธรรม เพื่อปกครองตนเอง อยู่ในท่ามกลางของประเทศทั้งหมด เปนสงครามซึ่งจะต้องกู้โลกให้ผู้ที่อาศรัยอยู่ แลได้ยึดไว้ เปนสมบัติของตน รวมทั้งพวกเยอรมันด้วย ให้ได้ปราศจากอันตราย ต้องเปนหน้าที่ของเรา ทั้งหลายที่จะตกลงปลงใจว่า ต้องกำจัดความอาสัจธรรมแลอำนาจอันธพาลนั้นเสีย ปล่อยให้โลกมีความอิสระ มิฉะนั้นจะต้องยอมให้สิ่งอุบาทว์เหล่านี้ปกคลุมโลกต่อไปโดยที่ปล่อยให้ น้ำหนักแห่งอาวุธเปนเครื่องกดขี่ ให้ผู้มีอำนาจในประเทศที่มีกองทัพใหญ่ทรงอาวุธสามารถ เล่นตามอำเภอใจ ซึ่งความอิสระทั้งหลายจะต้องสูญสิ้นไปทั้งหมด”⁴¹³

อันที่จริงแล้ว ในเอกสารที่บันทึกถ้อยคำแถลงการณ์ของวิลสันได้สะท้อนการเสนอการเปลี่ยนแปลงรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไว้อย่างมาก แต่ประเด็นเรื่องความเสมอภาค

⁴¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 27-29.

ระหว่างรัฐกลับเป็นเรื่องที่ทางรัฐบาลสยามให้ความสำคัญเป็นพิเศษ ซึ่งในข้อนี้อาจเป็นข้อเสนอที่สร้างความประทับใจและจุดประกายความหวังให้แก่สยามและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นอย่างยิ่ง ทว่าในบริบทที่ยุโรปยังเป็นผู้กุมระเบียบระหว่างประเทศแบบเดิมที่มีลำดับชั้นอย่างชัดเจน โอกาสของสยามที่จะยกสถานะจึงมีไม่เรื่องที่เกิดขึ้นได้ง่าย การเข้าสงครามโดยอาศัยการประกอบสร้างเหตุผลเรื่องการรักษากฎหมายระหว่างประเทศและการให้เหตุผลเชิงจริยธรรม เช่นเดียวกับสหรัฐอเมริกาที่มีส่วนในการประกอบสร้างตัวตนของสยามในเวทีระหว่างประเทศผ่านการทำ “หน้าที่” ของรัฐผู้มีส่วนรับผิดชอบต่อความเป็นไปของกิจการระหว่างประเทศรวมทั้งสิทธิที่จะเลือกดำเนินนโยบายต่างประเทศอย่างเป็นอิสระเพื่อ “ปราบ” รัฐผู้ละเมิดกฏกติกาของสังคมระหว่างประเทศ ดังนั้น การเข้าร่วมสงครามคือความประสงค์ของสยามที่ต้องการผลักดันบทบาทของตนในฐานะรัฐเล็กและเป็นสมาชิกของสังคมระหว่างประเทศให้เข้าไปมีส่วนร่วมในเกมการเมืองระหว่างประเทศครั้งสำคัญ อีกทั้งยังเป็นโอกาสในการแสดงหน้าที่ของรัฐสยามสมัยใหม่ให้เป็นที่ยอมรับผ่านการปฏิบัติตาม “ธรรม” ซึ่งเป็นคำที่ปรากฏในเอกสารทางราชการของสยามที่เป็นการใช้เหตุและผลในการเข้าร่วมสงคราม คำว่า “ธรรม” นั้น สามารถพิจารณาได้สองทางคือ การแสดงออกซึ่งความเข้าใจเกี่ยวกับกฎหมายระหว่างประเทศภาคสงครามที่รวมเอาเรื่องการทูตในระหว่างสงครามเข้าไว้ด้วย และธรรมในอีกความหมายคือเรื่องศีลธรรมจรรยาที่มีเรื่องการปฏิบัติตนอย่างมีมนุษยธรรมโดยไม่เลือกปฏิบัติทั้งนี้โดยเป็นไปตามกรอบกติกาของสงครามผ่านการแสดงในเชิงภายในและภายนอกประเทศ

สิ่งที่มีความเป็นไปได้สูงยิ่งที่ว่า การเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 เป็นผลจากการที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเริ่มจับทิศทางกระแสการเมืองระหว่างประเทศได้ชัดเจนยิ่งขึ้น การเปลี่ยนแปลงเช่นนี้ย่อมเป็นสิ่งที่พระมหากษัตริย์สยามอาจเล็งเห็นว่าเป็นการเอื้อประโยชน์ที่พระองค์จะทรงนำสยามเข้าไปผูกกับระเบียบระหว่างประเทศแบบใหม่หลังสงคราม ตัวอย่างของการสนพระราชหฤทัยติดตามความเคลื่อนไหวของกระแสโลกที่เริ่มเปลี่ยนแปลงสามารถพิจารณาได้จากพระราชนิพนธ์ “เสรีภาพแห่งทะเล” (ลงวันที่ 1 พฤษภาคม ค.ศ. 1918) ซึ่งพูดถึงบทบาทของสหรัฐอเมริกาไว้อย่างน่าสนใจว่า “ประธานาธิบดีแลเห็นโอกาสที่สหปาลีรัฐจะได้เป็นผู้วินิจฉัยวางแผนต่างๆในธรรมระหว่างประเทศ”⁴¹⁴ ในพระราชนิพนธ์บางตอนยังอธิบายเรื่องความประทับใจการให้เหตุผลของการเข้าสงครามของสหรัฐอเมริกาไว้ดังความตอนหนึ่งที่ว่า

“...ประธานาธิบดีวิลสันกล่าวน่าฟังมาก เมื่อชี้แจงถึงการที่สหปาลีรัฐเข้าทำสงคราม ว่าการสงครามที่ได้เข้ากระทำด้วยครั้งนี้ ก็เพื่อจะบารบผู้ทำสงครามต่อพานิชการ ซึ่งแท้จริงก็คือ

⁴¹⁴ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชนิพนธ์เสรีภาพแห่งทะเล, หน้า 3

การสงครามต่อมนุษย์ทั่วไปเป็นการสงครามอันปราศจากความคำนึงถึงเมตตธรรม และปราศจาก “ความเคารพต่อความเข้าใจระหว่างกันและกัน อันนับว่าเป็นรากเหง้าแห่งไมตรีที่ทั้งปวงในโลก” และกล่าวถึงเรือดำน้ำเยอรมันว่า “แท้จริงก็เป็นเหมือนผู้ร้ายนอกกฎหมาย” จึงควรที่จะประพาดต่อเรือดำน้ำเช่นเดียวกับที่ประพาดต่อผู้ร้ายนอกกฎหมาย เรือดำน้ำของเยอรมันได้ทำการกระเทือนถึงหลักกฎหมายนานาชาติโดยอาการอันทารุณร้ายกาจ ซึ่งตามคำของโกรตียุส “เป็นสิ่งที่แม้ชาติคนป่าก็รู้สึกว่าเป็นของน่าบัดสี...”⁴¹⁵

ต่อมา สยามได้จัดให้มีพิธีฉลองการเข้าสงครามครบรอบ 1 ปีเมื่อวันที่ 22 กรกฎาคม ค.ศ. 1918 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระบรมราโชวาทที่ต่อกฎเกณฑ์แนวคิดของการเข้าสงครามหลายประการ เช่น การกระทำหน้าที่ของรัฐ การทรงไว้ซึ่งความเป็นอิสระหรืออธิปไตยแห่งรัฐ ตามความหมายในปัจจุบัน ตลอดจนความเสมอภาคระหว่างรัฐ โดยทรงหวังเป็นอย่างยิ่งว่า หากสงครามสิ้นสุดและสยามได้รับชัยชนะเคียงข้างฝ่ายสัมพันธมิตร ตำแหน่งแห่งที่ของสยามจะ “ประดิษฐานมั่นคง” กว่าที่เป็นอยู่ ดังความตอนหนึ่งใน “ประกาศกระแสพระบรมราโชวาทพระราชทานแด่ข้าแผ่นดินสยามในวันครบรอบปีนับแต่กรุงสยามได้ประกาศสงครามแก่ประเทศเยอรมันเนียและออสเตรียฮังการี” ที่ว่า

“...การประกาศสงครามเข้ากับประเทศสัมพันธมิตรหมู่ใหญ่จะนำมาซึ่งความมั่นคงในอิสรภาพสำหรับประเทศสยาม เหตุว่าหัวนารัฐบาลของประเทศเหล่านั้น ได้ประกาศแล้วว่าได้ตกลงกระทำสงคราม แลคงกระทำสงครามอยู่เพื่อค้ำจุนอิสรภาพแห่งประเทศน้อย รักษามิตรภาพระหว่างชาติทั้งปวงไม่ว่าที่มีกำลังมากหรือน้อย ให้คงมีหนทางที่ต่างจักดำเนินสู่ความเจริญตามความสามารถของตนๆ มิให้ชาติใหญ่บังคับข่มเหงน้ำใจชาติน้อยได้ หลักเหล่านี้ย่อมพึงประสงค์สำหรับประเทศสยามเป็นยิ่งนัก...เมื่อชัยชนะได้มีแก่เราแล้ว ความเจริญด้วยเกียรติศักดิ์และความสมบูรณ์ในโภคทรัพย์คงมีแก่ชาติไทยเป็นแน่นอน ประเทศสยามอันเป็นที่รักยิ่งของเราจักได้ประดิษฐานมั่นคงอยู่ในอิสรภาพชั่วกาลปาวสาน”⁴¹⁶

5.2 การแสดงออกของสยามในช่วงเข้าสู่สงคราม

5.2.1 แนวทางการประกาศสงครามภายในประเทศ

ก่อนการประกาศสงคราม รัฐบาลสยามได้เตรียมการสำคัญในสงครามที่สำคัญหลายประการ ได้แก่ การจัดการระบายนชชาติเยอรมันและออสเตรีย-ฮังการีออกจากระบบราชการ การเตรียมการ

⁴¹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 26.

⁴¹⁶ ประกาศกระแสพระบรมราโชวาทพระราชทานแด่ข้าแผ่นดินสยามในวันครบรอบปีนับแต่กรุงสยามได้ประกาศสงครามแก่ประเทศเยอรมันเนียและออสเตรียฮังการี ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 35 (วันที่ 28 กรกฎาคม พ.ศ. 2461): 986-988.

จับกุมเฉลยศึก การยึดทรัพย์สินของชนชาติศัตรู⁴¹⁷ ตลอดจนการร่างกฎหมายภายในเพื่อรองรับสถานการณ์สงครามและการรักษาความสงบเรียบร้อยภายในประเทศ⁴¹⁸ สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นเรื่องใหม่ของสยามที่ต้องกระทำหน้าที่ของรัฐสมัยใหม่กรอบกฎหมายระหว่างประเทศที่มุ่งหวังให้การสงครามดำเนินไปอย่างมีอารยะ แม้แต่การจับกุมและการปฏิบัติต่อเฉลยศึกก็ต้องดำเนินไปตามกติกابัญญู ความกรุณาต่อเพื่อนมนุษย์ ความรู้ความเข้าใจข้างต้นได้ถูกนำมาใช้อย่างเป็นรูปธรรมเมื่อสยามประกาศเข้าร่วมสงครามโลกอย่างเป็นทางการผ่านการปฏิบัติงานของหน่วยงานราชการที่มีความรับผิดชอบต่างกันไป

ในส่วนของกิจการภายใน หน้าที่ของสยามในภาวะดังกล่าวคือการจัดการกับชนชาติศัตรูที่พำนักในประเทศในด้านต่างๆ โดยมีกระทรวงมหาดไทย กระทรวงนครบาล กระทรวงกลาโหมและกระทรวงทหารเรือเป็นหน่วยงานหลักที่รับผิดชอบ การดำเนินการดังกล่าวยึดหลักบนพื้นฐานของความเมตตา กรุณาต่อเพื่อนมนุษย์ มีการจัดแบ่งหน้าที่อย่างเป็นระบบ มีการออก “ระเบียบการควบคุมเฉลย” โดยกระทรวงนครบาลเพื่อจัดแบ่งหน้าที่ระหว่างหน่วยงานต่างๆ อาทิ การจับเฉลย การป้องกันสถานที่สำคัญ เช่น สถานทูตของเยอรมนีกับออสเตรีย-ฮังการี สถานีรถไฟ การจัดการทรัพย์สินของเฉลย เป็นต้น⁴¹⁹ ดังที่กล่าวไปแล้วในส่วนก่อนหน้าว่าการเตรียมการของรัฐบาลสยามเกิดขึ้นอย่างเป็นระบบ ดังนั้นหลายหน่วยงานจึงมีการซักซ้อมความเข้าใจเพื่อมิให้เกิดข้อผิดพลาดในการปฏิบัติงานและให้สอดคล้องกับกฎกติกาสากล ตัวอย่างหนึ่งที่เห็นได้ชัดคือการเรียกประชุมนายทหารเรือชั้นผู้ใหญ่ในคืนวันที่ 21 กรกฎาคม ค.ศ. 1917 ในการนี้ สมเด็จฯ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ได้มีพระดำรัสในที่ประชุมเกี่ยวกับเรื่องการจัดการเฉลยศึกและข้อประพฤตินายทหารสยามไว้ว่า

“...เฉลยศึกก็ดี ข้าศึกก็ดี เมื่อเขาไม่ต่อสู้ ขอให้เข้าใจว่าเขาไม่ใช่ทาสในเรือน ต้องถืออย่างว่าเปนมิตรอันสนิท ถ้าเมื่อเขาต่อสู้แล้วจึงควรต่อสู้ ถ้าเขาไม่สู้ก็ให้จับโดยดี วาจาและกริยาที่เรา

⁴¹⁷ สุจิรา ศิริโปล์, พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับสงครามโลกครั้งที่ 1, 58-66.

⁴¹⁸ ผู้ที่ทำหน้าที่ร่างกฎหมายเพื่อรองรับการจัดการภาคสงครามของสยามคือ สมเด็จฯ กรมพระสวัสดิวัดนวิศิษฎ์ กฎหมายที่ทรงร่างเพื่อทูลเกล้าฯ ถวายเพื่อใช้ประกาศในวันที่ 22 กรกฎาคม ประกอบด้วย

- 1) ร่างพระธรรมนูญศาลนาวิวิเคราะห์ พระพุทธศักราช 2460
- 2) ร่างประกาศพระบรมราชโองการให้ศาลนาวิวิพิจารณาตามพระธรรมนูญศาล พ.ศ.2460
- 3) พระธรรมนูญศาล พ.ศ.2460
- 4) พระธรรมนูญศาลทรัพย์สินเฉลย พ.ศ.2460
- 5) ประกาศพระบรมราชโองการศาลทรัพย์สินเฉลยนั่งพิจารณาความตามพระธรรมนูญศาล พ.ศ.2460

ดู หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, กต.65.14/8 “กรมพระสวัสดิวัดนวิศิษฎ์ทูลเกล้าฯ ถวายร่างกฎหมายในสภาวะสงคราม” ลงวันที่ 21 กรกฎาคม พ.ศ.2460

⁴¹⁹ ภัทรพล สมเหมาะ, การปฏิบัติต่อเฉลยในสยามช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1 (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2559), 79-81

จะแสดงต่อเชลยนั้นต้องให้ไพเราะและสุภาพเป็นอย่างยิ่ง หรืออย่างที่ว่าภาษาต่างประเทศเรียกว่า “เยนเติล แมน” ที่สุดที่จะทำได้ ขออย่าได้ทำอย่างที่ว่าพอเรือกลไฟเทียบข้างเรือเขาก็พาดบันได ปีนขึ้นเรือทันที กิริยาเช่นนั้นเป็นกิริยาของพวกปล้น แต่เราเป็นทหารไม่ใช่พวกปล้นจึงขอห้ามว่า ไม่ควรใช้ทีเดียวนั้น เพราะเป็นกิริยาไม่สุภาพเลย เมื่อขึ้นเรือได้แล้วจะต้องมีสติไว้เสมอ อย่าปล่อยท่าทางป่าเถื่อนไปกับเขา เพราะเห็นชาติเขาเป็นชาติที่ป่าเถื่อน (บาเบเรียน) ชาติของเราจึงได้ประกาศสงครามกำหราบ ถ้าขึ้นไปทำป่าเถื่อนกับชาติที่เราเรียกว่าป่าเถื่อนเข้าแล้ว เราก็จะกลายเป็นป่าเถื่อนไปด้วย หรือจะยิ่งป่าเถื่อนกว่าเขาไปอีก จะเป็นการเสื่อมเสียชื่อเสียงของชาติบ้านเมืองมาก เพราะฉะนั้นจำจะต้องสกดใจที่จะต้องรักษาภิริยาและวาจาให้สุภาพไว้เสมอ ให้สมกับเราที่จะกำหราบชาติที่ไม่มีธรรมะหรือที่ประพฤติดัวเป็นป่าเถื่อน” ⁴²⁰

ในส่วนกระทรวงกลาโหมเองก็ได้ออกคำสั่งบังคับบัญชาให้ทหารรักษาวินัยให้ถูกต้องตามกฎหมายระหว่างประเทศอย่างเคร่งครัด ดังความตอนหนึ่งในประกาศที่ว่า

“...ห้ามมิให้ทหารผู้หนึ่งผู้ใดแสดงอาการชั่วร้ายหรือหมิ่นประมาทหรือการมิบังควรอย่างใดๆ แก่ชาวต่างประเทศเป็นอันขาด ถึงแม้แก่ราชศัตรูก็ดี จะกระทำผู้ร้ายโดยพลละตนเองมิได้เลย ต่อเมื่อ ได้รับคำสั่งจากผู้บังคับบัญชาเหนือคนให้กระทำการสู้รบหรือการใดๆ จึงทำได้” ⁴²¹
(ข้อความที่ขีดเส้นใต้ตามต้นฉบับ)

คำสั่งข้างต้นถือเป็นการชักจูงและทำความเข้าใจการปฏิบัติของเจ้าหน้าที่ในภาวะที่สยามเข้าสู่สงครามที่สะท้อนถึงการปฏิบัติตนให้สอดคล้องกับหลักสากลแห่งการสงครามสมัยใหม่ รวมถึงการอนุวัติสยามเข้าเป็นส่วนหนึ่งของกฎหมายระหว่างประเทศที่ถือเป็นกฎกติกาตลอดจนการยอมรับเอาแบบแผนอันเป็นที่ยึดถือปฏิบัติร่วมกันในหมู่สังคมนระหว่างรัฐในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ทั้งนี้ แม้สงครามจะเป็นเรื่องการใช้ความรุนแรง แต่การปฏิบัติตนต่อฝ่ายตรงข้ามในยามสงครามต้องคำนึงถึงหลักความมีอารยะและมนุษยธรรมต่อเพื่อนมนุษย์ควบคู่ไปพร้อมกันด้วย

ทันทีที่สยามประกาศสงคราม เจ้าหน้าที่ตำรวจและทหารได้ออกปฏิบัติการจับกุมชาวเยอรมันและชาวออสเตรีย-ฮังการีซึ่งมีสถานะเป็นชนชาติศัตรูและเชลยศึกไปโดยปริยาย ก่อนจับกุมนั้น เจ้าหน้าที่ของรัฐต้องชี้แจงสาเหตุของการจับกุมแล้วจึงดำเนินการได้ ในการจับกุมครั้งนั้นมีจำนวนชาวเยอรมัน 178 คน และชาวออสเตรีย-ฮังการี 17 คนซึ่งในจำนวนทั้งหมดนี้เป็นเชลยศึกเพศชาย

⁴²⁰ รวมเรื่องกรุงสยามประกาศสงครามต่อประเทศเยอรมัน และออสเตรีย ฮังการี วันที่ 22 กรกฎาคม พ.ศ. 2460 ตอนที่ 1 (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2460), หน้า 188

⁴²¹ คำสั่งกระทรวงกลาโหม ที่ 91/7918 ลงวันที่ 22 กรกฎาคม พ.ศ. 2460 ใน กรมยุทธการทหารบก. ประวัติกองอาษา ซึ่งไปในงานพระราชสงครามข้ามทะเล พระพุทธศักราช 2460-61-62 (พระนคร: กรมเสนาธิการทหารบก, 2463), หน้า 6.

อายุตั้งแต่ 17 ปีขึ้นไป ต่อมามีการนำไปคุมขังไว้ ณ โรงพยาบาลทหารบกกลางซึ่งเป็นสถานที่ที่สร้างขึ้นใหม่และมีเครื่องอำนวยความสะดวกแก่เชลยศึกตามสมควร ส่วนผู้หญิงและเด็กได้จัดให้อยู่รวมกันที่สโมสรเยอรมัน ถนนสุรวงศ์⁴²²

การจัดการเรื่องเชลยศึกในสยามถือเป็นอีกหนึ่งโอกาสที่ชนชั้นนำสยามใช้เป็นเครื่องแสดงออกซึ่งความรู้ในการจัดการสงครามสมัยใหม่ การดูแลเชลยศึกมิให้ได้รับความเดือดร้อนย่อมแสดงให้เห็นว่าสยามมีความสามารถในการจัดการการสงครามได้อย่างทรงประสิทธิภาพตามแบบอารยรัฐ อย่างไรก็ตาม ยังมีข้อกังวลใจในหมู่ชนชั้นนำว่าหากมีการส่งเชลยศึกไปให้ประเทศอื่นจัดการดูแลแทนก็อาจสะท้อนความไม่พร้อมหรือความบกพร่องของรัฐบาลสยาม แม้รัฐบาลสยามจะได้รับการชมเชยจากประเทศตะวันตกว่าสามารถดูแลจัดการเชลยศึกได้ดี แต่เมื่อถูกเปรียบเทียบการจัดการกับประเทศอาณานิคมแล้ว ชนชั้นนำสยามจะมองว่าเป็นเรื่องที่ไม่น่าพอใจนัก ดังจะเห็นตัวอย่างได้จากพระทัศนะในสมเด็จฯ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถที่ไม่พอพระทัยคำชมเชยจากทูตอังกฤษที่กล่าวว่าสยามสามารถจัดการเรื่องเชลยศึกเสมอด้วยสิงคโปร์ การเปรียบเทียบเช่นนี้ พระองค์ทรงมองว่าไม่เหมาะสมเนื่องด้วยสิงคโปร์เป็นอาณานิคมที่สถานภาพของรัฐต่างจากสยามอย่างยิ่ง สมเด็จฯ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถทรงปรารถนาให้เกิดการเปรียบเทียบการจัดการสงครามกับญี่ปุ่นเนื่องด้วยในเวลานั้น ญี่ปุ่นเป็นรัฐเอเซียเพียงชาติเดียวที่ได้รับการรับรองให้เป็นรัฐอธิปไตยโดยสมบูรณ์ที่เสมอด้วยรัฐในยุโรปและเริ่มทะยานขึ้นเป็นมหาอำนาจใหม่ในการเมืองระหว่างประเทศ ในประเด็นนี้ ทรงมีพระดำรัสว่า

“...ฉัน (สมเด็จฯ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ-ผู้วิจัย) เองอยากเปรียบกับญี่ปุ่น ถ้าญี่ปุ่นสามารถคุมขังเชลยไว้ได้ฉันใด ฉันเห็นว่าไทยเราควรจะคุมขังไว้ได้โดยปราศจากอันตรายเช่นเดียวกัน ที่จริงการที่เจ้าหน้าที่ทหารบกปฏิบัติการเกี่ยวข้องกับเชลยอยู่ในเวลานี้ ได้ตั้งความประสงค์อย่างเดียวคือ อย่าแพ้ญี่ปุ่น การเลี้ยงดูให้ดีพอสมควร เพื่อมิให้กล่าวว่าเดือดร้อนต่างๆ นั้นก็มีให้ผิดกับญี่ปุ่น ที่เขา treat ดีมากอยู่”⁴²³

กระนั้นก็ตาม พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกังวลพระราชหฤทัยต่อพระทัศนะของพระอนุชาโดยทรงเห็นว่าการจัดการของสยามอาจจะยังมีเสมอญี่ปุ่น ญี่ปุ่นเองยังก็ต้องการคืนสัมพันธไมตรีกับเยอรมนีภายหลังสงคราม ญี่ปุ่นจึงดูแลเชลยศึกเป็นอย่างดีแม้จะได้ถูกวิจารณ์จากฝ่ายสัมพันธมิตรก็ตาม

⁴²² สุจิตรา ศิริไปล์, พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับสงครามโลกครั้งที่ 1, หน้า 70.

⁴²³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 ต.15.2/13 ลายพระหัตถ์สมเด็จฯ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงพิศณุโลกประชานาถ วันที่

“...เวลานี้เราได้ก้าวบันไดขึ้นไปสูงไม่หยอกแล้ว แต่อย่างไรๆ เราก็ยังพลอตตัวไม่ได้ว่า เรายังไม่ถึงญี่ปุ่น ข้าพเจ้าหวังว่าถ้าเราเดินดีๆ ก็อาจจะเท่าทันญี่ปุ่นได้วันหนึ่ง แต่ถ้าเรารีบร้อนตะเกียกตะกายเกินความสามารถของเราไป พลัดตกลงมาอีก จะอายุเขามาก “ข้าๆได้พราสงเล่มงาม”⁴²⁴

อย่างไรก็ดี สยามก็ใช้โอกาสจากการจัดการภายในประเทศยามสงครามให้ถูกต้องตามแบบแผนสากลให้เป็นที่ประจักษ์แก่นานาอารยประเทศ แต่การเสียชีวิตของเชลยศึกในระหว่างการเดินทางของสยามกลับสร้างความกังวลใจต่อรัฐบาลอย่างยิ่งโดยเฉพาะการเสียชีวิตของเชลยบนเรือโดยสารระหว่างการส่งกลับประเทศบ้านเกิด เนื่องจากอาจกระทบต่อความน่าเชื่อถือของสยาม ดังนั้น รัฐบาลสยามจึงตัดสินใจเลือกวิธีการคัดเชลยที่มีสุขภาพดีไปยังอินเดียก่อน ส่วนกลุ่มที่มีปัญหาสุขภาพให้ส่งไปภายหลัง นอกจากนี้ยังมีการจัดหาคนรับใช้และคนดูแลเด็กเล็กให้เดินทางไปกับเชลยอีกด้วย⁴²⁵

ในด้านการจัดการเกี่ยวกับสงครามในระดับสากล มีกระทรวงการต่างประเทศเป็นผู้รับผิดชอบหลัก เมื่อประกาศสงครามอย่างเป็นทางการแล้ว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อำมาตย์เอกพระยาบริรักษ์จัตวงศ์และพันเอก พระสารกิจพิศาลเป็นผู้อัญเชิญพระบรมราชโองการว่าด้วยการสงครามไปยังยังดอกเตอร์เรมี (Dr. Remy) อุปทูตเยอรมนีและแฮร์โกล์ (Herr Kiel) อุปทูตออสเตรีย-ฮังการี ทูตทั้งสองประเทศมิได้มีท่าทีแข็งกร้าวประการใด พระยาบริรักษ์จัตวงศ์ได้รายงานสถานการณ์ดังกล่าวไว้ว่า

“ข้าพระพุทธเจ้าก็ส่งประกาศให้ดอกเตอร์เรมีรับไปอ่านคำแปลภาษาอังกฤษจนจบแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าก็พูดต่อไปอีกว่า เมื่อเขามีความพร้อมที่จะไปจากกรุงสยามเมื่อใดขอให้บอกฝ่ายเราจะออกหนังสือเดินทางและหนังสือคุ้มตัวให้ แต่ในระหว่างที่ยังอยู่ในกรุงเทพฯ นี้จะจัดการป้องกันรักษาทั้งตัวอุปทูตและพนักงานในสถานทูตโดยแข็งแรง ไม่ให้เป็นอันตรายได้ คือจะจัดทหารให้มาเฝ้าอยู่โดยรอบภายนอกสถานทูต ทหารเหล่านี้อยู่ในความควบคุมของนายพันเอกพระสารกิจพิศาล แลเพื่อป้องกันมิให้เกิดเหตุร้ายขึ้นได้”⁴²⁶

การดำเนินการของกระทรวงการต่างประเทศของสยามก็เป็นไปตามธรรมเนียมปฏิบัติทางการทูตสมัยใหม่ในยามสงคราม รัฐบาลสยามมิได้กระทำการยึดสถานทูตเยอรมันและออสเตรีย-ฮังการีเช่นบ้านของเชลยศึกที่เป็นพลเรือน มีเพียงการเฝ้าสังเกตการณ์จากฝ่ายทหารบก ทูตและ

⁴²⁴ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 ต.15.4/13 บรรทัด (พระราชกระแสตอบกรมหลวงพิศณุโลกประชานาถ) ไม่มีวันที่

⁴²⁵ โรจน์ จินตมาส. แนวความคิดของผู้นำไทยเรื่อง “ชาติ” กับการเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 ของไทย, หน้า 109

⁴²⁶ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, กต.65.14/8 (1) หนังสือพระยาบริรักษ์จัตวงศ์กราบทูลกรมพระยาเทววงศ์วโรปการ ลงวันที่

เจ้าหน้าที่สถานทูตต่างได้รับการยกเว้นการจับกุมด้วยอภิสิทธิ์ทางการทูตตามแบบสากล ในขณะเดียวกัน กระทรวงการต่างประเทศก็ได้แจ้งให้ทูตเนเธอร์แลนด์ประจำสยามเข้ามาทำหน้าที่รักษาผลประโยชน์ของชาติเยอรมนีและออสเตรีย-ฮังการีในสยาม ตลอดจนการส่งทูตของประเทศศัตรูกลับในช่วงเดือนสิงหาคม ค.ศ.1917 ทั้งนี้เพื่อเป็นการแลกเปลี่ยนเจ้าหน้าที่ทางการทูตของสยามที่ประจำการในประเทศทั้งสองด้วย⁴²⁷

ในส่วนของข้าราชการสถานทูตในต่างแดนนั้น อัครราชทูตสยามที่ประจำในประเทศฝ่ายสัมพันธมิตรก็ได้เชิญเชิญพระบรมราชโองการไปแจ้งยังรัฐบาลของประเทศที่ตนประจำการซึ่งในเวลาต่อมา บรรดาประมุขของรัฐในกลุ่มประเทศสัมพันธมิตรได้แสดงความยินดีที่สยามได้เข้าร่วมสงคราม โดยการส่งโทรเลขมายังรัฐบาลสยาม อีกทั้งยังมีการชักธงชาติสยามตามอาคารบ้านเรือนเพื่อรับรองการเข้าร่วมสงครามของสยาม พร้อมกันนั้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงมีพระราชโอรสตอบกลับเพื่อแสดงความขอบพระทัยและขอขบใจบรรดาประมุขแห่งรัฐฝ่ายสัมพันธมิตร มีการพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์มหาจักรีบรมราชวงศ์แก่ประธานาธิบดีเรย์มอน ปวงกาเร่ (Raymond Poincaré) แห่งฝรั่งเศสและเจ้าชายเอ็ดวาร์ดอัลเบิร์ต เจ้าชายแห่งเวลส์ (Prince Edward Albert – ต่อมาคือพระเจ้าเอ็ดเวิร์ดที่ 8 แห่งสหราชอาณาจักร- ผู้วิจัย) เพื่อเป็นเกียรติและเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับมหาอำนาจยุโรป⁴²⁸

ในอีกด้านหนึ่ง หม่อมเจ้าไตรทศประพันธ์เป็นผู้เชิญพระบรมราชโองการประกาศสงครามไปแจ้งกระทรวงการต่างประเทศของเยอรมนีและออสเตรีย-ฮังการี และทรงขอหนังสือเดินทางออกนอกประเทศตามข้อปฏิบัติทางการทูต ทว่ากระทรวงการต่างประเทศมิยอมออกหนังสือเดินทางให้คณะทูตของสยามจนกว่าจะมีการส่งทูตเยอรมนีและทูตออสเตรีย-ฮังการีกลับยังประเทศตนเสียก่อน จึงจะออกหนังสือดังกล่าวให้ นอกจากนี้ ยังมีการจับกุมและคุมขังนักเรียนและคนไทยในเยอรมันในฐานะเชลยศึกเพื่อเป็นการตอบโต้การประกาศสงครามของสยาม ในที่สุดคณะทูตสยามก็ได้เดินทางออกนอกเยอรมนีไปพำนักที่เดนมาร์กและมอบหมายให้สถานทูตเดนมาร์กในเยอรมนีเป็นผู้ดูแลผลประโยชน์แทนรัฐบาลสยาม⁴²⁹ ส่วนบรรดาเชลยคนไทยในเยอรมนีก็ถูกจับกุมคุมขังจนกระทั่งสงครามยุติ⁴³⁰

⁴²⁷ ภัทรพล สมเหมาะ, การปฏิบัติต่อเชลยศึกในสยามช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1 (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2559), หน้า 98-100

⁴²⁸ สุจิรา ศิริโปล์, พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับสงครามโลกครั้งที่ 1, หน้า 77-78.

⁴²⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 73-74.

⁴³⁰ ดูเพิ่มเติม หม่อมหลวงมานิจ ชุมสาย, ไทยกับสงครามโลกครั้งที่ 1 (จากหลักฐานของทางราชการที่เก็บไว้ ณ ใต้ถุนสถานทูตไทย ณ ฝรั่งเศสและเยอรมัน) (กรุงเทพฯ: พิศายาการ, 2519).

5.2.2 กองทหารอาสาสยามในสมรภูมิกบิลชาวกอง

การส่งกองทหารอาสาสยามเข้าไปมีส่วนร่วมในมหาสงครามกลางทวีปยุโรปถือเป็นการก้าวหน้าอีกขั้นของการต่างประเทศไทยที่สามารถส่งกองกำลังเข้าไปร่วมรบเคียงบ่าเคียงไหล่กับฝ่ายสัมพันธมิตรในสมรภูมิต่างแดนจนได้รับขนานนามและถือเป็นเกียรติภูมิของประเทศจนได้รับการจารึกจวบจนปัจจุบัน กระนั้นก็ตาม สิ่งที่ควรระลึกไว้เสมอในประเด็นนี้คือ การส่งกองทหารอาสาสยามในคราวนั้นเกิดขึ้นในบริบทที่กระแสดูหมิ่นเหยียดสีผิวและการจัดประเภทของรัฐตามความเจริญยังคงมีอยู่อย่างเข้มข้น การที่สยามซึ่งถูกจัดประเภทว่าเป็นรัฐกึ่งเจริญเป็นเพียงรัฐขนาดเล็กได้ส่งกองกำลังที่มีกำลังพลไม่มากเข้าไปอยู่ท่ามกลางความหลากหลายของกองกำลังจากนานาประเทศทั้งที่เป็นกองกำลังของยุโรปที่เจริญแล้วซึ่งล้วนเป็นคนผิวขาวและกองกำลังเสริมจากชาติอาณานิคมซึ่งล้วนเป็นผิวสีอื่น รวมทั้งแรงงานกบฏจากจีนและอาณานิคมอินโดจีน ฉะนั้น การดำเนินการใดใดของสยามต้องเป็นไปด้วยความระมัดระวัง มิฉะนั้นแล้วอาจส่งผลเสียต่อภาพลักษณ์ของรัฐที่ชนชั้นนำต่างกังวลและอ่อนไหวอย่างยิ่ง

กระนั้นก็ดี กองทหารอาสาสยามก็มีสถานะเป็นกองกำลังต่างชาติที่อาจมีลักษณะพิเศษเมื่อเทียบกับกองกำลังที่กล่าวไปข้างต้น ประเด็นนี้จึงควรนำมาพิจารณากองทหารอาสาสยามด้วยบริบทที่ต่างไป การส่งกองทหารอาสาสยามเป็นอีกหนึ่งความพยายามของรัฐในการกำหนดอัตลักษณ์ของชาติในสังคมระหว่างประเทศที่มีใช้เพียงเป็นการแสดงออกถึงสิทธิและหน้าที่อันเป็นอิสระตามแบบรัฐสมัยใหม่ แต่ยังเป็นการนำเสนอภาพลักษณ์ของสยามในฐานะรัฐที่เสมอด้วยชาติตะวันตกในโลกที่ยังมีจัดแบ่งลำดับชั้นของรัฐอย่างชัดเจน

คำถามสำคัญประการหนึ่งในหมู่ชนชั้นนำคือ เมื่อสยามเข้าร่วมสงครามแล้วจะสามารถให้ความช่วยเหลือฝ่ายสัมพันธมิตรได้อย่างไรบ้างในสถานะที่สยามยังมีข้อจำกัดเรื่องงบประมาณและกำลังคนอย่างมาก อีกทั้งในเวลานั้นการเมืองภายในก็ยังอยู่ในภาวะเปราะบาง ในเบื้องต้น สมาชิกที่ประชุมเสนาบดีบางคนยังเห็นว่า การเข้าร่วมสงครามของสยามยังเป็นเพียงการให้ความช่วยเหลือทางจิตใจมากกว่าเรื่องการสนับสนุนทางด้านวัตถุ กระนั้นก็ตาม เมื่อเข้าสู่สงครามแล้ว กระทรวงการต่างประเทศก็ได้ทำหน้าที่เพื่อสอบถามไปยังรัฐบาลประเทศฝ่ายสัมพันธมิตรว่าต้องการให้รัฐบาลสยามช่วยเหลืออะไรได้บ้าง⁴³¹ โดยทางรัฐบาลอังกฤษได้แจ้งความประสงค์ที่จะขอเช่าเรือกลไฟที่รัฐบาลสยามยึดไว้เป็นราชพัสดุจำนวน 7 ลำซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระบรม

⁴³¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 ต.15/7 ลายพระหัตถ์กรมพระยาเทววงศ์วโรปการทูตกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ลงวันที่ 4 กันยายน พ.ศ. 2460

ราชานุญาตให้อังกฤษเช่าเรือดังกล่าวไปใช้ในการสงครามได้โดยไม่มีค่าธรรมเนียมค่าเช่าด้วย พระองค์ทรงเห็นว่า “ยกค่าเช่าที่เราขาดไป ปล่อยให้เป็นส่วนที่ช่วยเขาเสีย”⁴³²

การแสดงบทบาทของสยามในสงครามเป็นผลมาจากการประสานงานระหว่างสถานทูตสยามที่กรุงปารีสกับกระทรวงการต่างประเทศของฝรั่งเศส บุคคลที่ควรกล่าวถึงในประเด็นนี้คือ พระองค์เจ้าจรัญศักดิ์กฤดากรซึ่งถือเป็นตัวละครสำคัญที่เห็นความสำคัญของการเข้าร่วมการสงครามของสยาม โดยถือว่า “นี่เป็นโอกาสที่แท้จริง ที่จะเลื่อนสถานะของประเทศอันเป็นที่รักของพวกเรา” ก่อนการประกาศสงคราม พระองค์เจ้าจรัญศักดิ์กฤดากรทรงแสดงความคิดเห็นอย่างแข็งขันที่จะให้เพื่อสยามส่งตัวแทนข้าราชการของแต่ละกระทรวงเข้ามาศึกษาดูงานสถานการณ์สงครามที่ยุโรป อีกทั้งยังกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นการส่วนพระองค์เรื่องของการแสดงบทบาทของสยามที่เพิ่มเติมนอกจากการประกาศสงครามที่เป็นลายลักษณ์อักษร ดังที่พระองค์ได้ทรงกราบบังทูลว่า “ถ้าหากสยามจะกระทำการเพิ่มเติม หรืออะไรบางอย่าง (ขออนุญาตข้าพระพุทธเจ้าใช้คำแสดง) สยามก็จะเพิ่มโอกาสในการเข้าร่วมสงครามได้”⁴³³ อย่างไรก็ตามข้อเสนอเช่นนี้กลับไม่ได้การตอบรับจากคณะเสนาบดีในรัฐบาลด้วยข้อจำกัดด้านการคลังและความพร้อมอีกหลายประการ แต่พระองค์เจ้าจรัญศักดิ์กฤดากรก็ทรงยืนยันที่จะให้สยามเข้าไปมีส่วนร่วมในสมรภูมิ อาจกล่าวได้ว่า สยามเข้าร่วมสงครามแต่เพียงในนามแต่มิได้มีโครงการความช่วยเหลือฝ่ายสัมพันธมิตรที่เป็นรูปธรรมแต่ประการใด

ความพยายามของพระองค์เจ้าจรัญศักดิ์กฤดากรก็เริ่มชัดเจนขึ้นเมื่อพระองค์ได้หารือเรื่องการแสดงบทบาทของสยามกับกระทรวงการต่างประเทศโดยมีผู้ประสานงานคือ ปีแอร์ เดอ มาร์เจอร์รี (Pierre de Margerie) นักการทูตชาวฝรั่งเศสซึ่งทำหน้าที่กำกับดูแลการเมืองของกระทรวงการต่างประเทศในภาวะสงคราม ทูตผู้นี้มีความคุ้นเคยกับสยามเนื่องด้วยเคยเข้ามารับตำแหน่งทูตฝรั่งเศสที่กรุงเทพฯ ในช่วงปลายรัชกาลที่ 5⁴³⁴ อย่างไรก็ตาม แม้ฝรั่งเศสจะมีได้ปฏิเสธการเสนอความช่วยเหลือจากสยาม แต่ก็มิได้แสดงให้เห็นว่ากองกำลังจากสยามจะเป็นกำลังหลักที่สามารถช่วยกองกำลังของตนได้อย่างมีประสิทธิภาพ ในข้อนี้จากบันทึกรายงานของนายพลเฟอร์ดินาน ฟอช (General Ferdinand Foch) เสนาธิการทหารของฝรั่งเศสได้กล่าวไว้ว่าฝรั่งเศสยินดีและเต็มใจที่จะได้รับความร่วมมือจากสยาม โดยการให้กองกำลังจากสยามเข้ามาช่วยเหลือทางด้านเทคนิคและการพยาบาล แต่

⁴³² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร. ต. 15.1/2 รายงานการประชุมคณะเสนาบดี วันที่ 18 สิงหาคม พ.ศ. 2460 เรื่อง สัมพันธมิตรขอเช่าเรือเชลย.

⁴³³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร. 6 ต. 32 ลายพระหัตถ์พระองค์เจ้าจรัญศักดิ์กฤดากรกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 24 กรกฎาคม พ.ศ. 2560.

⁴³⁴ Stefan Hell, *Siam and World War I: An International History*, หน้า 140-141.

ก็เกรงว่าทหารสยามจะไม่คุ้นชินสภาพอากาศที่หนาวเย็น การทำงานของกองกำลังสยามอาจจะไม่ได้แตกต่างจากเหล่าแรงงานจากอินโดจีนสักเท่าใดนัก นายพลฟอสสรุปในตอนท้ายไว้ว่าความช่วยเหลือจากสยามอาจมีไม่มากนักแต่ฝรั่งเศสจะรับไว้โดยไม่คำนึงถึงเหตุผลทางการเมืองใดใด⁴³⁵

ในที่สุด ช่วงเดือนกันยายน ค.ศ.1917 มีการร้องขอความช่วยเหลือของฝรั่งเศสถึงสยามโดยผ่านทางพระองค์เจ้าจรัญศักดิ์กฤดากรทั้งหมด 4 ประการประกอบด้วย

- 1) การขอให้สยามส่งแรงงานกุลีไปช่วยงานในสงครามเช่นเดียวกับจีน
- 2) การขอให้ส่งแร่วุลแฟรมออกไปจำหน่ายแก่ประเทศสัมพันธมิตรด้วยความรวดเร็ว
- 3) การขอให้ชาวฝรั่งเศสได้ทำป่าไม้ในสยามและการส่งไม้สักและไม้เนื้อแข็งอื่นๆไปใช้ในการต่อเรือรบและเครื่องบิน
- 4) การขอให้ส่งหน่วยพยาบาล คนขับรถยนต์และนักบินไปช่วยเหลือกองทัพสัมพันธมิตรในยุโรป

ในประเด็นเรื่องการส่งแรงงานกุลีนั้น รัฐบาลสยามปฏิเสธฝรั่งเศสโดยกล่าวว่าสยามยังไม่มี การออกกฎหมายแรงงานกุลี กุลีที่มีอยู่ในประเทศมีแต่ชาวจีนจึงไม่สามารถจัดการในข้อนี้ได้ ในส่วน ทหารยานั้นมีการปรับเปลี่ยนการร้องขอเป็นการขอน้ำมันละหุ่งแทนการส่งไม้สักและไม้เนื้อแข็งด้วย อ้างว่าฝรั่งเศสสามารถหาไม้ดังกล่าวได้จากอาณานิคมในอินโดจีน⁴³⁶ ทว่าเรื่องการส่งคนไปช่วยใน สงครามนั้นต้องด้วยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าและสมเด็จพระเจ้าฟ้าจักรพงษ์ ภูวนาลเป็นอย่างไรเนื่องด้วยทรงเห็นว่าเป็นโอกาสอันดีที่จะส่งกองทหารสยามไปสร้างชื่อเสียงใน สมรภูมิต่างประเทศและยังประโยชน์เรื่องการรับความรู้เรื่องการฝึกหัดทางทหารจากประเทศ สัมพันธมิตร แม้จะเสียศักดิ์ค่านจากสมเด็จพระมงกุฎเกล้าและเสนาบดีท่านอื่นด้วย เรื่องข้อจำกัดทางการเงิน แต่กระนั้นพระราชประสงค์ของรัชกาลที่ 6 ก็ดำเนินไปด้วยดีและบรรลุผล จนนำไปสู่การจัดตั้งกองทหารอาสาตามคำร้องขอของรัฐบาลฝรั่งเศส

ในเดือนกันยายน ค.ศ. 1917 รัฐบาลได้ออกประกาศรับอาสาสมัครเพื่อไปราชการสงครามที่ ทวีปยุโรป ในประกาศแจ้งความของกระทรวงกลาโหมก็แสดงถ้อยคำที่ต้องการให้กองทหารอาสาเป็น เครื่องแสดงออกถึงการทรงไว้ซึ่งสิทธิและหน้าที่ของรัฐในสัมพันธภาพระหว่างประเทศที่มุ่งคุ้มครองรักษา สันติภาพและพิทักษ์รักษา “ธรรมระหว่างประเทศ” อันหมายถึงกฎกติกาภาคสงครามและศีลธรรม จรรยาของมนุษยชาติไว้ให้ปรากฏเป็นที่ประจักษ์เคียงบ่าเคียงไหล่ประเทศตะวันตกฝ่ายสัมพันธมิตร ดังความตอนหนึ่งที่ว่า

⁴³⁵ Ibid, pp. 141-142.

⁴³⁶ สุจิตรา ศิริโปล์, พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับสงครามโลกครั้งที่ 1, หน้า 92-93

“ด้วยมีพระราชประสงค์ที่จะส่งกองทหารออกไปทำการสงครามในทวีปยุโรปภาคตะวันตก เพื่อแสดงแก่ราชสัมพันธ์มิตรร่วมศึกว่า กรุงสยามเต็มใจแท้จริงที่จะช่วยสัมพันธ์มิตรหมู่ใหญ่ทำการสงครามสำหรับทรงไว้ซึ่งอิสรภาพแห่งประเทศทั้งปวงไม่ว่าน้อยใหญ่ ทรงไว้ซึ่งความศักดิ์สิทธิ์แห่งธรรมะระหว่างประเทศ ปราบปรามผู้ที่ประพฤติดิฉิดไม่ถือธรรมเป็นใหญ่นั้นให้รู้สำนึกตัว ทั้งกองทหารนี้จะได้นำธงของชาติไทยไปสู่ทวีปยุโรป แม้เกียรติยศเกียรติคุณของชาติไทย เป็นพยานชัดว่าทำการร่วมศึกเสมอหน้ากับมหาประเทศต่างๆ...”⁴³⁷ (ข้อความที่ขีดเส้นใต้โดยผู้วิจัย)

การรับสมัครกองทหารอาสาเป็นไปอย่างคึกคักด้วยมีผู้สนใจเป็นจำนวนมาก ในขณะเดียวกัน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้ง “กองทัพทหาร” (Military Mission) เพื่อเป็นหน่วยงานติดต่อกับบรรดาชาติสัมพันธ์มิตรและอำนวยความสะดวกแก่กองทหารอาสาในด้านต่างๆ กองทัพทหารประกอบด้วยนายทหารรวม 12 นาย มีนายพลตรี พระยาพิไชยชาญฤทธิ์ (ผาด เทพหัสดิน ณ อยุธยา) เป็นหัวหน้า⁴³⁸ ต่อมาเมื่อมีการพระราชทานเลี้ยงส่งแก่คณะนายทหารเหล่านี้เมื่อวันที่ 9 มกราคม ค.ศ. 1918 ในการดังกล่าวได้มีพระบรมราโชวาทแก่นายทหารโดยทรงตอกย้ำความสำคัญของกองทหารอาสาที่จะเป็นเครื่องยกสถานะของสยามและพระมหากษัตริย์ให้สูงเด่นยิ่งขึ้นในเวทีระหว่างประเทศและประกาศให้โลกรับรู้ว่าจากนี้ไปตัวตนของสยามที่แท้ “เป็นชาติเล็กก็ไม่ย่อท้อที่จะทำหน้าที่โดยบริบูรณ์สำหรับชาติที่ทรงอิสรภาพ” และมุ่งหวังอย่างยิ่งที่จะ “ขึ้นเสมอหน้าและเท่าเทียมกับชาติอื่น”⁴³⁹

การดำเนินการคัดเลือกบุคคลเพื่อไปราชการสงครามดำเนินมาจนถึงเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1918 มีการฝึกหัดตามแบบทหารราบ การเตรียมความพร้อมด้านต่างๆ แต่เหล่ากองทหารอาสาก็ยังไม่ได้เดินทางไปยังยุโรปเนื่องด้วยติดปัญหาเรื่องเรือโดยสารที่ใช้ในการลำเลียงกำลัง ปัญหานี้มิได้เกิดจากการแคลน แต่เป็นเรื่องการให้ความสำคัญแก่เกียรติภูมิของรัฐจนการเดินทางต้องล่าช้าออกไป

⁴³⁷ แจ้งความกระทรวงกลาโหม วันที่ 21 กันยายน พ.ศ. 2460 ใน ประวัติกองทหารอาสา หน้า 12-13

⁴³⁸ กองทัพทหารเป็นหน่วยงานที่ขึ้นตรงต่อสมเด็จฯ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถซึ่งทรงดำรงตำแหน่งเสนาธิการทหารบก นอกจากนายพลตรี พระยาพิไชยชาญฤทธิ์ซึ่งเป็นหัวหน้านั้นยังประกอบด้วยนายทหารชั้นสัญญาบัตรอื่นอีก 11 นาย ประกอบด้วย 1) พันโท พระทรงสุเรศ (ใหญ่ เกตุทัต) เป็นผู้ช่วยหัวหน้าทัพทหาร 2) พันโท หม่อมเจ้าฉัตรมงคล ผู้ช่วยหัวหน้าทัพทหาร 3) พันตรี หม่อมเจ้าอมรทัต ผู้ช่วยหัวหน้าทัพทหาร 4) นายร้อยเอกสาย ภูณณะภูมิ 5) ร้อยโทเมี้ยน โรหิตเศรณี 6) ร้อยตรี หม่อมราชวงศ์ตัน สนิทวงศ์ ณ กรุงเทพ 7) ร้อยตรีกรมล โชติเสถียร 8) ร้อยตรีเภา เพียรเลิศ 9) ร้อยตรีภักดี เกษสาส์ 10) ร้อยตรีชั้น ช่วงสุคันธ์ และ 11) ร้อยตรีวัน ชูถิ่น ดู ประวัติกองอาสาซึ่งไปในงานพระราชสงครามข้ามทะเล พระพุทธศักราช 2460-61-62 (พระนคร: กรมเสนาธิการทหารบก, 2463), หน้า 23-24.

⁴³⁹ พระบรมราโชวาทพระราชทานเนื่องในการพระราชทานเลี้ยงนายทหารที่ไปราชการสงคราม วันที่ 8 มกราคม พ.ศ. 2460 ใน ประวัติกองอาสาซึ่งไปในงานพระราชสงครามข้ามทะเล พระพุทธศักราช 2460-61-62 (พระนคร: กรมเสนาธิการทหารบก, 2463), หน้า 26

กล่าวคือ ในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1918 รัฐบาลสยามมิยินยอมให้กองทหารอาสาที่จะไปงานมหาสงครามร่วมลงเรือ S.S Empire ซึ่งเป็นเรือที่ฝรั่งเศสเช่ามาจากอังกฤษเพื่อแรงงานเงินและเวียดนามประมาณ 500 คน เรือดังกล่าวเดินทางมาหยุดพักเรือที่สยามเพื่อรับกองทหารอาสาไปยังสมรภูมิยุโรป รัฐบาลสยามเห็นว่าทหารของรัฐอิตาลีสมควรได้รับการปฏิบัติเช่นเดียวกับกลุ่มแรงงานที่มีฐานะด้อยกว่า แม้เงินจะเป็นรัฐอิตาลีแต่บรรดาแรงงานมิได้มีศักดิ์ศรีเสมอด้วยกองทหาร ในกรณีนี้ รัฐบาลสยามได้เรียกร้องประเด็นดังกล่าวไปยังรัฐบาลฝรั่งเศสจนมีการเปลี่ยนแปลงแผนเส้นทางการเดินเรือ เอส เอส เอ็มไพร์ (S. S. Empire) ไปเกาะสีชังเพื่อส่งแรงงานที่บรรทุมาก่อนหน้านั้นลงเรือลำอื่น⁴⁴⁰ การลำเลียงกองทหารอาสาสยามเกิดขึ้นจริงในวันที่ 19 มิถุนายน ค.ศ. 1918 และเดินทางถึงเมืองท่ามาร์เซย์ (Marseilles) ในวันที่ 30 กรกฎาคม ปีเดียวกันโดยมีคณะทูตทหารของสยามที่เดินทางไปล่วงหน้าก่อนแล้วพร้อมกับคณะนายทหารจากฝรั่งเศสมาคอยต้อนรับ

กองทหารอาสาที่ส่งไปปฏิบัติกรมี 3 หน่วย ประกอบด้วย กองทหารบก 3 กองบิน 1 กองทหารบก และกองพยาบาล ควรกล่าวไว้ ณ ที่นี้ว่า การมาถึงของกองทหารอาสาสยามในแนวรบของฝรั่งเศสนั้นเกิดขึ้นในจังหวะที่สงครามใกล้ยุติแล้ว ประเทศฝ่ายมหาอำนาจกลางอันได้แก่ บัลแกเรีย ออโตมันและออสเตรีย-ฮังการีเริ่มทยอยประกาศยอมจำนนในสงครามบ้างแล้ว ดังนั้นบทบาทในการจับอาวุธเข้าต่อสู้กับชาติข้าศึกจึงแทบไม่ปรากฏเท่าใดนัก

แม้กองทหารจะเป็นตัวแทนของสยามที่ตอบสนองข้อร้องขอของฝ่ายสัมพันธมิตร แต่ก็ก็ต้องเผชิญกับการดูถูกจากกองกำลังของฝ่ายสัมพันธมิตรด้วยกันเองด้วยคิดว่ากองทหารอาสาสยามเป็นกลุ่มเดียวกับกองกำลังอาณานิคมอินโดจีนกับกองกำลังกู่ตีแรงงานจีน ปัญหาดังกล่าวสร้างความหวั่นใจและความวิตกเรื่องภาพลักษณ์ของสยามในสายตาตะวันตกอย่างมาก ด้วยทหารตะวันตกเชื่อว่าทหารอาสา กับทหารจากอาณานิคมญวนมีสถานะไม่ต่างกัน นอกจากจะสะท้อนความหวั่นใจแล้วยังแสดงให้เห็นว่าแม้แต่ในหมู่ชนชาติเอเชียด้วยกันเอง ก็ยังมีการจัดประเภทกันเองด้วยสายตาที่มองว่าอาณานิคมเพื่อนบ้านมิได้เสมอด้วยประเทศเอกราชเช่นตน เนื่องด้วยอินโดจีนในเวลานั้นตกเป็นอาณานิคม การดูแลกองกำลังสยามหรือแม้แต่คณะนายทหารชั้นผู้ใหญ่ยังเกิดขึ้นเป็นระยะ ด้วยเหตุนี้ กองทูตทหารจึงตัดสินใจสร้างสโมสรนายทหารขึ้นที่หน้าค่ายเพื่อเลี่ยงปัญหาเรื่องการจัดประเภทร่วมกับชาวญวน⁴⁴¹ อย่างไรก็ดี กองทหารอาสาที่มีความขัดแย้งกับนายทหารชาวฝรั่งเศสอยู่เป็นระยะจนเจ้าหน้าที่ทางการทูตของสยามในปารีสต้องคอยเข้ามาระงับและไกล่เกลี่ยข้อพิพาทอยู่เป็นระยะเพื่อมิ

⁴⁴⁰ Stefan Hell, *Siam and World War I: An International History*, p. 180.

⁴⁴¹ *Ibid.*, pp. 189-192.

ให้ลูกกลมกลายเป็นปัญหาทางการทูตระหว่างประเทศที่อาจสร้างความเสียหายต่อความสัมพันธ์ของสยามกับฝรั่งเศส⁴⁴²

สงครามโลกครั้งที่ 1 ดำเนินมาถึงจุดสิ้นสุดเมื่อมีการลงนามสงบศึกระหว่างฝ่ายสัมพันธมิตรกับเยอรมนีใกล้เมืองกอมเปียญ (Compiègne) ในประเทศฝรั่งเศสเมื่อวันที่ 11 พฤศจิกายน ค.ศ. 1918 (Armistice of 11 November 1918) ในจังหวะดังกล่าวเป็นช่วงที่รถทหารสยามได้ขับเข้าไปยังแผ่นดินเยอรมนีเพื่อลำเลียงอาหารและช่วยเหลือผู้คนในแถบชายแดน กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ สยามได้เข้าสู่เขตแดนของฝ่ายศัตรูเมื่อสงครามสงบพอดีดังที่ร้อยตรีเจือ ชนะภัย (ยศในเวลานั้น) ได้บันทึกไว้ผ่าน “บทร้องตำนานย่อของกองทหารบกกรณคดี” ที่ว่า “จนกระทั่งศึกสงบสโภคดี ได้เคลื่อนที่เข้าไปในเขตราชศัตรู”⁴⁴³ ในการดังกล่าวพระยาพิไชยรณฤทธิ์ได้กราบบังคมทูลเรื่องเหตุการณ์ดังกล่าวไปยังพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งทรงแสดงความโสมนัสเป็นอย่างยิ่งที่ทหารไทยได้ยাত্রาทัพถึงแผ่นดินของอริราชศัตรูแล้ว อีกทั้งวันดังกล่าวยังตรงกับวันคล้ายวันบรมราชาภิเษกของพระองค์

กองทหารอาสาสยามได้เข้าร่วมการเดินสวนสนามเพื่อฉลองชัยชนะจากสงครามในประเทศสัมพันธมิตรที่กองกำลังประจำการอยู่ ในวันที่ 14 กรกฎาคม ค.ศ. 1919 มีการจัดพิธีเดินสวนสนามมหาไชยที่กรุงปารีส กองกำลังสยามได้เข้าร่วมเดินสวนสนามอย่างเต็มรูปแบบ โดยมีลำดับการเดินขบวนเรียงตามตัวอักษรภาษาอังกฤษ ในบันทึกของนายทหารท่านหนึ่งได้กล่าวถึงความภาคภูมิใจที่ได้เข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งของพิธีในวันนั้นไว้ว่า

“กองทหารไทยซึ่งได้สวนสนามในวันนี้ ได้เดินอย่างเรียบร้อยมาก เวลาที่แถวผ่านไปประชาชนซึ่งยืนข้างทางต่างเปล่งเสียงให้พรแก่ชาติไทยและกองทัพของสยาม คนต่างชาติซึ่งพูดภาษาไทยเป็นได้ร้องไชโยขึ้น ผู้ที่ไม่รู้จักภาษาไทยก็ได้ร้องไชโยตามกันด้วย”⁴⁴⁴

ในอีกทางหนึ่ง นายพันตรี หลวงรามฤทธิ์รงค์ได้เขียนจดหมายไปยังจอมพลพอล ผู้บัญชาการทหารของฝรั่งเศสเพื่อขอบคุณและแสดงความปลาบปลื้มใจที่ฝรั่งเศสให้เกียรติกองกำลังทหารของสยามในงานพิธีดังกล่าว

“...พวกข้าพเจ้ามีความรู้สึกปีติจับใจอย่างลึกซึ้ง ในการที่ได้รับเกียรติยศเป็นผู้ได้เดินผ่านได้ประตูไชโย เคียงข้างกับทหารฝรั่งเศสสหายที่รัก ซึ่งพวกข้าพเจ้าทหารไทยจะได้สงวนรักษาที่

⁴⁴² Ibid, pp. 193-197.

⁴⁴³ เล็กน้อยๆ เกี่ยวกับทหารอาสาในสงครามโลกครั้งที่ 1 พ.ศ. 2457-2462. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายทองใบ ประทุมวงศ์ เป็นกรณีพิเศษ ณ วัดสังเวชวิศยาราม กรุงเทพมหานคร วันจันทร์ที่ 15 พฤษภาคม 2532) (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ประมุขการพิมพ์, 2532), หน้า 4.

⁴⁴⁴ ประวัติกองอาสาซึ่งไปในงานพระราชสงครามข้ามทะเล พระพุทธศักราช 2460-61-62, หน้า 401

รถทั้งปวงนี้ไว้จนตราบกลัปาวสาน ... ข้าพเจ้ารู้สึกในใจอยู่เสมอว่าตนได้รับความยกย่อง อยู่เสมอในการที่กองทหารไทยได้มารวมอยู่ในความบังคับบัญชาของท่าน ซึ่งเป็นจอมพล ฝรั่งเศสผู้มีชื่อลือชื่อนามอันอู่มะซึ ทั้งรู้สึกขอบคุณแก่ท่านด้วย”⁴⁴⁵

นอกจากที่กรุงปารีส กองทหารอาสาสยามยังเข้าร่วมพิธีฉลองชัยชนะในพื้นที่อื่น ดังจะเห็นได้ จากการเข้าร่วมการสวนสนามที่กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษเมื่อวันที่ 19 กรกฎาคม ค.ศ. 1919 โดยมีหม่อมเจ้านิตยากร วรวรณ เป็นผู้บังคับกองร่วมกับนายทหารอีกจำนวน 55 นายซึ่งข้ามมาจาก ฝรั่งเศสในฐานะตัวแทนของสยาม และในวันที่ 22 กรกฎาคม ปีเดียวกัน กองทหารอาสาจำนวน 167 นายก็เข้าร่วมพิธีสวนสนามในกรุงบรัสเซลส์ ประเทศเบลเยียมและนายทหารชั้นสัญญาบัตรในฐานะ ตัวแทนรัฐบาลสยามยังได้รับพระราชทานเลี้ยงกลางวันจากสมเด็จพระเจ้าเบลเยียม ในการดังกล่าวมีการเชิญธงไตรรงค์เข้าไปในพระราชวังพร้อมด้วยตัวแทนของรัฐบาลสยามซึ่งประกอบด้วย อำมาตย์ เอก พระสรรเพชญ์ปริชา อุปทูต นายพันโทหม่อมเจ้าอมรทัต กฤดากร ผู้ช่วยทูตในราชการทหาร และ พันตรีหลวงรามฤทธิรงค์⁴⁴⁶

ต่อมา กองทหารอาสาสยามได้ทยอยเดินทางกลับถึงประเทศจนกระทั่งชุดสุดท้ายเดินทางมาถึงเมื่อเดือนกันยายน ค.ศ. 1919 ได้มีการจัดงานเฉลิมฉลองเพื่อต้อนรับบรรดาทหารกลับสู่พระ นครอย่างยิ่งใหญ่ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวยังโปรดฯ ให้นำอัฐิของทหารอาสาจำนวน 13 นายที่เสียชีวิตระหว่างสงครามมาบรรจุไว้ที่อนุสาวรีย์ทหารอาสา ณ มุมด้านทิศเหนือของ สนามหลวง⁴⁴⁷

กองทหารอาสาได้เขียนบันทึกและถ่ายทอดออกมาเป็นบทกลอนเพื่อบรรยายเหตุการณ์และความภาคภูมิใจที่ได้เข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งของการสวนสนามเพื่อฉลองชัยชนะและนำธงไตรรงค์ “ไปคลี่ ที่ในกลางสมรภูมิ”⁴⁴⁸ ตามพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ไว้ว่า⁴⁴⁹

นำธงชาติออกประกาศสมความคิด
ทหารไทยได้ไปเข้าขบวน

ในท่ามกลามสัมพันธ์มิตรอยู่ครบถ้วน
ในการสวนสนามสามนคร

⁴⁴⁵ จดหมายนายพันตรีหลวงรามฤทธิรงค์ถึงจอมพลโพช ลงวันที่ 18 กรกฎาคม พ.ศ. 2462 ใน ประวัติกองอาสาซึ่งไปในงานพระราชสงครามข้ามทะเล พระพุทธศักราช 2460-61-62 หน้า 404

⁴⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 401

⁴⁴⁷ สุจิรา ศิริโปล์, พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับสงครามโลกครั้งที่ 1, หน้า 124.

⁴⁴⁸ “พระราชดำรัสในงานพระราชทานเลี้ยงส่งกองทหารอาสา” ใน ประวัติกองอาสาซึ่งไปในงานพระราชสงครามข้ามทะเล พระพุทธศักราช 2460-61-62, หน้า 38.

⁴⁴⁹ เล็กๆน้อยๆ เกี่ยวกับทหารอาสาในสงครามโลกครั้งที่ 1 พ.ศ. 2457-2462. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายทองใบ ประทุมวงศ์ เป็นกรณีพิเศษ ณ วัดสังเวชวิศยาราม กรุงเทพมหานคร วันจันทร์ที่ 15 พฤษภาคม 2532) (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ประเมษฐ์การพิมพ์, 2532), หน้า 5

คือที่กรุงปารีสแรกเริ่มต้น	ทวยราษฎร์หลากลันสลับสลอน
ถัดมาข้ามทะเลไปลอนดอน	พระนครหลวงอังกฤษมิตรสำคัญ
ต่อจากนี้ไปบรัสเซลกรุงเบลเยียม	แล้วก็เตรียมตัวกลับยังเขตซันต์
นับว่าหมดราชกิจที่สำคัญ	ต่างปรีเปรมเกษมสันต์ด้วยพอใจ

5.3 สรุป

สงครามโลกครั้งที่ 1 มิได้เป็นเพียงสงครามที่สู้รบกันระหว่างข้าวมหาอำนาจที่ปรากฏอยู่ในขณะนั้น แต่ยังมีความหมายของการเป็นการสงครามของชาติอารยะที่ให้ความสำคัญกับการกฎหมายระหว่างประเทศภาคสงคราม ในแง่นี้ สงครามโลกครั้งที่ 1 จึงเป็นเกมการเมืองระหว่างประเทศที่มีผู้เล่นจำนวนมากภายใต้การกำกับของกฎกติกาอันเป็นที่ยอมรับร่วมกัน หากผู้เล่นฝ่ายใดสามารถปฏิบัติตามกติกาได้อย่างถูกต้องก็就会被จัดประเภทว่ามีความรู้ความเข้าใจในเกมอย่างชอบธรรม ในทางตรงกันข้าม หากผู้เล่นละเมิดกฎกติกา ก็จะถูกจัดประเภทว่าเป็นผู้ร้ายไปโดยปริยาย ภายใต้กรอบกติกาการสงครามเช่นนี้ส่งผลให้เยอรมนีกลายเป็นผู้ร้ายไปโดยทันที การสร้างภาพเช่นนี้ได้กลายเป็นเหตุที่สหรัฐอเมริกาใช้อ้างความชอบธรรมเพื่อเข้าสู่สงครามอย่างเต็มตัวในตอนต้น อีกทั้งยังส่งอิทธิพลทางความคิดเช่นนี้มายังสยามเพื่อใช้ประโยชน์ในการประกอบสร้างเหตุผลของการเข้าสงครามอีกด้วย

ในอีกแง่หนึ่ง สงครามซึ่งเคยถูกจำกัดนิยามไว้เป็นเรื่องเฉพาะยุโรปนั้นก็ได้เปลี่ยนแปลงไป ความต้องการกำลังทหารทำให้มหาอำนาจยุโรปต่างระดมกองกำลังจากอาณานิคมของตนเข้ามายังสมรภูมิของชาติผิวขาว มหาสงครามยังขยายตัวไปสู่ระดับโลกด้วยการประกาศเข้าร่วมสงครามจากประเทศนอกยุโรปอีกหลายประเทศ ในโลกต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 กระแสการเหยียดผิวยังคงเป็นเรื่องปกติและแพร่หลายกันแม้ในภาวะสงคราม ความคิดเช่นนี้ย่อมส่งผลต่อการตัดสินใจเข้าร่วมสงครามโลกของสยามอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ หากพิจารณาแล้ว สยามกับจีนมิได้มีสถานภาพแห่งรัฐที่ต่างกัน ทั้งสองรัฐยังดำรงไว้ซึ่งความเป็นอิสระในการปกครองประเทศแต่ยังถูกจำกัดอำนาจอธิปไตยบางส่วนไว้ด้วยสนธิสัญญาไม่เสมอภาค ปัจจัยเหล่านี้ย่อมส่งผลต่อการตัดสินใจของรัฐบาลราชาธิปไตยสยามและก่อให้เกิดความกังวลใจที่เกรงว่าการเข้าสงครามจะมีเป็นเกียรติยศ

แม้การศึกษาที่ผ่านมาจะเสนอให้เห็นว่าเหตุที่สยามเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 นั้นมาจากประเด็นปัญหาเรื่องการแก้ไขสนธิสัญญาไม่เป็นธรรม แต่เมื่อพิจารณาเรื่องดังกล่าวในอีกมุมหนึ่งจะพบว่า แม้ทูตรัสเซียและทูตฝรั่งเศสจะยื่นข้อเสนอเรื่องดังกล่าวให้สยามเพื่อชักชวนเข้าร่วมสงคราม แต่ชนชั้นนำสยามในเวลานั้นมิได้เห็นเรื่องดังกล่าวเป็นประเด็นหลัก ความล้มเหลวของจีนในการ

เรียกร่องเรื่องดังกล่าวได้สร้างประสบการณ์ให้รัฐบาลสยามหาเหตุที่เหมาะสมเพื่อเข้าสู่สงครามอย่างมีเกียรติ สิ่งที่ต้องการชี้ให้เห็นในจุดนี้คือการเปลี่ยนแปลงกระแสดวงความคิดทางการเมืองระหว่างประเทศที่มีสหรัฐอเมริกาเป็นแกนนำในตอนต้น ค.ศ. 1917 มุ่งให้ความสำคัญกับ ความเสมอภาคแห่งรัฐ การปกครองที่ประชาชนมีอำนาจการตัดสินใจด้วยตนเองรวมทั้งปากเสียงของรัฐน้อยใหญ่ การเปลี่ยนแปลงกระแสแนวคิดได้จุดประกายความหวังให้แก่ประเทศน้อยใหญ่ทั้งที่เป็นเอกราชแต่อธิปไตยไม่สมบูรณ์และอาณานิคมรวมทั้งสยามด้วย เอกสารขนาดยาวเรื่องคำแถลงการณ์อย่างเป็นทางการของสยามที่เข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 นั้นเป็นหลักฐานยืนยันการประยุกต์ใช้แนวคิดการเมืองระหว่างประเทศแบบใหม่ที่ให้ความสำคัญกับความเป็นอิสระในการตัดสินใจและการคำนึงถึงความเสมอภาคแห่งรัฐไว้อย่างแนบแน่น รวมทั้งการอ้างความชอบธรรมที่สยามยืนอยู่ข้างฝ่ายมหาอำนาจสัมพันธมิตรในฐานะ “รัฐผู้รักษาระบอบ” การระบุด่วนเช่นนี้ทำให้สยามสามารถแสดงสิทธิและหน้าที่แห่งรัฐภาคสงคราม ในขณะเดียวกัน การทำหน้าที่ของสยามในระดับระหว่างประเทศก็กลับมาเป็นเครื่องส่งเสริมการระบุด่วนของสยามในสังคมระหว่างประเทศให้เด่นชัดมากยิ่งขึ้น

บทที่ 6

การสร้างความหมายให้แก่การเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่หนึ่งของสยาม

“...ขอความมีชัยจงได้มีแต่บรรดานักรบสยามผู้ตั้งใจทำยุทธเพื่อรักษาธรรมสุจริตและปราบผู้
ประทุษร้ายต่อธรรมนั้นจงทุกเมื่อ และถึงแม้ว่าศัตรูจะมีกำลังเข้มแข็งมั่นพญามาร
ก็ขอให้ทหารไทยเอาชนะได้ เช่น องค์สมเด็จพระมุนีนาถชินสีห์ทรงชำนะแก่มนั้นเทอญ...”⁴⁵⁰

“พระรามราชมุนี” เจ้าอาวาสวัดธรรมมาธิปไตย เมืองคูสิทธธานี
พระนามแฝงในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

กล่าวนำ

ในสงครามโลกครั้งที่ 1 มิได้มีเพียงการใช้กำลังทหารและอาวุธสมัยใหม่เข้าต่อสู้กันเท่านั้น แต่
ยังมีการใช้ปฏิบัติการทางจิตวิทยาผ่านการโฆษณาชวนเชื่ออย่างแพร่หลายในพื้นที่สาธารณะและการ
สร้างความหมายให้แก่สงครามโลกให้สอดคล้องกับเป้าหมายทางการเมือง ปฏิบัติการดังกล่าวยังถูกส่ง
ต่อไปยังเครือข่ายกลุ่มพันธมิตรสงครามรวมถึงประเทศที่ดำรงความเป็นกลางผ่านการสื่อสารในสมัย
นั้น ข้อมูลดังกล่าวได้เข้าสู่สังคมสยามจนเป็นที่รับรู้ในวงกว้างและเป็นผลให้เกิดทัศนคติของ
ประชาชนต่อคู่สงครามที่แตกต่างกันไป

ในบทนี้จะศึกษาการประกอบสร้างความหมายของสงครามโลกครั้งที่ 1 ของสยาม โดยมี
คำถามว่าการละความเป็นกลางและการเข้าสู่สงครามโลกครั้งที่ 1 ถูกสร้างความหมายขึ้นมาอย่างไร
อย่างไร อีกทั้งพิจารณาความหมายและความมุ่งหวังของการประกอบกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการ
สงครามคืออะไร โดยแบ่งการนำเสนอออกเป็น 3 ส่วน ได้แก่

- 1) การสร้างภาพลักษณ์ให้แก่เยอรมนีในฐานะ “ผู้ร้าย” แห่งสงคราม
- 2) การสร้างความหมายให้แก่สงครามโลกครั้งที่ 1 ตามแบบพระพุทธศาสนา
- 3) การประกอบพิธีกรรมอันเกี่ยวเนื่องกับสงครามโลกครั้งที่ 1

⁴⁵⁰ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ธรรมราชาธิราชชา: พระบรมราชาโชวาทและพระราชนิพนธ์เกี่ยวกับ
พระพุทธศาสนาของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ: มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า
เจ้าอยู่หัวในพระบรมราชูปถัมภ์, 2557), หน้า 261.

6.1 การสร้างภาพลักษณ์ให้แก่เยอรมนีในฐานะ “ผู้ร้าย” แห่งสงคราม

6.1.1 การโฆษณาชวนเชื่อเพื่อสร้างภาพศัตรูในบริบทยุโรป

การโฆษณาชวนเชื่อภาคสงคราม (war propaganda) เป็นหนึ่งเครื่องมือที่ทรงพลังชนิดหนึ่งในการสงครามสมัยใหม่ กิจกรรมดังกล่าวก่อให้เกิดผลทางจิตวิทยาในหมู่ประชาชนโดยมีเป้าหมายที่สำคัญคือการโจมตีฝ่ายตรงข้ามด้วยการสร้างกระแสข่าวเพื่อทำลายความน่าเชื่อถือ แม้เครื่องมือดังกล่าวจะมีได้เป็นเรื่องใหม่ที่เพิ่งเกิดขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 20 ทว่าในการโฆษณาชวนเชื่อในสงครามโลกครั้งที่ 1 กลับแตกต่างไปจากอดีต เนื่องจากยุทธวิธีดังกล่าวมีรัฐบาลเป็นแกนหลักในการสร้างและเผยแพร่โฆษณาชวนเชื่อที่ไม่เพียงก่อให้เกิดผลทางจิตวิทยาภายในประเทศแต่ยังถูกนำไปใช้ประโยชน์ในระดับระหว่างประเทศด้วย⁴⁵¹

การโฆษณาชวนเชื่อในบริบทดังกล่าวมีลักษณะสำคัญ 4 ประการ ได้แก่ 1) การระดมความเกลียดชังจากประชาชนเพื่อให้มองฝ่ายตรงข้ามเป็นศัตรูของชาติ 2) การชี้ชวนให้ประชาชนตระหนักถึงเหตุผลและความชอบธรรมของการเข้าสู่สงคราม 3) การแสวงหาความร่วมมือและการสนับสนุนจากประเทศที่เป็นกลาง และ 4) การสร้างความเข้มแข็งในหมู่ประเทศพันธมิตร⁴⁵²

การสร้างภาพลักษณ์ฝ่ายตรงข้ามให้เสมือนปีศาจ (demonization) ถือเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่งในกระบวนการของโฆษณาชวนเชื่อระหว่างสงคราม⁴⁵³ กิจกรรมนี้ไม่เพียงสร้างให้ฝ่ายตรงข้ามให้เป็น “แพะรับบาป” ที่มีส่วนก่อสงครามและความรุนแรง แต่ยังช่วยเบี่ยงเบนความสนใจของประชาชนที่มีต่อเรื่องภายในประเทศไปสู่เรื่องอื่นที่อยู่ภายนอกประเทศได้

ในตอนต้นสงคราม ทั้งฝ่ายสัมพันธมิตรและฝ่ายมหาอำนาจกลางต่างใช้โฆษณาชวนเชื่อเป็นเครื่องมือโจมตีซึ่งกันและกัน ในกรณีเยอรมนีนั้น ได้อ้างความชอบธรรมในการทำสงครามโดยยกเหตุที่อังกฤษเป็นผู้ก่อสงครามกับประเทศตนก่อนรวมถึงนโยบายการปิดล้อมของฝ่ายสัมพันธมิตร เยอรมนีสร้างภาพอังกฤษให้เป็นประเทศ “พวกขี้โกง” (Perfidious Albion) ที่ฝักใฝ่ความรุนแรงและกระหายสงคราม⁴⁵⁴ ยิ่งทั้งหมักระแสการเหยียดหยามที่อังกฤษใช้กองกำลังจากอาณานิคมเข้ามาร่วมรบใน

⁴⁵¹ David Welch and Jo Fox (eds.), *Justifying War: Propaganda, Politics and the Modern Age* (London: Palgrave Macmillan UK, 2012).

⁴⁵² David Welch, “Depicting the enemy.” [online] <https://www.bl.uk/world-war-one/articles/depicting-the-enemy>

⁴⁵³ Lin Normand, *Demonization in International Politics: A Barrier to Peace in the Israeli-Palestinian Conflict* (California: Palgrave Macmillan, 2016), p.47.

⁴⁵⁴ Matthew Stibbe, *German Anglophobia and the Great War, 1914-1918* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001), p.33

สมรภูมียุโรปว่าเปรียบเหมือนนำ “พวกบ้านป่าเมืองเถื่อน” (savage) เข้ามาร่วมการสงครามของหมู่อารยประเทศ (civilized warfare)

ในเวลาเดียวกัน อังกฤษก็ผลิตโฆษณาชวนเชื่อด้วยการสร้างภาพเยอรมนีให้เป็นผู้ร้ายและให้ความหมายสงครามโลกครั้งที่ 1 ว่าเป็นการสู้รบระหว่างฝ่ายดีกับฝ่ายชั่วร้ายด้วยการนิยามสงครามที่เกิดขึ้นว่าเป็น “สงครามของไกเซอร์” (Kaiser War) เพื่อชี้ชวนให้เห็นว่าเยอรมนีเป็นจุดเริ่มต้นของความหายนะในยุโรปที่ต้องการสนองพระราชดำริในพระจักรพรรดิวิลเฮล์มที่สอง โฆษณาชวนเชื่อของฝ่ายอังกฤษเริ่มทวีความเข้มข้นภายหลังเหตุการณ์เยอรมนีบุกเบลเยียม กระบวนการดังกล่าวมุ่งโจมตีและสร้างภาพลักษณ์ความโหดร้ายของกองทัพเยอรมนีที่กระทำความรุนแรงต่อประชาชนชาวเบลเยียมและการทำลายศาสนสถาน กิจกรรมเช่นนี้ยังเกิดขึ้นในประเทศอื่นอย่างฝรั่งเศสและรัสเซียโดยการดำเนินงานของหน่วยงานของรัฐที่จัดตั้งขึ้นเพื่อการนี้โดยเฉพาะ กล่าวได้ว่า สงครามระหว่างมหาอำนาจในยุโรปจึงมิใช่เพียงเรื่องความขัดแย้งด้านผลประโยชน์ที่ลงเอยด้วยการใช้อาวุธ แต่ยังมี การนำเรื่องทางศีลธรรมและสังคมวัฒนธรรมเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในการต่อสู้ การสู้รบของอังกฤษรวมทั้งประเทศฝ่ายสัมพันธมิตรจึงเป็นให้ความหมายของการทำสงครามโลกครั้งที่ 1 ในเวลานั้นไว้หลายประการ ยกตัวอย่างเช่น “สงครามอันมีศีลธรรม (moral warfare) ระหว่างความดีความชั่ว สงครามระหว่างเทวดากับปีศาจ (Angels vs Devil War) สงครามระหว่างผู้มีอารยกับพวกป่าเถื่อน (Civilized vs Barbarians) เป็นต้น⁴⁵⁵

รัฐบาลอังกฤษสร้างภาพลักษณ์ความชั่วร้ายให้แก่เยอรมนีด้วยกระบวนการที่ไม่เคลิ โฮวาร์ด (Michael Howard) เรียกว่า “การสร้างเยอรมนีให้เป็นปีศาจ” (the Demonization of Germany) เพื่อก่อให้เกิดให้ผลด้านจิตวิทยาในหมู่สาธารณชนอังกฤษตลอดจนประเทศที่รับสื่อของอังกฤษเพื่อให้เห็นถึงภัยอันตรายของเยอรมนีที่ผู้ละเมิดคุณธรรมและทำลายสันติสุขของโลก⁴⁵⁶ นอกจากนั้น ยังพยายามแยกความเป็นอังกฤษออกจากเยอรมนีในหลายรูปแบบ ดังจะเห็นได้จากตัวอย่างที่สำคัญ อาทิ การเปลี่ยนชื่อราชวงศ์อังกฤษจาก “แฮโนเวอร์” (House of Hanover) หรือ “ซัคซ์-โคบูร์ก-โกทา” (Saxe-Coburg-Gotha) ซึ่งเป็นภาษาเยอรมันมาเป็น “วินเซอร์” (House of Windsor) เมื่อ ค.ศ.1917⁴⁵⁷ การเปลี่ยนพระนามที่มีภาษาเยอรมันเป็นพระนามแบบอังกฤษในหมู่สมาชิกพระราชวงศ์บางพระองค์ เช่น การเปลี่ยนนามสกุล “Battenberg” เป็น “Mountbatten” รวมถึงฐานันดรที่มีเป็นภาษาเยอรมัน ในระดับล่าง มีการเปลี่ยนชื่อพันธุ์สุนัขที่เป็นภาษาเยอรมัน เช่น สุนัขพันธุ์

⁴⁵⁵ David Welch and Jo Fox (eds.), *Justifying War: Propaganda, Politics and the Modern Age*, pp.76-77.

⁴⁵⁶ Michael Howard, *The First World War: A Very Short Introduction*, pp. 38-40.

⁴⁵⁷ ราชบัณฑิตยสถาน, ราชวงศ์แห่งมหาอำนาจยุโรปในคริสต์ศตวรรษที่ 19: กษัตริย์และสมเด็จพระราชินีนาถ (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2555), หน้า 223.

เยอรมันเชพเพิร์ด (German Shepherd) มาเป็นอัลเซเซียน (Alsations) อีกทั้งยังมีการสร้างกระแสต่อต้านเยอรมนีด้วยการใช้รูปสุนัขพันธุ์ดัชชุน (Dachshund) ให้เป็นสัญลักษณ์ของเยอรมนีด้วยการนำเสนอรูปสุนัขพันธุ์ดังกล่าวใส่หมวกทหารเยอรมนี กิจกรรมนี้ส่งผลให้สุนัขดัชชุนถูกฆ่าตายเป็นจำนวนมากในช่วงเวลาดังกล่าว⁴⁵⁸

กระบวนการเช่นนี้ มิเพียงจะก่อให้เกิดความเกลียดชังเยอรมนีแล้ว ยังเอื้อให้รัฐบาลใช้เป็นข้ออ้างเชิงนโยบายเพื่อหวังผลทางการเมืองหลายประการ เช่น การสร้างความชอบธรรมในการเข้าสู่สงคราม การเกณฑ์ทหาร การกักเงินในระหว่างสงคราม การเสริมสร้างจิตวิญญาณการต่อสู้กับข้าศึก และการเสริมสร้างศีลธรรมในหมู่ประชาชน เป็นต้น

ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 1 สื่อฝ่ายสัมพันธมิตรมักใช้คำเรียกเยอรมนีว่า “The Hun” ซึ่งโดยรากฐานหมายถึงชนเผ่าฮันที่เป็นกลุ่มอนารยชนเร่รอนในดินแดนแถบยุโรปกลางและยุโรปตะวันออกในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 5 พวกฮันมีบทบาทในการรุกรานดินแดนเพื่อขยายความยิ่งใหญ่ของชนเผ่าโดยเฉพาะในสมัยของผู้นำอย่างออตติลา (Attila หรือ Attila the Hun) ในทัศนะของชาวยุโรปพวกฮันมีภาพลักษณ์ที่ป่าเถื่อนและไร้อารยะแต่ก็ถือว่าเป็นกลุ่มคนที่ยิ่งใหญ่กลุ่มหนึ่งในประวัติศาสตร์ การเรียกเยอรมนีว่าฮันเริ่มปรากฏก่อนสมัยสงครามโลกครั้งที่ 1 แล้ว ทั้งนี้เป็นผลสืบเนื่องจากสงครามปราบกบฏนักมวยในจีน เมื่อ ค.ศ. 1900 พระจักรพรรดิวิลเฮล์มที่ 2 ได้ส่งกองกำลังทหารเยอรมนีเข้าไปร่วมในสงครามดังกล่าว ในครั้งนั้น พระองค์มีพระราชดำรัสปลุกใจแก่เหล่าทหารเมื่อวันที่ 27 กรกฎาคม ค.ศ. 1900 ให้กองทัพเยอรมนีปราบเมืองจีนให้ราบคาบโดยไม่มีการจับตัวเชลยอีกทั้งยังอ้างถึงวีรกรรมของออตติลาและนักรบฮันที่เคยกระทำเช่นนั้นมาก่อน⁴⁵⁹ พระราชดำรัสครั้งนั้นสร้างภาพลักษณ์เชิงลบต่อกองทัพอเยอรมนีด้วยเห็นว่า เยอรมนีไม่เคารพกฎหมายสากลสงครามและขาดการมนุษยธรรมต่อมนุษย์⁴⁶⁰ หนังสือพิมพ์ไทมส์ (Times) ซึ่งเป็นหนึ่งในสื่อสิ่งพิมพ์หลักของอังกฤษก็ได้โปรยหัวข่าวเรื่องนี้ไว้โดยใช้คำว่า “Hun” เพื่อเสียดสีเยอรมนีจนกลายเป็นถ้อยคำที่นิยมกันในหมู่ชาวยุโรป ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 1 การถ่ายทอดเรื่อง “ฮัน” เพื่อต่อต้านและสร้างความเกลียดชังเยอรมนีในหมู่คนอังกฤษแล้วได้ถูกส่งต่อมายังสยามอีกด้วย

⁴⁵⁸ Michael Howard, *The First World War: A Very Short Introduction*, p.40.

⁴⁵⁹ พระราชดำรัสเรื่องฮันฉบับนี้ได้รับการตัดต่อใหม่โดยนำส่วนที่เกี่ยวข้องกับเรื่องดังกล่าวออกไป ทั้งนี้เพื่อสร้างภาพลักษณ์ที่ดีขึ้นให้กับพระจักรพรรดิวิลเฮล์มที่สอง ดู “Wilhelm II: Hun Speech” (1900) [Online] http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/sub_document.cfm?document_id=755&language=english

⁴⁶⁰ Katja Hoyer, *Blood and Iron: The Rise and Fall of the German Empire 1871-1918* (Gloucestershire, The History Press, 2021).

ชนชั้นนำสยามพยายามสร้างความหมายของสงครามโลกครั้งที่ 1 ในบริบทแบบไทยรวมถึงการใช้ปฏิบัติการทางจิตวิทยาเกี่ยวกับสงครามในพื้นที่สาธารณะโดยมุ่งหวังผลทางการเมืองภายในประเทศเฉกเช่นเดียวกับฝ่ายสัมพันธมิตร ทั้งนี้เป็นผลสืบเนื่องจากความแตกต่างหลากหลายทางความคิดต่อคู่สงครามที่ส่งผลต่อเสถียรภาพของรัฐบาลและพระราชสถานะของพระมหากษัตริย์ การสร้างความหมายให้แก่การเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 ของสยามเพื่อการถ่ายทอดในบริบทแบบไทยได้ใช้เครื่องมือที่สำคัญ 3 ประการ ได้แก่ การสร้างภาพลักษณ์เยอรมนีในฐานะผู้ร้าย การสร้างความหมายให้แก่สงครามโลกตามแบบพระพุทธศาสนา และการประกอบพิธีกรรมอันเกี่ยวเนื่องกับสงครามโลก

6.1.2 การสร้างภาพลักษณ์เยอรมนีในสังคมสยาม

การสร้างภาพลักษณ์เยอรมนีในสังคมสยามเกิดขึ้นตลอดช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1 มีการนำเสนอภาพเยอรมนีในเชิงลบด้วยการเผยแพร่และโฆษณาชวนเชื่อเกี่ยวกับพฤติกรรมการทำสงครามของเยอรมนีที่โหดร้ายในพื้นที่สื่อสาธารณะของสยาม เพื่อมุ่งสื่อสารและโน้มน้าวให้ประชาชนให้เห็นคล้ายตามพระราชนิยามในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ไม่โปรดเยอรมนี และในอีกด้านหนึ่งคือ การโจมตีบุคคลบางกลุ่มในสังคมสยามที่นิยมเยอรมนีซึ่งส่วนใหญ่เป็นบุคคลที่ราชสำนักไม่ไว้วางใจรวมทั้งกลุ่มคนที่แสดงตนเป็นฝ่ายตรงข้ามรัฐบาล

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงถือเป็นแกนนำสำคัญในการสร้างภาพลักษณ์เชิงลบให้แก่เยอรมนีตลอดช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1 ด้วยการให้พระราชนิพนธ์ที่ทรงด้วยพระนามแฝงหลัก ได้แก่ “รามจิตติ” “ร.จ.” “เนติบัณฑิตสยาม” และ “น.ภ.” ซึ่งเป็นนักกฎหมายและผู้เฝ้าสังเกตพฤติกรรมเยอรมนีผ่านกรอบกฎหมายระหว่างประเทศ เมื่อพิจารณาเบื้องหลังในพระนามแฝงกลุ่มนี้จะพบข้อน่าสนใจที่ว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเคยศึกษาวิชากฎหมายระหว่างประเทศเมื่อครั้งศึกษาอยู่ที่มหาวิทยาลัยออกฟอร์ดและทรงมีพระราชนิพนธ์ “หัวข้อกฎหมายระหว่างประเทศ แพนคคตีเมือง” โดยเรียบเรียงจากตำรากฎหมายระหว่างประเทศของนาย เจ ที ลอว์เรนซ์ (J. T. Lawrence) นักกฎหมายคนสำคัญในคริสต์ศตวรรษที่ 20⁴⁶¹ ความไม่โปรดเยอรมนีและการจำแลงพระองค์ข้ามต้นจึงเป็นเรื่องของการผูกบทบาทของพระองค์ในฐานะผู้รู้กฎหมายที่ค่อนข้างลงตัวอย่างไรก็ตาม การนำเสนอภาพลักษณ์เยอรมนีมิได้มีรูปแบบที่เป็นเอกภาพ ระดับความเข้มข้นและน้ำเสียงการนำเสนอที่ต่างกันไปในขั้นขึ้นอยู่กับบริบททางการเมืองภายในเป็นหลัก ดังนั้น การสร้าง

⁴⁶¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเรียบเรียงความรู้เกี่ยวกับกฎหมายระหว่างประเทศตั้งแต่ยังทรงเป็นสยามมกุฎราชกุมารโดยแต่งเป็นตอนลงในหนังสือ “ทวีปัญญา” โดยพิมพ์ตอนแรกเมื่อ ค.ศ. 1906 ต่อมา มีการรวมเล่มเป็นครั้งแรกเมื่อ ค.ศ. 1914 ในช่วงต้นสงครามโลกครั้งที่ 1 ดูเพิ่มเติม พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, หัวข้อกฎหมายนานาชาติ ประเทศ แพนคคตีเมือง (กรุงเทพฯ: คณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548).

ภาพลักษณ์เยอรมนีในสังคมสยามระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 1 จึงแบ่งออกเป็น 2 ช่วง ได้แก่ ช่วงประกาศความเป็นกลาง และช่วงเข้าสงคราม

1) การสร้างภาพลักษณ์เยอรมนีในช่วงประกาศความเป็นกลาง

จุดประสงค์หลักของการสร้างภาพลักษณ์เยอรมนีในช่วงประกาศความเป็นกลางคือ การแสดงทัศนคติต่อได้กลุ่มนิยมเยอรมนีในพื้นที่สื่อสาธารณะด้วยการนำเสนอพฤติกรรมเชิงลบของเยอรมนี อย่างไรก็ตาม ในเวลานี้ยังไม่ปรากฏการชี้ชวนหรือส่งสัญญาณเรื่องการละความเป็นกลางเท่าใดนัก จากการศึกษาพบว่า บทความที่ถือเป็นจุดตั้งต้นในการโจมตีเยอรมนีโดย “รามจิตติ” คือ บทความ “อย่าผลอ” ในหนังสือพิมพ์ไทยราวเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1914 เป้าประสงค์หลักของบทความคือการวิจารณ์หนังสือ “กาลรบใหญ่ในยุโรป” ซึ่งเผยแพร่เนื้อหาเกี่ยวกับสถานการณ์การรบที่ออกโดยรัฐบาลเยอรมนี⁴⁶² รามจิตติได้ย้ำเตือนมิให้ประชาชนหลงลืมความเป็นกลาง⁴⁶³ การส่งสารเช่นนี้เป็นการตอบโต้กับทัศนคติของประชาชนส่วนใหญ่ที่โน้มเอียงไปทางฝ่ายมหาอำนาจกลาง กระแสนิยมเยอรมนีกระจายตัวอย่างกว้างขวางในพื้นที่สาธารณะ การแสดงพระองค์ในนามรามจิตติจึงเป็นการก่อตัวของทัศนคติที่เห็นต่างกับหมู่คนส่วนใหญ่ จากนั้นเป็นต้นมา รามจิตติกลายเป็นแกนหลักของการถ่ายทอดภาพลักษณ์เชิงลบของเยอรมนีอย่างต่อเนื่องในหนังสือพิมพ์ไทยและสมุทราสาร โดยเน้นย้ำเรื่องการละเมิดกฎหมายระหว่างประเทศและการทำทารุณกรรมต่อชีวิตมนุษย์และทรัพย์สินของเยอรมนีในระหว่างสงคราม

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงแปลหนังสือ “Gross-Deutschland” ของอ็อตโต ริชาร์ด ตันเนแบร์ต (Otto Richard Tannenber) และถ่ายทอดเป็นพระราชนิพนธ์แปลชื่อ “ความฝันของเยอรมัน” โดยเลือกแปลเนื้อหาจากต้นฉบับเพียงบางส่วนจนสำเร็จเมื่อต้นเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1916 หนังสือข้างต้นมีเนื้อหาว่าด้วยแนวคิดและแผนการการแบ่งสันปันส่วนดินแดนของโลกภายหลังสงคราม⁴⁶⁴ ในส่วนที่พระองค์ตั้งพระราชหฤทัยเลือกแปลนั้นคือแผนการการยึดครองทวีปเอเชียและมีการกล่าวถึงสยามด้วยข้อความขนาดสั้น แต่ทรงให้ความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง เพื่อชี้ให้เห็นว่าเยอรมนีมิได้ประสงค์ดีกับสยามอย่างที่คนส่วนใหญ่รับรู้ ในทางตรงกันข้าม เยอรมนีกลับคิดเข้าครอบครองสยามให้เป็นรัฐอารักขา ดังข้อความตอนหนึ่งที่ว่า

⁴⁶² กาลรบใหญ่ในยุโรป ฉบับพิเศษ (กรุงเทพฯ: ม.ป.พ., 2457).

⁴⁶³ รามจิตติ (นามแฝง) “อย่าผลอ” (จดหมาย) สำเนาโดยพระราชหัตถเลขา ใน 100 ปีสงครามโลกครั้งที่ 1 พระราชนิพนธ์อันเนื่องด้วยงานพระราชสงคราม ณ ทวีปยุโรป เล่ม 1, หน้า 231-235.

⁴⁶⁴ อ็อตโต ริชาร์ด ตันเนแบร์ต, ความฝันของเยอรมัน แปลโดย พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (ม.ป.ท: ม.ป.พ., 2459), หน้า 3

“...ประเทศเยอรมนีกับอังกฤษทำความเข้าใจกันว่า แคว้นเอเชียไมเนอร์, ลีเรีย, เมโสโปเตเมีย, ปาเลสไตน์ (ของตุรกี), อิหร่านภาคตะวันตก และอาระเบียที่อยู่เหนือเขตร้อนขึ้นไป ... จะเปนครองในความคุ้มครองของราชอาณาจักรเยอรมนี ... ส่วนกรุงสยาม ซึ่งมีดินแดน 634,000 กิโลเมตรจัตุรัส มีพลเมือง 6,390,000 คน ก็จะได้เป็นไปเช่นเดียวกัน (คือจะได้เป็นประเทศในความคุ้มครองของเยอรมนี)”⁴⁶⁵ (ข้อความที่ขีดเส้นใต้ตามต้นฉบับ)

พระองค์ได้ทรงแสดงทัศนคติส่วนพระองค์กำกับข้อความข้างต้นไว้ว่า

“... (เมื่อได้อ่านข้อความนี้แล้ว ชาวเราควรจะเห็นได้ว่า ในการที่ฝ่ายเยอรมันกล่าวว่า “รักใคร่นับ ถือ” กรุงสยามและชาติไทยนั้นลงรอยเดียวกับความนับถือนับถือนั้นเอง, คือนับถือนับถือนั้นเป็นข้าของเขา! การที่เขาจัดการเตรียมไว้เสียเสร็จที่จะยกเอาตุรกีและสยามไปเป็น “เมืองในคุ้มครอง” ของเขาดังนี้ ก็เพราะเขาเชื่ออยู่ว่าเขาได้เพาะความนิยมต่อบารมีของเขาไว้ในตุรกีกับ สยามพอแล้ว ส่วนตุรกีนั้นเป็นสำเร็จตามปรารถนาของเขา เพราะเป็นเคราะห์ร้ายของประเทศ และพลเมืองนั้น ที่ผู้มีอำนาจปกครองล้วนเป็นผู้ที่ขายชาติให้แก่เยอรมันเสียแล้วทั้งนั้น ส่วนในเมืองไทยเราหวังใจว่าไม่มีใครเลวทรามพอถึงแก่จะขายชาติได้ อีกทั้งเป็นเคราะห์ดีที่เมืองเราเยอรมันเขาไม่เห็นสำคัญปานใด เขาจึงมิได้ทำความพยายามมัดเราให้แน่นเท่าที่เขามัด ชาวตุรกี)...”⁴⁶⁶ (ข้อความที่ขีดเส้นใต้ตามต้นฉบับ)

การสร้างภาพลักษณ์เยอรมนีในช่วงต้นสงครามยังคงมีน้ำเสียงที่ไม่รุนแรงเท่าใดนัก คงมีเพียงเป้าประสงค์เพื่อเป็นบทสนทนาโต้ตอบกับกลุ่มนิยมเยอรมนีในสยามซึ่งส่วนใหญ่ล้วนเป็นผู้ที่อยู่ตรงข้ามกับรัฐบาลหรือเป็นกลุ่มบุคคลที่ถูกตั้งข้อสงสัยว่านิยมเยอรมนี ทั้งนี้อาจถือเป็นความพยายามยับยั้งการขยายตัวทางความคิดที่อาจเป็นภัยอันตรายต่อสถานะทางการเมืองภายในที่เปราะบางก็เป็นได้ ในส่วนรัฐบาลนั้น มีการส่งรายงานสถานการณ์สงครามตลอดจนสิ่งพิมพ์ภาษาต่างประเทศที่เกี่ยวข้องกับการสงครามยังกระทรวงการต่างประเทศนำความขึ้นกราบบังคมทูลต่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวอย่างต่อเนื่อง

ในอีกทางหนึ่ง พระองค์เจ้าจรัญศักดิ์กฤดากร อัครราชทูตสยามประจำกรุงปารีสซึ่งถือว่าเป็นอีกหนึ่งบุคคลที่มีสายสัมพันธ์ใกล้ชิดกับพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้แสดงพระทัศนะเชิงลบต่อเยอรมนีอย่างชัดเจน จากหลักฐานที่ปรากฏ พระองค์เจ้าจรัญศักดิ์กฤดากรได้ส่งรายงานมายังกระทรวงการต่างประเทศ บางส่วนของรายงานดังกล่าวสะท้อนความสำเร็จของโฆษณาชวนเชื่อ

⁴⁶⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 47.

⁴⁶⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 47-49.

จากฝ่ายสัมพันธมิตรที่เริ่มเป็นส่งผลต่อนักการทูตของประเทศที่เป็นกลางอยู่บ้างแล้ว ในรายงานฉบับดังกล่าว พระองค์เจ้าจรูญศักดิ์กฤดากรทรงรายงานว่าในยุโรปนั้น “ไม่ว่าที่ไหน ค่าพวกเยอรมันว่าเป็นคนบาบาเรียนกันทั้งนั้น”⁴⁶⁷ ด้วยคำว่า “บาบาเรียน” ในเวลานั้นเป็นคำที่ฝ่ายสัมพันธมิตรใช้สร้างภาพลักษณ์การทำสงครามของเยอรมันว่าเป็นพวกคนป่าเถื่อน

อย่างไรก็ดี การเปลี่ยนแปลงนโยบายเรื่องสงครามของสยามได้มีผลต่อการสร้าง การสร้างภาพลักษณ์เยอรมนี อย่างมีนัยสำคัญ ในช่วงปลายเดือนพฤษภาคมจนถึงต้นเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1917 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพร้อมด้วยคณะเสนาบดีได้หารือและมีมติที่จะนำประเทศละความเป็นกลางและประกาศสงครามกับฝ่ายมหาอำนาจกลาง แม้จะมีการเตรียมพร้อมในทางราชการแต่เรื่องดังกล่าวยังถือเป็นชั้นความลับ กระนั้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกลับส่ง “รามจิตติ” และพลพรรคออกมาเร่งปฏิบัติการ การสร้างภาพลักษณ์เยอรมนี ให้เข้มข้นยิ่งขึ้นและทำหน้าที่ส่งสัญญาณการการละความเป็นกลางไปพร้อมกันในหนังสือพิมพ์ไทยอันเป็นกระบอกเสียงหลักของรัฐบาลราชาธิปไตย (ดูตารางที่ 3)

ตารางที่ 3 การสร้างภาพลักษณ์เยอรมนีในหนังสือพิมพ์ไทย (มิถุนายน – กรกฎาคม ค.ศ. 1917)

ลำดับ	ชื่อบทความ	ผู้เขียน	วันที่นำเสนอ	หมายเหตุ
1	การละเมิดธรรมะและกฎหมายนานาประเทศในงานมหาสงคราม ณ ยุโรป (8 ตอน)	ไม่ปรากฏ	4-6 มิถุนายน 8-13 มิถุนายน	
2	หญิงใจทมิฬ	ไม่ปรากฏ	7 มิถุนายน	บทความแปลจากหนังสือ Times
3	กลิ่นผีเอามัน	ไม่ปรากฏ	13 มิถุนายน	พบสำเนาลายพระราชหัตถเลขา
4	ศูนย์ตเซนฟุ้งสร้าน	อ.พ.	14 มิถุนายน	มีการกล่าวพาดพิงถึงพฤติกรรมเยอรมนี
5	ตอบความเห็นเรื่องความเป็นกลาง	ร.จ.	15 มิถุนายน	
6	จดหมายถึงบรรณาธิการ	ร่วมรัก	15 มิถุนายน	

⁴⁶⁷ หจช ร.6 ต.16.1/16 “รายงานพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจรูญศักดิ์กฤดากร อรรคราชทูตสยาม ณ กรุงปารีส ทูลกรมพระเทวะวงศ์วโรปการ” ลงวันที่ 24 สิงหาคม พ.ศ.2457.

ลำดับ	ชื่อบทความ	ผู้เขียน	วันที่นำเสนอ	หมายเหตุ
7	ถูกเยอรมันจับไปเป็นทาส	ไม่ปรากฏ	15 มิถุนายน	แปลจากจดหมายเหตุรายวันสิงคโปร์
8	แถลงการณ์ประเทศกรีซ	ร.จ.	18 มิถุนายน	
9	ของควรรนิก	ร.จ.	19 มิถุนายน	
10	รายงานกรรมการของเบลเยียม	ไม่ปรากฏ	19-21 มิถุนายน 25 26 27 29 6 กค.	บทความแปล
11	ธรรมะกามะตา	ร.จ.	23 มิถุนายน	
12	โทษพิณพาทย์	ร.จ.	24 มิถุนายน	
13	จดหมายถึงบรรณาธิการ	น.ภ.	30 มิถุนายน	
14	อำนาจคือธรรม	รามจิตติ	7-21 กรกฎาคม	

ที่มา: โดยผู้วิจัย

การส่งสัญญาณระยะแรกถูกนำเสนอผ่านบทความขนาดยาวที่ตีพิมพ์เป็นตอนชื่อ “การละเมิดธรรมะและกฎหมายนานาชาติในงานมหาสงคราม ณ ยุโรป” ระหว่างวันที่ 4-13 มิถุนายน ค.ศ.1917 รวมทั้งสิ้น 8 ตอนโดยมีวัตถุประสงค์สำคัญคือการเสนอพฤติกรรมเยอรมนีในช่วงสงครามว่าส่งผลต่อ “กฎหมายนานาชาติและการุณธรรมแห่งมนุษยชาติ นั้น ได้ถูกย่ำป่นไปแล้วอย่างไร”⁴⁶⁸

“...เราสมควรและไม่อาจจะทำเพิกเฉยต่อกิจการอันเป็นผลเกิดแต่สากลสงครามคราวนี้ได้ อีกทั้งเราจะทำกลับตาไม่คำนึงถึงการกระทำผิดกฎหมายและธรรมะระหว่างประเทศโดยซึ่งๆหน้าปราศจากยงอายุและความเมตตาปราณีต่อมนุษย์ดังปรากฏอยู่แล้วโดยไม่มีสงสัยนั้นไม่ได้”⁴⁶⁹

นอกจากเรื่องพฤติกรรมการทำสงครามของเยอรมนีแล้ว ยังมีการถ่ายทอดเรื่องชะตากรรมของประเทศที่ยุติความเป็นกลางเพื่อเข้าร่วมกับฝ่ายมหาอำนาจกลาง ในการนี้ “ร.จ.” ได้ยกกรณีของกรีซมานำเสนอผ่านบทความชื่อ “แถลงการณ์ประเทศกรีซ” โดยมีใจความว่าการละความเป็นกลางและเข้าด้วยกับเยอรมนีย่อมนำมาซึ่งหายนะทางสังคมและการเมืองของกรีซ ยิ่งไปกว่านั้น ร.จ. ยัง

⁴⁶⁸ เรื่องเดียวกัน

⁴⁶⁹ “การละเมิดธรรมะและกฎหมายนานาชาติในงานมหาสงคราม ณ ยุโรป (คำนำ)” หนังสือพิมพ์ไทย ปีที่ 8 ฉบับวันที่ 4 มิถุนายน พ.ศ. 2460 หน้า 1.

ชี้ให้เห็นชะตากรรมของพระเจ้าคอนสแตนตินที่ 1 แห่งราชอาณาจักรกรีซ (Constantine I of Greece) ที่มีพระบรมราโชบายเรื่องการเข้าร่วมสงครามต่างไปจากกระแสความนิยมฝ่ายสัมพันธมิตร ในหมู่ประชาชน จนพระองค์ทรงสละราชสมบัติและเสด็จลี้ภัยทางการเมืองออกนอกกรีซพร้อมพระประยูรญาติไปในช่วงระยะเวลาหนึ่งซึ่ง “ร.จ.” ได้นำเสนอประเด็นนี้ไว้ว่า

“...พระเจ้ากรุงคอนสตันติโน๊ส (พระเจ้าคอนสแตนตินที่ 1 แห่งราชอาณาจักรกรีซ-ผู้วิจัย) ต้องออกจากราชสมบัติเป็นเพราะ “ทรงเชื่อพระมเหสีกับพวกที่นิยมเยอรมัน และได้ทรงประพฤติเป็นศัตรูลับของฝ่ายสัมพันธมิตรหมู่ใหญ่ จึงคงอยู่ในราชสมบัติต่อไปอีกไม่ได้ ฝ่ายยูพราซอร์ซ (มกุฎราชกุมารจอร์จ ต่อมาเสด็จขึ้นครองราชย์เป็นพระเจ้าจอร์จที่ 2 เมื่อ ค.ศ. 1922 ผู้วิจัย) ไม่ได้ครองราชสมบัติสืบสันตติวงศ์แทนพระราชบิดาก็เพราะได้ไปศึกษาวิชาทหารที่ในประเทศเยอรมนี และเปนนายทหารพิเศษอยู่ในกรมทหารรักษาพระองค์ของไกส์เลอร์ด้วย”⁴⁷⁰ (ข้อความที่ขีดเส้นใต้โดยผู้วิจัย)

กรีซกลายเป็นกรณีตัวอย่างของประเทศที่เลือกข้างฝ่ายเยอรมนีจนมีผลต่อการเมืองภายใน ความเป็นกลางของกรีซในทัศนะของรวมจิตตินั้น “ผิดกับความเป็นกลางของคนอื่นๆ” ที่กลับลอบทำร้ายฝ่ายสัมพันธมิตรลับหลัง จะอย่างไรก็ดี เป้าประสงค์ของบทความนี้มีได้ต้องการเห็นถึงผลเสียของการเข้าสงครามแต่ชี้ให้เห็นถึงผลกระทบด้านลบจากการมีปฏิสัมพันธ์กับเยอรมนีโดยทางใดทางหนึ่ง เพื่อพุ่งเป้าไปยังกลุ่มผู้อ่านว่า “การหลงผิดเข้าด้วยกับฝ่ายเยอรมนี” นั้นไม่เพียงก่อให้เกิดความวุ่นวายต่อราชสำนักแต่ยังอาจก่อให้เกิดความวิตกกังวลต่อสังคมในทุกภาคส่วน การเลือกข้างฝ่ายสัมพันธมิตรที่รักษาความถูกต้องจึงถือเป็นทางเลือกที่เป็นคุณประโยชน์ต่อประเทศชาติ

สิ่งที่ปรากฏอยู่เสมอในการสร้างภาพลักษณ์เยอรมนีคือการใช้วลีจำนวนหนึ่ง ได้แก่ “เศษกระดาษ” “กระดาษชิ้น” “ความจำเป็นไม่รู้จักรักรรรมใด” “อำนาจคือธรรม” “ยุติธรรมคือกำหมัด” “กำลังคือธรรม” อยู่เสมอ ที่มาของชุดคำนี้เป็นส่วนหนึ่งของสุนทรพจน์ตอนต้นสงครามของทีโอบาลด์ ฟอน เบธมัน-โฮลวิก (Theobald von Bethmann-Hollweg) นายกรัฐมนตรีเยอรมนี เมื่อวันที่ 4 สิงหาคม ค.ศ. 1914 ที่แสดงการให้เหตุผลที่เยอรมนีรุกรานความเป็นกลางเบลเยียม⁴⁷¹ สุนทรพจน์ฉบับนี้ได้ถูกรัฐบาลอังกฤษใช้เป็นข้อมูลในการโฆษณาชวนเชื่อพฤติกรรมการทำสงครามของเยอรมนีที่ทั้งละเมิดกฎหมายระหว่างประเทศและกระทำผิดต่อหลักศีลธรรมจรรยาต่อเพื่อนมนุษย์ คำว่าเศษกระดาษมีที่มาจากคำว่า “Scraps of Paper” อันหมายถึงกฎหมายระหว่างประเทศที่ค้ำประกันความเป็นกลางของเบลเยียม ส่วน “ความจำเป็นไม่รู้จักรักรรรม” มาจากคำว่า “the necessity

⁴⁷⁰ ร.จ. (นามแฝง) “แถลงการณ์ประเทศกรีซ” หนังสือพิมพ์ไทย ฉบับวันที่ 18 มิถุนายน พ.ศ. 2460.

⁴⁷¹ ดูสุนทรพจน์ฉบับเต็ม

knows no law” ซึ่งหมายถึงหลักการที่เยอรมนีทำสงครามบนพื้นฐานของความจำเป็นแม้จะเป็นการละเมิดกฎหมายระหว่างประเทศก็ตาม เป็นที่แน่ชัดว่าสุนทรพจน์ดังกล่าวถูกส่งมายังราชสำนักเพื่อทูลรายงานสถานการณ์สงคราม ผู้ที่ทำหน้าที่ดังกล่าวคือ หม่อมเจ้าไตรทศประพันธ์ อรรคราชทูตเยอรมนีสยามประจำกรุงเบอร์ลิน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงแสดงพระราชหัตถ์ชนะเชิงลบต่อสุนทรพจน์ดังกล่าวในฐานะที่เป็นภาพตัวแทนของเยอรมนีในสงครามไว้ตั้งแต่ตอนต้นสงคราม ดังจะเห็นได้จากพระราชหัตถ์เลขาส่วนพระองค์ถึงนายวิเศษ พระสหายชาวอังกฤษ ลงวันที่ 11 พฤศจิกายน ค.ศ. 1914 ที่ว่า

“... ความพยายามที่จะแก้ตัวซึ่งรวมทั้งการแสดงออกอย่างไร้ทางอายของลัทธิที่ว่า “อำนาจคือความถูกต้อง” “เศษกระดาษ” “ความจำเป็นไม่รู้กฎเกณฑ์ใดๆ” และ “เยอรมนีอยู่เหนือทุกสิ่งทุกอย่าง” นั้น รังแต่จะทำให้ทุกคนสำนึกถึงลักษณะนิสัยที่แท้จริงของคนเยอรมัน...”⁴⁷²

พระราชหัตถ์เลขาข้างต้นสะท้อนการรับรู้และการติดตามสถานการณ์สงครามทางเยอรมนีตั้งแต่ตอนต้นสงคราม สิ่งเหล่านี้จะถูกนำมาใช้สร้างภาพลักษณ์เยอรมนีและเป็นส่วนประกอบของการแสดงความหมายของการเข้าสงครามของสยามในเวลาต่อมา

มีการรับคำว่า “ฮั่น” จากสื่อฝ่ายสัมพันธมิตรมาเป็นส่วนสำคัญในการสร้างภาพลักษณ์เยอรมนีในสยามด้วยการแปลงคำดังกล่าวว่า “ฮั่น” และ “ฮ้ายฮั่น” ซึ่งน่าจะมีจุดเริ่มต้นจากบทความ “ของควรรณี” โดย ร.จ. ซึ่งอุปมาเยอรมนีผ่านตัวละครสมมติบทบาทโจรที่ชื่อ “เสือฮั่น” ซึ่งมีความเป็นไปได้อย่างสูงที่ใช้ชื่อยั่วล้อคำว่า “ฮั่น” อีกทั้งยังชี้ชวนตั้งคำถามกับปัญหา “ความเป็นกลาง” ที่ดำรงอยู่ระหว่างความรู้สึกผิดชอบชั่วดี ดังความตอนหนึ่งในบทความที่ว่า

“...อีกอย่าง 1 เมื่อเรารู้ข่าวฮ้ายเสือฮั่นเที่ยวลวดลนทำร้ายใครต่อมิใคร ถึงแม้มันมิได้ทำร้ายตัวเราเองเรา ก็พลอยนึกขังฮ้ายเสือฮั่นด้วย และถ้ามีโอกาสแล้วเราก็ต้องช่วยกันจับกุมหรือปราบปรามฮ้ายผู้ร้ายนั้นด้วย ไม่ใช่ถา ก็เมื่อไม่ได้ทำอะไรให้เราเอวเดือร้อนเลยเช่นนั้น เราทำไมวิ่งไปแสดงตนเข้าข้างพวกที่พยายามจับกุมหรือปราบปรามฮ้ายเสือฮั่นด้วยเล่า? ทำไมไม่ประกาศตน “เป็นกลาง” ระหว่างเจ้าพนักงานและพลเมืองอื่นกับฮ้ายเสือฮั่นเล่า? การที่เราประกาศตนเข้าข้างศัตรูของฮ้ายเสือฮั่นก็เพราะเรานึกถึงตัวเราเองหรือพวกพ้องของเรา เพราะว่าคนอย่างฮ้ายเสือฮั่นมันจะรู้จักเลือกหรือว่าใคร “เป็นกลาง” ใครเป็นศัตรู...”⁴⁷³

การเผยแพร่บทความข้างต้นเกิดขึ้นในช่วงการเตรียมการยังอยู่ในขั้นข่าวลับเพียงช่วงเวลาหนึ่งเดือนก่อนการประกาศสงครามซึ่งอาจเป็นสารที่ผู้เขียนต้องการ “โยนหินถามทาง” หรือในอีกทาง

⁴⁷² พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชากับคบคิดแห่งชนบท, หน้า 52-53.

⁴⁷³ ร.จ. (นามแฝง) “ของควรรณี” หนังสือพิมพ์ไทย วันที่ 19 มิถุนายน พ.ศ. 2460, หน้า 1

หนึ่งคือการส่งสัญญาณจากราชสำนักก็เป็นได้ นอกจากการยั่วล้อด้วยชื่อเสียงอันแล้วยังมีการใช้ชื่อตัวละครอีกด้วยว่า “อายเสียเปีย” ซึ่งน่าจะเลียนเสียงคำว่าออสเตเรียก็เป็นได้ กระนั้นการตอบโต้ทางความคิดก็ยังคงเกิดขึ้นอยู่เสมอผลสืบเนื่องที่ตามมาคือปฏิกริยาอย่างฉับพลันของผู้ใช้นามปากกาทั้งรามจิตติและ ร.จ. ผ่านบทความจำนวนหนึ่ง อาทิ ตอบจดหมาย ธรรมะกามะตา โทษพิณพาทย์ เป็นต้น

ในบทความ “โทษพิณพาทย์” ร.จ. สร้างภาพเยอรมนีเลวร้ายยิ่งขึ้นด้วยการอ้างถึงเหตุการณ์ที่เยอรมนีถูกรุกรการชักชวนประเทศที่เป็นกลางให้เข้าร่วมสงครามตามแบบสหรัฐอเมริกา ร.จ. อ้างถึงบทความในเบอร์ลินเนอร์ โลกัลอันไซเกอร์ (The Berliner Lokal-Anzeiger) หนังสือพิมพ์รายวันของเยอรมนีที่กล่าวดูหมิ่นสยามเพื่อเร้าความรู้สึกให้ผู้อ่านเห็นว่าเยอรมนีหมิ่นเกียรติภูมิของประเทศและประชาชนชาวสยาม ดังความตอนหนึ่งที่ว่า

“...เมื่อประเทศอเมริกาได้ตกลงตัดทางไมตรีกับเยอรมนีแล้ว และได้ชวนรัฐบาลสยามกับรัฐบาล แห่งประเทศเป็นกลางอื่นๆให้ทำเช่นเดียวกันบ้าง หนังสือพิมพ์เยอรมันชื่อ “โลกัลอันไซเกอร์” ได้ลงความเห็นเยาะเย้ยประธานาธิบดีวิลสันอย่างหยาบคายต่างๆ และมีคำว่า “สิ้นคิดเต็มทีแล้วจึงต้องเที่ยวชักชวนประเทศเล็กๆ แม้อย่างเปอร์เซียและสยาม ฯลฯ” อีกแห่งหนึ่งกล่าวว่า “ประธานาธิบดีวิลสันช่างมักน้อย จริงๆคงคิดจะรักษาความรุ่งเรืองของโลกไว้โดยอาศัยความอดทนของประเทศด้อยอย่างเปอร์เซียและสยาม” และกล่าวโอ้อวดเป็นใจความว่า เปอร์เซียกับสยามรู้สึกสำนึกตัว จึงมิได้ทำตามประธานาธิบดีวิลสันไป และคงเจียมตัวรักษาความเป็นกลางอยู่”⁴⁷⁴ (ข้อความที่ขีดเส้นใต้ตามต้นฉบับ)

การตัดสินใจเรื่องการสงครามที่ชัดเจนในฝ่ายรัฐบาลได้ส่งผลต่อการสร้างภาพลักษณ์เยอรมนีด้วยท่าทีหนักแน่นยิ่งขึ้นด้วยการตีตราเยอรมนีให้เป็น “ศัตรูของโลก” ซึ่งสามารถพิจารณาได้จากบางส่วนบางตอนในบทความ “ตอบจดหมาย” ของ “น.ภ.”⁴⁷⁵ แม้ในทางราชการ รัฐบาลสยามจะมีมติชัดเจนแต่กระนั้นก็ยังพะวงท่าทีของอังกฤษที่อาจไม่เห็นชอบที่สยามเข้าร่วมสงคราม กระนั้น ท่าทีการตอบรับสยามของอังกฤษเมื่อวันที่ 28 มิถุนายนได้คลายความวิตกกังวลในประเด็นข้างต้นอย่างถึงที่สุด⁴⁷⁶ เมื่อล่วงเข้าเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1917 บทความ “อำนาจคือธรรม” ถือเป็นการส่งสัญญาณการเข้าสู่สงครามโลกของสยามจากผู้ใช้นามแฝง “รามจิตติ” เยอรมนีที่เคยเป็นศัตรูของโลกกำลังจะถูกแปรสภาพมาสู่การเป็นศัตรูของสยามในเวลาต่อมา

⁴⁷⁴ ร.จ. (นามแฝง) โทษพิณพาทย์ หนังสือพิมพ์ไทย วันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2460.

⁴⁷⁵ น.ภ. (นามแฝง) “ตอบจดหมาย” หนังสือพิมพ์ไทย วันที่ 30 มิถุนายน พ.ศ. 2460.

⁴⁷⁶ สุจิรา ศิริโปล์, พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับสงครามโลกครั้งที่ 1, หน้า 56-57.

บทความเรื่อง “อำนาจคือธรรม” ได้รับการตีพิมพ์เป็นตอนต่อเนื่องในหนังสือพิมพ์ไทยระหว่างวันที่ 7-21 กรกฎาคม ค.ศ.1917 รวมทั้งสิ้น 12 ตอน สารสำคัญของบทความคือ การชี้ชวนให้ผู้อ่านเห็นว่าเยอรมนีเป็นประเทศที่ยึดถือหลักการ “อำนาจคือธรรม” ที่ถือการใช้กำลังและความรุนแรงต่อผู้ที่อ่อนแอกว่าโดยมิคำนึงถึงความผิดชอบชั่วดีทั้งในแง่ตัวบทกฎหมายหรือศีลธรรมจรรยา รามจิตติชี้ให้เห็นว่าพื้นฐานหลักการดังกล่าวเป็นผลมาจากพื้นฐานของคนเยอรมนี คำสอนนักปราชญ์หรือนโยบายของนักปกครองล้วนเป็นปัจจัยก่อร่างสร้างตัวตนและการดำเนินนโยบายที่มุ่งสู่การเป็นเจ้าผู้ครองโลก อีกทั้งยังส่งเสริมให้ประชาชนในชาติรู้สึกฮึกเหิมไปในทางมิชอบโดยเฉพาะในหมู่ผู้ที่ “ใคร่สงคราม” หรือตามหลักการที่รามจิตติสรุปไว้ว่า “ธรรมะอยู่ที่กำหัด”⁴⁷⁷ เพื่อทำความเข้าใจพฤติกรรมของเยอรมนีในสงคราม รามจิตติจึงนำเสนอประวัติศาสตร์ของเยอรมนีตั้งแต่สมัยโบราณจนถึงช่วงสงครามซึ่งเป็นปัจจัยที่ก่อร่างสร้างตัวตนเยอรมนีให้เป็น “ศัตรูของโลก”

ในเบื้องต้น รามจิตติแสดงทัศนคติต่อเยอรมนีไว้อย่างชัดเจนว่าเป็น “ผู้ถือธรรมอย่างอัศจรรย์ ผิดแผกแปลกกว่าชนชาติใดๆในโลกที่รุ่งเรืองแล้ว” การเข้าใจที่มาทางประวัติศาสตร์จะทำให้ผู้อ่านเข้าใจถึง “ผลแห่งการนิยมในธรรมะอันผิดผู้อื่นนั้นต่อไป”⁴⁷⁸

เนื้อหาหลักในอำนาจคือธรรมคือการยกเหตุการณ์สงครามในประวัติศาสตร์เยอรมนีที่ใช้สงครามหรือการแทรกแซงทางการเมืองในรัฐอื่นเป็นเครื่องเสริมสร้างอำนาจจากที่เป็นแคว้นปรัสเซียจนสามารถสถาปนาเป็นประเทศเยอรมนีได้ เช่น สงครามนโปเลียน การเข้าแทรกแซงปัญหาภายในแคว้นชเลสวิก-โฮลชไตน์ (Schleswig-Holstein) เพื่อนำไปสู่การทำสงครามกับเดนมาร์กทั้งนี้เพื่อหาเหตุวิวาทกับออสเตรียรวมถึงสงครามฝรั่งเศส-ปรัสเซียที่นำไปสู่การรวมชาติเยอรมนีใน ค.ศ. 1871 (Germany Unification 1871) ความสำเร็จเช่นนี้เป็นผลที่รามจิตติดยุบายว่ามาจากการยึดหลักการ “อำนาจคือธรรม” ด้วยการนำเสนอภาพเชิงลบและชี้ชวนให้เห็นพฤติกรรมความโหดร้ายเยอรมนีและการละเมิดข้อตกลงระหว่างประเทศอยู่เป็นระยะ รามจิตติยังนำชุดคำในเอกสารราชการและสุนทรพจน์ภาคสงครามของเยอรมนี อาทิ “เศษกระดาษ” “ความจำเป็นไม่รู้จักรัศมีใดๆ” “กำลังคือความถูกต้อง” มากล่าวซ้ำอยู่เสมอและย้ำว่าเยอรมนีเป็นภัยอันตรายต่อสันติภาพและความมั่นคงของโลก

การสร้างภาพลักษณ์เยอรมนีที่น่าสนใจอีกประการหนึ่ง คือ การเริ่มใช้คำว่า “ฮัน” หรือ “ฮัน” ในสังคมสยามเป็นครั้งแรกในบทความอำนาจคือธรรมซึ่งมีความเป็นไปได้ว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงได้รับอิทธิพลทางความคิดจากการโฆษณาชวนเชื่อในหมู่ประเทศสัมพันธมิตรไม่มากนักน้อย และทรงตั้งใจรับเอาแนวคิดดังกล่าวมาประยุกต์ใช้อย่างกว้างขวาง ในบทที่

⁴⁷⁷ รามจิตติ (นามแฝง), *อำนาจคือธรรม* (ม.ป.ท.: ม.ป.พ., 2460), หน้า 5-6.

⁴⁷⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 6.

5 ของบทความอำนาจคือธรรม ที่ชื่อ “ทำไมเยอรมันจึงเป็น “ฮัน” รามจิตติได้แสดงที่มาของคำดังกล่าวไว้กล่าวถึงเหตุการณ์ที่พระเจ้าคริสตอเฟอร์ที่สองทรงส่งกองทัพไปปราบปรามกบฏนักมวยในจีนและมีพระราชดำรัสให้ทหารของพระองค์ รามจิตติได้ถ่ายทอดส่วนนี้ไว้ว่า “...ไปแผ่อำนาจบาปมีเยอรมนีให้เป็นที่ครั้นคร้ามขามขยาด ใช้อำนาจปราบปรามโดยรุนแรงอย่าได้เมตตาปราณีทั้งชายหญิงและเด็ก ให้จีนยับยั้งต่อฝีมือทหารเยอรมันเหมือนชาวยุโรปในโบราณได้เคยยับยั้งต่อฝีมือพวกฮัน บริวารของออตโตลานั้นเกิด!”⁴⁷⁹ แม้จะเป็นที่รับรู้กันในยุโรปยุคนั้นว่าฮันเป็นพวกที่โหดร้ายจนมีการเปรียบเปรยกับผู้มีพฤติกรรมอันเป็นทารุณกรรมว่า “ร้ายราวกับฮัน”⁴⁸⁰ แต่พระราชดำรัสข้างต้นถูกนำไปให้สร้างภาพเยอรมนีว่าเป็นผู้นิยมความรุนแรง รามจิตติจึงใช้โอกาสเช่นนี้ประกอบสร้าง การสร้างภาพลักษณ์เยอรมนี ให้ทวีความโหดร้ายยิ่งขึ้น ยกตัวอย่างเช่น

“เพราะเมื่อไปถึงเมืองจีนแล้วก็ได้ประพฤติดนตามแบบฮันจริงทีเดียว ในการปราบปรามพวกผู้ร้าย ทหารเยอรมันได้ใช้อำนาจอย่างดุร้ายรุนแรงแก่เงินทั่วไป ทั้งที่แปนผู้ร้ายและมีได้แปนผู้ร้าย ทั้งชายหญิงและเด็กไม่เลือกหน้า ฆ่าฟันและทำร้ายร่างกายโดยอาการหยาบช้ำทารุณจนไม่น่าเล่า แล้วมีหน้าซ้ำผลาญเผาทำลายบ้านเรือนและทรัพย์สินสมบัติ ไม่เลือกว่าบ้านคนสามัญหรือร่ำรวยและวัดหรือศาลเจ้าด้วย สิ่งที่เราจะยกขานได้ พวกทหารเยอรมันได้ฉกชิงฉวยเอาเสียแปนอันมาก ออย่าว่าแต่ใครเลย แม้แต่ท่านแม่ทัพใหญ่เองยังได้ขโมยเอาเครื่องมือในหอดูดาวหลวงที่ปักกิ่งนั้นกลับไปเบอร์ลิน แต่ภายหลังต้องส่งคืนเพราะรัฐบาลจีนทวงเอาคืน รวมความเป็นอันว่า ทหารเยอรมันที่ไปปราบปรามผู้ร้ายในเมืองจีนครั้งนั้นได้ประพฤติดนตามแบบฮันตามพระราโชวาทของโกเสอร์ทีเดียว”⁴⁸¹

รามจิตติยังชี้ชวนให้พิจารณาเยอรมนีในมิติอื่นที่ล้วนถูกนำเสนอในเชิงลบ ไม่ว่าจะเป็นด้านการศึกษา ด้านเศรษฐกิจ ด้านการแข่งขันทางอำนาจกับอังกฤษ รวมถึงการกล่าวหาว่าเยอรมนีคือ “ผู้จุดไฟสงคราม” ซึ่งอยู่เบื้องหลังการยื่นคำขาดของรัฐบาลออสเตรเลีย-ฮังการีต่อเซอร์เบียอันเป็นเหตุเกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 แม้ในเรื่องที่อังกฤษประกาศสงครามกับเยอรมนีก่อน รามจิตติก็เสนอภาพในอีกมุมหนึ่งโดยให้เหตุว่าเมื่อเยอรมนีรุกรานเบลเยียม “อังกฤษจึงรู้สึกว่าจะยอมตามใจไม่ได้ เพราะเหมือนรู้เห็นแปนใจให้ผู้ร้ายปล้นเบลเยียม”⁴⁸² เบลเยียมเองก็ถูกให้ความหมายใหม่ว่า “ตั้งใจรักษาระระฐาน

⁴⁷⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 37-38.

⁴⁸⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 39.

⁴⁸¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 39-40.

⁴⁸² เรื่องเดียวกัน, หน้า 78.

ของตนแม้แต่ต่อหน้ามหาโจร”⁴⁸³ จนสมควรเป็นตัวอย่างต่อประเทศขนาดเล็ก การที่รามจิตติอธิบายมาเช่นนี้ย่อมนำไปสู่ข้อสรุปอย่างรวบรัดว่าเยอรมนีเป็นศัตรูผู้รุกรานโลก

การรุกรานเบลเยียมก็ถูกสร้างคามหมายให้เป็นเรื่องเชิงศีลธรรมจรรยาเพื่อให้ผู้อ่านเห็นภาพความโหดร้ายที่ผิดมนุษย์ของเยอรมนีโดยยกถ้อยคำที่เร้าความรู้สึกผู้อ่านให้เกิดความเวทนาต่อชะตากรรมของชาวเบลเยียมที่ถูกกระทำอย่างทารุณจากกองทัพเยอรมนีของพระเจ้าจักรพรรดิเยอรมนีไม่ว่าจะ เป็น “...การทำลายล้างผลาญบ้านเรือนและเมืองทั้งๆเมือง ปล้นและแย่งชิงทรัพย์สมบัติ การประหารชีวิตพลเมืองทั้งชายหญิงและเด็ก การตัดมือเด็กที่อายุยังเยาว์เพื่อมิให้จับปืนขึ้นยิงเยอรมันได้อีก การข่มขืนน้ำใจหญิงด้วยอาการอันหยาบช้าทารุณราวสัตว์ป่า และการต้อนครัวอพยพเอาไปใช้เหมือนทาส”⁴⁸⁴

ในบทสุดท้ายของอำนาจคือธรรม รามจิตติแสดงทัศนคติอย่างชัดเจนว่าด้วยพฤติกรรมของเยอรมนีที่กล่าวมาทั้งหมดนั้น สยามในฐานะประเทศที่ประติดันอยู่ในธรรมไม่ควรเพิกเฉยด้วยการคงความเป็นกลางอีกต่อไป การเพิกเฉยต่อความเลวร้ายของเยอรมนีตั้งแต่จะก่อให้เกิดผลเสียต่อความมั่นคงภายในประเทศและภาพลักษณ์ของสยามในสายตาสังคมระหว่างประเทศ หากสยามยังคำนึงถึงการเป็นสมาชิกใน “สมาคมแห่งชาติ” ที่ผูกกันนานาประเทศกันไว้ดุจเครือญาติ การละความเป็นกลางและเข้าสงครามเพื่อช่วยเหลือบรรดามิตรประเทศที่ได้รับความเดือดร้อนจากเยอรมนีนั้นเป็นที่สยามพึงกระทำเพื่อมิให้เกิดความเข้าใจว่าการเป็นกลางคือการเข้าข้างเยอรมนี รามจิตติแสดงจุดยืนอย่างหนักแน่นในตอนท้ายว่า “ถึงเวลาแล้วที่จะต้องตกลงใจ! กรุงสยามต้องตัดทางไมตรีกับเยอรมนีผู้เป็นศัตรูของโลก และประกาศตนเข้าข้างฝ่ายผู้ที่ทำสงครามเพื่อป้องกันรักษาความชอบธรรมของโลก”⁴⁸⁵ ถ้อยความนี้ได้รับการตีพิมพ์ลงในหนังสือพิมพ์ไทยฉบับวันที่ 21 กรกฎาคม ก่อนวันประกาศสงครามเพียงหนึ่งวัน การส่งสัญญาณละความเป็นกลางได้ดำเนินมาตอนจบก่อนที่สถานะแห่งสยามจะกลายเป็นหนึ่งในรัฐคู่สงครามฝ่ายตรงข้ามกับเยอรมนีอย่างเป็นทางการในวันรุ่งขึ้น

2) การสร้างภาพลักษณ์เยอรมนีในช่วงเข้าสู่สงคราม

การสร้างภาพลักษณ์เยอรมนีในช่วงเข้าสู่สงครามชัดเจนยิ่งเป็นไปในเชิงลบมากกว่าเดิมด้วยการโจมตีเยอรมนีที่เข้มข้นยิ่งขึ้น หนังสือพิมพ์ไทยเป็นพื้นที่หลักของการโจมตีเยอรมนีอย่างตรงไปตรงมาทั้งที่เป็นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวและผลงานของนักเขียนท่านอื่น ดังจะเห็นได้จากตัวอย่างดังต่อไปนี้ เช่น ควรวิเคราะห์ ข้อควรขบใจเยอรมัน ควร

⁴⁸³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 78.

⁴⁸⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 81-82.

⁴⁸⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 96.

ระวาง ไม่เรียกดูถูกดูถูก น่าสงสารความกัณดารของสยามในเยอรมัน ความเฉโกของไกเสอร์ ความใจร้ายของทหารเรือเยอรมัน เยอรมันใช้คนบ้าเป็นตุลาการ กลั่นฝือเอามัน ตัวละครที่ใช้ไม่ได้ คำชักชวนของสันตะปาปา เมื่อกรุงสยามประกาศสงครามก็ได้เห็นผลในข้างหน้าบ้างแล้ว ความคิดร้ายของเยอรมนีในอเมริกา ความประทุษร้ายอุบายลึกลับของเยอรมนีในกรุงสยาม เป็นต้น ดังจะขอตัวอย่างบทความที่น่าสนใจบางชิ้น ดังต่อไปนี้

บทความเรื่อง “ความคิดร้ายของเยอรมันในอเมริกา” ได้นำเสนอเนื้อหาเชิงเห็นแบนมกลุ่มชาวจีนที่เคยช่วยบริจาคเงินบำรุงกาชาดเยอรมนีตั้งแต่ตอนต้นสงครามโดยเปรียบเปรยไบเสรีจรับเงินบริจาคว่าเป็นตั้ง “เศษกระดาษ” และการใช้คำว่า “ฮั่น” ทั้งที่ก่อนหน้านี้ “ฮั่วพาทู” ยังแสดงการขอบคุณชาวจีนที่เคยร่วมสมทบทุนเพื่อจัดซื้อเรือพระร่วง ดังใจความตอนหนึ่งที่ว่า

“... เขา (เยอรมนี – ผู้วิจัย) มันเก่งเสียเหลือเกิน เขารบหรือก็เข้มแข็ง ปืนใหญ่ของเขาหรือก็ยิงได้ตั้งแต่เมืองฝรั่งเศสข้ามไปตกในเกาะอังกฤษ! ดังนี้เมื่อเขาชักชวนให้เรียรายให้สภากาชาดของเขา จึงมีใครๆ พวกมันไปเข้าออกแยะตาแปะไป ได้ไบเสรีจมากำกันไว้แปดแฉก และเชื่อกันด้วยว่าใครได้ไบเสรีจของพวกฮั่นไว้แล้ว ฮั่นจะอำพาพะวาปีกมาปกป้องได้ถึงกรุงสยาม ... แต่พอพวกพ่อเจ้าประคุณฮั่นเจ้าโลกถูกต้อนเข้าคุกแล้วสิ เขาว่าเสียงฉีก “ไบเสรีจ” กันแควกๆ ไปแทบทั่วเมือง ชันพิลึก! ไบเสรีจที่คิดว่าจะเป็นตัวคุ้มตัว มันกลายเป็น “เศษกระดาษ” ไปเสียฉิบ สมน้ำหน้าคานที่เขลาไม่เข้าเรื่อง...”⁴⁸⁶ (ข้อความที่ขีดเส้นใต้ตามต้นฉบับ)

นอกจากนั้น รามจิตติได้แสดงให้เห็นว่าการนำเสนอภาพลักษณ์ของเยอรมนีในช่วงเป็นกลาง แม้จะก่อให้เกิดเสียงวิจารณ์อย่างมาก แต่นั่นมิได้เป็นสิ่งที่ผิดจากความเป็นจริง เมื่อสถานะของสยามและเยอรมนีต่างเป็นศัตรูกันอย่างเป็นทางการ การเขียนวิจารณ์ที่เคย “แต่ผ่อนๆ พุดจามีให้รุนแรงเกินไปอยู่เสมอ” ก็เปลี่ยนไปสู่การเขียนโจมตีอย่างเปิดเผยและจริงจังยิ่งขึ้นในพื้นที่สาธารณะด้วยถ้อยว่า “ไม่มีอะไรปิดปากเราอีกต่อไปแล้ว”⁴⁸⁷

การสร้างภาพลักษณ์เยอรมนีได้ถูกผลิตซ้ำอีกในหนังสือพิมพ์ “ดุสิตสมิต” การสร้างภาพลักษณ์เยอรมนีในบริบทนี้คือ การตอกย้ำความสำเร็จของสยามในการเข้าร่วมสงครามจนได้รับชัยชนะและตอกย้ำความพ่ายแพ้ของเยอรมนีไปพร้อมกัน ในทางหนึ่งจินตกรรมเยอรมนีในช่วงนี้ยังได้ผูกโยงไว้กับพระบุญญาบารมีของพระมหากษัตริย์สยามที่ทรงเป็นจอมทัพปราบเหล่าอธรรมให้ราบคาบอีกด้วย

⁴⁸⁶ รามจิตติ (นามแฝง) “ความคิดร้ายของเยอรมันในอเมริกา” หนังสือพิมพ์ไทย ฉบับวันที่ 3 กันยายน พ.ศ. 2460.

⁴⁸⁷ เรื่องเดียวกัน

บทความ “ชโย” เป็นพระราชนิพนธ์อันเกี่ยวเนื่องกับสงครามในลำดับต้นๆที่ลงในดุสิตสมิต โดยมีเนื้อหาหลักคือ การยกย่องคุณงามความดีของกองทัพทวารวดี การเฉลิมฉลองชัยชนะและการสรรเสริญพระเกียรติคุณของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว นอกจากนี้ยังมีบทความที่มีเนื้อหาไปในทำนองเดียวกันอื่น ได้แก่ “ประณมกรรมจริงๆ” “เครื่องหมายแห่งไตรรงค์” “นโปเลียน คัดค้าน” “อธรรมานุสาวรีย์” “ชาติเสื่อถาจะลบให้หายลาย” “ไม่ต้องการเหี้ย” “ปีใหม่ พ.ศ.2462” เป็นต้น

การสร้างภาพลักษณ์เยอรมนีในบริบทนี้อีกรูปแบบหนึ่งคือการโจมตีพระจักรพรรดิวิลเฮล์มที่สองและบุคคลสำคัญของเยอรมนีด้วยถ้อยคำที่รุนแรง ดังจะเห็นได้จากบทความอธรรมานุสาวรีย์ที่บรรยายถึงพระจักรพรรดิวิลเฮล์มที่สองไว้ว่า “ไกส์เลอร์เยอรมันและเจ้าแผ่นดินปรัสเซียคนนอกตำแหน่งเป็นผู้ก่อการมหาสงครามขึ้นเพราะมุ่งเป็นเจ้าโลก แพ้ภัยตนเอง จึงต้องลาออกจากราชสมบัติสมน้ำหน้า”⁴⁸⁸ การแพ้สงครามของเยอรมนีเป็นผลจากการไม่ประพฤติตามธรรมและเป็นไปตามข้อสรุปในท้ายบทความที่ว่า “ผู้ที่ซึ่งธรรมยอมถึงซึ่งความฉิบหายและมหาชนทั้วสากลโลกยอมพากันสาแก่ใจอ้ายฮั้นทั้งนั้น”⁴⁸⁹

นอกจากนี้ยังมีภาพวาดฝีพระหัตถ์เกี่ยวกับเยอรมันพร้อมกำกับด้วยข้อความเสียดสี⁴⁹⁰ อีกตัวอย่างพระราชนิพนธ์ในช่วงนี้ที่มีเนื้อหาโจมตีเยอรมนีอย่างรุนแรงคือ “ไม่ต้องการเหี้ย” ซึ่งเปรียบเยอรมนีเป็น “เหี้ย” อย่างตรงไปตรงมา⁴⁹¹ รามจิตติผู้เขียนได้แสดงจุดยืนอย่างชัดเจนว่า “ข้าพเจ้าไม่ยอมว่าตัวข้าพเจ้าเป็นมนุษย์เหมือนกันกับพวกอื่น”⁴⁹² ความเลวร้ายของเยอรมนีในสงครามในทัศนะของรามจิตติถึงกับตั้งข้อเสนอที่ว่า “ไม่ควรหวังว่าสัญชาติอื่นจะกลับร้ายกลายเป็นดีในช่วงอายุของเรา”⁴⁹³ ดังนั้นประชาชนชาวสยามจึง “สมควรปรารถนาให้มันมาเหยียบเมืองเราอีกเลย”⁴⁹³

ในกระบวนการสร้างจินตกรรมเยอรมนีนั้น นอกจากจะเป็นการแสดงออกทางพระราชทัศนะในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในพื้นที่สาธารณะแล้ว การสร้างภาพลักษณ์เยอรมนีในช่วงหลังสงครามถูกนำเสนอไปยังกลุ่มความเคลื่อนไหวทางการเมืองที่นิยมรูปแบบสาธารณรัฐ ก่อนสงครามโลกครั้งที่ 1 จะยุติไม่นานได้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองภายในเยอรมนี เมื่อพระ

⁴⁸⁸ “อธรรมานุสาวรีย์” *ดุสิตสมิต* เล่ม 1 ฉบับที่ 11 วันที่ 22 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2461, หน้า 175.

⁴⁸⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 176.

⁴⁹⁰ ดูตัวอย่าง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, *พระราชนิพนธ์อันเนื่องด้วยงานพระราชสงคราม ณ ทวีปยุโรป* เล่ม 6 (กรุงเทพฯ: มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในพระบรมราชูปถัมภ์, 2560), หน้า 536.

⁴⁹¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, *พระราชนิพนธ์อันเนื่องด้วยงานพระราชสงคราม ณ ทวีปยุโรป* เล่ม 6, หน้า 553-555.

⁴⁹² เรื่องเดียวกัน หน้า 555

⁴⁹³ เรื่องเดียวกัน หน้า 555.

จักรพรรดิวิลเฮล์มที่สองประกาศสละราชสมบัติและเสด็จลี้ภัยทางการเมืองไปยังเนเธอร์แลนด์ มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองไปสู่ระบอบสาธารณรัฐที่เรียกว่า “สาธารณรัฐไวมาร์” (Weimar Republic) ที่ยังคงดำเนินนโยบายสงครามต่อจากระบอบเดิมแต่ก็ไม่สำเร็จจนนำไปสู่การยอมรับความพ่ายแพ้ในสงครามอย่างเป็นทางการด้วยการเจรจาสงบศึกและลงนามหยุดยิงกับฝ่ายสัมพันธมิตรเมื่อวันที่ 11 พฤศจิกายน ค.ศ. 1918 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนำสถานการณ์ที่กล่าวไปนั้นมาถ่ายทอดในบทความ “ชาติเสือถาจะลบให้หายลาย” เพื่อชี้ให้เห็นว่าระบอบสาธารณรัฐที่ไรค์ชต์รีร์เป็นประมุขก็มีได้เป็นเครื่องรับประกันความสำเร็จของประเทศ ในขณะที่เดียวกันก็ทรงตอกย้ำ “สันดาน” หรือพฤติกรรมของประเทศเยอรมนีไว้อย่างรุนแรง⁴⁹⁴

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงแปลนิยายภาพเรื่อง “ตำนานชาติอื่น” โดยทรงใช้พระนามแฝงรามจิตติ โดยตีพิมพ์แบ่งเป็นตอนอย่างต่อเนื่องในดุสิตสมิต ต้นฉบับของผลงานดังกล่าวเขียนโดยอาร์เธอร์ แลนด์ (Arthur Morland) รามจิตติได้อ้างถึงคำนำของผู้เขียนต้นฉบับ โดยยกมาประกอบไว้ในคำนำของงานแปลดังกล่าว ดังความตอนหนึ่งที่ว่า “... เพื่อยวนใจให้ชนชาติอังกฤษแลเห็นได้โดยไม่รู้สีกว่าถูกบังคับให้เรียนว่าชาติเยอรมันได้เป็นชาติที่เลวทรามาแต่ไหนแต่ไรแล้ว”⁴⁹⁵

6.2 การสร้างความหมายให้แก่สงครามโลกครั้งที่ 1 ตามแบบพระพุทธศาสนา

สงครามโลกครั้งที่ 1 ได้ถูกนำมาประกอบสร้างความหมายใหม่ในสังคมสยามตามแบบพระพุทธศาสนา โดยให้สงครามดังกล่าวเป็นเสมือนการต่อสู้ระหว่างฝ่ายธรรมกับฝ่ายอธรรม โดยมีพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นแกนนำพร้อมด้วยชนชั้นนำกลุ่มหนึ่งของสยามในเวลานั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

ในเบื้องต้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างยิ่ง พระองค์ยังทรงใช้พระพุทธศาสนามารับรองอุดมการณ์ของรัฐเฉกเช่นพระมหากษัตริย์พระองค์อื่น ความใส่พระทัยข้างต้นยังมีผลต่อการกำหนดตัวตนของรัฐและพระมหากษัตริย์สยามในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1 การเข้าสงครามและการแสดงออกในภาคสงครามของสยามได้ถูกให้ผูกโยงไว้กับคติทางศาสนาและถูกนำเสนอความหมายของการเป็นประเทศผู้ที่ประพฤติและรักษาระบบอันพึงประสงค์ในสังคมระหว่างประเทศและยังเป็นประเทศผู้รักษาระบบของโลกด้วยการร่วมรบเคียงบ่าเคียงไหล่กับมหาอำนาจฝ่ายสัมพันธมิตร

⁴⁹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 548

⁴⁹⁵ อาเทอร์ มอร์แลนด์, ตำนานชาติอื่น (รวบรวมจากหนังสือพิมพ์ “ดุสิตสมิต” แปลโดย รามจิตติ (ม.ป.ท: ม.ป.พ., 2458-2468?), คำนำ.

6.2.1 “ธรรม” แห่งสงคราม

การสร้างความหมายหมายให้แก่สงครามโลกครั้งที่ 1 ตามแบบพระพุทธศาสนาได้เริ่มก่อตัวขึ้นบ้างแล้วในช่วงต้นของสงคราม การสร้างความหมายข้างต้นถือเป็นส่วนหนึ่งของโครงการในพระราชดำริเกี่ยวกับการสร้างชาติและการสร้างความเป็นไทยที่ทรงผูกเรื่องหน้าที่พลเมืองอันพึงประสงค์ไว้กับการศาสนาและการป้องกันประเทศ เพื่อชี้ให้เห็นว่าการป้องกันประเทศมิได้เป็นเรื่องผิดต่อศีลธรรมแต่ประการใด ดังจะเห็นตัวอย่างได้จากพระราชนิพนธ์ “เทศนาเสือป่า” ภัณฑที่ 12 ว่าด้วยเรื่องประโยชน์แห่งการอยู่ในธรรม มีเนื้อหาว่าหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาไม่ได้ห้ามการทำสงครามเพื่อปกป้องบ้านเมือง ในทางตรงกันข้ามพระพุทธศาสนายังเอื้อนโยบายของรัฐเนื่องด้วยการรบนั้นเป็นไปเป็นการดำรงอยู่ใน “ธรรม” อันหมายถึงหน้าที่ของพลเมืองในการปกป้องรักษาบ้านเมือง ความตอนหนึ่งว่า

“...แท้จริงความประสงค์ ที่พระพุทธองค์ทรงห้ามการฆ่าสัตว์ตัดชีวิตนั้น คือทรงหวังตัดความเบียดเบียนซึ่งกันและกัน โดยใช้กำลังหรือเครื่องประหารฆ่าผู้ซึ่งขัดใจ แต่จะได้ทรงมุ่งให้เกินความไปถึงการต่อสู้ป้องกันตัวหรือป้องกันชาติบ้านเมืองก็หาไม่ได้...”⁴⁹⁶

ในขณะเดียวกัน กลับทรงให้ความหมายประเทศที่รุกรานประเทศอื่นด้วยกำลังทางทหารว่าเป็นประเทศที่ไม่รักษารธรรมหรือดำเนินนโยบายที่มุ่งเน้นหลักการอำนาจคือธรรมซึ่งให้ความสำคัญกับการใช้และมุ่งขยายอำนาจมากกว่าการรักษาความถูกต้อง ดังที่ว่า “...ส่วนชาติใดที่ใช้กำลังโดยปราศจากธรรม เทียวประหัตประหารเพื่อนบ้าน เบียดเบียนเขาให้ได้รับความเดือดร้อนเพราะยุทธภัยถึงแม้ว่าจะมีชัยก็ไม่อยู่ยงไปได้ช้านานปานใด”⁴⁹⁷

แม้ในพระราชนิพนธ์ พระองค์จะทรงยกตัวอย่างการล่มสลายของประเทศเพื่อนบ้านว่าเป็นผลมาจากการใช้อำนาจมากกว่าการรักษาธรรม ทว่าสิ่งที่พระองค์พยายามสื่อสารข้างต้นอาจอนุมานได้ว่าเป็นการเปรียบเทียบของพฤติกรรมของเยอรมนีในตอนต้นของสงครามที่พระองค์เห็นว่าเป็นไปตามหลักการ “อำนาจคือธรรม” ในเทศนาภัณฑที่ 13 ซึ่งว่าด้วยหลักแห่งความประพฤติดชอบยังทรงเน้นย้ำว่าการทำสงครามเพื่อปกป้องบ้านเมืองนั้นมิได้ขัดต่อศีลข้อปาณาติบาต (การฆ่าสัตว์ตัดชีวิต) แต่ประการใด ดังความตอนหนึ่งที่ว่า

“ ... เราต้องตั้งใจต่อไปว่าเมื่อเข้าศึกตกอยู่ในมือเราแล้ว เราจะต้องทำแก่ข้าศึกนั้นให้สมแก่ผู้แพ้ คือเราไม่มีอาวุธในมือแล้ว เราต้องเลี้ยงดูเขาด้วยความกรุณา และให้กินอยู่ให้พอควร ส่วนในการทำยุทธ คงใช้แต่เฉพาะเครื่องมือที่มีประโยชน์อันบริสุทธิ์ เราคงไม่ใช้น้ำมันที่จะให้

⁴⁹⁶ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, *เทศนาเสือป่า* (กรุงเทพฯ: ทวีการพิมพ์, 2529), หน้า 125.

⁴⁹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 126-127.

ไปลวกข้าศึกในสนามเพลาะ เราคงไม่ใช่ดินที่แตกกระเบิดทำให้คนสลบ หรือเจ็บไปด้วยพิษของยาเหล่านั้น เราคงจะไม่ทำการใดๆซึ่งไม่จำเป็น เราทั้งหลายเป็นคนไทยและนับถือพระพุทธศาสนา เราต้องตั้งใจว่าเวลารบเราจะต่อสู้แต่ศัตรูที่ถืออาวุธมาต่อสู้เรา เราจะไม่ข่มเหงรังแกคนแก่ ผู้หญิงและเด็ก การที่จะตัดมือเด็กสำหรับจะไม่ให้มันถืออาวุธยิงต่อไป ไม่ใช่วิสัยของพุทธศาสนิกชน การที่เอาคนแก่ตรึงประตูประจานไม่ใช่วิสัยของเรา การที่จะเอาผู้หญิงยื่นประจานดูเขาฆ่าผ้าหรือพ่อของเขาก็ไม่ใช่วิสัยของเรา...”⁴⁹⁸

บทเทศนาข้างต้นนอกจากจะชี้ให้เห็นข้อปฏิบัติเรื่องความเมตตากรุณาในหมู่พุทธศาสนิกชนแล้ว ยังสะท้อนให้เห็นพระราชดำริเรื่องการสงครามในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ปรับเปลี่ยนและผสมผสาน “ธรรม” ของพระพุทธศาสนาเข้ากับ “ธรรม” อันหมายถึงกฎหมายระหว่างประเทศอันเป็นปทัสฐานของการดำรงอยู่ร่วมกันในสังคมระหว่างประเทศ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง กฎหมายระหว่างประเทศเป็นสิ่งเดียวกับธรรมระหว่างประเทศ บทเทศนายังกล่าวถึงการแสดงออกซึ่งบทบาทหน้าที่ของรัฐสมัยใหม่ในภาวะสงครามภายใต้กติกาสากล ดังจะเห็นได้จากการกล่าวถึงการปฏิบัติตนต่อเชลยศึกหรือชนชาติศัตรู การจำกัดการใช้อาวุธ เป็นต้น แม้สยามจะยังมีได้เข้าร่วมสงคราม แต่การปฏิบัติตามหน้าที่ของรัฐตามกฎหมายว่าด้วยความเป็นกลางก็ถือเป็นการประพฤติแลรักษาธรรมระหว่างประเทศในอีกรูปแบบหนึ่ง

หากพิจารณาการให้ความหมายสงครามบนฐานคิดแบบศาสนาในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เราสามารถย้อนพินิจความคิดเช่นนี้ได้ตั้งแต่พระองค์ยังทรงเป็นมกุฎราชกุมาร ในบทความเรื่อง “การศึกษา” พระองค์ได้ชี้ให้เห็นการเปลี่ยนแปลงรูปแบบและวิถีปฏิบัติเกี่ยวกับการสงครามที่กลายเป็นเรื่องสากล ดังตัวอย่างความตอนหนึ่งที่กล่าวถึงการสงครามที่เปลี่ยนแปลงในบริบทนั้นว่า

“...แต่ก่อนข้าศึกเป็นต้องประหารชีวิตตรัสไม่เลือกหน้า หรือมิฉะนั้นก็จับมาจำจองไว้ให้ได้ความลำบากสาหัส เดียวนี้ศัตรูที่มีได้ถือศาสตราอาวุธอยู่ในมือหรือซึ่งยอมแพ้แล้ว ห้ามมิให้ฆ่าและกระทำร้ายอย่างหนึ่งอย่างใด และชะเลยศึกต้องเลี้ยงดูให้ดีเหมือนคนชั้นเดียวกันในกองทัพของผู้จับนั่นเอง...”⁴⁹⁹

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงใช้เรื่องเบญจศีลมาอธิบายพฤติกรรมของเยอรมนีซึ่งปรากฏในกัณฑ์ที่ 15 ว่าด้วยหฤทัยเสกขาบตมาแสดงเมื่อวันที่ 15 พฤษภาคม ค.ศ. 1918 โดยกล่าวว่าเยอรมนีเป็นประเทศที่ประพฤติผิดต่อหลักธรรมทั้งปวงด้วยถือว่าในเวลาสงครามแล้วย่อม

⁴⁹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 148.

⁴⁹⁹ วชิราวุธ (นามแฝง) “การศึกษา” ทีวีปัญญา, หน้า 12.

ไม่มีธรรม การประพาศิทธิในธรรมที่ทรงอ้างถึง ได้แก่ การละเมิดกฎหมายระหว่างประเทศ การขโมยทรัพย์สินของประเทศที่เข้าไปถูกราน เป็นต้น⁵⁰⁰

แม้การสงครามจะถูกทำให้เป็นเรื่องที่ถูกทำนองคลองธรรมด้วยการผูกโยงเรื่องการใช้ความรุนแรงเข้าไว้กับความเป็นชาติที่มีพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์กลาง กระนั้นก็ยังมิผู้แสดงทัศนะเชิงศาสนาที่ต่างไปจนส่งผลกระทบต่อเส้นทางชีวิตของตนในเวลาต่อมา ตัวอย่างที่เห็นได้ชัด คือ กรณีพระเทพโมลี (จันทร์ สิริจันทโร – สมณศักดิ์ในขณะนั้น ภายหลังได้รับสมณศักดิ์สูงสุดที่พระอุบาลีคุณูปมาจารย์-ผู้วิจิตร) เจ้าอาวาสวัดบรมนิวาสราชวรวิหาร

เมื่อ ค.ศ. 1915 พระเทพโมลีได้แสดงบทเทศนาชื่อ “ธรรมวิญญานศาสน์” ซึ่งมีเนื้อหาตอนหนึ่งกล่าวถึงการเปรียบเทียบ “สุวิชา” หรือวิชาที่ปราศจากโทษกับ “ทุวิชา” หรือวิชาที่ผิดศีลธรรม ธรรมวิญญานศาสน์ยังวิจารณ์เรื่องการสงครามในยุโรปและวิชาชีพทหารซึ่งขัดต่อรัฐประศาสนนโยบายของประเทศ มีการกล่าวถึงทหารว่าเป็นวิชาชั่วร้ายที่มีได้มีความจำเป็นต้องศึกษาเล่าเรียน การสงครามและเรื่องอาวุธยุทธโศปกรณ์เป็นเรื่องที่สร้างความหายนะต่อมวลมนุษยชาติ การกล่าวอ้างเช่นนี้ก็อาศัยหลักพระพุทธศาสนาประกอบอย่างเป็นเหตุเป็นผลเช่นกัน ดังความตอนหนึ่งที่ว่า

“... บางสิ่งก็เป็นของจำเป็นจะต้องเล่าเรียน บางสิ่งก็ไม่จำเป็นจะต้องเล่าเรียน ดังวิชาทหาร วิชาฝึกหัดยิงปืนให้แม่นยำ เป็นต้น ก็ชื่อว่า ทุวิชา เป็นวิชาชั่วโดยแท้ เพราะขาดเมตตา กรุณา แก่ฝ่ายหนึ่ง วิชาทำปืน ทำดาบ สรรพอาวุธยุทธภัณฑ์ทั้งปวง ดังเรือรบต่าง ๆ เรือเหาะ เรือใต้น้ำ ลูกแตกลูกตอร์ปิโด เป็นต้น ต้องนับว่าเป็นวิชาชั่ว เป็นสะพานแห่งความเสื่อมทราม ความฉิบหายโดยแท้ แต่ว่าวิชาเหล่านี้ถึงรู้ว่าเป็นวิชาชั่วมักจำเป็นจะต้องเรียนให้รู้ให้ฉลาด แต่พึงเข้าใจว่าเป็นวิชาชั่ว เป็นสะพานแห่งความเสื่อมทราม มีตัวอย่างดังจะชี้ให้เห็นที่เกิดมหาสงครามขึ้นในประเทศยุโรปในพุทธศก 2457 ตั้งแต่เดือนกรกฎาคมมาปรากฏในสมัยนี้พากันได้รับความพินาศฉิบหายใหญ่ คือมนุษย์ด้วยกัน ควรรักกัน ควรป้องกันรักษาซึ่งกันและกัน จึงจะชอบ จึงจะนับว่าเป็นชาติศิวิไลซ์

ความจริงเหตุที่จะบังเกิดขึ้น ตามข่าวก็ไม่ใหญ่โตสักปานใด ได้ความว่าคนชาติเซอร์เวีย ใต้ปลงพระชนมชีพรัชทายาท ทั้งพระชายาของประเทศออสเตรีย ในเวลาเมื่อเสด็จประพาสประเทศ เซอร์เวียโดยวิสัยของพวกอันธพาล เป็นเหตุ สองประเทศจึงได้เป็นปากเป็นเสียงกันขึ้น แลหารือไปยังมหาประเทศให้ช่วยระงับเหตุ ข้างฝ่ายรัสเซียก็เข้ากับเซอร์เวีย ข้างฝ่ายเยอรมันก็เข้ากับ ออสเตรีย ข้างฝ่ายอังกฤษ ฝรั่งเศส เข้าฝ่าย รัสเซีย เมื่อถืออำนาจเข้าหากัน ทั้ง 2 ฝ่ายเช่นนั้น ต่างฝ่ายก็ได้ตั้งใจจะระงับเหตุ มุ่งแต่จะวางอำนาจจนถึงพร้อมกันประกาศ

⁵⁰⁰ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เทศนาเสือป่า, หน้า 158-160

สงครามเข้าล้อมประหารซึ่งชัยซึ่งกันและกัน ลูกกลามไปทั่วทั้งโลก ล้มตายกันด้วยอาวุธศาสตรา
 ก็นับไม่ถ้วน ล้มตายเสียด้วยอดอาหารหรือเกิดโรคต่าง ๆ เพราะกลืนไอโสโครกก็นับไม่ถ้วน
 มิใช่จะตายแต่พลรบอย่างเดียว คนแก่และผู้หญิงและเด็กที่อพยพยกครอบครัวหนีเข้าศึกไปไม่
 มีอาหารจะเลี้ยงกันตายเสียก็มากนับไม่ถ้วน คนตายในระหว่างมหาสงครามคราวนี้ไม่ต้องนับ
 ด้วยล้าน เห็นจะต้องนับด้วยโกฏิ น่าสลดสังเวช จะต้องพลัดพรากจากกัน ในระหว่างสาม
 ภรรยาบุตรนัดดา จะต้องเป็นหม้ายเป็นกำพร้า ไม่มีผู้พาทำมาหากิน จะต้องยากจนต่อไปอีก
 จะพรรณนาไม่มีที่สิ้นสุด ชักมาชี้แจงเพียงเล็กน้อยเพื่อจะให้เห็นอำนาจของวิชาชั่ว ย่อมให้
 โทษร้ายแรงถึงอย่างนี้ คือต่างฝ่ายต่างก็ถือว่าตนเป็นเจ้าของวิชา เรือเหาะข้าก็ทำได้ เรือดำ
 น้ำข้าก็ทำได้ เรือรบข้าก็มาก ลูกแตกลูกระเบิดข้าก็ทำได้ ค่าที่ต่างฝ่ายตรงอวดวิชาของตน จึง
 มีความกล้าหาญเข้าสู่รบซึ่งชัยกันแลกัน ปราศจากเมตตาปราณี แลเห็นกันเป็นเนื้อเป็นปลา
 ไปหมดทีเดียว คือวิชาชั่วเป็นเหตุแห่งความฉิบหาย จะมากหรือน้อยให้ดูกำหนดตามกำลัง
 ของวิชา ดังวิชา ทำหอกทำดาบแหลนหลาวเป็นต้น ประโยคที่ทำไมก็ใหญ่โตนัก ผลแห่ง
 ความฉิบหายที่ได้จากอาวุธศาสตราเหล่านั้น ก็ไม่มากสักปานใด ถ้าวิชามีประโยคใหญ่ดังวิชา
 ทำปืนทำลูกแตก ลูกระเบิดเป็นต้น ผลแห่งความฉิบหายที่จะได้ก็เป็นของใหญ่ดังปรากฏอยู่ใน
 สมัยทุกวันนี้ พึงเข้าใจว่า วิชาที่สัมปยุตด้วย โลภะ โทสะ โมหะ อิจฉา พยาบาท ชื่อว่า “ทุ
 วิชา” สมด้วยพุทธภาษิตว่า “ทุวิชาโน ปราภโว” วิชาชั่วเป็นสะพานแห่งความเสื่อมความฉิบ
 หายดังนี้...”⁵⁰¹

อย่างไรก็ดี บทเทศนาของพระเทพโมลีข้างต้นไม่ต้องพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จพระ
 มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วยถือเป็นการวิจารณ์นโยบายของรัฐ จนเป็นเหตุให้มีพระบรมราชโองการถอด
 สมณศักดิ์ของพระเทพโมลีออกจากการเป็นพระราชอาคันตุกะให้เหลือเพียงพระจัน ในเดือนมกราคม ค.ศ.
 1916 และมอบตัวถวายสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ให้กักบริเวณ ณ วัดบวรนิเวศ “เพื่อทรง
 ทรมานจนกว่าจะเช็ดหลาบ”⁵⁰² เพื่อให้เป็นเยี่ยงอย่างแก่ผู้อื่น

แม้สยามยังประกาศความเป็นกลางและยังมีได้มีแผนเตรียมเข้าสู่สงครามแต่ประการใด
 เนื้อหาในธรรมวิจยानุศาสน์กลับไม่สอดคล้องกับพระบรมราชโองบายเรื่องการระดมทุนทรัพย์เพื่อจัดซื้อ
 เรือรบพระร่วงซึ่งเป็นหนึ่งในอาวุธยุทโธปกรณ์สมัยใหม่ที่พระเทพโมลีเห็นว่าเป็นหนึ่งในความชั่วร้าย
 คำสอนของท่านกลายเป็นการทำทนายรัฐ ในอีกทางหนึ่งก็ได้คล้อยตามพระดำริในสมเด็จพระสังฆราช

⁵⁰¹ พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจันทโร จันทร), ธรรมวิจยานุศาสน์. (ม.ป.ท: ม.ป.พ, 2507).

⁵⁰² “ประกาศศึคนยศพระเทพโมลี วัดบวรนิเวศ” ราชกิจจานุเบกษา, เล่ม 32 (16 มกราคม พ.ศ. 2458): 418-419.

เจ้าที่ทรงสนับสนุนนโยบายของรัฐบาลอย่างแข็งขัน ในภายหลัง พระจันได้รับการถวายสมณศักดิ์คืนในเดือนมกราคม ค.ศ. 1917 ให้กลับมาเป็นพระราชาคณะที่ “พระธรรมธีรราชมหามุนี”⁵⁰³

6.2.2 กรมพระยาวชิรญาณวโรรสกับการสร้างความหมายให้สงครามโลกครั้งที่ 1

พุทธจักรสยามมีส่วนสำคัญในการร่วมสร้างความหมายให้แก่สงครามโลกครั้งที่ 1 ตามแบบพระพุทธานุชาและรับรองความชอบธรรมของการเข้าสงครามโดยมีสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงเป็นแกนนำที่สำคัญ ในบริบทของการก่อตัวเป็นรัฐสยามสมัยใหม่ พระองค์ถือเป็นผู้มีส่วนร่วมสำคัญอย่างยิ่งในการสถาปนาอุดมการณ์รัฐโดยอาศัยความรู้ทางพระพุทธศาสนาตลอดรัชกาลที่ 5 มาจนถึงรัชกาลที่ 6⁵⁰⁴ กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงเป็นพระปิตุลา (อา) และพระอุปชฌาย์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์ มีการสมณุตตมาภิเษกสมเด็จฯ กรมพระยาวชิรญาณวโรรสเป็นสมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายกเมื่อ ค.ศ. 1910

สมเด็จฯ กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงรับหน้าที่ถวายพระมงคลวิเสสสถาอันเป็นพระธรรมเทศนาพิเศษในวันเฉลิมพระชนมพรรษาทั้งในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 การแสดงพระธรรมนี้ นอกจากจะมีเนื้อหาพรรณนาและสรรเสริญพระราชจริยาวัตรของพระมหากษัตริย์โดยอิงหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาแล้ว ยังมีการแทรกเรื่อง “รัฐาภิบาลนโยบาย” อันเป็นการแสดงความคิดเห็นของฝ่ายพุทธจักรต่อนโยบายแห่งรัฐทั้งกิจการภายในและการต่างประเทศ เนื้อหาหลักคือ การสรรเสริญพระบารมีและพระราชกรณียกิจของพระเจ้าแผ่นดินที่ทรงคุณต่อประเทศชาติตามอุดมการณ์ทางการเมืองที่ทรงให้ความสำคัญต่อการดำรงอยู่ของสถาบันพระมหากษัตริย์โดยเฉพาะเรื่องที่ทรงเน้นย้ำอยู่เสมอมาคือ “ราชา มุขิ มนุสสานิ” หรือ “พระราชาเป็นประมุขแห่งมนุษย์”⁵⁰⁵

ในช่วงต้นสงคราม สมเด็จฯ กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงแทรกเรื่องการสงครามไว้ในมงคลวิเสสสถา เนื้อหาในพระธรรมเทศนามีการยกเรื่องราวและหลักธรรมที่สอดคล้องกับนโยบายการประกาศความเป็นกลางในสงครามด้วยการนำเรื่องสุวรรณสามชาติมาแสดงเรื่องการประพฤติธรรมในมิตรและคุณประโยชน์ต่อการตั้งตนเป็นกลางในยามที่มิตรมีความขัดแย้งกัน ตลอดจนการทำสงครามในพุทธประวัติที่พระพุทธเจ้าทรงวางอุเบกขา (การวางเฉย) ต่อความขัดแย้งระหว่างพระประยูรญาติ การแสดงพระธรรมเทศนาข้างต้นถือเป็นการสรรเสริญพระอภัยร่ายภาพของพระบาทสมเด็จพระ

⁵⁰³ “พระราชทานสัญญาบัตรพระสงฆ์ วันที่ 2 มกราคม พระพุทธศักราช 2459”, *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 33 (7 มกราคม พ.ศ. 2459): 2752.

⁵⁰⁴ ปฐม ตาคะนานันท์. สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสกับการสถาปนาอุดมการณ์แห่งรัฐสยาม (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549).

⁵⁰⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 40-42.

พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงดำเนินการประกาศความเป็นกลางในสงครามตามแบบพระพุทธศาสนา ดังความตอนหนึ่งที่ว่า

“ในศกนี้ เกิดมหาสงครามในระหว่างประเทศใหญ่่น้อยในแผ่นดินยุโรป ที่โดยมากมีพระราชไมตรีกับพระมหากษัตริย์ สมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ตรัสประกาศความเป็นกลางของพระราชอาณาจักร ไม่เข้าข้างฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง จัดว่าทรงประพฤติเป็นธรรมในท่านผู้ปกครองประเทศสัมพันธมิตร นี้เป็นกิจอันพึงทำของผู้نبถือพระพุทธศาสนา ... พระราชจรรยา นี้ จัดเป็นรัฐาภิบาลนโยบายอย่างหนึ่ง”⁵⁰⁶

อย่างไรก็ตาม เมื่อสยามเข้าร่วมสงครามเมื่อ ค.ศ. 1917 ฝ่ายพุทธจักรเองก็ได้ปรับตัวไปตามนโยบายของรัฐ ดังจะเห็นได้จาก เนื้อหาของมงคลวิเสสภรณ์ในพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาเดือนมกราคมปี ค.ศ. 1918 มีการยกเอาเรื่องสำคัญได้แก่ ธรรมย่อมคุ้มครองผู้ประพฤติธรรม การเคารพในธรรม ผู้ปกครองที่มีอำนาจและภารกิจในการปราบปรามและลงโทษ “อธรรม” ร่วมกับหมุมิตร ดังจะยกตัวอย่างความตอนหนึ่งที่ว่า

“... สมเด็จพระมหาบพิตรพระราชสมภารเจ้ามาทรงตัดพระราชไมตรีและประกาศทำสงครามกับกรุงเยอรมนีและกรุงออสเตรียกับสูงการ์ในนามของกรุงสยาม ทรงพร่ำสันติภาพเสียก็เพื่อจะทรงอุปถัมภ์ธรรมใน รวางมิตร เมื่อคำนึงถึงธรรมภาชิตว่า อังค ฌณฺญ ชิวิตฺตญฺจาปิ สัพพํ อปฺเปว ชเห ฌมฺมนุสฺสสรฺนิตฺโต ที่แปลว่า “เมื่อรลิกถึงธรรม ถึงคราวเข้า ทร์พโยวียวะ แมชีวิตรก็ควรสละเสียทั้งนั้น” เปนอันห้ามรัฐประศาสนนัยโดยประการอื่น...”⁵⁰⁷

เนื้อหาดังกล่าวได้เป็นชุดความคิดที่มีส่วนประกอบสร้างสยามให้มีฐานะเป็นหนึ่งในรัฐผู้รักษาธรรมและมีสิทธิธรรมในการทำหน้าที่ปราบปราม “อธรรม” ในอีกหนึ่ง พระองค์ก็ทรงประกอบสร้าง ความหมายให้ฝ่ายมหาอำนาจกลางโดยเฉพาะเยอรมนีให้เป็น “อธรรม” หรือผู้ร้ายที่สมควรได้รับการลงโทษเพราะไม่อาจรักษาธรรมไว้ได้อีกทั้งยังละเมิดกฎหมายระหว่างประเทศตลอดจนคร่ำชีวิตมนุษย์ แม้ในทางการทูต แม้สยามยังคงมีสัมพันธไมตรีที่ดีกับเยอรมนี เมื่อเยอรมนีมีอาชญากรรม สยามก็มีอาชญากรรมภาพกับเยอรมนีได้อีกต่อไป ความหมายของการเข้าสู่สงครามของสยามจึงเป็นการกับฝ่ายธรรมเพื่อปราบอธรรมโดยเทียบเคียงว่าเป็น “การปราบอธรรมอันเป็นไปในระวางมิตร เป็นกิจของมิตรด้วยกันฉะนี้”⁵⁰⁸ ในอีกด้านหนึ่ง แม้พระมหากษัตริย์จะทรงมีหน้าที่รักษาธรรมและทรงไว้ซึ่งความเมตตากรุณา หากถึงคราวจำเป็นที่จะต้องใช้กำลังเพื่อกำจัดอธรรมก็นับว่าเป็นความยุติธรรมอัน

⁵⁰⁶ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในรัชกาลที่ 5 ถึงรัชกาลที่ 9 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2546), หน้า 97.

⁵⁰⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 114-115.

⁵⁰⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 114.

ถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติตามนโยบายของรัฐประการหนึ่ง ด้วยเหตุนี้ การตัดสินพระทัยนำประเทศเข้าสู่ สงครามจึงเป็นสิ่งที่พระเจ้าแผ่นดินทรงกระทำด้วยชอบธรรมด้วยถือว่า “การปราบปรามอันเป็นไป ในคณะ เป็นกรณียะประการหนึ่งของท่านผู้ปกครอง”⁵⁰⁹

เมื่อสงครามโลกครั้งที่ 1 สิ้นสุดลง มงคลวิเสสสถาปนาประจำในเดือนมกราคม ค.ศ. 1919 มีส่วน ตอกย้ำความสำเร็จของรัฐและประมุขแห่งรัฐไปพร้อมกัน ในอีกทางหนึ่ง มงคลวิเสสยังตอกย้ำ ภาพลักษณ์ของเยอรมนีในฐานะผู้ร้ายหรือฝ่ายอธรรมผู้ได้รับผลแห่งความพ่ายแพ้จากสงคราม ประเทศที่เข้าข้างเยอรมนีอย่างตุรกีและบัลแกเรียก็ประสบชะตากรรมที่ไม่ต่างไป การเลือกฝักฝ่ายใน สงครามของสยามจึงเป็นเรื่องที่ถูกต้องและชอบธรรม

ในส่วนที่เกี่ยวกับการดำเนินนโยบายของรัฐ ทรงแสดงเนื้อหาว่า

“...การคบเอกชนเป็นมิตรนำมาซึ่งหายนะบ้างซึ่งวัฒนธรรมบ้าง ตามประเภทแห่งมิตรฉันใด การ คบชาติเป็นมิตรย่อมให้ผลข้างดีข้างร้ายก็มีฉันนั้น ชาติเตอร์กและบัลคาเรียสมคบกับชาติ เยอรมันผู้อันธพาล ย่อมพลอยถึงความพินาศด้วย ฝ่ายชาติเบลเยียมส้องเสพกับฝ่าย สัมพันธมิตร แม้ในขั้นต้นยังรักษาความเป็นกลาง ถูกชาติเยอรมันย่ำยียับเยิน ยังอาจกู้ ประเทศของตนขึ้นได้ มีเกียรติยศระบือไปทั่วโลก และชาติอิตาลี เดิมทีก็ทำไมตรีเป็น สหายร่วมงานสงครามกับเยอรมนีและออสเตรีย เมื่อเกิดสงครามคราวนี้ขึ้น ละปามิตรเสีย เข้าสมาคมกับชาติสัมพันธมิตร คลาดแคล้วจากมหาภัย ได้บรรลุถึงความสวัสดิ์ พ้นจากความ ปีบคั้นของปามิตร เป็นช่องจะได้แผ่อำนาจขยายอาณาเขตออกไป...”⁵¹⁰

ในส่วนการสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ทรงแสดง เนื้อหาว่า

“... ในตอนแรกทรงมริยัสถ์รักษาความเป็นกลางอย่างเคร่งครัด ครั้นเมื่อการสงครามไม่ เป็นไปตามธรรมเนียมแห่งการยุทธ ฝ่ายอำนาจกลางแห่งยุโรปทำศึกโดยอธรรม ธรรมะจัก ตกต่ำลง ชาติทั้งหลายจักเสียสิทธิ เสรีภาพและสมภาพ ที่อีกฝ่ายหนึ่งเพียรเพื่อต้านทานไว้ ทรงพระดำริเห็นเป็นเวลาที่จะต้องช่วยป้องกันธรรมะไว้ได้ทรงตัดไมตรีกับเยอรมนีและ ออสเตรียฮังการีเสีย ประกาศสงครามกับสองอาณาจักรนั้น เข้าข้างฝ่ายสัมพันธมิตร ในที่สุด ฝ่ายสัมพันธมิตรมีชัย ป้องกันธรรมะไว้ได้ การที่ทรงรักษามิตรธรรมทั้งในคราวสงบทั้งในคราว

⁵⁰⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 114.

⁵¹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 117.

สงครามยั้งยืนมา นับว่าเป็นมงคลวิเศษประถม เป็นเครื่องเชิดชูพระเกียรติยศให้ปรากฏในโลก”⁵¹¹

สมเด็จพระยาวชิรญาณวโรรสทรงชี้ให้เห็นว่า เยอรมนีเป็นประเทศที่ไม่รักษาสัจจะโดยทรงยกกรณีการละเมิดกฎหมายระหว่างประเทศและการรุกรานเบลเยียม ความพ่ายแพ้ของเยอรมนีเป็นผลจากการไม่รักษาสัจจะที่มีต่อประชาคมระหว่างประเทศจึงเป็นเหตุให้สูญเสียเกียรติยศ สยามซึ่งมีพระเจ้าแผ่นดินทรงรักษาสัจจะได้ประกาศสงครามต่อประเทศที่ไม่รักษาความสัตย์จึงเป็นเรื่องชอบธรรมอย่างยิ่ง⁵¹² ที่สำคัญในส่วนนี้คือการยกขาคดเอกาทศนิบาตอันเป็นเรื่องการรบกันระหว่างเทวดา 2 ฝ่ายที่สถิตอยู่ในสวรรค์ชั้นกามาพจรโดยฝ่ายหนึ่งเป็นเทวดาฝ่ายธรรมและอีกฝ่ายหนึ่งเป็นเทวดาฝ่ายอธรรม บทสรุปของขาคดกลองเอยด้วยความพ่ายแพ้ของเทวดาฝ่ายอธรรม⁵¹³ สมเด็จพระยาวชิรญาณวโรรสทรงให้เหตุผลที่ยกขาคดเรื่องนี้มาแสดงว่า “มหาสงครามในปรตยุบัน ในระหว่างสัมพันธมิตรและอำนาจกลางแห่งยุโรป ย่อมเป็นไปคล้ายเรื่องในธรรมขาคดที่ชักมาถวายวิสัยชนานี้ ดูน่าอัศจรรย์”⁵¹⁴ ต่อมา ขาคดนี้ได้กลายเป็นที่มาของบทพระราชนิพนธ์ “ธรรมธรรมะสงคราม” ซึ่งจะได้กล่าวถึงในลำดับถัดไป

ในทัศนะของสมเด็จพระยาวชิรญาณวโรรสนั้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าทรงมีฐานะเป็น “ปฏิรูปการ” อันหมายถึงผู้ที่สามารถปรับเปลี่ยนความหมายหรือเลือกสรรหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาใช้อย่างถูกกาลเทศะ⁵¹⁵ ซึ่งในที่นี้หมายรวมถึงการเปลี่ยนแปลงนโยบายเกี่ยวกับการสงคราม นอกจากนี้ ยังทรงให้ความหมายของสงครามโลกครั้งที่ 1 ว่าเป็นสงครามระหว่างฝ่ายธรรมะกับฝ่ายอธรรมะที่มีเป้าหมายเพื่อการรักษาไว้ซึ่งธรรมหรือความถูกต้อง พระดำริของกรมพระยาวชิรญาณวโรรสสอดคล้องประสานกับพระราชดำริเรื่องการสร้างความหมายของสงครามในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นอย่างยิ่งจนนำไปสู่การสร้างความหมายให้แก่สงครามโลกครั้งที่ 1 ในฐานะ “ธรรมธรรมะสงคราม”

⁵¹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 117.

⁵¹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 119-120.

⁵¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 119-120.

⁵¹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 120.

⁵¹⁵ สายชล สัตยานุรักษ์, 10 ปัญญาชนสยาม เล่ม 1 ปัญญาชนแห่งสมบูรณาญาสิทธิราชย์, หน้า 417.

6.2.3 สงครามโลกครั้งที่ 1 ในฐานะ “ธรรมาธรรมะสงคราม”

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประกอบสร้างความหมายให้แก่สงครามโลกครั้งที่ 1 ในฐานะ “ธรรมาธรรมะสงคราม” หรือสงครามระหว่างฝ่ายความดีกับความชั่ว อันเป็นผลสืบเนื่องจากการที่รัฐบาลสยามตัดสินใจเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 กับฝ่ายสัมพันธมิตรอย่างเป็นทางการ โดยชี้ให้เห็นว่านโยบายการสงครามในครั้งนั้นเป็นการตัดสินใจที่ชอบธรรมของพระมหากษัตริย์สยามที่ต้องการผูกพันบาทรัฐผู้รักษาธรรมของสยามในเวทีระหว่างประเทศ การประกอบสร้างความหมายที่ว่านั้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผูกเรื่องหน้าที่ของรัฐอธิปไตยในสังคมนระหว่างประเทศ หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาและเรื่องกฎหมายระหว่างประเทศเข้าไว้ด้วยกัน “ธรรมาธรรมะสงคราม” ในที่นี้จึงเป็นอุปมาการสงครามระหว่าง “ฝ่ายธรรมะ” อันหมายถึงฝ่ายพันธมิตรรวมถึงสยามฝ่ายหนึ่ง กับ “ฝ่ายอธรรมะหรือผู้ร้าย” อันหมายถึงฝ่ายมหาอำนาจกลางอีกฝ่ายหนึ่ง

การสร้างความหมายข้างต้นได้เอื้อต่อการเสริมสร้างพระราชสถานะในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวให้สูงขึ้นในฐานะประมุขของรัฐที่ไม่เพียงตัดสินใจพระราชกฤษฎีกาอย่างถูกต้องจนนำชัยชนะมาสู่ประเทศชาติ แต่ยังเป็นการประกอบสร้างความหมายให้พระองค์มีฐานะเป็น “ธรรมราชาแบบใหม่” ที่อิงทั้งคติความเชื่อทางศาสนาและความคิดทางการเมืองระหว่างประเทศในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20

1) ชัยมงคลคาถากับสยามในสงครามโลกครั้งที่ 1

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้นำชัยมงคลคาถาทางพระพุทธศาสนาหรือ “คาถาพาหุง” มาใช้ประโยชน์ในหลายรูปแบบ ชัยมงคลคาถาเป็นบทสวดสรรเสริญชัยชนะแห่งพระพุทธคุณที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมีเหนือเหล่ามนุษย์และอมมนุษย์ด้วยการทรงไว้ซึ่งธรรมอันเป็นการแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของธรรมานุภาพ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแปลชัยมงคลคาถาบทที่หนึ่งเป็นภาษาไทยด้วยการพระราชนิพนธ์ไว้รูปแบบวสันตดิถีฉันทและพระราชทานให้กองทัพบกไว้ใช้เป็นบทสวดทำนองสรภัญญะ อันเป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายในปัจจุบัน นอกจากนั้นยังทรงดัดแปลงคาถาบาลีในส่วนท้ายที่ว่า “ต้นเตชะสา ภาวะตุ เต ชะยะมังคะลานิ” อันมีความหมายว่า ขอชัยมงคลทั้งหลายจงมีแต่ท่าน ด้วยเดชแห่งพระพุทธชัยมงคลนั้นเถิดฯ เป็น “ต้นเตชะสา ภาวะตุ เต ชะยะสิทธิ นิจจิง”⁵¹⁶ ต่อมาคณาจารย์ได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จารึกลงบนธงชัยเฉลิมพลกองทหารอาสาที่เชิญในงานพระราชสงคราม ณ ทวีปยุโรปเพื่อเป็นขวัญและกำลังใจแก่เหล่าทหาร นอกจากนั้น ยังทรงแปลชัยมงคลคาถาบทที่ 7 หรือ “บทนันทโท” ซึ่งเป็นเรื่องชัยชนะของ

⁵¹⁶ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, จดหมายเหตุรายวันรัชกาลที่ 6, หน้า 140-141.

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเหนือพญานาคราชชื่อนันโทปนันทะ พระองค์ได้ทรงพระราชนิพนธ์แปลเป็นบทสรภัญญะชื่อ “มนตร์สมุทเสนา” พระราชทานแก่กองทัพเรือ

ในพื้นที่ส่วนพระองค์ มีการนำคาถาพาหุงมาแสดงประกอบพระบรมราชานุศาสนีย์แสดงคุณานุคุณ ณ ค่ายหลวงหาดเจ้าสำราญ จังหวัดเพชรบุรี วันที่ 25 พฤษภาคม ค.ศ. 1918 แล้วต่อมาโปรดฯ ให้ตีพิมพ์ในช่วงเดือนกรกฎาคม ปีเดียวกัน⁵¹⁷ ในตอนท้ายของพระบรมราชานุศาสนีย์เป็นเรื่อง “อำนวยการ” พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสอดแทรกเรื่องการส่งกองทหารอาสาเข้าสู่สงครามโดยเปรียบกับการที่พระพุทธเจ้าชนะมาร ดังความตอนหนึ่งที่ว่า

“...ขอความมีชัยจงได้มีแต่บรรดานักรบสยามผู้ตั้งใจทำยุทธเพื่อรักษาธรรมสุจริตและปราบผู้ประทุษร้ายต่อธรรมนั้นจงทุกเมื่อ และถึงแม้ว่าศัตรูจะมีกำลังเข้มแข็งแน่นพญามาร ก็ขอให้ทหารไทยเอาชนะได้ เช่น องค์สมเด็จพระมุนิทร์ชินสีห์ทรงชนะแค้นนั้นเทอญ...”⁵¹⁸

2) อำนาจคือธรรม

“อำนาจคือธรรม” เป็นพระราชนิพนธ์ที่ชี้ให้เห็นว่า เยอรมันเป็นประเทศที่ให้ความสำคัญหลักคิด “อำนาจคือธรรม” ซึ่งนิยมการใช้กำลังและความรุนแรงต่อประเทศที่อ่อนแอกว่า อีกทั้งยังมีพฤติกรรมที่ป่าเถื่อนและไร้มนุษยธรรมมาตั้งแต่อดีต พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในนามรามจิตติซึ่งแสดงตนเป็นพุทธศาสนิกชนได้แสดงความเห็นว่าหลักการดังกล่าวขัดต่อหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา “ราวชาวกับดำที่เดียว”⁵¹⁹

ดังที่กล่าวไปแล้วในบทที่ 5 การเผยแพร่บทความอำนาจคือธรรมเกิดขึ้นในบริบทของการตัดสินใจของฝ่ายรัฐบาลในการเข้าร่วมสงคราม การลงเนื้อหาตอนสุดท้ายคือเรื่อง “ธัมมะเทสสิ ประภาโว” ได้นำเอาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเข้ามาผูกเรื่องกับสถานการณ์สงครามไว้อย่างชัดเจน ดังความที่ว่า

“...นี่เยอรมันแสดงตนว่าปราศจากธรรมะทุกสถาน และความเมตตาปราณมิได้มีติดสันดานเลยทีเดียว วิธีทำสงครามของฝ่ายเยอรมันก็ได้ปรากฏชัดมาเปนนลำดับว่าปราศจากจากมนุษยธรรมอย่างใดๆ ความประพฤติชั่วช้าทารุณในยุทธภูมิทุกภาค ... การหยาบเข้าทารุณ

⁵¹⁷ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ธรรมราชาธิราช: พระบรมราชาชาตและพระราชนิพนธ์เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 225-261.

⁵¹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 261.

⁵¹⁹ รามจิตติ (นามแฝง), อำนาจคือธรรม, หน้า 4

เหล่านี้ ถึงแม้ว่าเยอรมันจะได้ประพุดิแต่เฉพาะแก่ศัตรูของเขาก็ดี แต่เราทั้งหลายผู้มีเมตตา ผังจิตอยู่จะเว้นการติเตียนได้ฤา? ถ้าเว้นได้ก็เท่ากับเห็นด้วยกับผู้ผิด...”⁵²⁰

การวิจารณ์และโจมตีเยอรมนีมีน้ำเสียงที่ทวีความเข้มข้นนับตั้งแต่บทแรกได้ดำเนินมาถึง บทสรุป การอ้างถึงความโหดร้ายป่าเถื่อนของเยอรมนีในแต่ละช่วงประวัติศาสตร์ดำเนินไปพร้อมการ นำเสนอหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาอยู่เป็นระยะเพื่อชี้ให้เห็นว่า เยอรมนีเป็น “ศัตรูของธรรมะ”⁵²¹ รามจิตติได้ยกการที่สหรัฐอเมริกาละความเป็นกลางและประกาศสงครามกับเยอรมนีว่าเป็นการ ปกป้องธรรมและอิสรภาพของมนุษยชาติ ด้วยเหตุนี้สยามในฐานะ “สมาชิกในสมาคมแห่งชาติ เปรียบ เสมือนเป็นญาติร่วมนามสกุลนานาชาติ”⁵²² ก็ไม่อาจเพิกเฉยต่อเยอรมนีที่ไม่อยู่ในธรรมได้อีก ต่อไป ยิ่งไปกว่านั้น ความเป็นกลางอาจก่อให้เกิดความเข้าใจผิดในหมู่นานาชาติได้ สยาม จำต้องแสดงตนที่ชัดเจนและพึงกระทำหน้าที่ตามธรรมที่ควรทำคือการปราบเยอรมนีที่ “ประพุดิ เทียมโหดต่อหน้าโลกโดยปราศจากหิริโอตตปปะ”⁵²³ (ความละอายและความเกรงกลัวต่อบาป-ผู้วิจย) ที่กำลังข่มเหงญาติพี่น้องของสยามในอีกซีกโลกหนึ่ง การประกอบสร้างความหมายสงครามโลกที่ 1 ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ก่อตัวมาอย่างต่อเนื่องจนถึงขั้นสุดท้ายโดยการรื้อ ความรู้สึกผู้อ่านให้เห็นว่าสยามกำลังจะยุติความเป็นกลางไปสู่การเข้าร่วมกับกัลยาณมิตรเพื่อต่อสู้กับ “ศัตรูของโลก” เพื่อพิทักษ์รักษาธรรม ดังตอนท้ายของอำนาจคือธรรมที่ว่า

“ถึงเวลาแล้วที่จะต้องตกลงใจ กรุงสยามตัดทางไมตรีกับเยอรมนีผู้เป็นศัตรูของโลก และ ประกาศตนเข้าข้างฝ่ายผู้ที่ทำสงครามเพื่อป้องกันรักษาความชอบธรรมแห่งโลก ซโยโหหิ! ขอความมี ชัยจง มีแต่ผู้ที่ ตั้งใจปราบปราบเสนียดแห่งโลก และขอให้ธรรมะได้มีชัยแก่อำนาจอันบังอาจ พยายามล้างธรรมะนั้นนั่นเทอญ”⁵²⁴ (ข้อความที่ขีดเส้นใต้ตามต้นฉบับ)

3) ธรรมาธรรมะสงคราม

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์เรื่อง “ธรรมาธรรมะสงคราม” ในช่วงที่สงครามโลกครั้งที่ 1 ยุติแล้ว ที่มาของพระราชนิพนธ์นี้สืบเนื่องมาจากความประทับใจพระราชา หลดทัยบทมงคลวิเสสภกที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระเยาว์ชรัญญวโรรสทรงแสดงถวายโดยทรงยกชาดกใน เอกาทสนิบาตว่าด้วยการสู้รบระหว่างเทวดาสองฝ่าย พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง แสดงพระราชทัศนะในคำนำของ “ธรรมาธรรมะสงคราม” ไว้ว่ามงคลวิเสสภกนั้น “ช่างคล้ายจริงๆ

⁵²⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 1

⁵²¹ เรื่องเดียวกัน.

⁵²² เรื่องเดียวกัน.

⁵²³ เรื่องเดียวกัน.

⁵²⁴ เรื่องเดียวกัน.

กับกิจการที่เป็นไปแล้วในงานมหาสงครามในยุโรป อันพึงจะยุติลงในศกนั้นด้วยความปราศัยแห่งฝ่ายผู้
ที่ละเมิดธรรมะ”⁵²⁵

ใจความสำคัญของธรรมาธรรมะสงครามคือการสู้รบระหว่างเทวดา 2 ฝ่ายที่สถิตอยู่ในสวรรค์
ชั้นกามาพจร ฝ่ายหนึ่งมี “ธรรมเทวบุตร” เป็นผู้นำและอีกฝ่ายหนึ่งมี “อธรรมเทวบุตร” เป็นผู้นำ
เนื้อเรื่องเริ่มต้นในวันเพ็ญอันเป็นวันอุโบสถ ธรรมเทวบุตรที่เป็นตัวละครเอกซึ่งมีภาพลักษณ์แห่งความ
ดีได้เสด็จประพาสโลกมนุษย์เพื่อสั่งสอนธรรมะ ในเวลาเดียวกัน อธรรมเทวบุตรซึ่งเป็นตัวละครที่มี
ภาพลักษณ์แห่งความชั่วร้ายและมีกำลังมากได้ออกประพาสเพื่อชักชวนให้มนุษย์เลิกประพฤติตนตาม
กรอบศีลธรรมอันดีงาม เมื่อตัวละครหลักทั้งสองได้โคจรมาพบกันจนเกิดการโต้เถียงเรื่องการหลีกทาง
แต่ก็ไม่สามารถตกลงกันได้ สงครามของทั้งสองฝ่ายจึงเกิดขึ้น อธรรมเทวบุตรเป็นฝ่ายพ่ายแพ้แม้จะม
ความได้เปรียบ ชัยชนะตกเป็นของฝ่ายธรรมเทวบุตรซึ่งบทพระราชนิพนธ์นี้ให้แง่คิดสำคัญที่ว่าความดี
ย่อมชนะความชั่ว

แม้เนื้อเรื่องจะดำเนินตามขนแบบไทย แต่ธรรมาธรรมะสงครามแฝงนัยยะเรื่องมหาสงคราม
ในยุโรปไว้อย่างแยบยล พระราชนิพนธ์นี้ถือเป็นอุปมาอันดีของสยามกับการเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่
ที่ 1 ฉากของเรื่องที่เป็นการต่อสู้ระหว่างเทวดาทั้งสองฝ่ายเปรียบได้กับสมรภูมิของมหาสงครามใน
ยุโรปโดยฝ่ายธรรมเทวบุตรเปรียบได้กับฝ่ายสัมพันธมิตรที่มีสยามเป็นส่วนหนึ่ง และฝ่ายอธรรมเท
วบุตรเปรียบได้กับฝ่ายมหาอำนาจกลาง ในการดำเนินเรื่องฝ่ายอธรรมเทวบุตร พระบาทสมเด็จพระ
มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงวางบุคลิกของเยอรมนีที่พระองค์ต้องการสื่อสารกับผู้อ่านให้สอดคล้องกับ
เนื้อหาที่พระองค์เคยโจมตีเยอรมนีในพระราชนิพนธ์อื่นโดยเฉพาะเรื่อง “อำนาจคือธรรม” เช่นความ
ตอนหนึ่งที่ว่า “ผู้ใฝ่ซึ่งอำนาจ ก็ต้องอาจและหาญกล้า ใครขวาง ณ มรรคา ก็ต้องปองประหาร
พลัน”⁵²⁶ หรืออีกตอนหนึ่งที่ว่า “ใครมีกำลังอ่อน ก็ต้องแพ้ผู้มีแรง ใครเดชะสำแดง ก็จะมีสมอรรณ
ปอง”⁵²⁷

ความตอนอื่นยังสะท้อนสถานการณ์ช่วงต้นสงครามโลกครั้งที่ 1 ที่ว่าฝ่ายมหาอำนาจกลางม
ความได้เปรียบในสมรภูมิต่อฝ่ายสัมพันธมิตรเนื่องด้วยความเหนือกว่าทางยุทธวิธีและอาวุธ
ยุทธโศปกรณ์ ดังที่ทรงจำลองสถานการณ์สงครามลงในพระราชนิพนธ์ที่ว่า

⁵²⁵ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ธรรมราชาธิราช: พระบรมราชาชาตและพระราชนิพนธ์เกี่ยวกับ
พระพุทธศาสนาของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 330.

⁵²⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 347.

⁵²⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 349.

“ฝ่ายทัพออธรรมราญรอน	ห้าวหาญชาญสมร
ฝ่ายธรรมะอดิหนาระอาใจ	
ธรรมะสลตหฤทัย	คิดว่าตนไซรั
จะไม่ชนะตั้งถวิล	
จะต้องทนคูคำหมิ่น	และต้องยอมยิน
ให้ทางแก่ฝ่ายออธรรม	
แต่ว่าเดชะกุศลกรรม	มาช่วยฝ่ายธรรม
แลเห็นถนัดอัศจรรย์” ⁵²⁸	

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจำลองการเปลี่ยนแปลงสถานการณ์สงครามอันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการที่หมู่ประเทศเป็นกลางหันมาเข้าด้วยกับฝ่ายสัมพันธมิตรด้วยประเทศเหล่านี้ล้วนยึดถือความถูกต้องและค่านึงถึงศีลธรรม ฝ่ายธรรมหรือฝ่ายสัมพันธมิตรที่ทำสงครามเพื่อรักษาธรรมมาแต่ต้นจึงได้รับ “กุศลกรรม” อันเนื่องมาจากการกระทำแต่กรรมดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเข้าร่วมสงครามของสหรัฐอเมริกาได้กลายเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญรวมถึงการที่สยามผูกพันบาทรัฐเข้าไปในสงครามได้กลายเป็นแรงหนุน “กุศลกรรม” ให้แก่ฝ่ายสัมพันธมิตรซึ่งถือเป็นเรื่อง “แลเห็นถนัดอัศจรรย์” จนส่งผลให้ฝ่ายสัมพันธมิตรชนะสงครามในเวลาต่อมา ในช่วงท้ายสงคราม “ออธรรมหน้ามิดโดยพลัน มีอานั่งม่น อยู่บนบัลลังก์มณี”⁵²⁹ จนท้ายที่สุดออธรรมะเทวบุตรก็ “พลัดตกหกละเอียดทันที ถึงพื้นปถพี และดินก็สูบซ้าลง”⁵³⁰ ซึ่งสะท้อนถึงพระราชทัศนะในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงเห็นว่าฝ่ายมหาอำนาจกลางโดยเฉพาะเยอรมนีเป็นประเทศที่หลงอำนาจจนประสพความพราชัยในสงครามและสูญเสียเกียรติยศ เหตุที่ฝ่ายธรรมะเทวบุตรได้รับชัยชนะก็เพราะ “กุศลกรรม” ที่ประพฤติตามธรรม ซึ่งมีความเป็นไปได้อย่างสูงที่ทรงหมายถึงการประพฤติตามธรรมระหว่างประเทศในความหมายของกฎหมายระหว่างประเทศซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญมาตั้งแต่แรกสงคราม

ในตอนท้ายของพระราชนิพนธ์นี้ยังแฝงเรื่องเยอรมนีไว้อย่างชัดเจน ดังจะเห็นได้จากคำประพันธ์ที่มีชุดคำที่ใช้ในการโจมตีเยอรมนีอยู่เสมอ ดังจะเห็นได้จากตอนหนึ่งที่ว่า

“เชื่อถือกำลังแสน-	ยะจะขึ้นเป็นหัวโจก
หวังครองประดาโลก	และเป็นใหญ่ในแดนดิน
สัญญามิตรามั่น	ก็จะเรียกกระดาศขึ้น

⁵²⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 354.

⁵²⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 354.

⁵³⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 354.

ละทิ้งธรรมะสิ้น	เพราะอ้างคำว่าจำเป็น
หญิงชายและทารก	ก็จะตกที่ลำเค็ญ
ถูกราญประหารเห็น	บมมีอะไรขวาง” ⁵³¹

(ข้อความขีดเส้นใต้ตามต้นฉบับ)

ข้อความที่ขีดเส้นใต้ข้างต้นล้วนสะท้อนพฤติกรรมของเยอรมนีที่ทรงมีพระราชวิจารณ์อยู่ อย่างเสมอไม่ว่าจะเป็นเรื่อง “หวังครองประดาโลก” อันสะท้อนนโยบายการขยายอำนาจ การละเมิด กฎหมายระหว่างประเทศที่เยอรมนีมองว่าเป็นเพียง “กระตาดขึ้น” หลักการ “ความจำเป็นไม่รู้จัก กฎหมาย” ตลอดจนความไร้มนุษยธรรมของเยอรมนีในสงครามที่ถูกผลิตซ้ำตลอดช่วงสงคราม ใน เวลาต่อมา มีการเผยแพร่ธรรมาธรรมะสงครามในภาษาอังกฤษโดยใช้ชื่อว่า “Right is Right” เพื่อล้อกับ “Might is Right” หรืออำนาจคือธรรมอันเป็นข้อความที่มักทรงใช้เป็นเครื่องโจมตีการ กระทำของเยอรมนีอยู่เสมอ

1) ดุสิตสมิต

ดุสิตสมิตซึ่งออกเผยแพร่ในช่วงหลังสงครามได้มีทำให้ “จินตกรรมธรรมยุท” นักแน่นขึ้น ในโคลงพระราชนิพนธ์ชื่อ “ธัมมะกาโม ภาโว โหติ” อันมีความหมายว่า “ผู้ใคร่ธรรมเป็นผู้เจริญ ผู้ซึ่ง ธรรมเป็นผู้เสื่อม” และ “ธัมมะเทสสิ ปราภาโว” แปลว่า ผู้เกลียดธรรมย่อมเป็นผู้เสื่อม พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้พุทธศาสนสุภาษิตนี้อธิบายพฤติกรรมของเยอรมนีที่ นำไปสู่การพ่ายแพ้ในสงคราม ดังที่ว่า

“ผู้พินาศครั้งใหญ่ครั้ง เยอรมัน

มุ่งจิตคิดอาธรรม ช่มหล้า

ประเทศพวกสัมพันธมิตร

สุจริตรักธรรมกล้า กลั่นแก้วกลางสนาม”⁵³²

และ

“เยอรมันเมาไม่ห่ม

เชื้อฤทธิ์ทหารหาญ ชุนमार

เชื้อปืนใหญ่ยิงผลาญ เศึกกล้า

เชื้อปืนใหญ่ยิงผลาญ เชื้อพิษ ไออี

⁵³¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 357-358.

⁵³² พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, โคลงสุภาษิต จากหนังสือพิมพ์ดุสิตสมิต (พิมพ์แจกในการทำบุญ 100 วันคุณ พระนมทัต พึ่งบุญ ณ กรุงเทพ วันที่ 1 กรกฎาคม พ.ศ. 2462), หน้า 1

ทิ้งทอธรรมท้าวหล้า

เล็กถ้วนทางคน”⁵³³

คำประพันธ์ สะใจ

ไกเซอร์พร้อมพวกพ้อง	พันธุ์พงศ์
สู้ศึกพินาคลง	ราบแล้ว
ทำผิดคิดการอง	เฮี้ยนฮั่น เฮี้ยวแฮ
ยมพบาลไม่แคล้ว	จะต้องการตัว
ไทยเราควรแซ่ซร้อง	ไซโย
เพราะว่ายักษ์ตัวโต	จักม้วย
เสียแรงที่คนโปร	ตัวมาก
ธรรมะไม่เข้าด้วย	กับผู้ผิดธรรม ⁵³⁴

ในเมืองจำลองดุสิตธานี พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสมมติพระองค์ในสองบทบาทคือ “นายราม ณ กรุงเทพ” ผู้ประกอบอาชีพทนายความ ส่วนอีกบทบาทหนึ่งคือ “พระรามราชมุนี” เจ้าอาวาสวัดธรรมาริปไตยซึ่งแสดงบทบาทสมมติในการแสดงธรรมเทศนาประกอบด้วยเรื่องความสำเร็จเรื่องสงครามของสยามอยู่เสมอ ตลอดจนการเป็นผู้นำการประกอบพิธีการบำเพ็ญกุศลให้เหล่าทหารอาสาที่เสียชีวิตในงานพระราชสงครามซึ่งมีจำนวนทั้งสิ้น 18 นาย ณ วัดธรรมาริปไตยอันเป็นวัดจำลอง พระธรรมเทศนาตอนหนึ่งของพระรามราชมุนีได้กล่าวถึงการสงครามที่อิงกับหลักธรรมพระพุทธศาสนาได้กล่าวได้ว่า

“...งานมหาสงครามที่ได้เกิดมีขึ้น ณ ทวีปยุโรป ระหว่างเยอรมนีกับสัมพันธมิตรสหายฝ่าย 1 ประเทศสัมพันธมิตร มีอังกฤษและฝรั่งเศสฝ่าย 1 นั้น ได้บังเกิดขึ้นก็เพราะฝ่ายเยอรมนีกับสัมพันธมิตรสหายของประเทศนั้นมีความอึดเอิบกำเริบฤทธิ์ คิดหวังใช้แสนยานุภาพเพื่อบารบโลกทั้งหลายให้อ่อนน้อมยอมอยู่ในอำนาจ ฝ่ายสัมพันธมิตรจึงต้องจับศัสตราวุธขึ้นป้องกันรักษาอิสรภาพแห่งนานาชาติ ไซแต่เท่านั้น ฝ่ายเยอรมันและสัมพันธมิตรได้สำแดงตนปรากฏในเมื่อบังเกิดงานมหาสงครามขึ้นแล้วไม่ช้า ว่าเป็นผู้มุ่งหมายทำลายธรรมนิติและธรรมจารีตอันเป็นสิ่งนิยมแห่งอารยประเทศทั้งหลาย ฉะนั้น ฝ่ายสัมพันธมิตรจึงได้ชื่อว่าเป็นผู้

⁵³³ เรื่องเดียวกัน หน้า 2

⁵³⁴ “สะใจ” ดุสิตสมิต เล่ม 1 ฉบับที่ 2 (ธันวาคม-มกราคม-กุมภาพันธ์ พ.ศ.2461) หน้า 21.

มุ่งหมายต่อสู่ความรุกรานแห่งอำนาจธรรม สนับสนุนธรรมไว้มิให้ตกต่ำไปได้เพราะความ
ผจญแห่งธรรม เนื่องด้วยการสนับสนุนธรรมะนี้...”⁵³⁵

พระราชราชมุนีชี้ให้เห็นว่า การสังฆการไปร่วมการรบเป็นการ “สำแดงความจงรักภักดี
ปรากฏแก่ตาโลกนับว่าเป็นการเผยแพร่พระเกียรติยศพระเดชานุภาพแห่งสมเด็จพระมหากษัตริราช
เจ้าของชาวไทย อีกทั้งเชิดชูเกียรติศักดิ์ของชาติไทย...”⁵³⁶ การเสียชีวิตของนายทหารไทยถือเป็นการ
สละชีพเพื่อรักษาธรรมและได้เชิดชูเกียรติยศแห่งชาติ “โดยได้ไปสนับสนุนธรรมะแห่งโลก ต่อสู้อำนาจ
แห่งธรรมจนได้มีชัยชนะแล้ว”⁵³⁷ แม้แต่ชื่อวัตรธรรมาธิปไตยเองก็อาจเป็นเครื่องสะท้อนความหมาย
เรื่องการถือธรรมเป็นใหญ่ตามหลักพระพุทธศาสนาที่เรียกว่า “อธิปไตย 3” อันประกอบด้วย
อตฺตธาธิปไตย โลกธาธิปไตยและธรรมาธิปไตย

6.3 การประกอบพิธีกรรมอันเกี่ยวเนื่องกับสงครามโลกครั้งที่ 1

แง่มุมหนึ่งที่น่าสนใจในการศึกษาเรื่องสยามกับสงครามโลกครั้งที่ 1 คือเรื่องการประกอบพิธี
กรรมการสงครามตามแบบโบราณราชประเพณี มิควรลืมน่าในเวลานั้น การสงครามที่สยามเข้าไปมี
ส่วนร่วมก็เป็นสงครามสมัยใหม่ที่หาใช้การยกทัพจับศึกตามแบบรัฐจาริตที่พระเจ้าแผ่นดินต้องทรงนำ
ทัพออกศึกด้วยพระองค์เอง แต่กระนั้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวก็โปรดที่จำลอง
พระองค์ให้เป็นเช่นบุรพกษัตริย์นักรบและจินตกรรมสงครามโลกให้เป็นแบบแผนแบบจาริต ดังนั้นจึง
โปรดฯ ให้มีพระราชพิธีเกี่ยวกับการสงครามทั้งในช่วงประกาศสงครามและการฉลองชัยชนะที่
น่าสนใจอย่างยิ่ง

อนึ่ง กิจกรรมหนึ่งที่เกี่ยวกับสงครามโลกครั้งที่ 1 ซึ่งควรนำมากล่าวถึงเป็นเบื้องต้นก่อนคือ
การถวายพระยศทางทหารระดับสูงระหว่างประมุขของอังกฤษกับสยาม แม้ในเวลานั้นสยามประกาศ
ความเป็นกลางเรียบร้อยแล้ว แต่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานทรัพย์สินส่วน
พระองค์เพื่อช่วยเหลือภรรยาหม้ายและบุตรของทหารในกองทหารราบเบาเดอรัมที่เสียชีวิตจาก
สงครามโดยทรงให้เหตุผลว่าทรงผูกพันด้วยทรงเคยรับราชการในหน่วยงานนี้มาก่อน อย่างไรก็ตาม
กิจกรรมดังกล่าวได้ถูกโจมตีว่าสยามเอนเอียงไปในฝ่ายสัมพันธมิตรและมีได้เป็นกลางอย่างแท้จริง แต่

⁵³⁵ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ธรรมราชธีรราชา: พระบรมราโชวาทและพระราชนิพนธ์เกี่ยวกับ
พระพุทธศาสนาของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 269.

⁵³⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 270.

⁵³⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 272.

พระองค์ก็ทรงมีพระราชกระแสในเรื่องดังกล่าวว่า เป็นเรื่องที่ไตร่ตรองมาก่อนแล้วด้วยการทูลปรึกษากรมพระเทววงศ์โรปการและทรงได้รับคำตอบว่าไม่ผิดความเป็นกลาง⁵³⁸

ผลสืบเนื่องจากการพระราชทานความช่วยเหลือครั้งนั้น สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอริยรังษแห่งอังกฤษทรงมีพระราชโอรสโอรสทูลอัญเชิญพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ทรงรับพระอิสริยยศเป็นนายพลเอกพิเศษแห่งกองทัพบกอังกฤษและทูลให้ทรงฉลองพระองค์เครื่องแบบทหารของกรมทหารเบาเดอรัมหากมีพระราชประสงค์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชโอรสทูลขอขอบพระทัย และทูลเชิญให้พระเจ้าอยู่หัวรับพระราชทานอิสริยยศเป็นนายพลเอกพิเศษแห่งกองทัพสยามเช่นเดียวกัน กิจกรรมดังกล่าวถือเป็นคราวแรกที่ประมุขของมหาอำนาจตะวันตกกับประมุขของตะวันตกมีการแลกเปลี่ยนยศทางทหารในระดับสูง ยังความปลาบปลื้มพระราชหฤทัยยิ่งนักที่ไม่เพียงยกสถานะของกองทัพสยามที่แม้จะมีขนาดเล็ก “แต่มีคุณวุฒิพอที่จะนับเข้าในหมู่กองทัพของชาติต่างๆในสกลโลกนั้นได้”⁵³⁹ แต่ยังเป็นการยกสถานะพระเจ้าแผ่นดินของโลกตะวันออกให้เสมอด้วยพระเจ้าแผ่นดินของโลกตะวันตกด้วยการสานสัมพันธ์ที่แนบแน่นดังที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปรียบเปรยไว้ว่า “ยื่นพระหัตถ์ข้ามมหาสมุทรมารับมือข้าพเจ้า”⁵⁴⁰ ต่อมา ได้มีการจัดการสมโภชพระอิสริยยศนายพลเอกแห่งกองทัพบกให้แก่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ ศาลาว่าการกระทรวงกลาโหม เมื่อวันที่ 8 พฤศจิกายน ค.ศ. 1915⁵⁴¹

ในทางหนึ่ง การแลกเปลี่ยนยศดังกล่าวได้สร้างความหมายให้แก่สยามตามพระราชประสงค์ที่ต้องการยกสถานะของประเทศให้เกียรติเสมอด้วยตะวันตก ดังที่พระองค์ทรงแสดงพระราชดำริว่า “ชาติไทยเรานี้สมควรได้รับความเชื่อถือและนับหน้าถือตา”⁵⁴² และในอีกทางหนึ่งยังเป็นการระบุพระองค์เข้ากับฝ่ายสัมพันธมิตรโดยพฤตินัยและสะท้อนพระราชนิยามที่โปรดอังกฤษเป็นพื้นอยู่แต่ก่อน

6.3.1 พิธีกรรมประกาศสงคราม

นอกเหนือจากการเตรียมนำสยามเข้าสู่สงครามตลอดช่วงเดือนปลายเดือนพฤษภาคมจนถึงกลางเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1917 แล้ว ในอีกด้านหนึ่ง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง

⁵³⁸ สุจิตรา ศิริโปล์, พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับสงครามโลกครั้งที่ 1, หน้า 35.

⁵³⁹ “คำเสนาบดีกระทรวงกลาโหมกราบบังคมทูล ในงานถวายพระกระยาหารสมโภช ณ ศาลาว่าการกลาโหม วันที่ 8 พฤศจิกายน พุทธศักราช 2458” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 32 (5 ธันวาคม พ.ศ. 2458): 2032.

⁵⁴⁰ พระราชดำรัสตอบเสนาบดีกระทรวงกลาโหมในงานถวายพระกระยาหารสมโภชที่ศาลาว่าการกลาโหม ณ วันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2458, หน้า 142

⁵⁴¹ ดู “คำเสนาบดีกระทรวงกลาโหมกราบบังคมทูล ในงานถวายพระกระยาหารสมโภช ณ ศาลาว่าการกลาโหม วันที่ 8 พฤศจิกายน พุทธศักราช 2458” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 32 (5 ธันวาคม พ.ศ. 2458): 2030-2033.

⁵⁴² เรื่องเดียวกัน

เตรียมการประกอบพิธีกรรมสงครามตามความเชื่อทางศาสนาและไสยศาสตร์ไว้ด้วยดังจะเห็นได้จากการโปรดฯ ให้หาฤกษ์ยามประกาศสงคราม การเลือกฉลองพระองค์ตามแบบจอมทัพ ตลอดจนการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาและความเชื่อ กระบวนการดังกล่าวเริ่มต้นจากการหาฤกษ์ยามเพื่อประกาศสงคราม ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ เสวกเอก พระยาโหราธิบดี ทำหน้าที่หาพิไชยฤกษ์ ในเบื้องต้น มีการทูลเกล้าฯ ถวายพระฤกษ์ซึ่งเป็นการคำนวณวันเวลาโดยการผูกดวงพระชะตากับดวงเมืองกรุงเทพมหานครเพื่อทรงเลือกจำนวน 3 ฤกษ์ ได้แก่ วันอาทิตย์ที่ 22 กรกฎาคม วันอาทิตย์ที่ 29 กรกฎาคม และวันอาทิตย์ที่ 26 สิงหาคม ปีเดียวกัน⁵⁴³ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลือกฤกษ์ประกาศสงครามเป็นวันที่ 22 กรกฎาคมซึ่งตรงกับวันขึ้น 3 ค่ำเดือน 9 ฤกษ์ยามดังกล่าวตามที่ปรากฏในคำกราบบังคมทูลของพระยาโหราธิบดีนั้นเป็นสวัสดิมงคลและแก่พระเคราะห์ไปอีกทางหนึ่งด้วย ดังความตอนหนึ่งว่า

“... เพื่อระงับเหล่าราชศัตรูทั้งหลายภายนอกในที่พยายามตาม ระเบียบพระราชกฤษฎีกานี้นั้นๆ จักได้ลบล้างความคิดกลับตั้งจิตรสรรเสริญเยินยอพระเกียรติให้ปรากฏไพศาลไปในทิศานุทิศ ทั้งราชบริพารผู้ใหญ่ผู้น้อยก็จักจงรักภักดีถนอมพระราชหฤทัยมิให้ขุ่นเคืองเบียดยุคลบาท แลไพร่ฟ้าประชาราษฎร์ก็จักได้รับความร่มเย็นโดยพระบรมโพธิสมภารปกเกล้าทั่ว ทั้งพระราชอาณาจักรสยาม”⁵⁴⁴

ในการดังกล่าว พระยาโหราธิบดีได้กราบบังคมทูลให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเครื่องขัตติยในยามศึกและทรงประกอบพิธีกรรมพินิจไม่ข่มนามตามแบบโบราณราชประเพณีดังมีรายละเอียดว่า

“... ครั้นได้ครุชานามมหาพิไชยฤกษ์เปนศุภนิมิตร์มหามงคลแล้ว ขอพระราชทานอัญเชิญเสด็จสู่เบื้องมหามงคลทิศทักษิณก่อน แล้วจะได้ทรงผลัดพระภูษาแลฉลองพระองค์ล้วน แล้วไปด้วยสีแดง แลจะได้ทรงตั้งสัตยาธิษฐานตามพระราชประสงค์ แล้วพ่อนพระอัสสัสาสะปัสสัสาสะดูว่า ถ้าคล่องโดยเบื้องใด ขออัญเชิญทรงย่างพระบาทเบื้องนั้น เหยียบเหนือใบอังกู หรือ ใบไถให้หรือใบมะค่าไถใบเซอร์ใบกะฐินในฝรั่ง ทรงประทับเหนือใบมะตูม พระหัตถ์ทรง ถือใบยอ พระกรรณทรงทัดใบสน ตามพระราชประเพณีแบบอย่างมหาพิชัยสงครามแห่งองค์สมเด็จพระบรมมหาจักรพรรดิภัทรราชเจ้าสืบๆมา”⁵⁴⁵ (ข้อความที่ขีดเส้นใต้โดยผู้วิจัย)

⁵⁴³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 ต 15.6/1 พระยาโหราธิบดีกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 6 กรกฎาคม พ.ศ. 2460.

⁵⁴⁴ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 ต 15.6/1 พระยาโหราธิบดีกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 8 กรกฎาคม พ.ศ. 2460.

⁵⁴⁵ เรื่องเดียวกัน

หลังทรงลงพระปรมาภิไธยประกาศสงครามกับฝ่ายมหาอำนาจกลางเมื่อเวลาเที่ยงคืนของวันที่ 22 กรกฎาคม ค.ศ.1917 ณ พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทอย่างเป็นทางการแล้ว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้เสด็จลงและปรากฏพระองค์ในวันถัดมาด้วยฉลองพระองค์ที่ทรงขนานนามว่า “พระมหาพิชัยยุทธ” แล้วเสด็จพระราชดำเนินไปทรงนมัสการพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร และทรงสักการะพระบรมมณฑลทั้ง 5 รัชกาลในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในการดังกล่าวโปรดให้มีการฉายพระบรมฉายาลักษณ์ที่ทรงเครื่องพระมหาพิชัยยุทธพร้อมทรงถือพระแสงดาบคาบค่ายในพระหัตถ์ซ้าย การเลือกแสดงพระองค์ในชุดดังกล่าวได้สะท้อนนัยยะที่สำคัญสองประการคือการแสดงพระองค์ในฐานะพระมหากษัตริย์ซึ่งเป็นจอมทัพสยามผู้ทำหน้าที่ปราบอริราชศัตรูตามแบบโบราณราชประเพณีดังพระราชกรณียกิจของพระเจ้าแผ่นดินแต่ครั้งก่อนที่เสด็จออกศึกด้วยพระองค์ ในประการต่อมา การประกาศสงครามในครั้งนั้นเป็นสงครามสมัยใหม่ที่อิงตามกฎกติกาแห่งการทำสงครามตามแบบแผนของสังคมระหว่างประเทศ การประกาศสงครามและการปรากฏพระองค์ข้างต้นจึงเป็นการแสดงความหมายสงครามแบบรัฐจารีตที่ซิมิลิงและศักดิ์สิทธิ์บนพื้นฐานของการทำสงครามแบบสมัยใหม่จึงมีความน่าสนใจอย่างยิ่ง⁵⁴⁶

แม้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจะมีได้นำทัพออกรบด้วยพระองค์เองตามขนบจารีต แต่พระองค์ก็ทรงใช้การปรากฏพระองค์ด้วยเครื่องทรงมหาพิชัยยุทธมาแสดงความหมายทางการเมืองที่พระองค์ทรงทำหน้าที่เป็นจอมทัพนำเหล่าทหารออกสู่สมรภูมิ “เหมือนกษัตริ์อารยะก็ ก่อนแท้ทุกองค์”⁵⁴⁷ การประกอบพิธีกรรมข้างต้นเกิดขึ้นในการประกาศสงครามบนเส้นทางก้าวตัวเป็นรัฐสมัยใหม่ที่สยามรับเอาชุดความคิดแบบตะวันตกเข้ามาปรับใช้ในการปรับปรุงประเทศ แต่กระนั้นการดำรงอยู่ของพิธีกรรมโบราณที่อิงความเชื่อทางศาสนาก็ยังมีได้จางหาย สิ่งที่ควรพิจารณาประกอบในที่นี้คือหลังจากศึกเชียงตุงในสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา สยามมิได้เผชิญหน้ากับการทำสงครามระหว่างประเทศเป็นเวลาราวกึ่งศตวรรษ วิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 เองก็เป็นเพียงการปะทะกันทางทหารที่มีได้เป็นสงครามเต็มรูปแบบ ดังที่นักวิชาการด้านไทยศึกษาอย่างเบเนดิกท์ แอนเดอร์สันกล่าวไว้ อย่างเฉียบคมว่าสยามมีเพียงหยุดเกี่ยวข้องกับการสงครามเท่านั้นแต่ยังไม่คิดจะทำสงครามอย่าง

อนึ่ง ผู้วิจัยมีข้อสังเกตเพิ่มเติมว่า การให้เหตุผลประกอบฤกษ์ยามตามที่พระยาโหราธิบดีได้ทูลเกล้าฯ นั้น มีเนื้อความที่แตกต่างกันไป กล่าวคือ ฤกษ์วันที่ 29 กรกฎาคม มีการอธิบายว่าเป็นฤกษ์ศัตรูพ่าย ส่วนฤกษ์วันที่ 26 สิงหาคม เป็นฤกษ์ชนะสงคราม และพระเกียรติปรากฏ ปราศจากศัตรูทุกทิศ แต่ส่วนฤกษ์วันที่ 22 กรกฎาคม มีข้อความมากกว่าฤกษ์ทั้งสองดังที่ปรากฏข้างต้นซึ่งแสดงนัยยะของการใช้ฤกษ์ยามแก่พระเคราะห์ที่ทรงเผชิญปัญหาทางการเมืองทั้งในมิติภายในและภายนอกก็เป็นได้

⁵⁴⁶ ข้อคิดเห็นนี้ ผู้เขียนได้รับประโยชน์จากการสนทนาและบทความของ รศ.ดร.ศุภมิตร ปิติพัฒน์ อาจารย์ประจำภาควิชาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ดูเพิ่มเติม ศุภมิตร ปิติพัฒน์. “อ่านงานพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 6 เกี่ยวกับมหาสงคราม” [ออนไลน์] <https://www.the101.world/read-rama-vi-great-war/?fbclid=IwAR3PQk0QlgCcv-chtWwmpw0CJPLZjsFA4PtOXdeOknE5GrovgRg-r7MqeBg>

⁵⁴⁷ วรสมิต (นามแฝง) “โคลงสุภาวดี” *ดุสิตสมิต* เล่มที่ 1 ฉบับพิเศษ หน้า 19-20

จริงจังกด้วย⁵⁴⁸ เพราะฉะนั้น ความศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวกับการสงครามจึงมิได้ถูกนำมาประกอบพิธีกรรมตามแบบรัฐจารีต อีกทั้งอาจเป็นเพราะสยามต้องการแสดงความ “ศิวิไลซ์” ตามแบบตะวันตก

การประกอบพระราชพิธีประกาศสงครามของสยามเมื่อ ค.ศ. 1917 นั้นอาศัยแบบแผนการประกอบพิธีกรรมสงครามตามแบบโบราณราชประเพณีทั้งที่การเข้าร่วมในครั้งนั้นเป็นเพียงการแสดงสถานภาพของประเทศในสงครามแต่ยังไม่มีแผนการการให้ความช่วยเหลือฝ่ายสัมพันธมิตรที่ชัดเจนหรือแม้แต่การส่งกองกำลังทหารเข้าร่วมรบแต่ประการใด การประกอบพระราชพิธีเกิดขึ้นเพื่อสนองพระราชานิยมในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นสำคัญ เนื่องด้วยการสงครามถือเป็นยุทธประเพณีที่แสดงถึงบารมีของผู้ปกครองในชนบรัฐจารีต เมื่อมีการสงครามเกิดขึ้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงใช้สถานการณ์เช่นนี้เป็นเครื่องแสดงออกถึงบารมีของพระเจ้าแผ่นดินในการทำศึกสงครามด้วยการจัดพระราชพิธีโบราณในพื้นที่สาธารณะให้เป็นที่ประจักษ์ต่อสายตาประชาชนและประชาคมระหว่างประเทศ

6.3.2 พิธีกรรมฉลองชัยชนะจากสงคราม

เมื่อสงครามโลกครั้งที่ 1 ได้ดำเนินมาถึงช่วงท้ายและเยอรมนีได้ลงนามสงบศึกเมื่อวันที่ 11 พฤศจิกายน ค.ศ. 1918 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยินดีเป็นอย่างยิ่งที่สยามได้ชัยชนะร่วมกับฝ่ายสัมพันธมิตรจึงมีพระบรมราชโองการให้เจ้าพระยาธรรมาธิกรณาธิบดี เสนาบดีกระทรวงวังจัดพิธีฉลองชัยชนะแห่งสงครามอย่างยิ่งใหญ่ โดยทรงแสดงให้เห็นว่าชัยชนะของสยามกับฝ่ายสัมพันธมิตรเป็นผลมาจากเดชอำนาจแห่งพระรัตนตรัยที่คุ้มครองประเทศผู้ถือ “สัมมาทิฐิธรรม” (ความเห็นชอบ) และด้วยบุญญาภพของพระมหากษัตริย์ในพระบรมราชวงศ์จักรีทุกพระองค์ที่ทรงคุ้มครองสยามให้รอดพ้นจากภัยอันตรายและได้รับชัยชนะจากสงคราม ในเวลาต่อมาโปรดฯ ให้จัดพิธีแสดงความรำลึกพระรัตนตรัยและพระบุญญาบารมีของพระมหากษัตริย์ที่ทรงสนามหลวงตลอดจนเชิญผู้แทนรัฐบาลจากประเทศฝ่ายสัมพันธมิตรเข้าร่วมพิธีดังกล่าวด้วย⁵⁴⁹

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ประกอบพระราชพิธีเพื่อฉลองชัยชนะเป็นเวลา 2 วันระหว่างวันที่ 1 -2 ธันวาคม ค.ศ. 1918 ตามการคำนวณฤกษ์ยามทางโหราศาสตร์ที่โหราจารย์แห่งราชสำนักนำขึ้นทูลเกล้าฯ โดยวันแรก มีการทำน้ำมูรธาภิเษกสรลงสนาน ณ พระที่นั่งดุสิตาภิรมย์ ส่วนวันที่สองเป็นพิธีทางศาสนาพราหมณ์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จ

⁵⁴⁸ เบเนดิกต์ แอนเดอร์สัน, *ศึกษารัฐไทย ย้อนสภาวะไทยศึกษา: รวมบทความและปาฐกถาว่าด้วยการเมืองไทยสมัยใหม่* (นนทบุรี: ฟ้าเดียวกัน, 2558), หน้า 16.

⁵⁴⁹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 ต 15.6/3 “(ร่าง) หมายกำหนดการพระราชพิธีประถมกรรม นมัสการพระรัตนไตร บวงสรวงอดีตมหาราชาธิราชมหากษัตริย์บรมราชวงศ์ ธันวาคม พระพุทธศักราช 2461”

ออกและกระทำพิธีพืชมไ้ม้ข่มนาม จากนั้นเสด็จพระราชดำเนินจากพระบรมมหาราชวังมายังมณฑลพิธีที่สนามหลวง ตามคำกราบบังคมทูลของโหราหลวง วันเวลาที่นำขึ้นทูลเกล้าฯ เพื่อประกอบพิธีนั้นมีความสำคัญในทางโหราศาสตร์และความเป็นสิริมงคลแก่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วยการให้เหตุผลประกอบว่า

“...โดยทางสุริยคติกาลซึ่งตรงกับวันจันทรคติวารฤดีตามคัมภีร์จตุรงคโชคโหราศาสตร์นิยมว่า พระฤกษ์วันนี้ประกอบไปด้วยจตุรงคโชคเป็นมหาอุดมอันประเสริฐ จะทรงทิวพระราชนิพนธ์อักษรนิพนธ์แลกรีกไกรไพศาลแห่งพระบรมเดชาภาพไปทั่วรัฐทิศ เหล่าราชศัตรูหมู่ปัจจามิตรเก่าใหม่ที่คิดเบียดเบียนพระราชอาณาจักรแลพระบรมเดชาภาพด้วยประการใดๆ จักบังเกิดมหาภัยพ่ายแพ้พระบรมโพธิสมภารทุกเมื่อ...”⁵⁵⁰

ในวันที่ 2 ธันวาคม ค.ศ. 1918 พร้อมทั้งประกาศให้วันดังกล่าวเป็นวันหยุดราชการพิเศษเพื่อให้ข้าราชการและประชาชนได้ร่วมใจกันกระทำพิธีนมัสการพระรัตนไตรและบวงสรวงอดีตพระมหากษัตริย์ในบรมราชจักรวงศ์ พร้อมกันนั้นยังได้มีการเตรียมประกอบพระราชพิธีประณมกรรมอันเป็นโบราณราชประเพณีซึ่งมีนัยยะของการแสดงชัยชนะเหนือฝ่ายตรงข้ามดังเช่นที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารสมัยกรุงศรีอยุธยา⁵⁵¹ แม้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ จะมิได้ทรงนำทัพไปออกรบดังเช่นพระเจ้าแผ่นดินในอดีต แต่พระองค์ได้เปรียบการส่งกองทหารอาสาไปในงานมหาสงครามในทวีปยุโรปเป็นดังพิธีปฐมกรรมที่พระเจ้าแผ่นดิน “ได้ต่อพระบาทออกไปเหยียบราชศัตรูแทน

⁵⁵⁰ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 ต 15.6/3 หนังสือกราบบังคมทูลเรื่องพระฤกษ์สำหรับประกอบพิธีปฐมกรรมของพระยาโหราธิบดี ลงวันที่ 23 พฤศจิกายน พ.ศ.2461.

⁵⁵¹ เมื่อพิจารณาพิธีประณมกรรมที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาแล้วจะพบความไม่ชัดเจนหลายประการ ในประเด็นแรก มักมีความเข้าใจกันว่าพิธีประณมกรรมเป็นการประหารศัตรูแล้วนำเลือดมาล้างพระบาทถวายแด่องค์จอมทัพ ดังที่มีการบรรยายถึงพิธีดังกล่าวในสมัยสมเด็จพระนเรศวรเมื่อคราวตีเมืองละแวกสำเร็จและโปรดเกล้าฯ ให้ “ตั้งการพิธีประณมกรรมโดยสาตราพระโหราธิบดีซึ่งพอพราหมณ์จัดแจงการนั้นเสร็จ จึงอัญเชิญสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นบนเกย เจ้าพนักงานองครักษ์เอาตัวพระยาละแวกเข้าได้เกยตัดศีรษะ เอาถาดรองโลหิตขึ้นไปชำระพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว พระโหราธิบดีก็ลั่นฆ้องชัย ชีพพอพราหมณ์เป่าสังข์ ประโคม ดุริยดนตรี ถวายมูรธาภิเษก ทรงอาเศียรภาพโดยสาตราพิธีเสร็จเสด็จเข้าลับพลฯ” ดู พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) และพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด (นนทบุปรี: ศรีปัญญา, 2559). อย่างไรก็ตาม การตีความในชั้นหลังมักหลงความเห็นว่าการนำเลือดมาล้างพระบาทนั้นอาจเป็นการกระทำที่ทารุณเกินไปและไม่สมพระเกียรติพระเจ้าแผ่นดิน หรืออาจกล่าวถึงการประหารชีวิตพระยาละแวกแต่มิได้กล่าวถึงพิธีกรรมล้างพระบาทด้วยเลือดอีก ตัวอย่างดู สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระประวัติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2505); บุญเดือน ศรีวรพจน์, “พระนเรศวร ตีละแวกแล้วทำ “พิธีปฐมกรรม”...นำ “เลือดศัตรูล้างพระบาท” จริงหรือ?” ศิลปวัฒนธรรม กันยายน 2543. อนึ่ง เมื่อพิจารณาพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่แสดงในพระราชนิพนธ์เรื่อง “ประณมกรรมจริงๆ” ก็อาจสื่อถึงพิธีประณมกรรมที่มีการใช้ “พระบาท” เพื่อจัดการศัตรูไม่ว่าทางหนึ่งด้วยการสวมบาทพระองค์เป็นสมเด็จพระนเรศวรดังที่พระองค์ทรงแสดงออกตั้งแต่ประกาศสงคราม.

พระองค์”⁵⁵² อีกทั้งยังทรงมุ่งหมายให้พระราชพิธีในวันดังกล่าวเป็นเครื่อง “แสดงความสามัคคีของชาติไทยให้ประจักษ์แก่ตาโลก”⁵⁵³

การเผยแพร่ความสำคัญของพิธีกรรมดังกล่าวได้ถูกตระเตรียมไว้อย่างเป็นระบบ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงมหาดไทยเป็นผู้ดำเนินการและสั่งการรัฐพิธีเพื่อเฉลิมฉลองชัยชนะของสยามในทุกพื้นที่ทั่วประเทศเพื่อให้ประชาชนได้มาร่วมพิธีในพื้นที่ที่ราชการได้จัดไว้ ส่วนในที่นอกพระนครได้ลดรูปแบบบางประการโดยให้มีคองพิธีบางอย่างที่จัดคล้ายกันทั่วประเทศ ได้แก่ การจัดริ้วขบวน การตั้งโต๊ะหมู่บูชาพระรัตนตรัย การอัญเชิญและการถวายบังคมพระบรมฉายาลักษณ์หรือพระบรมรูปพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี การอ่านกระแสพระบรมราชโองการ “กระแสพระราชดำรัสเรื่องสัมพันธไมตรีมิชชัน” การจัดมหรสพ เป็นต้น ในส่วนบ้านเรือนประชาชนนั้นให้มีการประดับธงที่อาคารบ้านเรือนและตั้งจิตอธิษฐานหน้าโต๊ะหมู่บูชาโดยพร้อมเพรียงกัน

ในการนี้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทาน “กระแสพระราชดำรัสเรื่องสัมพันธไมตรีมิชชัน” เมื่อวันที่ 19 พฤศจิกายน ค.ศ. 1918 ไปยังทุกพื้นที่การปกครองของสยาม เนื้อหาในพระราชดำรัสนั้นมีเนื้อหาสำคัญคือการบรรยายสถานการณ์ช่วงปลายสงครามที่แม่ฝ่ายสัมพันธมิตรจะเสียเปรียบในบางจังหวัด แต่ก็ได้รับชนะเหนือฝ่ายมหาอำนาจกลางในที่สุด เหตุที่เป็นเช่นนี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอ้างถึงเหตุของการชักชวนให้ประชาชนสยามพร้อมใจกันบูชาพระรัตนตรัยและพระมหากษัตริยาธิราชเจ้าของสยามในคราวฉลองครบรอบ 1 ปีของการเข้าร่วมสงครามเมื่อวันที่ 22 กรกฎาคม ค.ศ. 1918 พร้อมกันนั้นยังทรงกล่าวถึงความประจวบเหมาะที่ว่า “... ในที่สุดเมื่อวันที่ 11 พฤศจิกายนนี้ อันตรงกับวันบรมราชาภิเษกเถลิงถวัลยราชสมบัติของเรา ผู้แทนกองทัพเยอรมันได้ยอมลงนามในสัญญาอย่าศึกยอมแพ้ราบแก่ฝ่ายเรา...เห็นได้ชัดว่ามหาชัยชนะจะได้มีแก่ชาติสัมพันธมิตรหมู่ใหญ่ ศัตรูทั้งหลายยอมแพ้อย่างราบรื่นขึ้นตาแล้ว...”⁵⁵⁴ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงกล่าวถึงเหตุของชัยชนะต่อไปอีกว่า

“...ดั่งนี้ ข้าพเจ้ามีจิตเต็มไปด้วยความปิติปราโมทย์ เพราะการที่สัมพันธมิตรหมู่ใหญ่ได้มีชัยดั่งนี้ก็แปลว่า ธรรมานุภาพได้มีชัยแก่แสนยานุภาพ อารยะธรรมได้มีชัยแก่นารยะธรรม เป็นที่เชื่อได้ว่าต่อไปธรรมานุภาพจะเป็นใหญ่ในโลกนี้ ไม่ว่าชาติใหญ่ชาติน้อยปานใดก็จักต้องมีอิสรภาพเท่ากัน คนทุกชาติทุกภาษาต่าง มีโอกาสมาประกอบอาชีพโดยสุขปราศจาก

⁵⁵² พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประถมกรรมจริง ๆ ดุสิตสมิต ฉบับ 3 21 ธันวาคม 2461

⁵⁵³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 ต.15.6/1 ประกาศพระราชกระแสเรื่องสัมพันธไมตรีมิชชัน วันที่ 14 พฤศจิกายน พ.ศ.

⁵⁵⁴ เรื่องเดียวกัน.

อันตรราย บำรุงตนบำรุงบ้านเกิดเมืองบิดามารดรให้ดำเนินสู่ความเจริญยิ่ง พร้อมด้วยไมตรีอันสนิทสนมระหว่างชาติปราศจากการรังแกข่มเหงซึ่งกันและกัน...”⁵⁵⁵

กระแสพระราชดำรัสดังกล่าวได้ตอกย้ำความสำเร็จของพระองค์ที่ทรงนำพาสยามเข้าสู่สงครามจนได้รับชัยชนะอันเป็นผลมาจากการที่สยามยึดถือ “ธรรม” และ “คุณงามความดี” เป็นที่ตั้งตลอดจนความศักดิ์สิทธิ์แห่งพระพุทธศาสนาและพระบารมีของบูรพกษัตริยาธิราชเจ้าแห่งบรมราชจักรีวงศ์ การเลือกวันที่ 2 ธันวาคมเองก็มีความหมายที่น่าสนใจเนื่องจากวันฉลองชัยชนะตรงกับวันบรมราชาภิเษกสมโภชของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวอีกด้วย พระยาบุรีนวราชนิกูล ราชเลขาธิการในพระองค์ได้พยายามเชื่อมโยงสถานการณ์สงครามกับพระบุญญาบารมีและกฤษฎาภินิหารในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวไว้ว่า

“...เดชพระบรมราชกฤษฎาภินิหาร ผลแห่งการที่ได้ทรงเสียดพระบารมีอย่างเด็ดเดี่ยวเพื่อรักษาธรรม เมื่อวันที่ 22 กรกฎาคมนั้น มาปรากฏขึ้นในวันประจวบวันเถลิงราชย์สมบัติที่ 11 พฤศจิกายนนี้ ราชศัตรูพ่ายแพ้แก่ทัพสัมพันธมิตรซึ่งกองทหารไทยได้ออกไปกระทำศึกร่วมมือ อยู่ ราชศัตรูยอมแพ้เซ็นสัญญาอย่าศึกตามข้อความที่สัมพันธมิตรต้องประสงค์ทุกประการ...”⁵⁵⁶

ภายหลังการจัดงานที่เกิดขึ้นทั่วพระราชอาณาจักร ข้าราชการกระทรวงมหาดไทยในระดับข้าหลวงเทศาภิบาลและผู้ว่าราชการจังหวัดได้ส่งรายงานความเรียบร้อยของการจัดกลับมายังกระทรวงมหาดไทย ซึ่งมีเนื้อหาในทำนองเดียวกันที่ว่าประชาชนต่างพร้อมเพรียงกันสรรเสริญและระลึกถึงพระบารมีแห่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงเปี่ยมพระบุญญาบารมีดังจะเห็นได้จากตัวอย่างรายงานของข้าราชการกระทรวงมหาดไทยที่ส่งกลับมาถึงเจ้าพระยาสุรสีห์วิสิษฐภักดี เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ยกตัวอย่างเช่น “... ราษฎรมีความยินดีรุดถึงพระมหากษัตริย์คุณพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวซึ่งได้เห็นพระปรีชาญาณอันสุขุม ทั้งบุญญาภินิหารประจักษ์แจ้งเป็นแสงสว่าง นำสยามรัฐอาณาจักรเข้าสู่เกียรติยศความเจริญปราบพวกอธรรม บรรดาความสุขอันวิเศษ คือสันติภาพกลับมีในโลก...”⁵⁵⁷ หรือ “..เมื่อสังเกตดูต่างเป็นที่รู้สึกในพระมหากษัตริย์คุณแห่ง

⁵⁵⁵ เรื่องเดียวกัน.

⁵⁵⁶ พระยาบุรีนวราชนิกูล “การต่างประเทศ” ดุสิตสมิต เล่ม 1 ฉบับพิเศษสำหรับเป็นที่ระลึกในงานเฉลิมพระชนมพรรษา, หน้า 21-25.

⁵⁵⁷ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 ต. 15.6/4 ใบบอกหม่อมเจ้าอรัญศิริ สมุหเทศาภิบาลมณฑลปราจีนบุรีถึงเจ้าพระยาสุรสีห์วิสิษฐภักดี ลงวันที่ 4 ธันวาคม พ.ศ. 2461.

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเปนนั่นเกล้าฯ...”⁵⁵⁸ และอีกตัวอย่างหนึ่ง “..ประชาชนต่างโห่ร้องแสดงความยินดีอวยไชยให้แก่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า...”⁵⁵⁹

ในกรณีที่ประชาชนไม่สามารถเข้าร่วมงานที่ทางจังหวัดหรืออำเภอจัดไว้ ก็ให้กำนันหรือผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้เรียกชุมนุมผู้คนในปกครองมาฟังกระแสพระราชโองการ⁵⁶⁰ หรือหากผู้ใดสะดวกประกอบพิธีที่บ้านก็ให้ตั้งโต๊ะหมู่บูชาแล้วรอสำัญญาณจากทางราชการ เช่น พลุหรือกลอง แล้วจัดรูปเทียนเครื่องสักการะบูชาพระรัตนตรัยและตั้งจิตระลึกถึงพระบารมีพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรีทุกพระองค์ที่ได้ทรงปกป้องรักษาบ้านเมืองและทำให้สยามได้รับชัยชนะในสงคราม อีกทั้งยังให้อวยพระพรถวายพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย⁵⁶¹

ในรายงานบางฉบับมีถ้อยความบรรยายบรรยากาศของการเฉลิมฉลองอย่างความขมิ้มลั่งศักดิ์สิทธิ์เพื่อแสดงให้เห็นพระบารมีของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังจะเห็นตัวอย่างได้จากใบบอกของพระยาสุรินทรราชา สมุหเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ตที่บรรยายการจัดงานในพื้นที่ของตนไว้ว่า

“... วันก่อนๆ เคยฝนตก แต่ในระหว่างงาน อากาศเย็นดีไม่มีฝน ประชาชนพากันยกมือท่วมศีรษะชมพระบารมีบุญญาภินิหาร ชาวต่างประเทศที่อาศัยในภูเก็ตยังบอกว่า ไม่เคยเห็นครั้งไหนโห่ร้องถวายชัยมงคลแน่นแน่นกึกก้องเหมือนครั้งนี้ จนกลบเสียงเพลงสรรเสริญพระบารมีเอาสนิททีเดียว เป็นเครื่องแสดงว่าประชาชนมีความจงรักภักดีต่อพระเจ้าแผ่นดินอย่างแน่นแน่นและลึกซึ้ง จนชาวต่างชาติอึ้ง...”⁵⁶²

นอกจากนั้น ในการอัญเชิญกระแสพระบรมราชโองการ พระยาสุรินทรราชายังกล่าวเสริมต่อหมู่ประชาชนที่เข้าร่วมพิธีโดยเปรียบพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว “ประดุจพระนารายณ์อวตารลงมาบำรุงเกื้อหนุนชาติแลประชาชนชาวไทย ให้มีฐานะมั่นคงแลเกียรติยศสูงเท่าเทียมกับ

⁵⁵⁸ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 ต. 15.6/4 ใบบอกพระยาสุทรสงคราม ผู้ว่าราชการจังหวัดสุพรรณบุรีถึงเจ้าพระยาสุรสีห์วิสิษฐภักดี ลงวันที่ 2 ธันวาคม พ.ศ. 2461.

⁵⁵⁹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 ต. 15.6/4 ใบบอกพระยาสาครดมาภิรักษ์ ผู้ว่าราชการจังหวัดสมุทรสาครถึงเจ้าพระยาสุรสีห์วิสิษฐภักดี ลงวันที่ 5 ธันวาคม พ.ศ. 2461.

⁵⁶⁰ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 ต. 15.6/4 ใบบอกพระยาวิเชียรปราการ ผู้ว่าราชการจังหวัดสุโขทัยถึงเจ้าพระยาสุรสีห์วิสิษฐภักดี ลงวันที่ 6 ธันวาคม พ.ศ. 2461

⁵⁶¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 ต. 15.6/4 กำหนดรายการสำหรับการประกอบพิธีวันที่ 2 ธันวาคม พ.ศ.2460 ของจังหวัดหล่มสักดี.

⁵⁶² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 ต. 15.6/4 ใบบอกพระยาสุรินทรราชา สมุหเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ตถึงเจ้าพระยาสุรสีห์วิสิษฐภักดี.

อารยประเทศทั้งหลาย”⁵⁶³ การรายงานบรรยากาศและความรู้สึกของประชาชนในทุกพื้นที่ทั่วประเทศมีเนื้อหาในทำนองเดียวกัน การรายงานเช่นนี้สะท้อนนัยยะทางการเมืองที่สำคัญบางประการในข้อแรก กระทรวงมหาดไทยภายใต้การกำกับของเจ้าพระยาสุรสีห์วิสิษฐภักดีได้กลายเป็นกลไกของการยกสถานะพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวให้สูงเด่นขึ้นในฐานะพระเจ้าแผ่นดินผู้เป็น “จอมทัพ” ปราบอริราชศัตรู ส่วนข้อถัดมา การประกอบพิธีฉลองชัยชนะได้กลายเป็นพิธีกรรมระดมความศรัทธาและความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์จากสาธารณชนในวงกว้างได้อีกครั้งหนึ่ง แม้ในหมู่คนจีนซึ่งเป็นปัญหาสำหรับราชสำนัก ก็มีการทูลเกล้าฯ ถวายคำกราบบังคมทูลถวายพระพรชัยและชื่นชมพระปรีชาสามารถของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วยการแสดงความสำนึกเรื่องแผ่นดินเกิดไว้ด้วยถ้อยคำที่ว่า

“...ความยินดีครั้งใด ตั้งแต่ข้าพระพุทธเจ้าเกิดมา ยังไม่เคยยินดีเท่าที่สัมพันธมิตรรวมทั้งทหารไทยของใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ได้ร่วมความมีชัยชนะศัตรูโลกครั้งนี้เพราะนอกจากภูมิพอใจที่จะได้รับความสุขสันติภาพช่วงกาลนานด้วยกันทั่วโลก ก็ยังยิ่งภูมิใจที่ไทยได้รับความเชิดชูเกียรติศักดิ์เป็นกัลยาณมิตรบำรุงโลก...ถึงแม้ข้าพระพุทธเจ้าจะยังได้ชื่ออยู่ว่า เปนบุตรจีนหลานจีนหรือเชื้อจีนด้วยทางใดๆ ส่วนความรู้สึกของข้าพระพุทธเจ้าด้วยน้ำใสใจจริง ก็คงเปนข้าแผ่นดินสยามอย่างคนไทยนั้นเอง...”⁵⁶⁴

ในคำกราบบังคมทูลลงท้ายด้วยตัวแทนชาวจีนในสยามจำนวน 7 คนซึ่งหนึ่งในนี้คือ นายเซียวฮุดเส็ง สิบญูเรื่องซึ่งเป็นที่เพ่งเล็งจากทางการอยู่เสมอ กระนั้นก็ตาม พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแสดงความขบใจและชื่นชมยินดีต่อหนังสือดังกล่าวผ่านมายังเจ้าพระยาอมรรชาว่าการสงครามไม่เพียงก่อให้เกิดความปรองดองกันในชาติ แต่ยังทำให้กลุ่มคนจีนเกิดสำนึกต่อแผ่นดินที่อาศัยและมีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ราวกับเป็นคนไทยแท้⁵⁶⁵

ภายหลังสงคราม พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้พระนามแฝง “วรสมิต” แสดงความสำคัญของการปรากฏพระองค์ในฉลองพระองค์มหาพิชัยยุทธและการประกอบพิธีกรรมอันเคร่งขรึมเพื่อเป็นการปลุกขวัญและความเป็นประเทศนักรบภายใต้การบัญชาของกษัตริย์จอมทัพ ความสำคัญของรัฐที่จำเป็นต้องมีพระมหากษัตริย์ ไว้ในโคลงสุภาชิต ในดุสิตสมิต ฉบับพิเศษไว้ว่า

⁵⁶³ เรื่องเดียวกัน.

⁵⁶⁴ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 ต. 15.6/4 หนังสือกราบบังคมทูลถวายพระพรชัยมงคลเนื่องในโอกาสสยามชนะสงคราม จากกลุ่มลูกหลานจีน ลงวันที่ 2 ธันวาคม พ.ศ. 2461.

⁵⁶⁵ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 ต. 15.6/4 พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงเจ้าพระยาอมรรชา ราช ลงวันที่ 3 ธันวาคม พ.ศ. 2461

“ยามองค์ขัตติยะเจ้า	จอมประชา
ทรงพิชัยภูษา	เสร็จแล้ว
ยามนั้นย่อมนสง่า	งามจับ ใจแฮ
ราวจะชวนข้าแก้ว	แก้วนกล้ำกลางสมร
นิกรใดไร้ราช	นำหมู่
เหมือนขาดธงชัยชู	จิตกล้า
ขุนนำราบริปู	พลศึก หาญฮือ
ไร้กษัตริย์จึงว่า	เหวแท้ใดปาน ⁵⁶⁶

6.3.3 สงครามโลกครั้งที่ 1 กับการชুক্তิ “พระราม”

ด้วยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสนพระทัยความรู้ที่หลากหลาย สิ่งที่น่าสนใจประการหนึ่งคือ การให้ความสำคัญกับคติความเชื่อแบบศาสนาพราหมณ์-ฮินดูมาตั้งแต่ต้นรัชกาลดังจะเห็นได้จากการอธิบายความหมายและความสำคัญของการค้นพบสิ่งของโบราณที่ทรงเชื่อว่าเป็นของคูปัญญาบารมีแห่งพระเจ้าแผ่นดิน การค้นพบคันศรโบราณยังสอดคล้องกับหนึ่งในอาวุธของพระนารายณ์รวมทั้งความหมายของศรของพระรามในฐานะองค์อวตารที่ลงมาปราบทุกข์ไข้ภัยยังโลกมนุษย์ ครุฑและกระบี่ก็เป็นสัตว์ที่เกี่ยวข้องกับคติความเชื่อข้างต้นเนื่องด้วยครุฑเป็นพาหนะของพระนารายณ์ ส่วนกระบี่หรือลิงก็เป็นเหล่าทหารของพระราม ด้วยเหตุนี้ การค้นพบสิ่งของเหล่านี้จึงเปรียบเสมือน “ราวกับจะทำขึ้นไว้สำหรับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์นี้”⁵⁶⁷ ซึ่งทรงเชื่อในเรื่องสมมติเทพตามคตินารายณ์อวตารเป็นทุนเดิม ดังนั้น ตลอดรัชกาลนี้จะมีการนำคติพระรามกลับมาเป็นอุดมการณ์รองรับและยกสถานะพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้งในยามสันติและยามสงคราม ยกตัวอย่างเช่น การเปลี่ยนการลงพระปรมาภิไธยเป็น “ราม วชิราวุธ” หรือ “ราม ป.ร.”⁵⁶⁸ การเปรียบพระองค์เป็นพระรามรวมทั้งการพระราชทานนามบุคคลที่เกี่ยวข้องและอาคารสถานที่ที่มีความเกี่ยวข้องกับพระนารายณ์หรือพระราม การประกาศใช้เครื่องราชอิสริยาภรณ์เหรียญรามาริบัติ รวมถึงพระราชนิพนธ์อันเกี่ยวข้องเนื่องกับการสงคราม เป็นต้น พระราชนิพนธ์เช่นนี้สะท้อนการชুক্তิเทวราชาให้เด่นชัดยิ่งขึ้นเมื่อเปรียบเทียบกับรัชกาลก่อนหน้า มีความเป็นไปได้สูงว่า

⁵⁶⁶ วรสมิต (นามแฝง) โคลงสุภาษิต ดุสิตสมิต เล่ม 1 ฉบับพิเศษสำหรับเป็นที่ระลึกในงานเฉลิมพระชนมพรรษา, หน้า 19-20.

⁵⁶⁷ “ธงกระบี่ธนูพระครุฑพาหน้อยแลพระศรกำลังราม” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 28 (วันที่ 9 เมษายน ร.ศ. 130): 39.

⁵⁶⁸ เดิมที พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงลงพระปรมาภิไธยว่า วชิราวุธ ป.ร. หรือ สยามินทร์ ภายหลังทรงเปลี่ยนเป็น “ราม ร.” ทั้งนี้ “เพื่อให้สิ้นเข้าแสดงได้ความเช่นเดียวกัน” ตั้งแต่วันที่ 15 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1919 เป็นต้นไป ดู “เรื่องทรงเซ็นพระบรมนามาภิไธย ราม ร. แทนสยามินทร์” ใน กรมศิลปากร, พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นางจรัสศรี สุจริตกุล ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ 7 กันยายน พ.ศ. 2514), หน้า 25-27.

นอกจากพระราชนิยามส่วนพระองค์แล้ว การนำคติข้างต้นกลับมารองรับพระราชสถานะนั้นเป็นผลโดยตรงจากวิกฤตการณ์ความศรัทธาต่อพระมหากษัตริย์ตั้งแต่ตอนรัชกาล นอกจากการประกอบพิธีกรรมอันเกี่ยวเนื่องกับการสงครามแล้ว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงใช้โอกาสจากสงครามโลกมาชูความสำคัญของคติเทวราชาขึ้นใหม่โดยประกอบสร้างคติพระรามเพื่อยกสถานะพระมหากษัตริย์สยามให้มีความโดดเด่นและทรงไว้ซึ่งความศักดิ์สิทธิ์สูงส่งยิ่งขึ้น

หากพิจารณาบริบทก่อนหน้านี้จะพบว่า คติการปกครองแบบเทวเทวราชารวมทั้งคติพระรามซึ่งเคยถูกนำมาเป็นอุดมการณ์รองรับการปกครองแบบกษัตริย์เริ่มถูกลดทอนความสำคัญตั้งแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์เนื่องด้วยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมีพระราชศรัทธาต่อพระพุทธรูปอย่างแรงกล้า ด้วยเหตุนี้ คติเรื่องพระรามได้เสื่อมคลายลงจนกลายเป็นเพียงพระเอกในวรรณคดีที่ได้รับการแต่งขึ้นเพื่อความบันเทิง⁵⁶⁹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญกับคติการปกครองโบราณแบบพราหมณ์-ฮินดูที่เชื่อว่าพระนารายณ์หรือพระวิษณุเป็นเทพเจ้าสูงสุดผู้อวตารลงมายังโลกมนุษย์เพื่อทำหน้าที่เป็นพระมหากษัตริย์และนักรบไปในคราวเดียวกัน ความสำคัญเช่นนี้ถูกแสดงออกอย่างต่อเนื่องในบทพระราชนิพนธ์ในช่วงสงคราม ซึ่งสะท้อนนัยยะการมองพระองค์เองว่าเป็นดังพระรามที่นำพลพรรคทัพลิงปราบยุคเข็ญและรบกับยักษ์มารซึ่งในบริบทดังกล่าวคือการทำสงครามกับเหล่ามหาอำนาจกลางในยุโรป ยกตัวอย่างในพระราชนิพนธ์หลายตอนในดุสิตสมิต เช่น “ทหารอวตารนำไป ยงยุทธวิชัย วิชิตชูเกียรติสยาม”⁵⁷⁰ หรือ “แพ้เดชะแห่งองค์อวตารประหารยักษ์”⁵⁷¹

การชูความสำคัญของพระรามยังเห็นได้จากในช่วง ค.ศ. 1916 มีการออกประกาศเฉลิมพระปรมาภิไธยโดยให้ทรงใช้พระปรมาภิไธย “สมเด็จพระรามธิบดี” นำพระนามแทนคำว่า “สมเด็จพระปรเมนทรมหาราช” ซึ่งเป็นธรรมเนียมที่เพิ่งเกิดขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นอกจากนั้นยังมีการเฉลิมพระปรมาภิไธยพระเจ้าแผ่นดินในบรมราชวงศ์จักรีในรัชกาลก่อนหน้าให้

⁵⁶⁹ การลดทอนความสำคัญคติอันเกี่ยวเนื่องกับ “พระราม” ในฐานะองค์อวตารของพระนารายณ์กับอุดมการณ์การปกครองที่รองรับสถานะพระมหากษัตริย์อันศักดิ์สิทธิ์ตามแบบคติฮินดู พิจารณาได้จากคำกลอนในตอนจบของบทพระราชนิพนธ์เรื่องรามเกียรติ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงมีพระราชประสงค์ว่า “

อันพระราชนิพนธ์รามเกียรติ์	ทรงเพียรตามเรื่องนิยายไสย
ไซ้จะเป็นแก่นสารสิ่งใด	ตั้งพระทัยสมโภชบูชา
ใครฟังอย่าได้ไหลหลง	จงปลงอนิจจังสังขาร
ซึ่งอักษรกลอนกล่าวลำดับมา	โดยราชปรีชาภิบริบูรณ์ ฯ

ดู กรมศิลปากร กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 เล่ม 4, พิมพ์ครั้งที่ 9 (กรุงเทพฯ: โสภณการพิมพ์, 2540), หน้า 582.

⁵⁷⁰ วรรณสมิต (นามแฝง), “เครื่องหมายแห่งธงไตรรงค์” *ดุสิตสมิต* ฉบับพิเศษ มกราคม พ.ศ.2461.

⁵⁷¹ “ทหารกลับจากราชการสงคราม” *ดุสิตสมิต* ฉบับ 21 วันที่ 3 พฤษภาคม พ.ศ.2462.

ทรงพระนามรามาริบัติด้วย โดยพระปรมาภิไธยในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ใช้ว่า “พระบาทสมเด็จพระรามาริบัติศรีสินทรมหาวิชราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว”⁵⁷²

มีการโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเครื่องราชอิสริยาภรณ์อันมีศักดิ์รามาริบัติ เมื่อวันที่ 22 กรกฎาคม ค.ศ.1918 สำหรับบำเหน็จความดีความชอบแก่ผู้ทำความชอบพิเศษเป็นประโยชน์ยิ่งแก่ราชการทหาร ไม่ว่าจะยามสงบหรือยามสงคราม ตามที่ทรงพระราชดำริเห็นสมควรเครื่องราชอิสริยาภรณ์ดังกล่าวนี้มี รูปประศูรามาวตารปราบพญากาทรวิริยะอยู่บนพื้นลงยาสีลูกหว้าอ่อน ด้านหลังเป็นอักษรพระบรมนามาภิไธยย่อ ร.ร. กับ เลข 6 อยู่ภายใต้พระมหากษัตริย์มงกุฎอันหมายถึง “สมเด็จพระราม ราชาริบัติ รัชกาลที่ 6” อยู่บนพื้นลงยาสีขาวขอบสีขาบ เป็นที่น่าสังเกตว่าวันประกาศพระบรมราชโองการนี้ตรงกับวันที่สยามประกาศเข้าร่วมสงครามเมื่อ ค.ศ.1917

การประกอบสร้างภาพลักษณ์พระรามให้แต่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวยังเกิดขึ้นในหมู่ข้าราชการและข้าราชการบริพารผู้ใกล้ชิดอีกด้วย นายชิต บุรทัต กวีเอกคนสำคัญที่มีสายสัมพันธ์ใกล้ชิดกับราชสำนักและยังเป็นผู้ช่วยบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ไทยอันเป็นกระบอกเสียงของรัฐบาลราชาริบัติได้แต่งบทอาศรัยทบทพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยเปรียบการที่พระองค์นำสยามเข้าร่วมสงครามโลกและประกาศสงครามกับฝ่ายมหาอำนาจกลางว่าเป็นดั่งพระนารายณ์อวตารลงมาปราบยักษ์ ดังความตอนหนึ่งที่ว่า

“พระรามาวตารพูน	พระไวภูณฐนารถรอน
มล้างราพณ์กะลิสมรณ์	สมัยบรรพพะฉินไค
อมรเทพสุสาธ	ประสาทพรประสิทธิ์ชัย
ถวยทิพย์สุมาลัย	กระทำบุญนียการ
พระรามาริบัติยัญญ	ฐ ภาคปัจจุบันมาน
พระบุญญาภินิหาร	มิแพกเห็นฉะนั้นเหมื่อนฯ” ⁵⁷³

⁵⁷² “ประกาศเฉลิมพระปรมาภิไธย” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 33 หน้า 212- 217 วันที่ 11 พฤศจิกายน พ.ศ. 2459 อย่างไรก็ตาม ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้กลับไปใช้พระปรมาภิไธยตามพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยกเว้นเพียงพระปรมาภิไธยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเพียงพระองค์เดียวที่ยังคงไว้ตามเดิม ธรรมเนียมการใช้ รามาริบัติศรีสินทรม ได้รับการนำมาใช้อีกครั้งในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังจะให้เห็นการเฉลิมพระปรมาภิไธยในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ว่า “พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรรามาริบัติศรีสินทรมหาวิชราลงกรณ พระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว” ดู “หมายกำหนดการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พุทธศักราช 2562” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 136 ตอนที่ 13 (จ) วันที่ 4 พฤษภาคม พ.ศ. 2562 หน้า 1-69.

⁵⁷³ ชิต บุรทัต, “ประเทศถือธรรมานภาพ” สมุทสาร กุมภภาพันธุ์ พ.ศ. 2460, หน้า 3-4.

ภายหลังสงครามยุติ การชูภาพลักษณ์รามาวตารในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ยิ่งเด่นชัดทั้งที่เป็นการประกอบสร้างภาพลักษณ์นั้นด้วยพระองค์เองหรือจากบรรดาข้าราชการบริพารแห่งราชสำนัก สิ่งที่กำลังผ่านไปนั้นสามารถเห็นได้ชัดอย่างยิ่งในอาศิรวาทถวายพระพรชัยมงคลโดย “คณะดุสิตสมิต” เนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษา 1 มกราคม ค.ศ. 1919 ที่มีการถวายพระเกียรติรัชกาลที่ 6 เป็นพระนารายณ์อวตาร และเปรียบกองทัพทหารอาสาเป็นดั่งทหารพระรามไปปราบยักษ์ ดังมีถ้อยความตัวอย่าง เช่น “ขอให้สมเด็จพระราม ทรงฤทธิ์ฤาณาม นิกรนิยมบารมี” “ขอพระเสวยสุขสำแดง พละกำลัง ดั่งหนึ่งนารายณ์อวตาร” “แม้ว่าอรุณรุ่ง มนะก่อกะลีราญ ขอเดชอวตาร จงบำราบพินาศไป” “เดชานุภาพธรรม มิกะราชะเรื่องราม มีชัย ณ สงคราม ณประเทศะเยอรมัน” “ทหารพระองค์รามะวิชัยวิชิตปาน ปวงพลพระอวตาร รมะราพณาสูร” เป็นต้น⁵⁷⁴

6.4 สรุป

การให้เหตุผลแห่งการเข้าสงครามของสยามที่อิงหลักจริยธรรมและกฎหมายระหว่างประเทศ ประกอบกับการสร้างความหมายใหม่ให้แก่สงครามมาอย่างต่อเนื่องนั้น ได้ถูกนำมาใช้ประโยชน์ในการเมืองภายในด้วยการให้ความหมายใหม่แก่การเข้าร่วมสงครามในหลายแง่มุม ดังจะเห็นได้จากการวาดภาพเยอรมนีให้เป็นผู้ร้ายเพื่อระดมความเห็นในพื้นที่สาธารณะให้คล้อยตามพระราชนิยมและเห็นความสำคัญของการเข้าร่วมสงคราม การสร้างจินตกรรมให้สงครามโลกเป็นสงครามแบบพระพุทธศาสนาที่สยามเป็นหนึ่งในฝ่ายธรรมที่กระทำศึกพิชิตฝ่ายอธรรมะ ในอีกทางหนึ่งคือการสร้างความหมายพิเศษให้แก่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในฐานะหัวหน้าฝ่ายธรรมะที่นำพากองทัพเข้าร่วมสู้รบแบบเคียงบ่าเคียงไหล่กับฝ่ายธรรมด้วยกัน ทั้งนี้เพื่อปราบผู้ร้ายและทำลายสิ่งอาชรรพ์ทั้งหลายเพื่อนำโลกกลับมาสู่สันติภาพ

ส่วนการประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับสงครามที่จัดขึ้นต่างกรรมต่างวาระล้วนเป็นกิจกรรมที่เกิดจากพระราชดำริและพระราชประสงค์ส่วนพระองค์ที่ต้องการแสดงพระองค์ไว้ในฐานะพระเจ้าแผ่นดินที่ผสมผสานคติความเชื่อแบบรัฐจารีตที่อิงศาสนาและการเป็นประมุขของรัฐสมัยใหม่เข้าไว้ด้วยกัน แม้การแสดงพระองค์ด้วยพิธีกรรมจะจัดขึ้นที่กรุงเทพฯ แต่กิจกรรมดังกล่าวถูกส่งต่อการรับรู้ไปยังสาธารณชนด้วยการใช้กลไกของระบบบริหารราชการแผ่นดินที่จำลองพิธีกรรมจากส่วนกลางไปยังส่วนภูมิภาค เพื่อเป็นการตอกย้ำพระบารมีและพระปรีชาสามารถของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่นำประเทศชาติเข้าสู่สงครามจนได้รับชัยชนะเสมอด้วยนานาอารยประเทศ

พิธีกรรมเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงการนำสถานการณ์สงครามภายนอกมาเป็นเครื่องยกสถานะพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวให้สูงเด่นยิ่งขึ้นในบริบทการเมืองภายใน การให้ความหมาย

⁵⁷⁴ ดุสิตสมิต เล่ม 1 ฉบับพิเศษสำหรับเป็นที่ระลึกในงานเฉลิมพระชนมพรรษา หน้า 1-2

ของสงครามที่ตั้งอยู่บนฐานของรักษาดินแดนได้เอื้อให้พระองค์ประกอบสร้างความหมายแห่งพระมหากษัตริย์ที่ผสมขนบแบบจารีตกับความเป็นรัฐสมัยใหม่เข้าไว้ด้วยกัน ในทางหนึ่งการแสดงพระองค์ในบริบทภายในในฐานะพระเจ้าแผ่นดินผู้ทรงธรรมและเป็นจอมทัพสยามเหมือนบุรพมหากษัตริยาธิราชเจ้าทรงกระทำศึกเพื่อปกป้องพระราชอาณาจักร ในอีกทางหนึ่งพระองค์ก็แสดงพระองค์ให้ฐานะประมุขแห่งรัฐสมัยใหม่ที่พร้อมจะเข้าสู่สังคมระหว่างประเทศทัดเทียมประมุขนานาชาติ แต่กระนั้นก็มีลิ่มที่จะชูดมการณ์การปกครองอันเก่าแก่คือคติเทวราชาของศาสนาพราหมณ์ที่เชื่อว่าพระเจ้าแผ่นดินเป็นพระนารายณ์อวตารลงมาปราบทุกข์เข็ญ พระราชานิยมในเรื่องนี้ถูกนำมาสร้างให้เด่นชัดขึ้นผ่านการชูคติพระรามและการเปรียบพระองค์ว่าเป็นรามาวตารลงมากระทำสงครามกิจกรรมเช่นนี้ส่งผลให้รัชสมัย “รามาริบัติที่ 6” เด่นชัดยิ่งขึ้นตามพระราชประสงค์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

บทที่ 7

บทสรุป

7.1 บทสรุปและอภิปรายผล

วิทยานิพนธ์ “สงครามโลกครั้งที่ 1 กับการระบุดัตตของสยามในสังคมนระหว่างประเทศ” มีคำถามหลักคือ สงครามโลกครั้งที่ 1 มีความสำคัญอย่างไรต่อการระบุดัตตของสยามในสังคมนระหว่างประเทศ ผู้วิจัยประยุกต์แนวคิดเรื่องการระบุดัตตของชาติกับแนวคิดเรื่องสังคมนระหว่างประเทศมาเป็นกรอบการศึกษาเพื่อตอบคำถามตามวัตถุประสงค์ 2 ประการ ได้แก่ การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 1 กับกระบวนการระบุดัตตของสยามในสังคมนระหว่างประเทศ การศึกษาความสัมพันธ์กระบวนการระบุดัตตของสยามในสงครามโลกครั้งที่ 1 กับการเมืองภายในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

สงครามโลกครั้งที่ 1 ถือเป็นจุดสัมพันธ์ผลสูงสุดของกระบวนการระบุดัตตของสยามในสังคมนระหว่างประเทศในบริบทต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ความสำเร็จอันสูงสุดในกระบวนการการระบุดัตตที่ว่านั้นเป็นผลมาจากความสามารถในการแสดงออกซึ่งบทบาทของรัฐสมัยใหม่ที่สามารถผสมการทำงานของสถาบันระหว่างประเทศได้ทั้งในช่วงประกาศความเป็นกลางและช่วงเข้าร่วมสงคราม ในสงครามดังกล่าว สยามได้แสดงบทบาทระหว่างประเทศของรัฐตามกรอบกติกาแห่งกฎหมายระหว่างประเทศได้อย่างถูกต้องจนเป็นที่ประจักษ์และเป็นที่ยอมรับของนานาอารยประเทศ แม้ในเวลานั้น สยามจะเป็นเพียงรัฐนอกยุโรปที่ถูกจัดประเภทว่าเป็นรัฐขนาดเล็กและไม่เจริญตาม “มาตรฐานแห่งอารยธรรม” ที่ยุโรปเป็นผู้กำหนด ทว่าการแสดงบทบาทดังกล่าวได้นำมาซึ่งการปฏิบัติหน้าที่ของรัฐและการทรงไว้ซึ่งสิทธิของรัฐในระดับระหว่างประเทศ ปัจจัยในส่วนนี้ได้กลายเป็นแหล่งที่มาของการระบุดัตตของสยามที่เด่นชัดยิ่งขึ้นในสังคมนระหว่างประเทศ

เมื่อพิจารณาในเชิงประวัติศาสตร์ของสยามแล้ว การสงครามเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นอยู่บ่อยครั้งตั้งแต่สมัยรัฐจาริต ทว่าการที่สยามเผชิญหน้ากับการขยายตัวของประเทศตะวันตกในช่วงครึ่งหลังคริสต์ศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมาประกอบกับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองระหว่างประเทศได้ส่งผลให้ สยามต้องดำเนินการหลายรูปแบบเพื่อความอยู่รอด การทำสนธิสัญญากับประเทศตะวันตกที่นำมาซึ่ง “ดัตตใหม่” ของสยามที่ตั้งอยู่บนความไม่เสมอภาคแบบใหม่ ปัญหาการถูกอำนาจอียิปต์ด้านการศาลและเศรษฐกิจ การปรับปรุงบ้านเมืองให้ “ศิวิไลซ์” ตามแบบตะวันตก การเปลี่ยนไปสู่การเป็นรัฐสมัยใหม่ที่อิงหลักอียิปต์เหนือดินแดนผ่านการปฏิรูประบบบริหารราชการแผ่นดิน รวมถึงการ

เรียนรู้และทำความเข้าใจกับการทำงานของสถาบันระหว่างประเทศที่สำคัญในระดับสากลโดยเฉพาะอย่างยิ่งคือเรื่องการทูต การสงครามและกฎหมายระหว่างประเทศ

การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวที่เกิดขึ้นได้ส่งผลกระทบใหญ่ต่อวิถีคิดเรื่องการสงครามในหมู่ชนชั้นนำสยามในรุ่นรัชกาลที่ 4 และ 5 ด้วยเห็นว่าการทำสงครามมิได้เป็นเรื่องเพื่อเสริมสร้างเกียรติภูมิของประเทศหรือการเสริมพระบุญญาบารมีแห่งพระมหากษัตริย์ แต่สงครามอาจนำมาซึ่งความหายนะและการล่มสลายของรัฐดังที่ประเทศเพื่อนบ้านของสยามได้เผชิญ

ปฏิสัมพันธ์สัมพันธ์ของสยามกับสังคมระหว่างประเทศที่ดำเนินมาอย่างต่อเนื่องส่งผลให้สยามรับเอาชุดความคิดเกี่ยวกับความเป็น “รัฐคิวิไลซ์” ที่ผูกโยงไว้กับการเป็นรัฐสมัยใหม่ที่ให้ความสำคัญกับอำนาจอธิปไตยเหนือดินแดนมาเป็นส่วนหนึ่งของโครงการก่อสร้างรัฐในมิติการเมืองภายใน ในด้านการต่างประเทศ สยามดำเนินความสัมพันธ์กับนานาชาติอารยประเทศผ่านกลไกทางการทูตตามแบบสากลและมีโอกาสเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของการยอมรับกฎกติกาการสงครามและสันติภาพที่สำคัญของโลกถึงสองคราว คือ การประชุมสันติภาพที่กรุงเฮก ใน ค.ศ. 1899 กับ ค.ศ. 1907 การเข้าร่วมการประชุม การให้สัตยาบันกฎหมายระหว่างประเทศและการแสดงการมีส่วนร่วมในคณะอนุญาโตตุลาการล้วนเป็นเครื่องสะท้อนการทำหน้าที่ระหว่างประเทศของสยาม การอนุวัติประเทศเข้ากับสถาบันระหว่างประเทศข้างต้น ส่งผลให้สยามต้องติดตามความเคลื่อนไหวการเมืองระหว่างประเทศและจับทิศทางการทำงานของดุลอำนาจระหว่างมหาอำนาจเพื่อเป็นแนวทางในการกำหนดนโยบายต่างประเทศ แม้จะเกิดสงครามที่ห่างไกลออกไปและไม่มีส่วนเกี่ยวข้องแต่ประการใด สยามก็ยังคงต้องแสดงออกซึ่งหน้าที่และสิทธิของรัฐในการสงครามด้วยการประกาศความเป็นกลางตามกฎหมายระหว่างประเทศ ดังจะเห็นได้จากการประกาศความเป็นกลางในสงครามสเปน-สหรัฐอเมริกา สงครามรัสเซีย-ญี่ปุ่นและสงครามโลกครั้งที่ 1 ในช่วงสามปีแรก

การนำสยามเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 ถือเป็นหมุดหมายสำคัญของการต่างประเทศไทย รวมถึงเส้นทางการก่อตัวเป็นรัฐสมัยใหม่ของสยาม ด้วยถือว่าเป็นคราวแรกที่รัฐสยามสมัยใหม่ได้เข้าร่วมสงครามระดับสากลที่อิงกรอบกฎหมายระหว่างประเทศ อีกทั้งยังเป็นการระบุดัตนของสยามในฐานะ “รัฐสมัยใหม่” และการเป็น “รัฐสมาชิก” ในสังคมระหว่างประเทศที่ชัดเจนมากที่สุดครั้งหนึ่ง การเป็นรัฐผู้ลงนามในกฎหมายระหว่างประเทศภาคสงครามส่งผลให้สยามสามารถสิทธิในการกำหนดนโยบายต่างประเทศอย่างเป็นอิสระด้วยการประกาศสงครามกับฝ่ายมหาอำนาจกลาง และการมีบทบาทและการแสดงออกภาคปฏิบัติในฐานะผู้มีส่วนรับผิดชอบต่อกิจการระหว่างประเทศ ดังจะเห็นได้จากการส่งกองทหารอาสาไปยังสมรภูมิยุโรป การจัดการเรื่องเชลยศึก การดำเนินการทางทูตอย่างถูกต้องตามธรรมเนียม เป็นต้น

แม้สยามจะได้รับชัยชนะร่วมกับฝ่ายสัมพันธมิตรในสงครามโลกครั้งที่ 1 จนนำไปสู่การได้รับเชิญเข้าร่วมการประชุมสันติภาพที่กรุงปารีส การเป็นสมาชิกผู้ก่อตั้งสันนิบาตชาติตลอดจนการเจรจาเพื่อแก้ไขปัญหาอำนาจอาณานิคมของประเทศ แต่ปัญหาดังกล่าวก็ยังมีได้รับการแก้ไขโดยฉับพลันทันที กระบวนการแก้ไขสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาคดำเนินมาหลังจากนั้นอีกหลายปี ทว่าสิ่งที่ชนชั้นนำอ่อนไหวและให้ความสำคัญกับการเข้าสงครามคือเรื่องเกียรติภูมิของประเทศและการกำหนดตัวตนท่ามกลางประชาคมระหว่างประเทศที่ชัดเจนยิ่งขึ้น

สิ่งที่ควรพิจารณาให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้นไป เราจะเห็นการดำเนินความสัมพันธ์ระหว่างประเทศภายใต้กรอบที่กำกับด้วยกติกาของกฎหมายระหว่างประเทศในทุกมิติและกรอบดังกล่าวยังเป็นเครื่องประเมินสถานะของรัฐเหล่านั้นได้อีกด้วย รัฐใดก็ตามที่ไม่ปฏิบัติตามกติกาข้างต้นจะถูกฝ่ายตรงข้ามสร้างภาพลักษณ์ให้เป็น “ผู้ร้าย” ด้วยเหตุนี้ สยามจึงใช้สถาบันระหว่างประเทศดังกล่าวมาเป็นเครื่องมือในการประกอบสร้างความเป็นเหตุเป็นผลให้แก่การเข้าร่วมสงครามด้วยการแสดงออกซึ่งการเป็นรัฐที่ปกป้องกฎหมายระหว่างประเทศซึ่งในสมัยนั้นนิยมใช้คำว่า “ธรรมะระหว่างประเทศ” ให้เป็นศักดิ์สิทธิ์ และทำหน้าที่ช่วยปราบปรามรัฐที่กระทำการละเมิดให้มีเป็นอันตรายต่อสันติภาพของโลก

ในประเด็นต่อมา การระบุดัตอนของสยามที่เด่นชัดยิ่งขึ้นจากสงครามโลกครั้งที่ 1 ได้ถูกนำมาใช้ประโยชน์ในทางการเมืองภายในด้วยการนำมาเป็นโอกาสเสริมสร้างความสำคัญของระบอบราชาธิปไตยและการยกสถานะพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวให้สูงเด่นยิ่งขึ้นทั้งในบริบทภายในและภายนอก

การตัดสินใจพระราชหฤทัยที่นำสยามเข้าสู่สงครามโลกครั้งที่หนึ่งเกิดขึ้นในจังหวะที่รัฐสยามสมัยใหม่และระบอบราชาธิปไตยได้เริ่มลงหลักปักฐานอย่างมั่นคงในระดับหนึ่งแล้ว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเองก็ทรงเป็นประมุขที่มีพระราชอำนาจตัดสินใจและดำเนินการใดๆ ได้ด้วยพระองค์เองตลอดช่วงรัชกาล กระนั้น พระองค์และรัฐบาลของพระองค์ก็เผชิญความท้าทายทางการเมืองนานัปการ ความแปรปรวนดังกล่าวได้กลายเป็นปัจจัยที่ทำให้พระองค์ทรงเลือกรับหรือสกัดกั้นความคิดตะวันตกบางประการที่จำเป็นต่อการรักษารัฐราชาธิปไตย แต่ในอีกด้านหนึ่ง พระองค์ตั้งรับกับชุดคุณค่าของสถาบันสงครามด้วยการสร้างความหมายใหม่ให้กับสงครามโลกใหม่ครั้งที่ 1 และภาพลักษณ์ของประมุขของรัฐขึ้นใหม่ด้วยการผสมผสานความเป็นไทยเข้ากับตะวันตกแล้วถ่ายโอนความหมายใหม่นั้นลงสู่สาธารณะผ่านบทพระราชนิพนธ์ และการประกอบพิธีกรรมอันเกี่ยวข้องกับสงคราม ด้วยมุ่งหวังใช้โอกาสจากภายนอกมาสร้างผลทางการเมืองภายใน อย่างไรก็ตาม รูปแบบและเนื้อหาของการสื่อสาร การถ่ายทอดและการสร้างความหมายแบบใหม่นั้นมีความแตกต่างกันไปตามช่วงเวลา ได้แก่ ช่วงประกาศความเป็นกลางและช่วงเข้าสู่สงคราม

แม้การประกาศความเป็นกลางของสยามจะส่งผลให้สยามไม่เข้าไปเกี่ยวข้องกับคู่ขัดแย้งฝ่ายใด ฝ่ายหนึ่งเป็นเวลาต่อเนื่องถึง 3 ปี ทว่าในช่วงเวลาดังกล่าว ความเป็นกลางกลับสร้างปัญหาทางการเมืองบางประการในสังคมสยาม ทั้งนี้เป็นผลมาจากทัศนคติเกี่ยวกับคู่สงครามที่ต่างกัน โดยข้าราชการ พลเมืองสยามและคนในบังคับต่างชาติต่างนิยมเยอรมนี ในขณะที่ชนชั้นนำสยามกลับนิยมฝ่ายสัมพันธมิตรโดยเฉพาะอย่างยิ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงแสดงออกเรื่องการเมืองไม่โปรดเยอรมนีอย่างชัดเจน

ความแตกต่างทางความคิดเช่นนี้อาจก่อให้เกิดการแตกแยกภายในสังคมการเมืองที่อยู่ในสภาวะเปราะบางอย่างยิ่งและอาจเป็นภัยอันตรายต่อระบอบราชาธิปไตยเองอีกด้วย ดังนั้น เมื่อมีการประกาศความเป็นกลางในทางราชการแล้ว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงใช้พระนามแฝงหลักอย่าง “อศิวาหุ” มาเป็นเครื่องมือสื่อสารกับพื้นที่สาธารณะถึงการสร้างความเป็นเอกภาพของคนในประเทศ ความมั่นคงของประเทศและการแสดงความจงรักภักดีต่อ “ชาติไทย” ที่มีพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์กลาง ทั้งนี้ทรงมุ่งใช้สงครามโลกครั้งที่ 1 เป็นเครื่องเตือนใจให้คนจีนในสยามซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนในบังคับต่างชาติให้มีสำนึกต่อแผ่นดินที่อยู่อาศัยและสำนึกในพระมหากษัตริย์สยาม

การจัดซื้อเรือรบพระร่วงเป็นอีกตัวอย่างหนึ่งของการนำเรื่องสงครามโลกครั้งที่ 1 มาใช้ประโยชน์ในมิติภายใน แม้สงครามดังกล่าวจะยังไม่ส่งผลกระทบต่อความมั่นคงของสยาม แต่ชนชั้นนำจำนวนหนึ่งได้รวมตัวกันตั้งสมาคมราชนาวิ ฯ ขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์ในการเรียกรายเงินเพื่อจัดซื้อเรือรบลำใหม่ให้แก่กองทัพเรือ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับสมาคมดังกล่าวไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์และทรงออกแรงในกิจการต่างๆของสมาคมอย่างแข็งขันเนื่องด้วยต้องพระราชประสงค์เรื่องการมีเรือรบลำใหม่ เนื่องด้วยในเวลานั้น เรือรบเป็นเครื่องมือทางทหารสมัยใหม่ที่เป็นเครื่องบ่งเกียรติภูมิและความเจริญของรัฐสมัยใหม่ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบทรราชนิพนธ์จำนวนมากในวารสารของสมาคมที่ชื่อ “สมุทรสาร” ผ่านพระนามแฝงที่สำคัญคือ “พันแหลม” นักข่าวสงครามและผู้รู้เรื่องเรือรบ กับ “รามจิตติ” หรือ “ร.จ.” เนติบัณฑิตสยามเข้ามาโลดแล่นในพื้นที่สาธารณะเพื่อสื่อสารกับประชาชนทุกหมู่เหล่าให้เห็นความสำคัญของการบริจาคเงินเพื่อจัดซื้อเรือรบลำใหม่ ตลอดจนการถ่ายทอดสถานการณ์การรบทางทะเลเพื่อให้เห็นการมีแสนยานุภาพทางกองทัพเรือของฝ่ายสัมพันธมิตรที่เหนือกว่าฝ่ายมหาอำนาจกลาง

อย่างไรก็ดี แม้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวและชนชั้นนำสยามบางส่วนจะนิยมฝ่ายสัมพันธมิตรและต้องการระดมความคิดเห็นของประชาชนส่วนใหญ่ให้คล้อยตามพระราชนิพนธ์กระนั้นก็ตาม ราชสำนักและรัฐบาลก็ยังไม่มีความเห็นว่าประเทศเข้าสู่สงครามแต่ประการใด การ

เปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับการกำหนดนโยบายต่างประเทศและท่าทีของชนชั้นนำที่ต้องการนำสยามเข้าร่วมสงครามก็เริ่มเกิดขึ้นในตอนต้น ค.ศ. 1917 อันเป็นผลมาจากการละความเป็นกลางของสหรัฐอเมริกา อิทธิพลทางความคิดด้านการเมืองระหว่างประเทศที่มีสหรัฐอเมริกาเป็นผู้เสนอ ตลอดจนสถานการณ์การเมืองในหมู่มหาอำนาจที่เปลี่ยนไป

ส่วนในช่วงที่สยามเข้าสู่สงครามอย่างเป็นทางการนั้น การประกาศสงครามเมื่อวันที่ 22 กรกฎาคม ค.ศ. 1917 ได้ส่งผลให้สยามกลายเป็นส่วนหนึ่งของความขัดแย้งระหว่างประเทศที่เกิดขึ้นในยุโรปและกลายเป็นศัตรูกับฝ่ายมหาอำนาจกลางไปโดยทันที พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวและชนชั้นนำสยามจำนวนหนึ่งจึงใช้สื่อสิ่งพิมพ์เป็นเครื่องมือโจมตีเยอรมนีอย่างตรงไปตรงมามากยิ่งขึ้นด้วยการสร้างภาพลักษณ์เยอรมนีให้เป็น “ผู้ร้าย” “ฝ่ายอธรรมะ” หรือ “ศัตรู” ที่กระทำการเหยียดหยามต่อมนุษยชาติและยังละเมิดกฎหมายระหว่างประเทศอันเป็นที่ยอมรับร่วมกันของสังคมระหว่างประเทศ อีกทั้งยังใช้คำที่เสียดสีเยอรมนีว่า “พวกฮัน” หรือ “ฮัน” ตามแบบสื่อตะวันตกเพื่อแสดงความโหดร้ายของเยอรมนีให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

ชนชั้นนำสยามยังสร้างความหมายให้แก่สงครามโลกครั้งที่ 1 และการเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 ของสยามในแบบไทยด้วยการใช้คติทางพระพุทธศาสนาสนองนโยบายของรัฐ บทสรุปในประเด็นนี้ที่ชัดเจนอย่างที่สุดคือ “ธรรมาธรรมะสงคราม” อันเป็นเรื่องราวที่ทรงจำลองสถานการณ์การสู้รบในสงครามโลกครั้งที่ 1 ผ่านการใช้ชาดกในพระพุทธศาสนาเป็นตัวดำเนินเรื่องการสู้รบระหว่างเทวดา 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายธรรมะกับฝ่ายอธรรมะ โดยอุปมาให้ฝ่ายธรรมะเป็นตัวแทนของฝ่ายสัมพันธมิตรและสยาม ที่สามารถเอาชนะและปราบเหล่าเทวดาอธรรมได้ ทั้งนี้ ความสำเร็จดังกล่าวเป็นผลมาจากการที่เทวดาฝ่ายธรรมะเป็นผู้รักษา “ธรรม” ซึ่งในที่นี้สามารถตีความได้ว่าเป็น หลักธรรมในทางศาสนา หลักจริยธรรมรวมทั้งตัวบทกฎหมายที่ธำรงรักษาภาคึกภาคีแห่งการอยู่ร่วมกันทั้งในมิติภายในประเทศและต่างประเทศ ในที่นี้ควรต้องกล่าวไว้ด้วยว่าชนชั้นนำในฝ่ายพุทธจักรก็มีส่วนประกอบสร้างข้างต้นและสนับสนุนนโยบายของรัฐอย่างแนบแน่นและแข็งขัน

ในอีกทางหนึ่ง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้โอกาสจากการนำประเทศเข้าร่วมสงครามมาเป็นเครื่องมือในการยกสถานะของพระองค์ในบริบทภายในผ่านการประกอบพิธีกรรมอันเกี่ยวเนื่องกับสงครามตามแบบโบราณราชประเพณีที่บูรพมหากษัตริย์ราชเจ้าในอดีตทรงเคยกระทำ ทั้งนี้เพื่อมุ่งเสริมสร้างความศักดิ์สิทธิ์และความสูงส่งของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในฐานะจอมทัพสยามที่นำประเทศเข้าร่วมสงครามเพื่อปราบปราม “ประเทศผู้ไม่ประพฤติธรรม” อย่างฝ่ายมหาอำนาจ ดังจะเห็นได้จาก การประกอบพระราชพิธีประกาศสงคราม การฉลอง

พระองค์แบบพระมหาพิชัยยุทธพร้อมด้วยพระแสงดาบของสมเด็จพระนเรศวรซึ่งเป็นการแสดงพระองค์ที่เสมอเหมือนวีรกษัตริย์ในอดีตกาล รวมถึงการหาฤกษ์ยามการประกาศสงคราม เป็นต้น

การยุติสงครามเมื่อวันที่ 11 พฤศจิกายน ค.ศ. 1918 ส่งผลให้สยามชนะสงครามร่วมกับมหาอำนาจฝ่ายสัมพันธมิตร ชัยชนะครั้งนั้นนอกจากจะเป็นการสร้างเกียรติภูมิให้แก่สยามและปูทางไปสู่การเจรจาแก้ไขสนธิสัญญาที่ไม่เป็นธรรมกับบรรดาประเทศตะวันตกแล้ว ยังเป็นโอกาสสำคัญที่สยามใช้เป็นโอกาสในการปลุกเร้าความรู้สึกของประชาชนให้เห็นถึงความสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์และระบอบการปกครองแบบราชาธิปไตย พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแสดงความปลาบปลื้มพระราชหฤทัยจากชัยชนะดังกล่าวเป็นอย่างยิ่ง ด้วยเหตุนี้จึงมีพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดพระราชพิธีเกี่ยวกับการสงครามอีกครั้ง เช่น พระราชพิธีประถมกรรม และการพินไม้ม่านาม เป็นต้น รวมถึงการจัดงานเฉลิมฉลองชัยชนะของสยามอย่างยิ่งใหญ่โดยพร้อมเพรียงกันทั่วพระราชอาณาจักรในเดือนธันวาคม ปีเดียวกันผ่านกลไกระบบราชการทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาคโดยมีจุดประสงค์คือการตอกย้ำความสำคัญของระบอบราชาธิปไตยสยามและการเทิดพระเกียรติ พระบุญญาบารมีรวมถึงพระมหากษัตริย์คุณของพระมหากษัตริย์ที่ทรงนำพาประเทศผ่านพ้นวิกฤตการณ์จนมีชื่อเสียงในระดับสากล

สงครามโลกครั้งที่ 1 ยังเป็นส่วนประกอบสร้างภาพลักษณ์ใหม่ให้แก่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วยสิ่งที่ผู้วิจัยใช้คำว่า “นวธรรมราชา” หรือ “ธรรมราชาแบบใหม่” ในบริบทโลกร่วมสมัยใหม่ ธรรมราชาเป็นคติทางพระพุทธศาสนาที่ผู้ปกครองพึงยึดถือเป็นหลักในการปกครองบ้านเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลักทศพิธราชธรรม หลักจักรวรรดิวัตรและหลักราชจรรยาวัตร เป็นต้น แต่สงครามโลกครั้งที่ 1 ถูกนำมาเป็นโอกาสในการทำให้คำว่า “ธรรม” ที่พระเจ้าแผ่นดินทรงยึดถือมีความหมายกว้างไปกว่ามิติการเมืองภายใน ด้วยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญกับคำว่า “ธรรม” ในรูปแบบของกฎหมายระหว่างประเทศ ศีลธรรมระหว่างประเทศ รวมถึงปทัสฐานของการเมืองในระดับสากล ด้วยเหตุนี้ การที่พระองค์ทรงเป็นประมุขแห่งรัฐที่เน้นย้ำถึงการดำรงไว้ในธรรมทั้งกล่าว จึงส่งผลให้พระองค์มีฐานะเป็น “นวธรรมราชา” ที่ทรงไว้ซึ่งหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาตามคติการปกครองแบบรัฐจารีตและความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการดำเนินความสัมพันธ์ระหว่างประเทศสมัยใหม่ในกรอบ “สมาคมนานาชาติ” หรือสังคมระหว่างประเทศในเวลานั้น

7.2 ข้อสังเกตและข้อเสนอแนะ

วิทยานิพนธ์นี้ได้ขยายความรู้ความเข้าใจเรื่องสยามกับสงครามโลกครั้งที่ 1 ด้วยการพิจารณาเรื่องดังกล่าวลงในเส้นเวลาการเคลื่อนไหวของสยามเข้าสู่สงครามระหว่างประเทศแบบยุโรปที่มีผลต่อภาระบุตตัวตนของสยามในสังคมดังกล่าวผ่านการสานสนทนาระหว่างเหตุการณ์ประวัติศาสตร์การต่างประเทศของไทยกับข้ออภิปรายเชิงทฤษฎีความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ เพื่อชี้ให้เห็นว่าสงครามโลกมิได้นำมาซึ่งข้อสรุปเรื่องการแก้ไขสนธิสัญญาที่ไม่เป็นธรรมกับนานาประเทศเพียงประการเดียว แต่ยังมีเรื่องการแสวงหาตัวตนและการยกสถานะของสยามภายใต้ระเบียบโครงสร้างของสังคมระหว่างประเทศที่มีลำดับชั้นอย่างเด่นชัด รวมถึงการใช้ประโยชน์จากตัวตนที่ว่าการจัดการการเมืองภายในประเทศ นอกจากนี้ยังเป็นการเปิดมุมมองเรื่องอิทธิพลภายนอกที่มีต่อกระบวนการการเป็นรัฐสมัยใหม่ของสยามที่มีประกอบกันขึ้นจากหลายมิติ งานศึกษากลุ่มหนึ่งได้มีข้อเสนอเรื่องดังกล่าวผ่านมุมมองเรื่องการทำงานของระบบทุนนิยมโลกไว้บ้างแล้ว⁵⁷⁵ แต่วิทยานิพนธ์นี้ต้องการชี้ให้เห็นเพิ่มเติมว่าการก่อตัวเป็นรัฐสยามสมัยใหม่ยังมีด้านสัมพันธ์กับการขยายตัวของสังคมระหว่างประเทศที่ส่งผ่านชุดคุณค่า บรรทัดฐานและแบบแผนหลายประการเข้ามาเป็นเงื่อนไขให้แก่พื้นที่ปลายทางต้องปรับตัวตามเงื่อนไขและข้อเรียกร้องเหล่านั้นตามแต่โอกาสและสภาพการณ์ระหว่างประเทศจะเอื้ออำนวย

ผลสืบเนื่องจากการศึกษาเรื่องนี้ ผู้วิจัยเห็นควรให้มีการศึกษาต่อยอดเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างสงครามกับการก่อตัวเป็นรัฐสมัยใหม่ของสยาม แม้การศึกษาเรื่องสยามกับสงครามโลกครั้งที่ 1 จะชี้ให้เห็นความสำเร็จของรัฐสยามสมัยใหม่ที่สามารถระบุตัวตนและกำหนดตำแหน่งแห่งที่ในสังคมระหว่างประเทศได้ชัดเจนยิ่งขึ้น แต่หากพิจารณาการสงครามในช่วงยาวที่สยามหรือประเทศไทยเข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องทั้งที่เกิดขึ้นก่อนหน้าและภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ก็อาจจะทำให้เห็นภาพของการขยายอำนาจแบบรัฐจาริตที่ยังมิได้คำนึงถึงเรื่องเส้นเขตแดน การกวาดต้อนไพร่พลหรือการจัดการพื้นที่นอกศูนย์กลางทางอำนาจของกรุงเทพฯ ย่อมมีส่วนต่อการกำหนดจินตกรรมทางอำนาจที่มีผลการสร้างตัวตนแบบรัฐสมัยใหม่ที่มีเรื่องอธิปไตยเหนือดินแดนเป็นแกนดำเนินเรื่องตามแบบรัฐสมัยใหม่อันเป็นคุณลักษณะของรัฐที่ชอบธรรมในสังคมระหว่างประเทศ⁵⁷⁶

⁵⁷⁵ ตัวอย่างดู กุลลดา เกษบุญชู, ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์: วิวัฒนาการรัฐไทย; ไชยยันต์ รัชชกุล, อาณานิคมสมบูรณาญาสิทธิราชย์: การก่อรัฐสมัยใหม่จากศักดินาสู่ทุนนิยมรอบนอก แปลโดย พงษ์เลิศ พงษ์วนานต์ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อ่าน, 2560).

⁵⁷⁶ ข้อคิดเห็นที่เป็นประโยชน์เช่นนี้เป็นผลมาจากการสนทนากับ รศ.ดร.ศุภมิตร ปิติพัฒน์ อาจารย์ประจำภาควิชาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ในอีกด้านหนึ่ง ข้อค้นพบในวิทยานิพนธ์นี้ยังเป็นอีกหนึ่งบทสนทนาถกเถียงทางทฤษฎีกับแนวทางการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศของสำนักอังกฤษโดยเฉพาะเรื่องรัฐขนาดเล็กในสังคมระหว่างประเทศที่เพิ่งมีการศึกษากันมากขึ้นในช่วงหลัง ข้อค้นพบในงานนี้ชี้ให้เห็นว่าการที่สยามในฐานะรัฐขนาดเล็กนอกยุโรปและถูกจัดว่าไม่เจริญในบริบทคริสต์ศตวรรษที่ 19 นั้นมิได้มีเพียงเรื่องการปรับตัวไปตามโครงสร้างทางความคิดอย่าง “มาตรฐานแห่งอารยธรรม” เท่านั้น แต่ยังสามารถตั้งรับและประยุกต์การทำงานของสถาบันระหว่างประเทศที่เอื้อต่อการระบุดัตตในมิติต่างประเทศที่สอดคล้องกับการจัดการทางการเมืองภายในไปพร้อมกัน แม้การปรับประเทศไปสู่การเป็นรัฐสยามสมัยใหม่และพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยจะเป็นเรื่องเร่งด่วนเพื่อแสวงหาการยอมรับและการรับรองตามกฎหมายระหว่างประเทศเพื่อเข้าเป็นสมาชิกโดยสมบูรณ์ของ “สมาคมนานาชาติ” แต่ชนชั้นนำสยามก็แสดงความสามารถในการเลือกใช้ ดัดแปลงและสกัดกันคุณค่าบางประการที่ดำรงอยู่ในสังคมระหว่างประเทศได้เองเพื่อรักษาเสถียรภาพทางการเมืองภายในผ่านวิธีการที่แตกต่างกันไปในแต่ละช่วงสมัย

อย่างไรก็ดี การเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 ของสยามก็ถือเป็นความสำเร็จของการระบุดัตตของชาติในสังคมระหว่างประเทศที่เกิดผลเฉพาะรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเพียงช่วงเวลาหนึ่งเท่านั้น แม้สยามจะได้รับขณะร่วมกับมหาอำนาจฝ่ายสัมพันธมิตรและมีส่วนร่วมในการจัดระเบียบระหว่างประเทศหลังสงคราม แต่นั่นก็ได้ทำให้กระบวนการระบุดัตตของสยามหยุดยั้ง แม้ข้อเสนอของสหรัฐอเมริกาจะเป็นส่วนหนึ่งที่เปิดช่องทางด้านความคิดให้สยามสามารถใช้ประโยชน์ในการระบุดัตตในสังคมระหว่างประเทศผ่านการเข้าร่วมสงครามและการจัดระเบียบระหว่างประเทศหลังสงคราม แต่ ความผันผวนของโลกยุคหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ได้ส่งผลให้สยามต้องเฝ้าติดตามและระมัดระวังการดำเนินบทบาทที่มีต่อการระบุดัตตของชาติเช่นกัน อีกทั้งกระบวนการดังกล่าวยังต้องสอดคล้องกับเงื่อนไขทางการเมืองในที่สัมพันธ์กับแนวทางของผู้กำหนดนโยบายในเวลานั้นด้วย

แม้แนวทางการสร้างสันติภาพและการจัดตั้งระบบความมั่นคงร่วมกันที่วูดโรว์ วิลสันเป็นผู้เสนอจะประสบความสำเร็จในระดับหนึ่งซึ่งจะเห็นได้จากการจัดตั้งองค์การสันนิบาตชาติ การทำสนธิสัญญาสันติภาพ การลดข้อกีดกันทางการค้ารวมทั้งการจัดประชุมว่าด้วยการลดกำลังอาวุธ แต่สิ่งเหล่านั้นมิได้รับประกันการเกิดความขัดแย้งระหว่างมหาอำนาจได้ ในอีกด้านหนึ่ง มหาอำนาจยุโรปต่างก็ประสบความเสียหายจากสงครามและคลายพลังอำนาจลงอย่างเห็นได้ชัด ส่วนสหรัฐอเมริกาและญี่ปุ่นก็ผงาดขึ้นมาเป็นมหาอำนาจใหม่และกลายเป็นคู่แข่งในสนามการเมืองระหว่างประเทศหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 รวมทั้งภาวะเศรษฐกิจตกต่ำอย่างรุนแรงหลังสงครามที่ทำให้ประชาชนในบาง

ประเทศสนับสนุนแนวทางการปกครองที่ไม่เป็นประชาธิปไตยเพื่อแก้ไขปัญหาภายในประเทศจนเป็นที่มาของการผงาดของระบอบเผด็จการดังในกรณีระบอบฟาสซิสต์ในอิตาลี ระบอบนาซีในเยอรมนี และระบอบสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ในรัสเซีย สิ่งเหล่านี้ล้วนสวนทางกับความมุ่งมาดปรารถนาของนักคิดแนวเสรีนิยมสากลที่แสวงหา “โลกที่ควรจะเป็น” เป็นอย่างยิ่ง จะเห็นได้ว่า “การเมืองเรื่องอำนาจ” (power politics) ยังคงเป็นพลังขับเคลื่อนการเมืองระหว่างประเทศที่ “เกิดขึ้นจริง” มิใช่โลกในแบบอุดมคติ (idealism) ดังนักคิดในแนวทางเสรีนิยมได้วาดไว้⁵⁷⁷

สภาวะการณ์เช่นนี้ย่อมทำให้สยามที่พึ่งตั้ง “ตัวตน” ได้อย่างมั่นคงยิ่งขึ้นในสังคมระหว่างประเทศนั้นต้องเฝ้าติดตามสถานการณ์อย่างใกล้ชิดและดำเนินการให้สอดคล้องกับเป้าหมายทางการเมืองภายในไปพร้อมกัน โดยเฉพาะประเด็นที่ควรพิจารณาต่อยอดจากวิทยานิพนธ์นี้คือการขยายพลังอำนาจของญี่ปุ่นในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ที่สัมพันธ์กับการระบุดัตตของสยามในสังคมระหว่างประเทศที่เปลี่ยนแปลงไปหลังสงคราม ดังที่กล่าวไปข้างต้นว่าระเบียบโลกได้เปลี่ยนไปจากเดิม ระบบดุลอำนาจที่เคยเป็นกลไกรักษาเสถียรภาพระหว่างประเทศได้ล่มสลายพร้อมกับความอ่อนแอของรัฐมหาอำนาจยุโรป การผงาดของญี่ปุ่นกลายเป็นความหวังในฐานะแหล่งพึ่งพิงทางอำนาจแห่งใหม่ที่สยามให้ความสนใจและเฝ้าติดตามมากยิ่งขึ้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งชนชั้นนำใหม่ในระบอบประชาธิปไตยที่เห็นว่าญี่ปุ่นคือตัวแบบในการพัฒนาประเทศให้ทันสมัย⁵⁷⁸ โอกาสเหล่านี้ย่อมมีผลต่อการระบุดัตตของสยามในเวลาต่อมาโดยมิอาจปฏิเสธได้ ท่าทีของสยามต่อญี่ปุ่นในบริบทดังกล่าวก็ก่อให้เกิดการตีความกันไปต่างๆ นานา ดังจะเห็นได้จากการที่สยามเป็นเพียงประเทศเดียวในสันนิบาตชาติที่แสดงการงดออกเสียง (abstention) เพื่อประณามการรุกรานจีนของญี่ปุ่นใน ค.ศ. 1933 และ 1937 แต่กลับประกาศคว่ำบาตร (sanction) อิตาลีในกรณีรุกรานออสเตรียเมื่อ ค.ศ. 1935⁵⁷⁹ อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าจะตีความการแสดงออกของสยามข้างต้นอย่างไร การแสดงบทบาทระหว่างประเทศเช่นนี้ย่อมมีผลต่อการระบุดัตตของสยามที่ต่างไปจากสงครามโลกครั้งที่ 1 อย่างแน่นอน ผลลัพธ์ที่น่าสังเกตจากกระบวนการเช่นนี้สามารถพิจารณาได้จากการเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 2 ของ “ประเทศไทย” (ในเวลานั้นได้เปลี่ยนชื่อประเทศแล้ว) ที่ยืนอยู่ฝั่งตรงข้ามฝ่ายสัมพันธมิตรที่เคยร่วมเป็น “รัฐผู้รักษา

⁵⁷⁷ E.H. Carr, *The twenty years' crisis 1919-1939: an introduction to the study of international relations*, reissued with a new introduction and additional material by Michael Cox (Basingstoke: Palgrave, 2001).

⁵⁷⁸ ดู วัชรพล ใจจริง, *ตามรอยอาทิตยอุทัย: แผนสร้างชาติไทยสมัยคณะราษฎร* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2563).

⁵⁷⁹ ดู Stefan Hell, *Siam and The League of Nations: Modernization, Sovereignty and Multilateral Diplomacy, 1920-1940*, pp.193-234.

ธรรม” และหันไปพึ่งพา “มหามิตร” อย่างญี่ปุ่นตั้งที่รับรู้กันซึ่งการต่อยอดในประเด็นนี้อาจช่วยขยายองค์ความรู้เรื่องประเทศไทยกับสงครามโลกครั้งที่ 2⁵⁸⁰ ให้รอบด้านและลึกซึ้งมากยิ่งขึ้นก็เป็นได้

ในอีกด้านหนึ่ง การเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 ถือเป็นความสำเร็จครั้งใหญ่ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ความสำเร็จเช่นนี้ภาพสะท้อนทางความคิดของชนชั้นนำในรุ่นรัชกาลที่ 6 ที่ต่างไปชนชั้นนำในรุ่นก่อนที่สามารถสะท้อนความเข้าใจเกี่ยวกับการทำงานสถาบันระหว่างประเทศที่ดียิ่งขึ้น รวมถึงเรื่องวิธีคิดและยุทธศาสตร์ด้านความมั่นคงอย่างเห็นได้ชัด โดยเฉพาะประเด็นการใช้สงครามกับการแก้ไขปัญหาของสยามที่ชนชั้นนำรุ่นก่อนที่ต่างเห็นว่าสงครามมิได้เป็นทางเลือกที่ดี แต่การนำสยามเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 เป็นการแสดงให้เห็นถึงความเข้าใจที่ดีขึ้นของชนชั้นนำรุ่นใหม่ที่สามารถผสมผสานการทำงานของสถาบันระหว่างประเทศเข้าไว้ด้วยกันและแสดงความสามารถในการจัดการสงครามสมัยใหม่ได้อย่างถูกต้อง อีกทั้งยังทรงใช้โอกาสจากสงครามโลกมาสร้างเครื่องมือเพื่อจัดการความเปราะบางทางการเมืองที่ทรงเผชิญในเวลานั้นได้ดีในระดับหนึ่งซึ่งส่งผลให้พระราชสถานะของพระองค์สูงเด่นยิ่งขึ้นด้วยการเป็นพระเจ้าแผ่นดินผู้นำชัยชนะและเกียรติยศมาสู่ประเทศชาติบ้านเมือง

กระนั้นก็ตาม ความสำเร็จดังกล่าวก็มิได้จรัสยั่งยืน ภายหลังจากสงครามโลกครั้งที่ 1 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ยิ่งทรงเผชิญกับปัญหาภายในอย่างต่อเนื่องตราบจนสิ้นรัชกาล การใช้ประโยชน์จากการระบุดัตตของสยามในการเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 จึงเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นอย่างจำเพาะเจาะจงทั้งในแง่ของเวลา ตัวบุคคลและสถานการณ์การเมืองภายใน แม้ความสำเร็จจากการระบุดัตตของสยามในสงครามโลกครั้งที่ 1 จะส่งผลให้เกิดการจัดการแก้ไขปัญหาอำนาจอธิปไตยของสยามที่คืบหน้าไปกว่าเดิม แต่ตัวตนที่ว่ำนั้นกลับไม่เอื้อต่อการจัดการการเมืองภายในของสยามในสมัยรัชกาลที่ 7 เท่าใดนัก พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงเผชิญโจทย์ทางการเมืองที่ต่างไปจากรัชกาลก่อนหน้า การไหลบ่าของกระแสความคิดทางการเมืองแบบตะวันตกเริ่มทวีความเข้มข้นขึ้นโดยเฉพาะเรื่องการเมืองมีรัฐธรรมนูญและแนวคิดอำนาจอธิปไตยแบบปวงชน (popular sovereignty) รวมถึงการรับมือภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก แม้ระบอบราชาธิปไตยจะรับมือกับความเคลื่อนไหวทางการเมืองและกระแสความคิดแบบตะวันตกไว้ได้บ้าง แต่นั่นก็จบลงด้วยการสถาปนาระบอบการปกครองที่มีรัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุดเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน ค.ศ. 1932

⁵⁸⁰ ตัวอย่างงานน่าสนใจชิ้นล่าสุดที่ศึกษาประเทศไทยกับสงครามโลกครั้งที่ 2 ดู Peera Charoenvattanukul, *Ontological Security and Status-Seeking: Thailand's Proactive Behaviours During the Second World War* (London: Routledge, 2020). งานชิ้นนี้ศึกษาการแสวงหาตัวตนของประเทศไทยในระหว่างประเทศยุคสมัยจอมพล ป. พิบูลสงครามผ่านกรอบ “ความมั่นคงเชิงภวสภาพ” (ontological security)

จากที่กล่าวไปข้างต้นย่อมสะท้อนให้เห็นว่าการระบุดัตนของชาติมิได้เป็นกระบวนการที่หยุดนิ่งหรือเกิดผลที่ส่งผลต่อเนื่อง หากแต่มีการเปลี่ยนแปลงไปตามสถานการณ์ภายนอกที่เปิดช่องให้รัฐได้ระบุดัตนให้สอดคล้องกับการทำงานของระเบียบระหว่างประเทศที่เป็นอยู่ อีกทั้งการระบุดัตนที่ว่ำนั้นยังต้องสัมพันธ์และส่งผลต่อโครงการทางการเมืองภายในรัฐเพื่อผลทางจิตวิทยาของผู้ปกครองและการดำรงอยู่ของระบอบการเมืองการปกครอง แม้แต่รูปแบบของสังคมระหว่างประเทศและชุดคุณค่าที่อยู่ประอบกันเป็นระเบียบของสังคมนั้นก็เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา ผู้วิจัยเห็นว่าในการพิจารณาตัวตนของประเทศทั้งฐานะสยามก็ดี หรือประเทศไทยก็ดีซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของสังคมระหว่างประเทศมาอย่างต่อเนื่อง การปรับตัวหรือการตั้งรับกับชุดคุณค่าที่ต่างกันไปตามเวลาเพื่อตอบโจทย์ทั้งการระบุดัตนของชาติในระดับระหว่างประเทศผ่านมิติต่างๆ ที่สอดคล้องกับการจัดการภายในจึงเป็นเรื่องที่สมควรได้รับการศึกษาต่อขยายในอนาคต

บรรณานุกรม

- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 กต (ล)/11. (“หนังสือไปมาระหว่างพระสยามธรรมาภรณ์ถึงเจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี”).
- _____, ร.5 ต.49/11. “ลายพระหัตถ์พระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” ลงวันที่ 27 กันยายน ร.ศ. 114.
- _____, กต. 89.1/3 พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกรมหลวงเทววงษ์วิโรปกรณ์ เรื่องหนังสือพิมพ์จีนกับญี่ปุ่น ลงวันที่ 14 สิงหาคม ร.ศ. 119.
- _____, กต.89.1/3 พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกรมหลวงเทววงษ์วิโรปกรณ์ เรื่องตอบรับหนังสือพิมพ์ยะแปนเมล ลงวันที่ 26 สิงหาคม ร.ศ. 119.
- _____, ร.5 ฝ.18.1/2 ลายพระหัตถ์กรมหลวงเทววงษ์วิโรปกรณ์กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 9 พฤษภาคม ร.ศ. 112.
- _____, ร.5 ฝ.18.1/7 พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานกรมหลวงพิชิตปรีชากร ลงวันที่ 8 มิถุนายน ร.ศ. 112.
- _____, ร.5 ฝ.18.1/2 พระราชหัตถเลขาพระราชทานกรมหลวงพิชิตปรีชากร ลงวันที่ 10 พฤษภาคม ร.ศ. 112.
- _____, กต 79.4 “พระบรมราชาวาทพระราชทานแก่ผู้แทนกรุงสยาม ณ ที่ประชุมนานาชาติที่เมืองเฮก” ลงวันที่ 30 เมษายน ร.ศ. 118.
- _____, กต.79.4/36 “กรมพระเทววงษ์วิโรปกรณ์กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” ลงวันที่ 14 สิงหาคม ร.ศ. 128.
- _____, ร.5 ต.48.1 กรมหลวงเทววงษ์วิโรปกรณ์ทูลกรมขุนสมมตอมรพันธ์ ลงวันที่ 10 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 122.
- _____, ร.5 ต. 48.2 กรมหลวงเทววงษ์วิโรปกรณ์ทูลกรมขุนสมมตอมรพันธ์ ลงวันที่ 11 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 122
- _____, ร.5 ต.48.2 หนังสือพระยาศรีสหเทพกราบทูลพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสมมตอมรพันธ์ ลงวันที่ 27 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 122
- _____, ร.6 กต.89/4 หนังสือกรมหลวงเทววงษ์วิโรปกรณ์ถึงกรมหลวงปราจิณกิติบดี ลงวันที่ 2 ตุลาคม ร.ศ. 130
- _____, กต.89/4 ใบบอกหม่อมเจ้าบวรเดชถึงกรมหลวงเทววงษ์วิโรปกรณ์ ลงวันที่ 13 ตุลาคม ร.ศ. 130.

- _____, ร.6 ต.16.1/98 หนังสือกรมพระเทววงศ์ยุโรปการทูตกรมหลวงปราจิณกิติบดี ลงวันที่ 27 กรกฎาคม พ.ศ. 2457.
- _____, กต 65.3/4 หนังสือพระองค์เจ้าจรัญศักดิ์กฤดากรกราบทูลกรมพระเทววงศ์ยุโรปการ ลงวันที่ 31 กรกฎาคม พ.ศ. 2457
- _____, ร.6 บ.4.1/16 Telegram H.R.H Prince Mahidol to H.R.H. Prince Paribatr. Berlin 31 July 1914
- _____, ร.6 บ.4.1/16 Telegram King Vajiravudha to Prince Tridos 2 August 1914
- _____, กต. 65.3/11 หนังสือหม่อมเจ้าไตรทศประพันธ์ทูตกรมพระเทววงศ์ยุโรปการ ลงวันที่ 12 ตุลาคม พ.ศ. 2457.
- _____, กต 65.3/17 หนังสือกรมพระเทววงศ์ยุโรปการถึงมองซิเออร์ยอง ตริปีแยร์ อุปทูตฝรั่งเศส ลงวันที่ 30 มกราคม พ.ศ. 2457
- _____, ร.6 บ.17/13 ลายพระหัตถ์สมเด็จพระพันปี เรื่องทหารกำเริบ วันที่ 12 มีนาคม ร.ศ.130
- _____, ร.6 บ.17/11 พระยาศุขสุริยศักดิ์กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว วันที่ 4 มีนาคม ร.ศ.130
- _____, ร.6 ม. 36 ก./16 พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงพระยาเทพอรชุน พระยาอุไทยมนตรี และพระยารธรรมสุกราช ลงวันที่ 8 มิถุนายน ร.ศ.131.
- _____, ร.6 ก.1/12 ลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิชณุโลภประชานาถ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว วันที่ 8 มิถุนายน พ.ศ. 2454
- _____, ร.6 ต.15.4/1 พระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์ถึงพระองค์เจ้าจรัญศักดิ์กฤดากร ลงวันที่ 7 ตุลาคม พ.ศ. 2457.
- _____, ร.6 ต.15/3 “ร่างจดหมายลับพระยาบุรินวราชภูริถึงหลวงภาษาปริวัตร อุปทูตกรุงโตเกียว หมายลับ”, ไม่มีวันที่.
- _____, ร.6 ต.15/9 จดหมายพระยาสุธรรมมนตรีถึงพระยาบุรินวราชภูริ ลงวันที่ 18 ธันวาคม พ.ศ. 2457.
- _____, ร.6 น.20.8/4 หนังสือพิมพ์ตัด จีนโนสยามวงศ์พิมพ์ (29 กรกฎาคม 2457).
- _____, ร.6 น.20.8/4 หนังสือพิมพ์ตัด จีนโนสยามวงศ์พิมพ์ (5 สิงหาคม 2457).
- _____, ร.6 ต.15/3 พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงสมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธ์ ลงวันที่ 15 พฤศจิกายน พ.ศ.2457
- _____, ร.6 ต.15/3 ลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 10 พฤศจิกายน พ.ศ. 2457.

- _____, ร.6 ต.15/3 พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงสมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ ลงวันที่ 15 พฤศจิกายน พ.ศ.2457
- _____, ร.6 ต.15.4/1 ลายพระหัตถ์พระองค์เจ้าจรัญศักดิ์กฤดากรถวายพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 1 กันยายน พ.ศ. 2458.
- _____, กต.65.14/6 “จดหมายลับพระยาบุรีนวราษฏร์ถึงกรมพระยาเทววงศ์วโรปการ” ลงวันที่ 9 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2459.
- _____, กต.65.14/6 “ลายพระหัตถ์ลับสมเด็จพระเจ้า กรมพระเทววงศ์วโรปการถึงพระยาบุรีนวราษฏร์” ลงวันที่ 9 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2459
- _____, ร.6 ต.15.4/3 พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงพระองค์เจ้าจรัญศักดิ์กฤดากร ลงวันที่ 14 มีนาคม พ.ศ. 2459
- _____, กต. 65.14/6 บันทึกฉบับที่ 1 เรื่องความคิดที่จะให้กรุงสยามเข้าในสงคราม ลงวันที่ 25 พฤษภาคม พ.ศ. 2460
- _____, ร.6 ต. 15.1/1 พระราชาธิบายเรื่องการรักษาความเป็นกลางแห่งกรุงสยามในงานมหาสงคราม ณ ยุโรป อ่านในที่ประชุมเสนาบดีสภา วันที่ 28 พฤษภาคม พ.ศ. 2460.
- _____, กต. 65.14/6 พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกรมพระเทววงศ์วโรปการ วันที่ 29 พฤษภาคม พ.ศ. 2460
- _____, กต 65.14/6 บรรทัดฉบับที่ 3 ของกรมพระเทววงศ์วโรปการ ลงวันที่ 31 พฤษภาคม พ.ศ. 2460.
- _____, ร.6 ต.15.2/2 ลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนารถถวายพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 29 พฤษภาคม พ.ศ. 2460
- _____, ร.6 ต.15.1/2 พระราชดำรัสแถลงพระบรมราโชบายเด็ดขาดเรื่องการระบายนชาติเยอรมันและออสเตรียออกจากราชการ วันที่ 1 มิถุนายน พ.ศ.2460.
- _____, ร.6 ต.15.2/2 รายงานการประชุมเสนาบดี วันที่ 4 มิถุนายน พ.ศ. 2460.
- _____, ร.6 ต.15.2/2 หนังสือกราบบังคมทูลกรมพระเทววงศ์วโรปการถวายพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 7 มิถุนายน พ.ศ. 2460.
- _____, กต. 65.14/6 ลายพระหัตถ์กรมพระเทววงศ์วโรปการถวายพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว วันที่ 3 มิถุนายน พ.ศ. 2460
- _____, กต.65.14/6 บรรทัดฉบับที่ 4 (ว่าด้วยเรื่องนายแฟร์ ทูตเบลเยี่ยมเข้ามาเจรจาให้สยามเปลี่ยนนโยบายสงคราม) ลงวันที่ 6 มิถุนายน พ.ศ. 2460.
- _____, ร.6 ต.15.2/2 รายงานการประชุมเสนาบดี วันที่ 11 มิถุนายน พ.ศ. 2460.

- _____ , กต.65.14/8 “กรมพระสวัสดิวัฒนวิศิษฐ์ทูลเกล้าฯถวายร่างกฎหมายในสภาวะสงคราม” ลงวันที่ 21 กรกฎาคม พ.ศ.2460
- _____ , ร.6 ต.15.2/13 ลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงพิศณุโลกประชานาถ วันที่ 29 กรกฎาคม พ.ศ. 2460
- _____ , ร.6 ต.15.4/13 บรรทัด (พระราชกระแสตอบกรมหลวงพิศณุโลกประชานาถ) ไม่มีวันที่
- _____ , กต.65.14/8 (1) หนังสือพระยาบริรักษ์จตุรงค์กราบทูลกรมพระยาเทววงศ์วโรปการ ลงวันที่ 22 กรกฎาคม พ.ศ.2460.
- _____ , ร.6 ต.15/7 ลายพระหัตถ์กรมพระยาเทววงศ์วโรปการทูลกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ลงวันที่ 4 กันยายน พ.ศ. 2460.
- _____ , ร.6 ต. 15.1/2 รายงานการประชุมคณะเสนาบดี วันที่ 18 สิงหาคม พ.ศ. 2460 เรื่อง สัมพันธมิตรขอเช่าเรือเชลย
- _____ , ร.6 ต 15.6/1 พระยาโหราธิบดีกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 6 กรกฎาคม พ.ศ. 2460
- _____ , ร.6 ต 15.6/1 พระยาโหราธิบดีกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 8 กรกฎาคม พ.ศ. 2460
- _____ , ร.6 ต 15.6/3 “(ร่าง) หมายกำหนดการพระราชพิธีประณมกรรม นมัสการพระรัตนไตร บวงสรวงอดีตมหाराชาธิราชมหাজักรับบรมราชวงศ์ อันวาคม พระพุทธศักราช 2461”
- _____ , ร.6 ต 15.6/3 หนังสือกราบบังคมทูลเรื่องพระฤกษ์สำหรับประกอบพิธีปฐมกรรมของพระยาโหราธิบดี ลงวันที่ 23 พฤศจิกายน พ.ศ. 2461
- _____ , ร.6 ต.15.6/1 ประกาศพระราชกระแสเรื่องสัมพันธมิตรมิชัย วันที่ 14 พฤศจิกายน พ.ศ. 2461
- _____ , ร.6 ต.15.6/4 ใบบอกหม่อมเจ้าธำรงศิริ สมุหเทศาภิบาลมณฑลปราจีนบุรีถึงเจ้าพระยาสุรสีห์วิสิษฐภักดี ลงวันที่ 4 ธันวาคม พ.ศ. 2461.
- _____ , ร.6 ต.15.6/4 ใบบอกพระยาสุนทรสงคราม ผู้ว่าราชการจังหวัดสุพรรณบุรีถึงเจ้าพระยาสุรสีห์วิสิษฐภักดี ลงวันที่ 2 ธันวาคม พ.ศ. 2461.
- _____ , ร.6 ต.15.6/4 ใบบอกพระยาสาครดณารักษ์ ผู้ว่าราชการจังหวัดสมุทรสาครถึงเจ้าพระยาสุรสีห์วิสิษฐภักดี ลงวันที่ 5 ธันวาคม พ.ศ. 2461.
- _____ , ร.6 ต.15.6/4 ใบบอกพระยาวิเชียรปราการ ผู้ว่าราชการจังหวัดสุโขทัยถึงเจ้าพระยาสุรสีห์วิสิษฐภักดี ลงวันที่ 6 ธันวาคม พ.ศ. 2461.
- _____ , ร.6 ต. 15.6/4 กำหนดรายการสำหรับการประกอบพิธีวันที่ 2 ธันวาคม พ.ศ.2460 ของจังหวัดหล่มสักดี.

_____, ร.6 ต. 15.6/4 ไบบอกพระยาสุรินทรราชา สมุหเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ตถึงเจ้าพระยาสุรสีห์
วิสิษฐภักดี.

_____, ร.6 ต. 15.6/4 หนังสือกราบบังคมทูลถวายพระพรชัยมงคลเนื่องในโอกาสสยามชนะ
สงครามจากกลุ่มลูกหลานจีน ลงวันที่ 2 ธันวาคม พ.ศ. 2461.

_____, ร.6 ต. 15.6/4 พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงเจ้าพระยา
ยมราช ลงวันที่ 3 ธันวาคม พ.ศ. 2461.

หนังสือภาษาไทย

กรมการศาสนา สดปรุง. **รัชกาลที่ 5 กับฮอลันดาและชาว :** การเสด็จประพาส (สิงคโปร์) เบตาเวียและ
สมารัง ในปี 1871 และการพิสูจน์ "ตัวตน" ของสยามในฐานะรัฐเอกราช. กรุงเทพฯ :
มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์และศูนย์
มานุษยวิทยาสิรินธร, 2546.

กรมยุทธการทหารบก. **ประวัติกองอาษาซึ่งไปในงานพระราชสงครามข้ามทะเล พระพุทธศักราช**
2460-61-62. พระนคร: กรมเสนาธิการทหารบก, 2463.

กรมศิลปากร. **พระราชานิยมในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว** (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงาน
พระราชทานเพลิงศพ นางจรัสศรี สุจริตกุล ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ 7 กันยายน
พ.ศ. 2514).

กรมศิลปากร. **วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชานิพนธ์ในรัชกาลที่ 1**
เล่ม 4, พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพฯ: โสภณการพิมพ์, 2540.

กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม. **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 ของเจ้าพระยา**
ทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี, พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2561.

กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม. **จดหมายเหตุเสด็จประพาสต่างประเทศในสมัยรัชกาลที่ 5 เสด็จ**
เมืองสิงคโปร์ แลเมืองเบตาเวียครั้งแรก แลเสด็จประพาสประเทศอินเดีย. กรุงเทพฯ: กรม
ศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม, 2561.

กรมศิลปากร สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. **พระราชสาส์นในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**
พระราชทานไปยังประเทศต่างๆ, พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและ
ประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2561.

กาลรบใหญ่ในยุโรป ฉบับพิเศษ. กรุงเทพฯ: ม.ป.พ., 2457.

กุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ, คุณหญิงและคณะ. **พระราชประวัติและพระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระ**
พระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว , พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พ
รินติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, 2537.

กุลลดา เกษบุญชู มีดี. **ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์: วิวัฒนาการรัฐไทย**. นนทบุรี: ฟาเดียวกัน, 2562.

กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร. **สัมพันธภาพระหว่างไทย-จีน**. กรุงเทพฯ: กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2521.

คริส เบเกอร์ และ ผาสุก พงษ์ไพจิตร. **ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย**. กรุงเทพฯ: มติชน, 2557.

คึกฤทธิ์ ปราโมช, หม่อมราชวงศ์. **สี่แผ่นดิน**, พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า 2000, 2543.

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. **ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทยในรัชกาลที่ 4 ภาค 2** (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนางแจ่มวิชาสอน (ผิน นิยมเหตุ) ณ เมรุวัดสังข์กระจาย ธนบุรี วันที่ 20 กรกฎาคม พ.ศ. 2512) กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2512.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. **พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต และพระโอรสธิดาพระหัตถ์ สมเด็จพระปิตุจฉาเจ้า สุขุมมาลมารศรี พระอัครราชเทวี และพระประวดีฯ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศิริรัตนบุษบง พระธิดา ทรงเรียบเรียง** (พิมพ์เนื่องในการพระราชทานเพลิงศพ พันเอก หม่อมราชวงศ์ถวัลย์มงคล โสณกุล ท.ช. , ท.ม. ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพมหานคร วันพฤหัสบดีที่ 20 กันยายน พ.ศ. 2533.

จุลจักรพงษ์, พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า. **เจ้าชีวิต พงศาวดาร 9 รัชกาลแห่งราชวงศ์จักรี**, พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุคส์, 2554.

_____. **เกิดวังปารุสก์: สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์และสมัยประชาธิปไตย**. กรุงเทพฯ : ริเวอร์บุคส์, 2557.

ฉลอง สุนทราวาณิชย์, “ไทยกับการประชุมสันติภาพนานาชาติกรุงเฮกครั้งแรก ค.ศ. 1899” **รัฐศาสตร์สาร** 21, 2 (2542): 1-36

_____. **ประเทศไทยกับการเมืองโลก: การเข้าสู่สงครามโลกครั้งที่ 1**. ใน ฉันทิมา อ่องสุรภัย (บรรณาธิการ), **นโยบายต่างประเทศไทยบนทางแพร่ง**. หน้า 16-45. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2533.

ชัชพล ไชยพร. “พระบรมราชกุศโลบายของสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้าในการจัดพระราชพิธีบรมราชาภิเษก 2 ครั้ง” **ศิลปวัฒนธรรม** 40 ฉบับที่ 9 (2562): 77-83.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช และชัตติยา กรรณสูตร. **เอกสารการเมืองการปกครองไทย (พ.ศ. 2417-2477)**. กรุงเทพฯ: สถาบันสยามศึกษา สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2532.

ชาติ เอี่ยมกระสุนธุ์. **พระมงกุฎเกล้าฯกับสงครามโลกครั้งแรก**. กรุงเทพฯ: ประพันธ์สาสน์, 2520.

ชุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ฉบับ พ.ศ. 2457. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ต้นฉบับ, 2554.

- ไชยยงค์ รัชชกุล. **อาณานิคมสมบูรณาญาสิทธิราชย์: การก่อรัฐสมัยใหม่จากศักดินาสู่ทุนนิยมรอบนอก** แปลโดย พงษ์เลิศ พงษ์นวนานต์. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อ่าน, 2560.
- ณัฐพล ใจจริง. **ตามรอยอาทิตย์อุทัย: แผนสร้างชาติไทยสมัยคณะราษฎร**. กรุงเทพฯ: มติชน, 2563.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. **พระประวัติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2505)
- _____. **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5**. กรุงเทพฯ: ไทยควอลิตี้บุ๊กส์ (2006), 2559.
- ดี.จี.อี.ฮอลล์. **ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้: สุวรรณภูมิ-อุษาคเนย์ภาคพิสดาร เล่ม 2** บรรณาธิการโดย ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2549.
- เดช บุนนาค. **การปกครองระบบเทศาภิบาลของประเทศสยาม พ.ศ.2435-2458 กระทรวงมหาดไทยสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ**, แปลโดย ภรณ์ กาญจนรัชชิตี. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2532.
- _____. **ขบถ ร.ศ.121**. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2524.
- แถมสุข นุ่มนนท์, **ยังเติร์กครั้งแรก กบฏ ร.ศ.130**, พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: สายธาร, 2545.
- ทวีปัญญา** เล่ม 3. กรุงเทพฯ: มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2523.
- เทพ บุญตานนท์. **การเมืองในการทหารไทยสมัยรัชกาลที่ 6**. กรุงเทพฯ: มติชน, 2559.
- ธงชัย วินิจจะกุล. **กำเนิดสยามจากแผนที่: ประวัติศาสตร์ภูมิกายาแห่งชาติ**, แปลโดย พวงทอง ภาวคร พันธุ์ ไรดา อรุณวงศ์ และพงษ์เลิศ พงษ์นวนานต์. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อ่าน, 2556.
- _____. **คนไทย/คนอื่น: ว่าด้วยคนอื่นของคนไทย**. นนทบุรี: ฟ้าเดียวกัน, 2560.
- _____. **โฉมหน้าราชาชาตินิยม**. นนทบุรี: ฟ้าเดียวกัน, 2559.
- ธรรมศักดิ์มนตรี, เจ้าพระยา (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา). **โคลงกลอนของ 'ครูเทพ' รวมเล่ม 1-3**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ผีเสื้อ, 2556.
- _____. **ล้อมรั้ว**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2559.
- ธิดา สาระยา. **พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม**. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2561.
- นริศราจักรพงษ์, หม่อมราชวงศ์และไพศาลย์ เปี่ยมเมตตาววัฒน์, บรรณาธิการ. **ถึงลูกชายเล็ก: พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 และลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ**. กรุงเทพฯ : ริเวอร์ บุ๊คส์, 2560.
- บรรพต กำเนิดศิริ, **ประวัติศาสตร์การทูตยุโรป: ตั้งแต่การประชุมที่กรุงเวียนนา ค.ศ. 1815 จนถึงจุดเริ่มต้นของสงครามเย็นปี ค.ศ. 1947**. กรุงเทพฯ : โครงการตำราและสิ่งพิมพ์ คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2553.

- _____ . สืบหาจักรวรรดิบนเส้นทางแห่งกาลเวลาล่มสลาย. กรุงเทพฯ: พารากราฟ, 2563.
- เป็นจามิน เอ บัทสัน, อวสานสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในสยาม, กาญจนา ละอองศรีและยุพา ชุมจันทร์ บรรณาธิการแปล, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2547
- เบเนดิกต์ แอนเดอร์สัน. **ศึกษารัฐไทย ย้อนสภาวะไทยศึกษา: รวมบทความและปาฐกถาว่าด้วยการเมืองไทยสมัยใหม่**. นนทบุรี: ฟาเดียวกัน, 2558.
- ประวัติกองอาษาซึ่งไปในงานพระราชสงครามข้ามทะเล พระพุทธศักราช 2460-61-62**. พระนคร: กรมเสนาธิการทหารบก, 2463.
- ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1-รัชกาลที่ 3 พ.ศ.2325-พ.ศ.2394 เล่ม 1**, พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2562.
- ประวัติและระบบงานของกระทรวงการต่างประเทศ** (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พันเอกนายวรการบัญชา (บุญเกิด สุตันตานนท์) ป.จ., ม.ป.ช., ม.ว.ม. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพมหานคร วันที่ 4 พฤศจิกายน 2517). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2517.
- ประเทศสยามกับสงครามโลกครั้งที่ 1**. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฉาปนกิจศพ นายสุพะ (เฮง) โหมตสกุล ณ ฉาปนกิจสถานกองทัพบก วัดโสมนัสสวรวิหาร วันพฤหัสบดีที่ 14 มิถุนายน 2516) กรุงเทพฯ: โอเดียนการพิมพ์, 2516.
- ปรีดี พิศภูมิวิถี. **ประวัติศาสตร์การทูตไทย**. กรุงเทพฯ: สถาบันการต่างประเทศเทวะวงศ์วโรปการ กระทรวงการต่างประเทศ, 2561.
- พระมงคลวิเสสเถา ในรัชกาลที่ 5 ถึงรัชกาลที่ 9**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2546.
- พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) และพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ** คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด. นนทบุรี: ศรีปัญญา, 2559.
- พิทยาลงกรณ์, พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. **การค้าทางทะเลในเวลาสงคราม**. (พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพนายนาโวโท พระปราบอั้งวะ (เกลี้ยง เปรุณาวิน)). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2475.
- _____ . **สามกรุง**. กรุงเทพฯ: รวมสาส์น, 2516.
- พูนพิศมัย ดิศกุล, หม่อมเจ้า. **พระราชวงศ์จักรี สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 (สิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็นสมัยรัชกาลที่ 6)**. กรุงเทพฯ: มติชน, 2561.
- เพ็ญพิสุทธิ์ อินทรภิรมย์. **เชียวสุดเล็ง สิบญูเรื่อง: ทศนะและบทบาทของจีนสยามในสังคมไทย** (กรุงเทพฯ: ศูนย์ประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ไทยกับประเทศในเอเชีย ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547

- เพ็ญศรี ตึก. การต่างประเทศกับเอกราชและอธิปไตยของไทย (ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 ถึงสิ้นสมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม). กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2554.
- มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. 100 ปีสงครามโลกครั้งที่ 1 พระราชนิพนธ์อันเนื่องด้วยงานพระราชสงคราม ณ ทวีปยุโรป. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในพระบรมราชูปถัมภ์, 2560.
- _____. กฎหมายทะเล (จากสมุทสรสาร). กรุงเทพฯ: คณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552.
- _____. จดหมายจากเยอรมนี แปลโดย ละม้ายมาศ ศรีหัตถ์. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2525
- _____. จดหมายเหตุร้ายวันรัชกาลที่ 6. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ม.จ. ชัชชวิต เกษมสันต์). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2517)
- _____. เทศนาเสือป่า. กรุงเทพฯ: ทวีการพิมพ์, 2529.
- _____. ธรรมเนียมประเพณีสงคราม. กรุงเทพฯ: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2536.
- _____. ธรรมเนียมราชา : พระบรมราโชวาทและพระราชนิพนธ์เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว / พระราชนิพนธ์ใน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2557
- _____. เนื่องด้วยการมหาสงคราม. ม.ป.ท.: ม.ป.พ., 2457.
- _____. บทความหนังสือพิมพ์เรื่อง โคลนติดล้อ ของอศวพาหุ. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2553.
- _____. บทละครพูดเรื่อง ร.ต.ล. “นนทรี” และ มหาตมะ: บทพระราชนิพนธ์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, 2519.
- _____. ปกิณกะคดีเรื่องยุทธภัยและความเป็นชาติโดยแท้จริง. ม.ป.ท.: โรงพิมพ์ไทยเชชม, 2482.
- _____. ประมวลบทพระราชนิพนธ์ ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาคปกิณกะ (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลตรี พระยาอนิรุทธเทวา (ม.ล. ฟั่น ฟิ่งบุญ) ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 22 เมษายน พ.ศ. 2494) พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2494.
- _____. พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พิมพ์โดยได้รับพระบรมราชานุญาตในงานพระราชทานเพลิงพระศพ สมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ณ พระเมรุท้องสนามหลวง ปีมะเสง พ.ศ. 2472) พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2472.

_____ . พระราชกัณฑ์แห่งชนบท (พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ถึงนายเมย์นาร์ต วิลโลบี คอลเลสเตอร์-วิมช คหบดี). กรุงเทพฯ: วชิราวุธวิทยาลัย, 2552.

_____ . เรื่องเมืองไทยจึงตื่นเกิด. ม.ป.ท.: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒนากร, 2481.

_____ . หัวข้อกฎหมายนานาประเทศ แพนกคดีเมือง. กรุงเทพฯ: คณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548.

มหาสุรสิงหนาท, สมเด็จพระบวรราชเจ้า กรมพระราชวังบวรนิเวศ. **พระราชนิพนธ์กรมพระราชวังบวรสถานมงคล**. พระนคร: หอพระสมุดวชิรญาณ, 2466.

มอร์แลนด์, อาเทอร์. **ตำนานชาติอัน** (รวบรวมจากหนังสือพิมพ์ “ดุสิตสมิต” แปลโดย รามจิตติ). ม.ป.ท.: ม.ป.พ., 2458-2468?.

มานิจ ชุมสาย, หม่อมหลวง **ไทยกับสงครามโลกครั้งที่ 1 (จากหลักฐานของทางราชการที่เก็บไว้ ณ ใต้ถุนสถานทูตไทย ณ ฝรั่งเศสและเยอรมัน)**. กรุงเทพฯ: พิทยาคาร, 2519.

รพีพัฒนศักดิ์, พระองค์เจ้า. **ลักษณะกฎหมายระหว่างประเทศโดยย่อ**. พระนคร: โรงพิมพ์กองทัพอากาศ, 2445.

รามจิตติ (นามแฝง), **อำนาจคือธรรม**. ม.ป.ท.: ม.ป.พ., 2460.

ล้อมรั้ว รวบรวมโดย มหาอำมาตย์ตรี พระยาธรรมศักดิ์มนตรี. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2559.

เล็กน้อยๆ เกี่ยวกับทหารอาสาในสงครามโลกครั้งที่ 1 พ.ศ. 2457-2462. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายทองใบ ประทุมวงศ์ เป็นกรณีพิเศษ ณ วัดสังเวชวิศยาราม กรุงเทพมหานคร วันจันทร์ที่ 15 พฤษภาคม 2532) กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ปรเมษฐ์การพิมพ์, 2532.

วงเดือน นาราัจจ์ และคณะ. **อิราชเจ้าจอมสยาม**. กรุงเทพฯ: ธนาคารกสิกรไทย, 2553.

วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. **เทศนาของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (จอมพลสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระนครสวรรค์วรพินิต โปรดให้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายพันเอก หม่อมเจ้าสมบูรณศักดิ์ เกษมสันต์ ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม พ.ศ.2475)**. พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ, 2475.

วาสนา วงศ์สุรวัฒน์. “รัชกาลที่ 6 กับขบวนการสี่พฤษภาคม ความเป็นสมัยใหม่ ณ ทางแพร่งแห่งยุคสมัย.” ใน ปกรณ์ ลิ้มปณฺสรณ์ (บรรณาธิการ), **ขบวนการสี่พฤษภาคมในประวัติศาสตร์วัฒนธรรมจีน**. กรุงเทพฯ: ชวนอ่าน, 2562.

- วิศรุต บวงสรวง. “สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เพิ่งสร้างในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2453-2468” *วารสารประวัติศาสตร์ ธรรมศาสตร์* (8) ฉบับที่ 1 (มกราคม-มิถุนายน 2564): 20-47.
- ศรีอยุธยา (นามแฝง). *บทละครพูดสลับลำเรื่องวิวาหพระสมุทของศรีอยุธยา* (ม.ป.ท.: ม.ป.พ, 2453-2468?).
- ศรันย์ ทองปาน. *ให้โลกทั้งหลายเขาสือ: เสด็จเตี้ย กรมหลวงชุมพรฯ*. นนทบุรี: สารคดี, 2563.
- ศุภมิตร ปิติพัฒน์. *จุดเริ่มต้นสถาปนา “การปกครองประชาธิปไตยมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข*. กรุงเทพฯ : สถาบันพระปกเกล้า, 2563.
- ศันสนีย์ วีระศิลป์ชัย, “สมเด็จพระราชบิดาแห่งการแพทย์ไทย: สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหิตลอลดลุลยเดช กรมหลวงสงขลานครินทร์” *ศิลปวัฒนธรรม* 39 (11) (กันยายน 2561): 22-23.
- ประสงค์สม บริพัตร, หม่อมเจ้าหญิง. *บันทึกความทรงจำบางเรื่องของหม่อมเจ้าหญิงประสงค์สมบริพัตรในสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต* (พิมพ์ในงานเมรุ ณ สุสานหลวงวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 3 พฤศจิกายน พ.ศ. 2499) พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2499.
- สมใจ ไพโรจน์ธีระรัชต์. *ประวัติศาสตร์การทูตยุโรปตั้งแต่ ค.ศ. 1815-ปัจจุบัน*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2551.
- สัญญาชัย สุวังบุตร และ อนันต์ชัย เลหาพะพันธุ์. *ทรรปนะประวัติศาสตร์ยุโรปในคริสต์ศตวรรษที่ 19*, พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: ศักดิ์โสภณาการพิมพ์, 2554.
- สายชล สัตยานุรักษ์. *10 ปัญญาชนสยาม เล่ม 1 ปัญญาชนแห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์*. กรุงเทพฯ: โอเพ่น โซไซตี้, 2557.
- สืบแสง พรหมบุญ. *ความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการระหว่างจีนกับไทย* แปลโดย กาญจณี ละอองศรี. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2525.
- สุจิตรา ศิริไปล์. *พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับสงครามโลกครั้งที่ 1*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2528.
- สุนทร ชุตินทรานนท์ “การเสด็จประพาสยุโรป พ.ศ.2440: ความหมายเชิงสัญลักษณ์” ใน กาญจณี ละอองศรีและธเนศ อาภรณ์สุวรรณ, บรรณาธิการ. *ลิมโคตรเหง้าก็เผาแผ่นดิน*. กรุงเทพฯ: มติชน, 2544, 197-208.
- เหรียญ ศรีจันทร์, ร้อยตรีและเนตร พูนวิวัฒน์, ร้อยตรี. *หมอเหล็งรำลึก: ประวัติปฏิวัติครั้งแรกของไทย ร.ศ. 130 (พ.ศ. 2454)* (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานศพ ร.อ. ขุนทวยหาญพิทักษ์ (นายแพทย์เหล็ง ศรีจันทร์) ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันอังคารที่ 19 เมษายน 2503) พระนคร: กิมหลีหงวน, 2503.

อมรตรุณารักษ์, จมื่น (แจ่ม สุนทรเวช). **พระราชกรณียกิจสำคัญในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่องพระบรมราโชบายทางการเมือง**. กรุงเทพฯ: องค์การค้ำคुरुสภา, 2519.

อดิพันธ์ พรหมพันธ์ใจ “คนจีนในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว: ภัยคุกคามเมื่อแรกสร้างรัฐสมัยใหม่” **วารสารรัฐศาสตร์ มสธ.** ปีที่ 2 ฉบับที่ 1 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2560): 11.

อ้อยา โกมลกาญจน์. **รายงานการวิจัย การศึกษาเกี่ยวกับการแสวงหาการยอมรับจากนานาชาติในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว**. กรุงเทพฯ: ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2531.

อ็อตโต ริชาร์ด ตันเนแบร์ต. **ความฝันของเยอรมัน** แปลโดย พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. ม.ป.ท: ม.ป.พ., 2459.

อาเทอร์ มอร์แลนด์. **ตำนานชาติอัน** แปลโดย รามจิตติ (นามแฝง). ม.ป.ท: ม.ป.ป. 2458-2468?.

อุบลีคุณูปมาจารย์ (สิริจันทิ์ จันทิ์), พระ. **ธรรมวิถียนุศาสน์**. ม.ป.ท: ม.ป.พ, 2507.

เอนก มากอนันต์. **จักรพรรดิราช: คดีอำนาจเบื้องหลังชนชั้นนำไทย**. กรุงเทพฯ: มติชน, 2561.

โอวาทให้ไว้แก่ผู้บังคับบัญชาทหารเรือของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว **ว่าด้วยการใช้ธรรมเนียมกฎหมายนานาชาติในเวลาสงคราม**. ม.ป.ท: ม.ป.พ, 2458.

วิทยานิพนธ์

กรรภิรมย์ สุวรรณานนท์. **พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการสร้างชาติไทย**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524.

กรพิณ ทวีตา. **บทบาททางการเมืองของกลุ่มผู้นำในกองทัพเรือไทย พ.ศ. 2449-2494**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2528.

กฤษกนก ลิ้มวัฒนานนท์ชัย. **พระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อการก่อรูปของงานสถาปัตยกรรมแบบรักษาในรัชสมัย (พ.ศ.2453-2468)**. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม ภาควิชาสถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2556.

จริยวรรณ อภรณ์รัตน์. **ปัญหาของรัฐบาลไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เกี่ยวกับคนเอเชียในบังคับอังกฤษและฝรั่งเศส**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.

- จิระพันธ์ ชาตชินเชาวน์. **การดำเนินนโยบายชาตินิยมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว**. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2537.
- ชานันท์ ยอดหงส์. **นายใน: ชีวิตทางสังคมชายล้วนและเพศภาวะในพระราชสำนักพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว**. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสตรีศึกษา วิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2555.
- นฤมล ชีระวัฒน์. **พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.
- ปฐุม ตาคะนันท์. **สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสกับการสถาปนาอุดมการณ์แห่งรัฐสยาม**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549
- พงศ์ธิดา เกษมสิน. **พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการธำรงฐานะพระมหากษัตริย์**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531.
- พอใจ ถมยา. **บทบาทพระองค์เจ้าปฤษฎางค์: ศึกษากรณีการเจรจาตกลงในหนังสือสัญญาเกี่ยวกับสุรากับนานาประเทศ พ.ศ. 2424-2429**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย, 2529.
- เทพ บุญตานนท์. **พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการสร้างภาพลักษณ์ทางการทหาร**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2556.
- ภมรี สุระเกียรติ. **พลวัตของสงครามไทย-พม่า ตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19**. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548.
- ภัทรพล สมเหมาะ. **การปฏิบัติต่อเชลยศึกในสยามช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1**. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2559.
- ยุวพร เจือจินดา. **เสือป่า: โครงสร้างขององค์กรและบทบาททางการเมือง**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528.
- ราตรี วานิชลักษณ์. **ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับเยอรมนี ตั้งแต่ พ.ศ. 2405-2460**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519.

โรจน์ จินตมาศ. **แนวความคิดของผู้นำไทยเรื่อง “ชาติ”** กับการเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 ของไทย.

วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร มหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2531.

ศิวศิลป์ จุ้ยเจริญ. **คนเอเชียในบังคับของชาติตะวันตกกับการสร้างความเป็นพลเมืองของรัฐ สยาม**

สมัยใหม่ พ.ศ. 2416-2456. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา ประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ ปรัชญา และวรรณคดี คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2560.

ศิรินันท์ บุญศิริ. **บทบาททางการทหารและการเมืองของสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ.**

วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523.

สมพล ศิลปวุฒิ. **บทบาทของประเทศไทยในการเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 และผลที่ประเทศไทย**

ได้รับ. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย วิทยาลัย วิชาการศึกษา, 2515.

สิริรัตน์ เกตุขุญชัย. **บทบาททางการเมืองของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรม**

พระนครสวรรค์วรพินิต (พ.ศ. 2446 - พ.ศ. 2475). วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522.

สิริรัตน์ พุ่มเกิด. **“อัสวพาหุ” กับการใช้วรรณกรรมเพื่อเผยแพร่แนวความคิดและอุดมการณ์ทาง**

การเมือง. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538.

สุรีย์ ทรัพย์สุนทร. **พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับพระราชดำริทางพระพุทธศาสนาที่มี**

ผลต่อการดำเนินการปกครองประเทศ. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิต วิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528.

สุเจน กรรพถุทธิ์. **ความสัมพันธ์เวียดนาม-สยามในเอกสารยุคต้นราชวงศ์เหงวียน ปลาย**

คริสต์ศตวรรษที่ 18 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2560.

วารสารสมุทรสาร

จิปปะชวโนและพันแหลม (นามแฝง) “การยุทธ์ที่ช่องแคบตาร์ตะเนลล์ส” **สมุทรสาร** ปีที่ 2 เล่ม 6 มิถุนายน พ.ศ. 2458, หน้า 60-78.

พันแหลม (นามแฝง). “การยุทธ์ทางทะเลในยุโรป” **สมุทรสาร** ปีที่ 1 เล่ม 1 หน้า 107

_____ . “การยุทธ์ในทะเลเหนือครั้งที่ 2” **สมุทรสาร** ปีที่ 2 เล่ม 6 มิถุนายน พ.ศ. 2458, หน้า 79-93.

_____ . “การจมแห่งลูซิตาเนีย” **สมุทรสาร** ปีที่ 2 เล่ม 8 สิงหาคม พ.ศ. 2458 หน้า

- _____ . “การตีช่องดาร์ตะเนลล์ส” สมุทสรสาร ปีที่ 2 เล่ม 8 สิงหาคม พ.ศ. 2458
- _____ . “กำลังทัพเรือของชาติที่ทำสงครามกันใน พ.ศ. 2457” สมุทสรสาร ปีที่ 1 เล่ม 3 มีนาคม พ.ศ. 2457, หน้า 28-100.
- _____ . “ช่องดาร์ตะเนลล์ส” สมุทสรสาร ปีที่ 2 เล่ม 5 พฤษภาคม พ.ศ. 2458 หน้า
- _____ . “บทสุดท้ายของประวัติเรือเอ็มเด็น” สมุทสรสาร ปีที่ 2 เล่ม 5 พฤษภาคม พ.ศ.2458, หน้า 42-45.
- _____ . “ประโยชน์ของเรือรบต่างๆ” สมุทสรสาร ปีที่ 1 เล่ม 1 มกราคม พ.ศ. 2457 หน้า 96
- _____ . “ประโยชน์แห่งเรือไต้หน้า” สมุทสรสาร ปีที่ 2 เล่ม 6 มิถุนายน พ.ศ. 2458, หน้า 1-12.
- _____ . “รั้วของประเทศอังกฤษ” สมุทสรสาร ปีที่ 2 เล่มที่ 13 มกราคม พ.ศ. 2458, หน้า 64.
- _____ . “รายงานการยุทธ์ที่อ่าวเฮลิโกลันด์” สมุทสรสาร ปีที่ 1 เล่ม 1 มกราคม 2457
- _____ . “เรือรบใหม่ของอังกฤษ” สมุทสรสาร ปีที่ 1 เล่ม 1 มกราคม พ.ศ. 2457, หน้า 133-137.
- _____ . “เหตุการณ์ยุทธ์ทางทะเล” สมุทสรสาร ปีที่ 2 เล่ม 4 เมษายน พ.ศ. 2458, หน้า 16-43.
- _____ . “เหตุการณ์ยุทธ์ทางทะเล” สมุทสรสาร ปีที่ 2 เล่ม 7 กรกฎาคม พ.ศ.2458 หน้า
- รามจิตติ (นามแฝง) “วิธีปราบเรือไต้หน้า” สมุทสรสาร ปีที่ 2 เล่ม 13 มกราคม พ.ศ.2458 หน้า 57.
- อัศวพาหุ (นามแฝง) “ขอชวนท่านเปนแมลงหวิ” สมุทสรสาร ปีที่ 2 เล่ม 13 มกราคม พ.ศ. 2458, หน้า
- _____ . “ขอบใจเพื่อนจีน” สมุทสรสาร ฉบับที่ 1 ปีที่ 1 มกราคม 2457 หน้า 93-94

หนังสือพิมพ์ไทย

- ร.จ. (นามแฝง) “แถลงการณ์ประเทศกรีซ” **ไทย** วันที่ 18 มิถุนายน พ.ศ. 2460
- _____ . “ของครุฑนิก” **ไทย** วันที่ 19 มิถุนายน พ.ศ. 2460
- _____ . “โทษพิณพาทย์” **ไทย** วันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2460
- _____ . “ความคิดร้ายของเยอรมันในอเมริกา” **ไทย** วันที่ 3 กันยายน พ.ศ. 2460.

ดุสิตสมิต

- วรรณะสมิต (นามแฝง), เครื่องหมายแห่งธงไตรรงค์ **ดุสิตสมิต** ฉบับพิเศษ (มกราคม 2461).
- วรรณสมิต (นามแฝง) “โคลงสุภาษิต” **ดุสิตสมิต** 1 ฉบับพิเศษ: 19-20
- “สะใจ” **ดุสิตสมิต** เล่ม 1 ฉบับที่ 2 (ธันวาคม-มกราคม-กุมภาพันธ์ พ.ศ.2461): 21.
- “อธรรมานุสาวรีย์” **ดุสิตสมิต** ฉบับ 11 (22 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2461).

ราชกิจจานุเบกษา

- “ประกาศตั้งตุลาการประจำสำหรับคดีคนกลางระหว่างนาๆประเทศ ณ กรุงเฮก” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 17 ตอน 50 (10 มีนาคม ร.ศ. 119): 716.

- “พระบรมราชโองการ ประกาศ ตั้งอนุญาตตุลาการในศาลประจำสำหรับคดีคนกลาง ณ กรุงเฮก” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 20 ตอน 27 (4 ตุลาคม ร.ศ. 122): 432-433.
- “ประกาศตั้งอนุญาตตุลาการ ในศาลประจำสำหรับคดีคนกลาง ณ กรุงเฮก” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 26 ตอน 0 ง (2 พฤษภาคม ร.ศ. 128): 127-128.
- “ประกาศเป็นกลางในระหว่างกรุงรัสเซียและญี่ปุ่นทำศึกสงครามกัน” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 20 ตอน 47 (21 กุมภาพันธ์ ร.ศ.122): 799.
- “ทรงตำแหน่งผู้พิพากษาศาลอนุญาตตุลาการ ณ กรุงเฮก” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 27 ตอน 0 ง (28 มกราคม ร.ศ.129): 129.
- “ประกาศอธิบายความตามกฎหมายนานาประเทศ ว่าด้วยประเทศที่เป็นกลางอยู่ในระหว่างเวลาที่ประเทศอื่นเป็นสงครามกัน” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 20 ตอน 47 วันที่ (21 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 122) :799-802.
- “แจ้งความกระทรวงทหารเรือ” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 28 (16 เมษายน ร.ศ. 130): 91-92.
- “ประกาศว่าด้วยกรุงสยามเป็นกลางในระหว่างการสงครามที่เปนอยู่ในยุโรป” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 31 (9 สิงหาคม พ.ศ.2457): 316.
- “พระราชบัญญัติห้ามใช้วิทยุโทรเลขในเวลาสงคราม” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 31 (24 สิงหาคม พ.ศ. 2457): 334-335.
- “ประกาศแจ้งความ” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 31 (24 สิงหาคม พ.ศ. 2457): 336-362.
- “ประกาศว่าด้วยกรุงสยามเป็นกลางในระหว่างการสงคราม” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 31 (30 สิงหาคม พ.ศ. 2457): 363.
- “พระราชบัญญัติกฎอัยการศึก พระพุทธศักราช 2457” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 31 (13 กันยายน พ.ศ. 2457): 388-395.
- “ประกาศเป็นกลางในการสงคราม” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 31 (29 พฤศจิกายน พ.ศ.2457): 425
- “ประกาศกรุงสยามเป็นกลางระหว่างสงครามประเทศอิตาลีกับออสเตรียฮังการี” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 32 (2 มิถุนายน พ.ศ. 2458): 130.
- “ประกาศกรุงสยามเป็นกลางระหว่างสงครามประเทศโปรตุเกศกับเยอรมนีแลออสเตรีย” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 32 (26 มีนาคม พ.ศ.2458): 531.
- “ประกาศคืนยศพระเทพโมลี วัดบรมนิวาส” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 32 (16 มกราคม พ.ศ. 2458): 418-419
- “พระราชทานสัญญาบัตรพระสงฆ์ วันที่ 2 มกราคม พระพุทธศักราช 2459”, **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 33 (7 มกราคม พ.ศ. 2459): 2752.

“ประกาศว่าด้วยกรุงสยามเป็นกลางในระหว่างการสงคราม” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 34 (15 เมษายน พ.ศ. 2460): 19.

“คำบอกกล่าวขัดขวางของกรุงสยามต่อวิธีทำสงครามซึ่งผิดจารีตธรรมเนียมระหว่างนานาประเทศ” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 34 (29 เมษายน พ.ศ. 2460): 75.

“ประกาศกระแสพระบรมราชโองการว่าด้วยการสงครามซึ่งมีต่อประเทศเยอรมนีและออสเตรียฮังการี” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 34 (22 กรกฎาคม พ.ศ. 2460): 333-340.

“พระราชดำรัสในท้องพระโรงพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ณ วันที่ 23 กรกฎาคม พ.ศ. 2460” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 34 (29 กรกฎาคม พ.ศ. 2460): 1271-1272.

“ประกาศกระแสพระบรมราชโองการว่าด้วยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศสงครามแก่ประเทศเยอรมนีและออสเตรียฮังการี” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 35 (28 กรกฎาคม พ.ศ. 2461): 986-988.

ภาษาอังกฤษ

Abbenhuis, Maartje. **An Age of Neutrals: Great Power politics, 1815-1914**. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.

Archarya, Amitav. “How Ideas Spread: Whose Norms Matter: Norm Localization and Institutional Change in Asian Regionalism,” **International Organization** 58 (2004): 239-275.

Archarya, Amitav and Barry Buzan. **The Making of Global International Relations: Origins and Evolution of IR at its Centenary**. Cambridge: Cambridge University Press, 2019.

Armstrong, David, Theo Farrell and Helene Lambert. **International Law and International Relations**, 2nd edition. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.

Bartelson, Jens. **War in International Thought**. Cambridge: Cambridge University Press, 2018.

Bloom, William. **Personal Identity, National Identity and International Relations**. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.

Bull, Hedley. **The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics**. New York: Palgrave Macmillan, 2012.

- Bull, Hedley and Adam Watson. eds. **The Expansion of International Society**. Oxford: Clarendon Press, 1989.
- Carr, E.H. **The twenty years' crisis 1919-1939: an introduction to the study of international relations**, reissued with a new introduction and additional material by Michael Cox. Basingstoke: Palgrave, 2001.
- Charney, Michael. **Southeast Asia Warfare, 1300-1900**. Leiden: Brill, 2004.
- Charoenvattananukul, Peera. **Ontological Security and Status-Seeking: Thailand's Proactive Behaviours During the Second World War**. London: Routledge, 2020.
- Englehart, Neil A. "Representing civilization: Solidarism, ornamentalism and Siam's entry into international society," **European Journal of International Relations** 16, (2010): 417-439.
- Gong, Gerrit W. **The Standard of 'Civilization' in International Society**. Oxford: Clarendon Press, 1984.
- Greene, Stephen Lyon Wakeman. **Absolute Dreams: Thai Government under Rama VI, 1910-1925**. Bangkok: White Lotus, 1999.
- Guoqi, Xu. **Asia and the Great War: A Shared History**. Oxford: Oxford University Press, 2017.
- _____. **China and the Great War: China's Pursuit of a New National Identity and Internationalization**. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Hallifax, Stuart. "Over by Christmas': British popular opinion and the short war in 1914" **First World War Studies** 1 (2010): 103-121.
- Hathaway, Oona A. and Scott J. Shapiro, **The Internationalists: How a Radical Plan to Outlaw War Remade the World**. New York: Simon and Schuster, 2017.
- Hell, Stefan. **Siam and World War I: An International History**. Bangkok: River Books, 2017.
- Hell, Stefan. **Siam and the League of Nations: Modernization, Sovereignty and Multilateral Diplomacy, 1920-1940**. Bangkok: Riverbooks, 2010.
- Heraclides, Alexis and Ada Dialla. **Humanitarian Intervention in the long nineteenth Century: Setting the precedent**. Manchester: Manchester University Press, 2015.

- Hoff, Ted. "The promise of Constructivism in International Relations Theory." **International Security** 23 (1998): 171-200.
- Howard, Michael. **The First World War: A Very Short Introduction**. Oxford: Oxford University Press, 2007.
- Howland, Douglas. **International Law and Japanese Sovereignty: The Emerging Global Order in the 19th Century**. New York: Palgrave Macmillan, 2016.
- Hoyer, Katja. **Blood and Iron: The Rise and Fall of the German Empire 1871-1918**. Gloucestershire, The History Press, 2021.
- Jackson, Robert and Georg Sorensen. **Introduction to International Relations: Theories and Approaches**. Oxford: Oxford University Press, 2013.
- Kayaoglu, Turan. **Legal Imperialism: Sovereignty and Extraterritoriality in Japan, the Ottoman Empire and China**. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- Keene, Edward. **Beyond the Anarchical Society: Grotius, Colonialism and Order in World Politics**. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Keene Edward. "The Standard of 'Civilization', the expansion Thesis and the 19th century International Social Space.," **Millennium: Journal of International Studies** 42, (2014): 651-673.
- Lebow, Richard Ned. **National Identities and International Relations**. Cambridge: Cambridge University Press, 2016.
- Manela, Erez. **The Wilsonian Moment: Self Determination and the International Origins of Anticolonial Nationalism**. Oxford: Oxford University Press, 2007.
- Murashima, Eiji "The Origin of Modern Official State Ideology in Thailand." **Journal of Southeast Asian Studies** 19, no.1 (1988): 80-96.
- Neff, Stephen C. **War and the Laws of Nations: A General History**. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Nye, Joseph S. and David A. Welch, **Understanding Global Conflict and Cooperation: An Introduction to theory and History**, 8th edition. New York: Pearson, 2011.
- Pejcinovic, Lacy. **War in International Society**. London and New York: Routledge, 2013.
- Raymond, Gregory V. "War as Membership: International Society and Thailand's Participation in World War I," **Asian Studies Review** 43, (2019): 132-147.

- Scott, James Brown. (ed.) **Texts of the Peace Conferences at the Hague, 1899 and 1907: With English Translation and Appendix of Related Documents.** Pub. for the International School of Peace, Ginn, 1908.
- Seitz, David W. **World War I, Mass Death, and the Birth of the Modern US Soldier: A Rhetorical History.** London: Lexington Books, 2018.
- Spruyt, Hendrik. **The World Imagined: Collective Belief and Political Order in the Sinocentric, Islamic and Southeast Asian International Society.** Cambridge: Cambridge University Press, 2020.
- Stibbe, Matthew. **German Anglophobia and the Great War, 1914-1918.** Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- Storey, William Kelleher. **The First World War: A Concise Global History.** Lanham: Rowman & Littlefield Publisher, Inc., 2010.
- Suzuki, Shogo. **Civilization and Empire: China and Japan's Encounter with European International Society.** London and New York: Routledge, 2009.
- Vella, Walter F. **Chaiyo! King Vajuravudh and the Development of Thai Nationalism.** Honolulu: The University Press of Hawaii, 1978.
- Viola, Lora Anne. **The Closure of the International System.** Cambridge: Cambridge University Press, 2020.
- Wendt, Alexander. **Social Theory of International Politics.** Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Welch, David and Jo Fox (eds.). **Justifying War: Propaganda, Politics and the Modern Age.** London: Palgrave Macmillan UK, 2012.

แหล่งข้อมูลออนไลน์ภาษาไทย

จิตติภัทร พูนขำ “ผจญภัยสงคราม: วงศาวทยาของสงครามในการเมืองโลก.” [ออนไลน์]

<https://www.the101.world/war-in-world-politics/>

ศุภมิตร ปิติพัฒน์. “อ่านงานพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 6 เกี่ยวกับมหาสงคราม” [ออนไลน์]

<https://www.the101.world/read-rama-vi-great-war/?fbclid=IwAR3PQk0QlgCcv-chtWwmpw0CJPLZJsFA4PtQXdeOknE5GrovgRg-r7MqeBg>

แหล่งข้อมูลออนไลน์ภาษาอังกฤษ

Cambridge Dictionary, “identification” [online]

<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/identification>

“Entente Reply to President Wilson's Peace Note, January 10, 1917.” [online]

https://wwi.lib.byu.edu/index.php/Entente_Reply_to_President_Wilson%27s_Peace_Note,_January_10,_1917

“July 4, 1914: Fourth of July Address” [online] <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/july-4-1914-fourth-july-address>

Merriam-Webster Dictionary, “identification” [online]

<https://www.merriamwebster.com/dictionary/identification>

Welch, David “Depicting the enemy.” [online] <https://www.bl.uk/world-war-one/articles/depicting-the-enemy>

“Wilhelm II: Hun Speech” (1900) [Online]

http://germanhistorydocs.ghidc.org/sub_document.cfm?document_id=755&language=english

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ-สกุล	ศิวพล ชมภูพันธ์
วัน เดือน ปี เกิด	8 มกราคม 2525
สถานที่เกิด	จังหวัดลำปาง
วุฒิการศึกษา	รัฐศาสตรบัณฑิต (การเมืองการปกครอง) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ปีการศึกษา 2546 ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ภูมิภาคศึกษา) มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ปีการศึกษา 2551
ที่อยู่ปัจจุบัน	63/92 ประเสริฐสุขเพลส ซ.วิภาวดีรังสิต 16 ถนนวิภาวดีรังสิต แขวงจอมพล เขตจตุจักร กรุงเทพมหานคร 10900

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY